

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

СТУДІЇ

З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ

2019–2020

Київ 2021

УДК 81'373.6—81'373.2

ББК 81.2—3я5

С88

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Редакційна колегія:

С.О. Вербич, д-р філол. наук

Юрай Гладкий, д-р філософії (Словаччина)

О.П. Карпенко, д-р філол. наук

С.М. Пахомова, д-р філол. наук (Словаччина)

В.П. Шульгач, д-р філол. наук (відп. ред.)

Рецензенти:

д-р філол. наук *Г.С. Кобиринка*

канд. філол. наук *Р.О. Коца*

Студії з ономастики та етимології. 2019—2020 / Відп. ред.
В.П. Шульгач. К., 2021. 388 с.

Збірник присвячено пам'яті одного з провідних українських мовознавців доктора філологічних наук Василя Вікторовича Лучика.

У ньому вміщено статті вітчизняних і зарубіжних дослідників з актуальних проблем слов'янської ономастики та етимології, а також рецензії на нові ономастичні та етимологічні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів

© Колектив авторів, 2021

© Шульгач В.П., ідея та назва
серії «Бібліотека української
ономастики», 2007—2021

© Інститут української мови
НАН України, 2021

ISBN 978-966-2172-19-8 (серія)

ISBN 978-966-02-9728-9

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ ВІКТОРОВИЧА ЛУЧИКА

Ще з дитячих років одні люди знають і не сумніваються у своєму покликанні та в майбутній професії, а інші й не здогадуються, яку долю приготував їм Всевишній і яким доробком вони звітуватимуть свого часу перед собою та суспільством. Для перших життєва діяльність та її наслідки визначаються запрограмованим ще з дитинства баченням власного майбутнього, для інших — об'єктивний хід життєвих обставин формує філософію їхньої діяльності. Звісно, у «чистому» вигляді не існує людей того чи того типу, але професор Василь Лучик належав до яскравих представників другої категорії. Принаймні те, що він стане відомим мовознавцем, доктором філологічних наук, професором, завідувачем кафедри в університеті, провідним науковим співробітником в одному з інститутів НАН України, автором численних наукових праць, з-поміж яких чимало знаних в Україні та за її межами, йому, як кажуть, і не снилося до закінчення Чернівецького державного університету.

Народився Василь Вікторович Лучик 20 жовтня 1954 року в с. Михайлівка Кельменецького району Чернівецької області в селянській родині, яка прищепила йому любов до праці, людяність, повагу до місцевих традицій і народних звичаїв. Власне, таким вихувала сина його мати Марія Леонтіївна, бо батько трагічно загинув, коли малому Василеві не виповнилося ще й року. Вона була напівграмотною жінкою, закінчила неповних 2 класи румунської школи і з дитячих років важко працювала: спочатку в домашньому господарстві, ще не конфіскованому радянською владою, а в повоєнні роки в колгоспі за трудовні та мізерну платню, якої ледь вистачало на проживання.

Так уже склалося, що в родині, як і в селі загалом, на той час культивувався фізична праця як спосіб гарантованого виживання і зміцнення власного господарства. Тому й навчання спочатку в місцевій Михайлівській восьмирічній школі, а потім у Лівинецькій середній школі, яку В.В. Лучик закінчив 1971 року, сприймалося більшістю учнів і селян як така освіта, що дає певні шанси на «престижне» життя якогось керівника, сільського вчителя або медика, але не гарантує звільнення від перспективи фізичної праці в селі чи місті. Через це після закінчення середньої школи з двох паралельних класів, в одному з яких навчався Василь Лучик, лише кілька випускників подалися до університетів, а студентом у рік випуску став тільки один із них. В. Лучика разом з двома іншими однокласниками було направлено військкоматом на навчання до ДТРААФ для проходження курсів водія-професіонала з метою подальшої строкової служби в радянській армії на відповідній посаді.

Служба протягом 1972–1974 рр. у Групі радянських військ у Німеччині на території колишньої НДР була корисною для юнака тим, що загартувала його фізично й психологічно, навчила долати труднощі, познайомила (хай і через паркан та з коліс автомобіля) з елементами європейського рівня життя і, головне, дала можливість вступати на підготовче відділення університету. Вчорашній солдат хоч і не готувався до отримання вищої освіти, але скористався нововведеними пільгами і подався на історичний факультет Чернівецького держуніверситету, куди, як виявилось, вступали лише члени та кандидати в члени КПРС. Тому демобілізований після набору груп безпартійний Василь Лучик опинився на місці відрахованого за пропуски занять слухача російського відділення філологічного факультету. Навчання на підготовчому відділенні давалося важко, але потенційні лінгвістичні здібності та систематична праця дали свої плоди: Василь Вікторович був зарахований на стаціонарну форму філологічного факультету, де познайомився й одружився з майбутнім доктором філологічних наук, професором Аллою Лучик. Університет він закінчив з відзнакою, що дозволило отримати направлення на викладацьку роботу на кафедрі російської мови Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка, куди запросив його завідувач кафедри В.О. Горпинич. Професор запропонував тему кандидатської дисертації “Словотвірні особливості катойконімів у російському розмовному мовленні”, яку В.В. Лучик написав без відри-

ву від викладацької роботи й успішно захистив 1986 р. в Дніпропетровському державному університеті. Відбулося це вже під час роботи на кафедрі філологічних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О.С. Пушкіна, куди В.В. Лучик переїхав 1984 р. на запрошення наукового керівника. У цій дисертації, яка ґрунтувалася на зібраному автором живому фактичному матеріалі, молодий дослідник виявив талант поєднувати теоретичні досягнення сучасної мовознавчої науки з умінням аргументовано аналізувати складні мовні факти та явища, виявляти системні зв'язки розглянутих одиниць у межах однієї і споріднених мов.

У Кіровоградському державному педагогічному інституті ім. О.С. Пушкіна, який на початку 90-х років ХХ ст. отримав статус педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Василь Вікторович Лучик працював протягом 1984–2004 рр. і за ці 20 років відбулося його фахове зростання від незахищеного старшого викладача кафедри філологічних дисциплін початкового навчання до доктора філологічних наук, професора завідувача кафедри української мови філологічного факультету. Своє основне наукове дослідження – докторську дисертацію на тему “Гідронімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя” – він виконав, навчаючись у докторантурі в 1992–1995 рр. на кафедрі української мови Київського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (науковий консультант проф. С.П. Бевзенко). Це був час глибокої суспільної кризи, коли займатися наукою було обмаль бажаючих, а ті, що наважилися стати на цей шлях, часто з нього сходили. Але Василь Лучик усупереч складним обставинам «з головою» занурився в облюбовану ще зі студентських років проблему походження українських топонімів, попередньо зібравши методом анкетування й місцевих експедицій по селах Кіровоградщини, а також з архівів, картографічних залів, бібліотек Києва, Москви, Харкова та інших міст багатий фактичний матеріал. Наслідком цього дослідження, крім вчасно захищеної докторської дисертації (1995), що свідчить про обдарованість, самовідданість справі й уміння оптимально організувати науково-дослідну роботу, були дві індивідуальні монографії з походження гідронімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя (1996 і 1999 рр.) і два колективні словники: народних географічних термінів Кіровоградщини (1999) та мікрогідронімів України (2004). Дисертація та видані за її результатами монографії стали подією в українській ономастиці, засвідчи-

ли причетність території на межі правобережного лісостепу й степу, яка зазнала різноетнічних і різномовних нашарувань, до південної периферії так званої прабатьківщини слов'ян. Підтвердження цьому – переконливі авторські етимології раніше не пояснених топонімів *Умань, Муха, Тікич, Сроса* та ін.

Різнобічність лінгвістичного обдарування Василя Вікторовича Лучика виявилася в багатьох концептуальних статтях і глибоких рецензіях на монографії й дисертації колег. Його наукові думки й висновки стали авторитетними в українській і зарубіжній ономастиці. Не випадково на рубежі тисячоліть саме В.В. Лучику було запропоновано підготувати українську частину до фундаментальної 2-томної енциклопедії “*Słowiańska onomastyka*”, яка видана 2002–2003 рр. Польською академією наук у Варшаві-Краківі. До цієї праці вчений залучив таких знаних ономастів, як Ю.О. Карпенко і П.П. Чучка, але левову частку українського тексту енциклопедії (18 з 24 тематичних статей) Василь Вікторович підготував сам. За обсягом із 12 слов'янських частин цієї узагальнювальної ономастичної праці лише українська не має жодної ремарки “*brak opracowania*”, а за якістю вона визнана членом редколегії енциклопедії Є. Думою однією з найкращих, що свідчить про високий рівень розвитку вітчизняної ономастики й характеризує українських співавторів як провідних учених у відповідній галузі слов'янської філології.

У Кіровоградському педуніверситеті проф. Лучик із захопленням викладав студентам різноманітні мовознавчі дисципліни, творчо керував їхньою науково-дослідною роботою, написанням дисертацій аспірантами, створив Центральноукраїнську топонімічну лабораторію, був редактором університетського збірника “Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)” (1999–2004), членом спеціалізованої вченої ради, провів ІХ Всеукраїнську ономастичну конференцію (2001) та ін. Активна науково-педагогічна діяльність у КДПУ ім. В. Винниченка зробила ім'я В.В. Лучика відомим не лише в Україні, а й за її межами. Його нагороджено знаком «Відмінник освіти України», запрошують на наукові конференції, викладацьку роботу, до міжнародних комісій тощо в Білорусі, Польщі, Росії, Словаччині. Зокрема, з 2001 до 2005 р. паралельно з роботою в Кіровоградському педуніверситеті він працював професором Інституту східнослов'янської філології Шльонського університету в Польщі, де викладав українську мову, порівняльну граматику слов'янських

мов і вів магістерський семінар у польських студентів, які під умілим керівництвом ученого виростили від «нульового» рівня знань української мови до філологів, які вільно володіли нею і захищали кваліфікаційні роботи. Там же Василя Вікторовича було обрано до складу вченої ради філологічного факультету і розширеної спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій.

У 2004 р. В.В. Лучик переїздить до Києва, де на запрошення тодішнього віце-президента з навчальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія» Володимира Панченка працює професором кафедри української мови, а в січні 2007 р. за сприяння Володимира Євгеновича створює кафедру загального і слов'янського мовознавства. Десятилітня діяльність у НаУКМА – це якісно новий етап у творчому житті вченого. Тут, крім кафедри загального і слов'янського мовознавства, він відкриває магістерську програму “Теорія, історія української мови та компаративістика”, яка є єдиною в Україні «чисто» мовознавчою програмою, аспірантуру зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство і 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. З'являються нові концептуальні статті, зокрема “Середньонаддніпряньська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду” та “Етимологічний словник суфіксів української мови – новий етап у слов'янській компаративістиці”, які опубліковано за матеріалами доповідей відповідно на XIV і XV Міжнародних з'їздах славістів у Македонії (2008) та Білорусі (2013). За роки роботи було здійснено два видання підручника В.В. Лучика “Вступ до слов'янської філології” (2008, 2013), який отримав високу оцінку з боку фахівців в Україні та слов'янських країнах, побачив світ ґрунтовний “Етимологічний словник топонімів України”, який обов'язково знайде масового читача і в нашій країні, і за рубежем як поки що єдине наукове видання цього типу в Україні. Його фрагменти у формі серій з 9-ти статей “Етюдів з «Етимологічного словника топонімів України»”, опубліковано у провідних фахових виданнях, уже кілька років захоплюють науковців і пересічних громадян глибоким проникненням автора у природу власних географічних назв, що формувалися протягом кількох тисячоліть у різних етномовних спільнотах, фізико-географічних, культурно-історичних і суспільно-політичних умовах.

Вагомою була й науково-організаційна робота Василя Вікторовича в НаУКМА. Він проводив щорічні університетські наукові кон-

ференції «Актуальні питання загального і слов'янського мовознавства», був співорганізатором Міжнародних наукових конференцій, присвячених пам'яті видатного історика та мовознавця Омеляна Пріцака, який передав НаУКМА особисту бібліотеку, архівні матеріали, листи, картини та інші цінні для науки екземпляри загальною кількістю близько 30 000 одиниць, керував роботою аспірантів тощо.

Вагомими науковими досягненнями на лінгвістичній ниві В.В. Лучик привернув увагу профільних інститутів НАН України, з якими він тісно співпрацював. Зокрема, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні запросив Василя Вікторовича на посаду провідного наукового співробітника відділу загальнослав'янської проблематики і східнослов'янських мов, до складу Наукової координаційної ради і Вченої ради Інституту. Тут учений був редактором “Етимологічного словника запозичених суфіксів і суфіксоїдів української мови”, аналогів якому немає у слов'янській і світовій лексикографії. В.В. Лучик — один із рецензентів 6-го тому фундаментального “Етимологічного словника української мови” (2012).

Талант мовознавця-дослідника органічно поєднувався у Василя Вікторовича з талантом педагога та організатора навчального і наукового процесу. Під його керівництвом захищено 10 кандидатських дисертацій, а очолювані ним кафедри постійно демонстрували якісне зростання свого потенціалу. За 34 роки науково-педагогічної діяльності його випускниками стали тисячі студентів-філологів, які успішно працюють у різних суспільних галузях України та інших держав, зберігаючи світлу пам'ять про Вчителя.

Доктор філол. наук, професор кафедри
історії та культури української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

М.С. Скаб

СПИСОК ОНОМАСТИЧНИХ ПРАЦЬ В.В. ЛУЧИКА

1. Использование принципа историзма в процессе изучения ономастической лексики // Актуальные проблемы повышения педагогического мастерства преподавателей-обществоведов: Тезисы межвуз. научн.-метод. конф. Полтава, 1983. С. 186–187 (співавтор *Лучик А.А.*).

2. Название жителей в русской разговорной речи на Украине // Культура русской речи в национальных республиках. К., 1984. С. 70–72.

3. Вопросы словообразования в трудах А.А. Потебни и перспективы изучения славянской катойконимии // Творча спадщина О.О. Потебні й сучасні філологічні науки (До 150-річчя з дня народження О.О. Потебні): Тези респ. наук. конф. Харків, 1985. С. 136–137 (співавтор *Горпинич В. О.*).

4. Особенности функционирования катойконимов в русской речи на Украине // Русский язык – язык межнационального общения, дружбы и сотрудничества народов СССР: Тезисы респ. научн.-практ. конф. (24–26 октября 1985 г.). Кировоград, 1985. С. 118–120.

5. Древнерусские элементы в катойконимической системе современного русского языка // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: зб. наук. праць / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 1986. С. 140–144.

6. Русско-белорусские словообразовательные типы в катойконимии белорусского языка // Двужычье в советском обществе (Двужычье и многоязычие как характерная особенность общественно-политической и культурной жизни советского общества): Тезисы респ. научн. конф. (11–13 мая 1988 г.). Винница, 1988. С. 226–227.

7. Деривационное взаимодействие катойконимических моделей русского и украинского языков // Особенности функционирования русского языка в национальной республике: Проблемы взаимодействия языков. Кишинев, 1987. С. 125–129.

8. Роль семантики производных морфем в процессе моделирования катойконимов женского рода в русском языке // Семантика языка и текста (К проблеме изучения русского языка). Вторые Кировоградские семантические чтения: Тезисы межвуз. научн. конф. (28–30 октября 1987 г.). Кировоград, 1987. С. 239–240.

9. Работа по изучению гидронимии Кировоградщины // Тези доп. на обл. наук.-практ. конф. збирачів фольклору. Кировоград, 1988. С. 20–22.

10. Русско-белорусские словообразовательные типы в катойконимии белорусского языка // Двужычье в советском обществе (двужычье и многоязычие как характерная особенность общественно-политической и культурной жизни советского общества): Тезисы респ. научн. конф. Винница, 1988. С. 226.

11. Библиографический указатель по топонимике и славянскому языкознанию с методическими указаниями: Владимир Александрович Горпинич. Кировоград, 1989. 72 с. (співавтор *Лучик А.А.*).

12. О некоторых структурно-семантических особенностях наименований жителей в русском языке // Семантика в преподавании русского языка как иностранного. Вып. 3. Ч. 2: Терминология. Словообразование. Лексическая сочетаемость. Семантика высказывания и текста: Тезисы научн.-метод. конф. Харьков, 1990. С. 68–70.

13. Сравнительная характеристика наименований жителей Донецкого региона в русской и украинской речи // Здійснення ленінської національної політики на Донбасі: Тези доп. респ. конф.: У 2 ч. Донецьк, 1990. Ч. 1. С. 108–110.

14. Способы номинации в микрогидронимии степных говоров Ингуло-Бужского междуречья // Шоста респ. ономаст. конф.: Тези доп.: У 2 ч. Ч. 1: Теоретична ономастика. Літературна ономастика. Одеса, 1990. С. 51–52.

15. Методические рекомендации по собиранию микрогидронимов родного края // Материалы Кировоградской межвуз. научн.-метод. конф. “Приемы активизации мыслительной деятельности студентов при изучении русского языка”. Кировоград, 1991. С. 14–16.

16. Про формування гідронімичної системи степових говірок Ингуло-Бужского межириччя у світлі концепції М.С. Грушевського про розселення українських племен // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези респ. наук.-практ. конф. Ровно, 1991. С. 30–31.

17. Особенности катойконимического словообразования в русской разговорной речи // Анотація докторських та кандидатських дисертацій професорсько-викладацького складу інституту (до 61 річниці заснування інституту). Кировоград, 1991. С. 148–150.

18. Словообразовательная структура отойконимических микрогидронимов в свете Винокуровской концепции о членимости производных основ // Изучение творческого наследия проф. Г.О. Винокура: Региональная научн. конф.: Аннотированная программа. К., 1991. С. 31.

19. Формирование системы микропотамонимов степных говоров Ингуло-Бужского междуречья // Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции: Тезисы докл. Всесоюзн. конф. М.; Ужгород, 1991. С. 57–58.

20. Мікрогідроніми як джерело вивчення етносоціологічних процесів в історії рідного краю // Мова в системі початкового навчання: Тези респ. наук.-практ. конф. Полтава, 1991. С. 173–174 (співавтор *Лучик А.А.*).

21. Лимнонимы восточнославянского происхождения в говорах Ингуло-Бужского междуречья // Единицы восточнославянских языков: структура, семантика, функция. Тула, 1992. С. 100–106.

22. Взаимодействие морфологических парадигм в местной гидронимии // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм: Тезисы межведомств. научн.-теорет. конф. Харьков; Сочи, 1992. Вып. 1. Ч. 2. С. 454.

23. Грамматические особенности названий непрочных вод в говорах Ингуло-Бужского междуречья // Проблемы описания грамматических систем славянских языков: Тезисы докл. и сообщ. научн. конф. (14–15 апреля 1992 г.). Измаил, 1992. С. 50–51.

24. Структурно-семантические особенности лимнонимов в форме имен прилагательных // Вопросы русского языкознания: М-лы межвуз. конф. Кировоград, 1993. С. 25–29.

25. Про проходження гідроніма *Гентурка* (*Гантурка*) // Мовознавство. 1993. № 5. С. 65–69.

26. До питання про внутрішню форму гідрооснови *Вись* // Семантика мови й тексту: Тези міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 1993. С. 23–24.

27. Словотвірні особливості лімнонімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя // Актуальні проблеми українського словотвору: Читання, присв. І.І. Ковалику. Тернопіль, 1993. С. 11–12.

28. До етимології гідронімів Дніпро-Бузького межиріччя, утворених від географічних термінів (лімнонім *Кабіця*) // Збірник тез наук. доп. аспірантів, докторантів і викладачів Київського пед. ін-ту. К., 1993. С. 76–77.

29. Гідронім *Адзамка* в системі споріднених назв // Функціональна лінгвістика: М-лы конф. Симферополь, 1994. Ч. 1. С. 60–61.

30. Про походження гідроніма *Висунь* // Мовна дійсність в Україні (Проблеми й перспективи): Тези наук. конф. Вінниця, 1994. С. 38–39.

31. Структурно-семантичні особливості твірної основи гелоніма *Блок-ва* // Словотвір як вияв динаміки мови: Тези наук. конф., присв. пам'яті проф. Теодозія Возного (12. 04. 94). Львів, 1994. Ч. II. С. 17–18.

32. До питання про внутрішню форму гідроніма *Муха* // Функціональна граматики (поняттєво-термінологічний апарат): Тези доп. міжнар. наук.-теорет. конф. Донецьк, 1994. С. 125–126.

33. Буковинсько-центральноукраїнські гідронімні паралелі // Українська мова на Буковині: М-ли Всеукр. наук. конф., присв. 160-річчю від дня нар. Юрія Федьковича (13–15 жовтня 1994 р.). Чернівці, 1994. С. 89–90.

34. Основи тюркського походження в гідронімії Кіровоградщини // Проблеми регіональної ономастики: Тези доп. і повід. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1994. С. 34–35.

35. Відображення культурно-історичних процесів у лімнонімах Середнього Дніпро-Бузького межиріччя // Нові підходи до філології у вищій школі: М-ли Другої всеукр. міжвід. наук. конф. (12–17 вересня 1994 р.). К., 1994. С. 70–71.

36. Отражение восточнославянских терминов в гидронимии Днепро-Бужского междуречья (лимнимом *Кабия*) // Русское языкознание. К., 1994. Вып. 27. С. 142–151.
37. Про походження гідронімів *Вись* і *Висунь* // Мовознавство. 1994. № 1. С. 64–71.
38. Використання лексикографічного надбання Є. Желехівського в дослідженні слов'янських гідрооснов // Є. Желехівський у національно-духовному відродженні України: М-ли конф. Івано-Франківськ, 1995. С. 52–59.
39. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. I // Мовознавство. 1995. № 1. С. 60–70.
40. Походження гідронімів з компонентом *Тікич* // Реконструктивні можливості ономастики: Тези доп. і повід. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1995. С. 34–35.
41. Гідроніми з основою *Омельник-* / *Омельнич-* як матеріал для реконструкції твірного географічного терміна // Реконструктивні можливості ономастики: Тези доп. і повід. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1995. С. 36 (співавтор *Громко Т.В.*).
42. Функціональні особливості гідронімів з основою *Ингул-* у зв'язку з їх етимологізацією // Функціональна лінгвістика: Проблеми і перспективи: М-лы конф. Симферополь, 1995. С. 139–140.
43. Мікрогідроніми і норма // Культура слова. 1995. Вып. 46–47. С. 120–126.
44. До питання про внутрішню форму гідрооснови *Блокв-* // Wiener slavistisches Jahrbuch. Wien. 1995. Bd 41. S. 97–102.
45. Гідроніми з суфіксами *-уват-* (*-юват-*), *-єват-* у Середньому Дніпро-Бузькому межиріччі // Актуальні проблеми українського словотвору: М-ли III наук. читань, присв. пам. проф. І.І. Ковалика. Івано-Франківськ, 1995. С. 99–100.
46. Центральнуукраїнські гідроніми з основою *Бог-* / *Баг-* // Ономастика східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1996. С. 49–50.
47. Архаїчна семантика в основах центральноукраїнських гідронімів праслов'янського походження // Семантика мови і тексту: М-ли V міжнар. наук. конф. (30 вересня – 2 жовтня 1996 р.). Івано-Франківськ, 1996. С. 116.
48. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1996. 235 с.
49. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. II // Мовознавство. 1996. № 2–3. С. 17–27.
50. Формування центральноукраїнських гідронімів на базі діалектизмів // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. праць, присв. пам. проф. С.П. Самійленка. Запоріжжя, 1996. Ч. I. С. 47–50.
51. Південнослов'янські елементи в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя // Культура слова. 1996. Вып. 48–49. С. 117–122.

52. Про функції *-ич* у структурі гідронімів // Проблеми ономастичного словотвору: Тези доп. наук. семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1997. С. 32.

53. Реконструйовані мотиви номінації водних об'єктів в автохтонній центральноукраїнській гідронімії // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за м-ми конф. Дніпропетровськ, 1997. С. 115.

54. Відапелятивні та відантропонімічні прізвища в українській мові // Дослідження з ономастики: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 1997. С. 33–34 (співавтори *Буркут К.С., Іліаді О.І.*).

55. Властивості географічних назв у процесі комунікації // *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovu komunikáciu*. Banská Bystrica; Donovaly, 1997. S. 30.

56. Архаїзми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя // Ономастика та етимологія: Зб. наук. праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Желєзняк / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 1997. С. 131–150.

57. Про деякі особливості формування похідних на *-ич* в українській мові // Питання мовознавства: Зб. наук. праць на честь 70-річчя Володимира Олександровича Горпинича. Кіровоград, 1997. С. 121–130.

58. Про походження гідронімів *Муха й Верблужка* // Наук. записки Кіровоградського пед. ун-ту ім. В.В. Винниченка. Серія: Філологічні науки. Кіровоград, 1997. Вип. 11. С. 53–61.

59. О происхождении гидронимной основы *Ленин-* (*Линин-*) // Материалы для изучения селений России: В 2-х ч. / Сост. и отв. ред. З.В. Рубцова. М., 1997. Ч. 2: Язык российской деревни: Говоры. Лингвофольклористика. Ономастика. С. 86–88.

60. Про деякі фактори, що впливають на вимову й написання географічних назв // Тези наук. конф. з проблем сучасного українського правопису (3 нагоди 70-річчя першої Всеукр. правописної конф. у Харкові 1927 р.). К., 1997. С. 64–65.

61. Про деякі зміни в семантичній структурі топонімічних та апелятивних основ // Українська ономастика: М-ли наук. семінару, присв. 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 111–115.

62. Нові елементи та явища в центральноукраїнській мікрогідронімії // *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Warszawa, 1998. S. 189–193.

63. Міжмовні контакти в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя // Наук. записки Кіровоградського пед. ун-ту ім. В.В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство) Кіровоград, 1999. Вип. 16. С. 3–9.

64. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1999. 104 с.

65. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. К.; Кіровоград, 1999. 222 с. (співавтори *Громко Т.В., Поляруш Т.І.*).

66. Про деякі словотворчі властивості індоєвропейських основ **au-* і **su-* на матеріалі рефлексів української мови // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології): Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 1999. Вип. 7. С. 127–128.
67. По сторінках Топонімічного словника України // Проблеми слов'янської ономастики: Зб. наук. праць. Ужгород, 1999. С. 100–105.
68. О происхождении некоторых диалектизмов в связи с родственными географическими названиями // Сельская Россия: прошлое и настоящее: Докл. и сообщ. 7-й рос. юбил. научн.-практ. конф. (Тула, 26–28 ноября 1999 г.). М., 1999. С. 155–157.
69. Етногенез слов'ян і деякі балто-центральноукраїнські гідронімні паралелі // *Slavica ta baltica* в ономастиці України / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1999. С. 138–139.
70. Рефлекси індоєвропейських основ **au-*, **ou-* / **eu-* в українській мові // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць. Одеса, 1999. Вип. 8. С. 3–8.
71. Походження українських географічних назв, ужитих у поемі А. Міцкевича «Пан Тадеуш» // *Onomastika polska a nowe kierunki językoznawcze: Materiały z XI Ogólnopolskiej konferencji onomastycznej* (15–17 czerwca 1998 r., Bydgoszcz; Pieseska). Bydgoszcz, 2000. S. 277–283.
72. Основні чинники, що впливають на формування структури топонімів в українській мові // Українська пропріальна лексика: М-ли наук. семінару (13–14 вересня 2000 р.) / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2000. С. 92–98.
73. Мотиви номінації водних об'єктів в індоєвропейських і тюркських мовах (на матеріалі гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя) // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Одеса, 2000. Вип. 4. С. 7–12.
74. Генетична диференціація деяких центрально- та південноукраїнських гідрооснов // *Восточноукраинский лингвистический сборник: Сб. научн. трудов / Отв. ред. Е.С. Отин*. Донецк, 2000. Вып. VI. С. 29–36.
75. Похідні з праслов'янською основою **sz-* в українській мові // *Мовознавство*. 2000. № 6. С. 29–36.
76. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: М-ли наук. семінару (12–13 вересня 2001 р.) / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2001. С. 51–56.
77. Становлення центральноукраїнської топонімії в євразійському контексті // *Наук. записки Кіровоградського пед. ун-ту ім. В.В. Винниченка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 38–42.
78. Лексико-граматичні ознаки недостовірності етимології деяких назв української мови // Зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту імені В.Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». Полтава, 2001. Вип. 4 (18). С. 33–36.
79. Диалектизмы как материал для реконструкции архаичной основы **sz-* // *Сельская Россия: прошлое и настоящее: Докл. и сообщ.* 8-й рос. научн.-практ. конф. (Орел, 4–5 декабря 2001 г.). М., 2001. С. 165–166.

80. Образна номінація в гідронімії Кіровоградщини // *Культура слова*. 2001. № 57–58. С. 77–81.
81. Відбиття хоронімних основ у центрально- і південноукраїнській гідронімії // *Toronimia i onomimia*. Kraków, 2001. S. 341–344.
82. Структурно-фонематична будова гідроніма «Помічна» у зв'язку з його етимологізуванням // *Загальна та експериментальна фонетика: 36. наук. праць і матеріалів / Відп. ред. Л.Г. Скалозуб. К., 2001. С. 210–212.*
83. Особливості становлення української урбанонімії // *Наук. записки Кіровоградського пед. ун-ту ім. В.В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2002. Вип. 44. С. 3–5.
84. Ретроспективний і перспективний погляди на українську ойконімію та стан її вивчення // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2002. С. 90–95.*
85. Назви дослов'янського (індоєвропейського) і слов'янського походження в гідронімії України // *В пространстве филологии: К 70-летию со дня рождения доктора филологических наук, проф. Евгения Степановича Отинна*. Донецк, 2002. С. 165–169.
86. Зустріч ономастів України // *Дивослово*. 2002. № 3. С. 69.
87. Власні назви місцевостей в українській мові // *Студії з ономастики та етимології*. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002. С. 123–127.
88. Письменные фиксации как важный источник этимологизации топонимов // *Духовные традиции славянской письменности культуры в Сибири: М-лы 25-й юбилейной междунар. конф. «Славянские духовные традиции в Сибири», посв. Дню славянской письменности и культуры. Тюмень, 2002. Ч. 1. С. 202–210.*
89. Діалектна лексика як база для етимологізування географічних назв // *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa, dedykowana profesorowi Karolowi Dejnje*. Łódź, 2002. S. 303–306.
90. Про внутрішню форму основ гідронімів, омонімічних апелитивам // *Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы Междунар. научн. конф. (21–22 ноября 2002 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2002. С. 156–165.*
91. Історія ономастики // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy*. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 16–17.
92. Визначальні ономастичні теорії // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy*. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 45–46.
93. Методи дослідження та їх еволюція // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy*. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 69–70.
94. Ономастична термінологія // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Podred. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy*. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 87–88.

95. Загальний стан досліджень // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 106–109.*

96. Етимологія назв // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 138–140.*

97. Назви дослов'янського і слов'янського походження // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 171–173.*

98. Нові іншомовні впливи: субстрат, адстрат, суперстрат // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 196–198.*

99. Політика і практика називання // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2002. T. 1. S. 276–278.*

100. Культурно-історична інтерпретація деяких онімів української мови // *Беларуска-руська-польскае сапастаўляльнае мавазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: М-лы VI міжнар. навук. канф. (15–17 мая 2003 г.). Віцебск, 2003. Ч. II. С. 36–38.*

101. Бібліографічний покажчик: Володимир Олександрович Горпинич // *Ономастика і апелятиви: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2003. Вип. 18. 158 с. (співавтор Лучик А.А.).*

102. Регіональні іншомовні впливи і форми їх вияву в українській пропріальній лексиці // *Наук. записки Тернопільського пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Ч. 1. С. 34–38.*

103. Становлення пропріальної лексики України у зв'язку з розвитком релігійних вірувань // *Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки) // Studia slovackistica / Відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. Ужгород, 2003. С. 138–144.*

104. Формування географічних назв у зв'язку з етнолінгвальними процесами в басейні річки Синюхи // *Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: студії з історії XIV ст. К., 2003. С. 126–131.*

105. Функціонально-семантичні особливості власних назв у мовному контексті // *Семантика мови і тексту: Зб. статей VIII Міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 2003. С. 307–311.*

106. Назви сіл і міст (ойконімія) // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 55–62.*

107. Назви місцевостей (мікротопонімія, анойконімія) // *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 154–158.*

108. Водні назви (гідроніми) // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 249–255.
109. Міські назви (урбанонімія) // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 313–316.
110. Клички тварин // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 354–356.
111. Хремагонімія (ергонімія) // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 390–394.
112. Власні назви і суспільні проблеми // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 422–423.
113. Власні назви й релігійна проблематика // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 493–495.
114. Зміни в називанні ХХ ст. // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 520–521.
115. Українська термінологія // Słowaniańska onomastyka. Encyklopedia: W 2 t. / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przywspółudziale J. Dumy. Warszawa; Kraków, 2003. T. 2. S. 579–585.
116. Роль прийому культурно-історичної інтерпретації в етимологізуванні власних назв // Metodologia badań onomastycznych / Pod red. M. Biolik. Olsztyn, 2003. S. 98–103.
117. Культурно-релігійні мотиви в центральнорукраїнській топонімії // Наук. записки Кіровоградського пед. ун-ту ім. В.В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2004. Вип. 53. С. 26–34.
118. Походження гідронімів, омонімічних загальним назвам в українській мові // Україна-Польща: наукові студії сусідів-партнерів. Вип. 3: З нагоди Року Польщі в Україні. Кіровоград; Кошалін, 2004. С. 191–200.
119. Походження деяких українських ойконімів Підкарпатської Польщі // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 114–122.
120. Ще раз про етимологію гідроніма *Гентурка* // Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы II Междунар. научн. конф. “Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах” / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2004. С. 115–121.
121. Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Уклад. І.М. Железняк та ін.; ред. О.П. Карпенко. К., 2004. 448 с. (у співавторстві).

122. Взаємодія обценної лексики з географічними термінами і власними назвами в слов'янських мовах // Традиційне і нове у вивченні власних імен: Тези доп. Міжнар. ономаст. конф. (13–16 жовтня 2005 р.). Донецьк; Горлівка; Святогірськ, 2005. С. 24–27.

123. Походження прізвища *Лучик* // Актуальні питання антропоніміки: Зб. м-лів наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 147–153.

124. Кілька зауваг до однієї з тенденцій у сучасній етимології // Записки із загальної лінгвістики: Зб. наук. праць. Одеса, 2005. С. 144–150.

125. Топонімія як один з аргументів середньонаддніпрянської теорії прабатьківщини слов'ян // *Cywilizacja-przestrzeń-tekst: Słowiańska topografia kulturowa w języku i literaturze*. Katowice, 2005. S. 173–183.

126. [Рец. на:] Zbigniew Babik. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2005. С. 278–283.

127. Етимологія назв українських поселень підкарпатської Польщі // *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* / Red. M. Łesiów, M. Olejnik. Lublin, 2005. S. 107–114.

128. [Рец. на:] Лавриненко Алевтина. Семантическая макросистема и основные механизмы ее генетической организации: Опыт реконструкции (на базе индоевропейской формы **dh(e)ghom-* ‘земля’) // Студії з ономастики та етимології. 2006 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2006. С. 218–224.

129. Рефлекси з індоєвропейськими коренями **au-*, *ou-* / *eu-* в апелятивній і пропріальній лексиці української мови // Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы III Междунар. науч. конф. “Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах” (6–7 октября 2006 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2006. С. 178–185.

130. [Рец. на:] Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики // Записки з ономастики: Зб. наук. праць Одеса, 2007. Вип. 10. С. 121–129.

131. Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації // Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 193–201.

132. Мовна ситуація й ономастичні найменування в Україні на початку XXI ст. // *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy początku XII wieku*. Zielona Góra, 2007. S. 197–201.

133. Некоторые особенности собственных имен в языковом контексте (на материале украинского языка) // *Kategorie semantyczne w tekście*. Katowice, 2007. S. 50–57.

134. Стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті // *Наук. вісник Чернівецького ун-ту*. Чернівці, 2007. Вип. 354–355: Слов'янська філологія. С. 45–49.

135. Походження праслов'янської назви **tyku*, *-ove* // *Мовознавство*. 2007. № 2. С. 3–9.

136. Давні семантичні явища та їхній розвиток у структурі твірних основ топонімів // *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Kraków, 2007. S. 421–428.

137. [Рец. на:] Карпенко О.Ю. Літературна ономастика // *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 134–136.

138. До питання про укладання «Короткого етимологічного словника топонімів України» // *Studia Slovackistica*. Ужгород, 2009. Вип. 10: Ономастика. Топоніміка. С. 115–122.

139. Про нові напрями української ономастики // *Філологічні дослідження: Зб. наук. праць з нагоди 80-річчя чл.-кор. НАН України, д. філол. наук, проф. Юрія Олександровича Карпенка*. Одеса, 2009. С. 144–147.

140. Про особливості типологічного дослідження ойконімії // *Студії з ономастики та етимології*. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. С. 95–99.

141. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 1 // *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 16–24.

142. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України // *Українська мова*. 2009. № 4. С. 28–33.

143. Про стан білоруської ономастики: (на матеріалі енциклопедії «Слов'янська ономастика») // *Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Славії: М-лы міжнар. навук. канф. (24–25 лістапада 2009 г.)*. Мінск, 2009. С. 22–26.

144. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 2 // *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 124–135.

145. Сакральні мотиви в топонімії Центральної України // *Наук. вісник Чернівецького ун-ту*. Чернівці, 2010. Вип. 509–511: Слов'янська філологія. С. 279–284.

146. Спроба охопити неохопне. [Рец. на:] Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 546 с.; Структура онімного простору української мови: частина II. Функціонування власних назв. Хмельницький, 2009. 374 с. // *Українська мова*. 2010. № 2. С. 135–140.

147. Праслов'янська топонімія балканського ареалу як цілісне системне явище. [Рец. на:] Гліаді О.І. Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан. К., 2008. 418 с. // *Українська мова*. 2010. № 4. С. 157–162.

148. Проблеми порівняльно-історичного вивчення карпатської оронімії // *Оронімія Українських Карпат: дослідження, упорядкування, збереження: М-ли наук.-практ. конф. (18–19 березня 2010 р.)*. Чернівці, 2010. С. 22–24.

149. Східні впливи на формування топонімії Центральної України // *Актуальні питання сходознавства, славістики, україністики (Пам'яті Омеляна Прицака)*. К., 2010. С. 130–134.

150. Залежність власних назв від розвитку суспільства (на матеріалі української мови) // *Nazwy własne a społeczeństwo*. Т. 2: Топонімія.

Chrematonimia. Urbanonimia. Onomastyka literacka. Varia. Łask; Pruszków, 2010. S. 131–139.

151. Про особливості номінації в топонімії України // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту. Серія: Філологія. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 21–24.

152. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення // Магістеріум. К., 2011. Вип. 43: Мовознавчі студії. С. 49–53.

153. Актуальні напрями української ономастики // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. Одеса, 2011. Вип. 14. С. 126–130.

154. Про природу власних назв з дієслівними основами // Життя у слові: Зб. наук. праць на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського (1931–2007). К., 2011. С. 77–84.

155. [Рец. на:] Горпинич В.О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини // Мовознавство. 2011. № 3. С. 84–87.

156. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 3 // Мовознавство. 2011. № 5. С. 15–29.

157. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 4 // Студії з ономастики та етимології 2011–2012 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2012. С. 159–169.

158. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 5 // И слово Ваше отзовется: Сб. науч. статей к 80-летию Е.С. Отина / Отв. ред. В.М. Калинин. К., 2012. С. 336–355.

159. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 6 // Акцентологія. Етимологія. Семантика: Зб. наук. праць до 75-річчя академіка НАН України Віталія Григоровича Скляренка. К., 2012. С. 276–292.

160. Системне дослідження сучасної української псевдонімії. Рец. на: Павликівська Н.М. Питання псевдонімії ХХ ст. // Українська мова. 2012. № 2. С. 129–135.

161. Юрій Олександрович Карпенко (20.09.1929 – 10.12.2009) // Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія. К., 2012. Вип. 1 (16). С. 94–98.

162. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 7 // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Зб. наук. праць. Хмельницький, 2013. Вип. 6. Ч. 2. С. 183–196.

163. Народна і наукова етимологія топонімів України // Магістеріум. К., 2013. Вип. 50: Мовознавчі студії. С. 50–58.

164. Топоніміка // Історія України: Енциклопедія. К., 2013. Т. 10. С. 124–125.

165. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 9 // Магістеріум. К., 2014. Вип. 57: Мовознавчі студії. С. 52–75.

166. [Рец. на:] Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика: У 5 кн. Кн. 2: Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі // Мовознавство. 2014. № 3. С. 89–92.

167. Етимологічний словник топонімів України. К., 2014. 544 с.
168. Походження хоронімів, уживаних на позначення Кримського півострова // Слов'янський збірник. Вип. 18: Пам'яті чл.-кор. НАН України, д. філол. н., проф. Юрія Олександровича Карпенка (1929 – 2009) з нагоди 85-річчя з дня його народження. Чернівці, 2014. С. 69–75.
169. Походження деяких власних назв, пов'язаних з Ватрославом Ягичем // Ватрослав Ягич і проблеми слов'янознавства / Відп. ред. В.Ю. Франчук: 36. наук. праць. К., 2015. С. 125–129.
170. Історичний словотвір топонімів України: київськоруський (давньоукраїнський) період // Мовознавство. 2015. № 3. С. 45–55.
171. З досвіду укладання Етимологічного словника топонімів України // Записки з ономастики: 36. наук. праць. Одеса, 2015. Вип. 18. С. 465–473.
172. Тюркізми козацької доби в топонімії України // Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500–1800) Bildiriler (Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба (1500–1800 pp.)): 36. м-лів Міжнар. наук. конф. Istanbul, 2015. S. 719–734.
173. Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект // Slovanski jeziki v stiku z neslovanskimi: diahroni onomastični pogled = Slavic / Non-Slavic Language Contact in the Area of Diachronic Onomastics / Uredil Silvo Torkar. Ljubljana, 2015. S. 251–262.
174. Роль макро- і мікротопонімів у розв'язанні проблеми прабатьківщини слов'ян // Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej. Geographical names in physical space / Red. A. Gadłowski, R. Gliwa. Łódź, 2016. S. 35–40.
175. Слов'янська ономастика: Стан і перспективи розвитку // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2017. Вип. 1 (27). С. 210–212.
176. Найближчий топонімний простір В.І. Григоровича: історико-етимологічний аспект // Віктор Іванович Григорович: життя й наукова спадщина (до 200-річчя від дня народження): 36. наук. праць / Відп. ред. В.Ю. Франчук. К., 2017. С. 84–90.
177. [Рец. на:] Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2017. Ч. 4. 488 с. // Мовознавство. 2019. № 3. С. 75–78.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ РЕДАГУВАННЯ

1. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів. Київ; Кіровоград, 1999. 222 с.

2. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград, 2000. 170 с.

Розділ I. ОНОМАСТИКА

Г.Л. Аркушин
(Луцьк)

МІКРОТОПОНІМІЯ Й ОЙКОНІМІЯ РОМАНУ-БАЛАДИ «БЛАКИТНА САРНА» М. НЕСТЕРЧУКА

Нещодавно виданий роман уродженця Волинської області Мирона Нестерчука *«Блакитна сарна»*, над яким він працював понад тридцять років, оповідає про долю мешканців нетихого поліського села Затишшя в неспокійні 1939–1944 роки. Задум написати такий роман виник давно: *«Минуле не давало спати, стукало в двері, а рука не мала змоги зафіксувати бодай те, про що можеш розказати тільки ти, й більше ніхто. <...> Ти мусиш все сказати, як уже вийде. Про те, що було, скільки витерпів народ наш у ті страшні часи, які історики втиснули в два слова: «Друга світова». Ти мусиш сказати про все, що пережив сам, що чув од земляків, і в правдивості чого не сумніваєшся. Щоб пам'яталося, щоб не забувалося»* (Нестерчук 386). Отож, аналізуючи це художнє полотно, враховуємо, що це біографічний твір, а в ньому конкретні особи стали прототипами художніх персонажів, використано також і конкретні мікротопоніми, за якими легко прочитується, що саме с. Сильно Ківерцівського району Волинської області, де народився письменник, стало прообразом художнього Затишшя. У романі майже з документальною точністю описано мікротопонімію села, на фоні якої відбуваються трагічні події, а використані ойконіми творять широке тло для непростієї частинки історії цієї поліської глибинки, бо, як справедливо зазначе І. Марунич, *«у художній мові власні імена отримують ідейно-естетичну функцію, яка дає змогу виявити потенційні семантичні можливості»*, а їх аналіз *«є найважливішим питанням поетичної ономастики»* (Марунич 140). Деякі дослідники вважають, що до поетичних топонімів належать тільки назви,

утворені самим письменником, інші ж відносять до них також і реальні назви, тому «в дане поняття [поетична ойконімія. — Г.А.] мають входити всі без винятку топоніми художнього твору» (Маруніч 141).

Безперечно, авторська воля і своєрідне оцінювання тих подій із віддалі понад вісімдесяти років дають можливість вносити деякі корективи в топоніми, дещо змінювати або повністю замінювати назви населених пунктів з певною художньою метою. Отже, тема статті — порівняння художньої мікротопонімії та ойконімії з документальними фіксаціями, уміщеними у виданні «*Силенька гуторка: топоніміка, люди, мова*» (Аркушин) та сучасними свідченнями корінних жителів (подамо ще такі два уточнення: автор «Силенької гуторки» також силенець, як і видавець її — відомий австралійський літературознавець та письменник Степан Радіон).

Для М. Нестерчука художня назва села *Затишшя* — це певний символ, адже населений пункт віддалений від великих центрів, це така собі «поліська глухомань», яких було немало (за спогадами старожилів, колись у Цуманських лісах існувало невелике поселення Затишшя, а взагалі «на східнослов'янських теренах відомо 93 аналогічні найменування» (!) Шульгач 55), де тихо й розмірено проходить життя селян, де за клопотами непомітно минають і роки, і десятиліття, і навіть століття. Але ось прийшли ті страшні 1939—1944 роки — і все швидко змінилося, як і швидко мінялася влада на цих теренах, як мінявся світогляд поліщуків.

Події роману відбуваються на фоні чотирьох кутків села Затишшя та понад трьох десятків близьких мікротопонімів. Зрозуміло, що автор часто переноситься оповідь із Затишшя в близькі та досить віддалені населені пункти, куди доля закидала героїв твору.

Кутки-вулиці с. Затишшя (= Сильно). Лише одне речення — «*Їдеш на Село, аж до Комарівки, тоді робиш круга і вже Греблюю вертаєш на Шлях*» (Нестерчук 72) — містить назви чотирьох найбільших кутків художнього Затишшя: *Село, Гребля, Шлях, Комарівка*. Але це не просто авторські назви, утворені лексико-семантичним способом від апелятивів *гребля, село, шлях*, це і переконливі аргументи, що прообразом Затишшя стало село Сильно.

Отож, у сучасному селі Сильно наявні такі кутки-вулиці, назви яких не мінялися впродовж століть: *Село* 'найдавніша вулиця населеного пункту'; *Шлях* 'вулиця з обох боків дороги, що давніше з'єднавала з більшими населеними пунктами — Клевань—Цумань—Колки',

де зараз центр села з крамницями, тому *йти на Шлях* означає ще й 'йти у центр села' (за переказами силенців, цією дорогою пан Енгельгардт віз малого козачка Тараса у Вільно); *Гребля*, або *Дороба*, 'низинна вулиця, куди постійно навозили землю, вимощуючи її' (у романі: «*Трохи в ліпшому становищі були жителі Греблі, висипаної в давні часи повстанцями Северина Наливайка. Гребля висихала найскоріше*» (Нестерчук 8); *Комарівка* 'дещо віддалений куток села під лісом, де влітку водилося багато комарів' (пор. із: (Аркушин 14–48), а межа між ними проходила «*біля невеликого містка, перекинутого через річку, що розділяла Комарівку й Затишшя*» (Нестерчук 67) (цієї річки вже давно немає).

Подамо ще такі уточнення. Силенська *Гребля* розташована паралельно до *Села*, яких з'єднують вузькі вулички (по-місцевому *гулиці*), кожна з них також мала назву, здебільшого за прізвищами чи прізвиськами хазаїв, що мешкали на початку, посередині чи в кінці вулиці, – так у романі згадано лише *Попову вулицю* (у «Силенській гуторці» таких вуличок дев'ять, деякі з них мають дві, а то й три назви, що залежали від мешканців: *Лазорішина*, *Тит'янчина*, *Марінчина* // *С'єкова*, *Німцова* // *Їсова* // *Горлішина*, *Чайкова* // *Нейова* // *Л'євішина*, *Войеводова* // *Мит'ушова*, *Гарбуськова* // *Йуцова*, *Головешкова*, *Кацмануvsка* (Аркушин 50–59), а давніше їх було ще більше).

Отож згадано 5 мікротопонімів художнього Затишшя, що й зараз функціонують у с. Сильно (Аркушин 14–48), крім *Попова вулиця*, яку нині розорано під городи. Щоправда, у лісі ще була дорога з назвою *Дубова вулиця*, що вела з села до урочища *Дубове* (тепер заросла).

У романі часто трапляються такі форми – в *Сильному*, *біля Сильного*, тобто первісна форма цієї назви *Сильне*, хоч у місцевому мовленні – *Сильно* (точніше – *Сільно*). Як же ж постали ці дві форми однієї назви? Зауважимо, що назву *Сильне* сприймають як сучасну зукраїнізовану щодо *Сильно*.

Тут варто розрізняти давніші форми (*Липно*, *Дубечно*, *Кримно*, *Колодяжно* і *Дубно*) від новіших (*Гайове*, *Завітне*, *Зелене*, *Привітне* та ін.), хоч обидві вони виникли на прикметниковій основі, але перші на основі т. зв. нечленних прикметників (*новъ*, *нова*, *ново*), що мають іменникову парадигму, а другі – сучасну прикметникову. До речі, у місцевому мовленні збереглася лише давня словозміна: *Сільно*, *до Сільна*, *Сільнови*, *бачу Сільно*, *за Сільном*, *в Сільни*, а «олітературнену» парадигму – *Сильне*, *до Сильного*, *Сильному*, *Сильне*, *Сильним*, *в Сильно-*

му – вживають у новіших письмових документах, яку використовує і М. Нестерчук, щоправда непослідовно, пор.: в *Сильному* і в селі *Сильно*. І хоч *Затишшя* це і є *Сильно*, однак у романі згадано ще й інший населений пункт з такою ж назвою – *Сильне*, який сучасне *Сильно* нічим не нагадує (очевидно, письменник не зміг обійтися без рідної назви).

Ойконім *Затишшя* похідний від апелятива *затишшя* ‘тиха вода; затишне місце’, що утворений за допомогою конфікса *за-* + *-j-*а від прикметника *тихий* чи прислівника *тихо*, а назва села *Сильно*, за переказами, походить ніби від того, що колись мешканців силою («насильно») переселили із зараженої чумою землі (із теперішніх *Селищ*) на нинішнє місце (Аркушин 2). Дослідник волинської ойконімії В.П. Шульгач вважає інакше: «в основі – відносний прикметник на *-н-* від базового *село* < *sedlo» (Шульгач 125), а прикметник від *Сильно* // *Сільно* – *сільнск’і* ‘силенський’ (особливість середньополіського діалекту), хоч в офіційному вжитку рекомендована дещо штучна форма *сильненський*.

Ужиті в романі деривати від *Затишшя* – іменник *затишшяниці* ‘жителі Затишшя’ (Нестерчук 71) та відносний прикметник *затишшяньський* (Нестерчук 60), на нашу думку, «заважкі», бо не відповідають народному словотворенню.

Мікротопоніми *Затишшя*. До цього поліського села належать такі мікрооб’єкти: поля: *Запілля* (і *Запулля*), *Селище*, *Триндальські ґрунти*, *Чукра*, а також *Гора* (неподалік *Гори*, за *Горою*) ‘земляний насип і поле навколо нього’; громадські випаси, вигін: *Зимник*, *Пастовень*, *Потереби*, *Потоки*, *Сервітут*, *Юськівщина* (і *Юзьківщина*); луги: *Луги*, *Луги Німцьови* (і *Німців луг*); лісові урочища, де іноді селилися власники: *Бірки*, *Богославка* // *Богуславка* (місцева вимова з усиченням – *Бослávка*), *Гаївка*, *Гута-Богуславська*, *Діброва*, *діброва Німцьова*, *Дерманка*, *Дубове*, *Забур’я*, *Короща* («у вільхових заростях *Корощі*»), *Острів*, *Христовець*, *Чорний ліс*; галявини: *Хороша Галь*, *Кругле* («лісову галявину, що звалася *Кругле*»); болота: *Валюшове*, *Макове* та *Чортове болото*, *Чоботок*; річки: *тихоплинна Конопелька*, *Кормин*, *Путилівка*, і ще *Колодязик* ‘джерело з радоною водою’ («лісову криничку, чи, як у *Затишші* кажуть, *Колодязик*»); інші об’єкти-орієнтири: *Татарський шлях*, *Чорний* і *Білий міст* («біля *Чорного мосту*, а біля *мосту Білого...*»).

Отже, у романі названо 39 мікротопонімів художнього села *Затишшя*, що відповідають 25 назвам сучасного *Сильна*. У записях

початку 90-их років не було виявлено понад десяток назв: рідко хто зможе тепер показати, де розташовані *Зимник*, *Пастовень*, *Потереби*, *Потоки*, *Сервітут*, *Юськівщина*, бо тут у сімдесятих роках минулого століття було проведено меліорацію, що перетворила ці урочища на суцільне поле, яке через десятиліття виродилося і стало випасом для громадської худоби.

Пояснення названих вище найменувань можна знайти в «Силенській гуторці» (Аркушин 50–59): *Бйлі муст* ‘міст через дорогу Сильно – Цумань, через який протікає дуже чиста вода – «біла»’, *Чорни муст* ‘міст через дорогу Сильно – Цумань у заболоченому торф’яному місці, через що вода здається чорною’, *Бурк і* ‘сосновий ліс із ягідником’, *Горá* ‘насипаний земляний горб (підвищення) австрійськими солдатами, який використовували як стрільбище в роки першої світової війни’, *Дубове* ‘ліс зі старими дубами’, *Дуброві* ‘дубовий ліс в оточенні соснового’, *Зану́л’е* ‘новорозоране поле розташоване за іншим, давнішим’, *Кругле* ‘лісова галявина круглої форми’, *Макове болото* ‘болото в обході царського лісника з прізвиськом Маков’, *Сéлишче* // *Сéлишча* ‘давніше поселення, з якого ніби «через чуму» силою виселили жителів Сильна», *Зімник* ‘тепер частина випасу, де колись була дорога, якою можна було проїхати лише взимку’, *Корóща* ‘сінокіс із травою, від якої, за розповідями силенців, на худобу нападала короста’, *Пáстовень* ‘вигін’, *Потеребі* ‘поле на місці вирубаних дерев’, *Хорóша Гал* ‘світла галявина і навколишнє рідколісся з міцними деревами’, *Чоботок* ‘болото, серед якого ніби була загрузла карета цариці (якої?), і тому вона змушена йти пішки, загубивши в багнюці свого чобітка’ та ін. Більшість назв утворено лексико-семантичним способом: *Гора*, *Дубове*, *Дуброви*, *Колодязик*, *Кругле*, *Острів*, *Пастовень*, *Потоки*, *Чоботок* та ін.

Деякі назви мікрооб’єктів пояснює сам письменник: «*Ледве знайшли підходящого дубка на Горі в Запуллі. Той піщаний пагорб серед рівнини, Запулля, належав громаді*» (Нестерчук 32); «*На півдні <...> Татарський шлях. А на захід – Градище видно, а за ним – спалену вже Дерманку, а на північ – просіка напівзаросла, там за нею – Ключин. А на сході – Затишшя, там диму ще немає. І хлопці мовби у серцевині хреста, що на ньому ті села розіп’яті. Недарма те місце за Горою, де танк стоїть, Христовцем зветься. А може, й не від того, може, тому що там христовнику багато росте*» (Нестерчук 208–210) (діал. *христовник* ‘звіробій’).

Ось як автор у розповідній спокійній манері перераховує об'єкти-орієнтири, через які проходила головна героїня: «Вона обійшла Комарівку, через Потереби, Сервітут, Юськівщину зайшла з того боку, де Макове болото переходить у Чортове й де темною стіною бовваніє Чорний ліс» (Нестерчук 226). Стиль оповіді дещо змінюється, коли інший персонаж доправляє додому свого тяжко пораненого брата: «Потерпи трохи, братику. Потерпи, он уже й Бірки минули... Он уже Острів... Потоки... Он Зимник, бачиш?» (Нестерчук 257). А використавши написання кожного мікротопоніма з абзацу, письменник передав швидкий біг коней, а отже, і швидко зміну топонімів-орієнтирів, як і нестримне бажання скоріше виїхати з населеного пункту:

«З силою вдарив коней і скоро вже був за селом.

Зимник.

Потоки.

Острів.

Потереби.

Бірки.

Чоботок.

Гнав коней через ліс майже напролом, не зчувся, як був уже на Богуславці» (Нестерчук 259–260).

Письменник вважав, що, оскільки читачі роману будуть з різних регіонів України, то досить лише декількома штрихами передати особливість місцевого мовлення, тому й використовував здебільшого загальноукраїнські форми. На особливості мовлення силенців вплинуло те, що говірка функціонує на межі між західно- та середньополіськими діалектами з перевагою середньополіських фонетичних та морфологічних рис. Одна з таких особливостей — уживання монофтонга у на місці давнього *о: *Забур'я* < бур 'бір; сосновий ліс', *Запуля* < поле, хоч у романі невиправдано вжиті і *Забір'я*, і *Запілля*. Однак в інших назвах у цій позиції використано тільки рефлекс *i*, пор. (першими подаємо приклади з художнього твору, а другими — сучасні силенські відповідники): *Білий міст* — *Бй'ли муст*, *Чорний міст* — *Чорни муст*, *Комарівка* — *Комару'вка*, *Острів* — *Остров* // *Гб'стров*, *Гаївка* — *Гайу'вка*, *Юськівщина* — *Йус'кувичина*, і навіть ужито *Діброва* (по-силенськи *Дубр'ова*, *Дуброві*), що в літературній мові є гіперпоправною формою, бо *Діброва* — дериват від твірної основи *дуб*. Непослідовно представлений і протетичний *г*: то *Гомеляни*, то *Омеляни*.

У романі також збережено місцеве творення прикметників від антропонімів, пор.: *Німцьова діброва* (але: *Німців луг*, хоч по-силенськи *Н'їмцув*), *Валушове болото* та ін.

Ойконіми роману. Їх тут понад три десятки: *Берестяне, Гараймівка, Гомеляни* (і *Омеляни*), *Грабове, Градище, Грем'яче, Деражно, Домашів, Журавники, Знамирівка, Карпіївка, Ключин, Колки, Лопатин, Муравище, Озеро, Олика, Пшебражже, Рафалівка, Рудники, Сильне // Сильно, Цумань* (в *Цумані*), *Яромле*.

Деякі назви поселень і до сьогодні зберегли свої історичні назви (*Грем'яче, Домашів, Знамирівка, Муравище, Озеро, Олика, Рудники, Сокиричі, Цумань, Холоневичі, Чорниж*), в інших назвах автор змінив деякі звуки чи словотворчі суфікси (*Берестяне, Гараймівка – Гораймівка, Градище – Городище, Гомеляни // Омеляни – Омельне, Журавники – Журавичі, Лопатин – Лупатень, Карпіївка – Карпилівка, Ключин – певно, сучасне Клубочін*). Після війни деякі назви поселень переназвані: *Яромель – тепер Йосипівка, Пшебражже – Гайове*, а деяких нп від війни вже немає – *Дерманка, Гута-Богославка, Софіївка* (нині це лісові урочища).

Зауважимо, що більшість із названих нп належали до колишньої Цуманської (Силенської) волості (таку паралельну назву подає Інтернет (ЦСВ), а словник О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» лише *Силинська волость* (Цинкаловський) яку опісля польська адміністрація перетворила в Силенську гміну. За словником О. Цинкаловського, до волості належало понад 25 населених пунктів, а гміна дещо навіть збільшилася завдяки селам ліквідованої Гораймівської волості, див. (Цинкаловський). Крім цього, «за Польщі» гміна швидко поповнювалася «*більшими й меншими селами польських посадників – тими всіма Станіславками, Вульками, Віцентувками, Дерманками, Гутами*» (Нестерчук 270). Неподалік села було ще єврейське містечко *Софіївка* (місцева вимова *Сохвійувка*), знищене гітлерівцями. Зауважимо, що письменник центр гміни «переніс» у неіснуюче село *Градище* (з такою назвою *Градішче // Градішча* збереглося лише урочище – висипана піщана дорога і ліс довкола неї (Аркушин 52).

Частина із згаданих у романі населених пунктів не належала до Силенської гміни: *Білосток* (нинішнього Луцького району), *Бужани, Веселин, Верхи, Муравище, Озеро, Деражно, Рафалівка, Торчин, Усичі, Янова Долина* («*біля Янової Долини за Костоподем*»), *Рудочка* та

ін., а згаданого села *Грабів* ніколи й не було (було лише лісове урочище *Грабове*, де росли граби).

Безперечно, це право автора, як використати ці ойконіми: чи тільки їхню розмовну форму, чи офіційну, тобто олітературнену, і право, яку словозміну їм «приписати». Однак найбільше заперечення викликає те, що назві села *Берестяни* надано прикметникову форму — *Берестяне́* з авторським позначенням наголосу (до *Берестяного*, з *Берестяного*, в *Берестяному*). Назва цього сусіднього до Сильна (не до *Сильного!*) населеного пункту має таку парадигму: *Берес'т'а́ни*, до *Берес'т'а́н*, *Берес'т'а́нам*, *Берес'т'а́ни*, за *Берес'т'а́нами*, в *Берес'т'а́нах*. Таку ж форму подає і уродженець цього села, ономаст В.П. Шульгач — *Берестяни*, а в документах — *Beresćiany*, *Berestiany*, *Bereszczany* (Шульгач 12).

Постпозитивні назви населених пунктів як прикладки в романі найчастіше невідмінювані: в селі *Сильно*; до станції *Рудочка*; поле, що зветься *Чукра* (але: *жителі <...> містечка Софіївки*, в містечко *Олику*, з містечка *Тростянца*, з містечка *Цуманя*); в інших позиціях ойконіми відмінювані: *дядьки з Гомелян* (с. *Гомеляни*), з боку *Берестяного* (с. *Берестяне́*), між *Луцьком та Колками*.

Письменник зобразив і протиставлення я (*ми*) — ти (*вони*), що одвічно було між жителями навіть найближчих сіл:

«...А словесна баталія тривала ще з пів години.

— *Курокради!* — *то затишшянци до карпіївців, бо вважали тих злодіями на весь повіт.*

— *Шкуролупи!* — *не відставали від них супротивники, натякаючи на давній зимовий промисел затишшянцив — кушнірство»* (Нестерчук 72).

А звідси й народилися такі давні сентеції «затишшянцив»-силенців як характеристика вдачі жителів сусідніх сіл: «*Затишшянци казали: «Як хочеш, аби тебе обікрали, — йди в Карпіївку. Як хочеш, аби тебе набили, — йди в Градище, як хочеш, аби тебе одурили, — йди в Софіївку. Як хочеш, аби тебе споїли, — йди в Омеляни. Мовчали хіба за те, що в інших селах казали про них: «Як хочеш, аби тебе посадили, — бери червону шмату і йди в Затишшя»* (Нестерчук 72) (у Сильно було багато членів тодішньої КПЗУ).

Інші топоніми. Письменницька оповідь про долю своїх героїв зображена на тлі тодішніх історичних подій, які, безперечно, найбільше вплинули на життєві перипетії. Частина топонімів — це ті

місця і ті міста, куди закидала доля головного героя: *Луцьк, Ковель, Рожшище, Турійськ, станція Козятин, Пуща-Водиця, Новоград-Волинський, Чуднів-Волинський, Бердичів, Фастів* та ін. Україна жила в серцях персонажів такими назвами: *Україна, Західна Україна, Київ, Львів, Галичина // Галиція, Берестя, Мала Рита, Стрий, Борислав, Радехів, Сокаль, Кам'янка-Струмилова, Волинь, Полісся, Володимир // Володимир-Волинський, Устилуг, Берестечко*; та гідронімами: *Дніпро, Буг, Прип'ять, Стир, Случ, Конопелька, Кормин, Путилівка*. Польське панування підкреслювали оніми: *Польща, Краків, Ченстохова, Береза-Картузька*; пор. онімний гвалт осадників за територіями, залишеними перед наближенням совітів: *«Поділля! Волинь! Україна! Шльонськ! Русь червона! Русь чорна! Біла Русь! Куяві! Мазовіше! Подлясе! Полесе! Літва! Жмудзь! Пруси! Кашуби! Од можа і до можа!»* (Нестерчук 60). Червоне «визволення» представлено такими топонімами: *радянська Росія, Радянський Союз, СРСР, УРСР, Велика земля, Москва, Урал, Сибір (по Сибірах), Лесосибірськ, Донбас, Ворошиловград, Луцька тюрма* (розстріли в'язнів совітами перед наступом гітлерівців) та ін., а німецька окупація – у назвах *Німеччина, Германія, Берлін...*

Як бачимо, таке широке художнє полотно, маючи документальну основу, не обмежувало автора історичними подіями 1939–1944 років, свідком частини яких був письменник (народився 1942 року) і насамперед найтрагічнішої – вбивства батьків на очах маленьких синів, через що й до сьогодні *«минуле не давало спати, стукало в двері...»*.

Література

- Аркушин — *Аркушин Г.* Силенська гуторка: топоніміка, люди, мова. Мельбурн, 1994.
- Маруніч — *Маруніч І.І.* Топоніми в художній мові // Сучасні проблеми філології: Тематичний зб. наук. праць. Київ, 1993. С. 139–144.
- Нестерчук — *Нестерчук М.* Блакитна сарна. Львів, 2019.
- Цинкаловський — *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. Вінніпег, 1984–1986. Т. I–II.
- Шульгач — *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001.
- ЦСВ — Цуманська (Силенська) волость // URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 08.06.2017).

Walter Wenzel
(Leipzig)

**DIE KLASSIFIZIERUNG ALTSORBISCHER
ORTSNAMEN**
**Mit einem Überblick über bisherige Klassifikationen
slawischer Ortsnamen**

Nach Untersuchung von weit über tausend OrtsN (= Ortsnamen) aus dem altsorb. Sprachraum zwischen Bober und Queis im Osten sowie der Saale im Westen durch Vertreter der Leipziger Namenkundlichen Schule drängt sich die Frage auf, wie denn diese große Menge von Einzelnamen, die sich in ihrer heutigen Form auf einer Landkarte dem Betrachter auf den ersten Blick als ein Chaos darbietet, organisiert war, was die vielen unterschiedlichen Wortgebilde zusammenhielt, sie dem Sprachbenutzer vor rund 1000 Jahren als Namen erkennbar machte und sie damit erst befähigte, ihre Identifizierungsfunktion in der Kommunikation zu erfüllen. Dem Forscher stellt sich somit die Aufgabe, Ordnung in das Chaos zu bringen, genauer: die Ordnung im Chaos zu erkennen und zu beschreiben. Das bedeutet nicht nur einzelne Namen in Bezug auf Herkunft, Bildung, Bedeutung und Motivation zu erklären, sondern auch die Vielzahl der untersuchten Objekte als System darzustellen, nicht zuletzt mit dem Ziel der leichteren Orientierung in einer unüberschaubaren Menge von Namen. Bekanntlich versteht man unter einem System – aus griech. σύστημα – die Gesamtheit bestimmter miteinander verbundener und aufeinander bezogener Elemente, gegliedert und aufgebaut nach einheitlichen Prinzipien. Ein System läßt sich somit nicht nur als ein Beziehungsgefüge, sondern tiefgreifender als ein Wirkungsgefüge definieren, wo jeder Bestandteil seinen Platz und seine Funktion hat, um eine bestimmte Aufgabe erfüllen zu können. Werden neue Namen geschaffen, so geschieht das nach den im

System verankerten Mustern mit bestimmten phonematischen und morphematischen Strukturen sowie lexikalischen Bausteinen. Letztere werden aus dem appellativischen Wortschatz oder einer anderen Namenklasse bezogen. Die neuen Gebilde müssen in ihrer Bedeutung der gegebenen Benennungssituation entsprechen. Will man nicht bei diesen allgemeinen, schon in die Erkenntnistheorie und Philosophie führenden Betrachtungen stehenbleiben, ergibt sich für praktische Zwecke als erste Forderung die Klassifizierung der Namen, ihre Einteilung in Klassen. Nach den Erkenntnissen der kognitivistischen Sprachtheorie stellt die Klassenbildung ein unverzichtbares Kompressionsverfahren des menschlichen Gehirns dar. Alles, was rezipiert werden soll, muß dieses Kompressionsverfahren durchlaufen. Es ist nicht möglich, Informationen anders als über Klassenzuordnung zu verarbeiten, Informationen ohne Zuordnung zu einer Klasse können weder aufgenommen noch gespeichert werden, weil sie dann unendlich wären¹. In gewissem Sinne und bis zu einem gewissen Grade stellt eine Klassifikation die Abbildung eines Systems dar. Ein Namensystem erweist sich nicht als ein statisches, sondern als ein dynamisches, historisch entstandenes und sich entwickelndes Gebilde. Das hat eine Klassifizierung nach Möglichkeit zu berücksichtigen.

In der Geschichte der Namenkunde, hier der slawischen, gibt es seit der ersten Hälfte des 19. Jh. Versuche, die untersuchten Namenkorpora zu klassifizieren. Wir beschränken uns in unserer Analyse auf vier Ortsnamenklassifikationen, um danach eine eigene Einteilung der altsorb. OrtsN vorzulegen, die den Anspruch erhebt, mit Einschränkungen für die Gesamtheit der älteren OrtsN in der Slavia zu gelten. Dabei wird auf die Studien "Probleme der Ortsnamentypologie, -geographie und -stratigraphie" sowie "Struktur, Semantik und Motivation altsorbischer Ortsnamen" zurückgegriffen, deren Erkenntnisse hier in wesentlichen Punkten weiterzuentwickeln sind².

Eine erste umfassende Einteilung der slawischen OrtsN auf der Grundlage polnischen Materials, der ein Abriß der Geschichte bisheriger Klassifizierungsbemühungen vorausgeht, legte der poln. Slawist und Namenforscher Witold Taszycki 1946 vor³. Danach hatte schon 1834 der bekannte tschechische Historiker František Palacký in seinem "Rozbor etymologický místních jmen česko-slovanských" 'Etymologische Analyse der böhmisch-slawischen Ortsnamen' den Versuch unternommen, die von ihm untersuchten OrtsN zu klassifizieren. Ausgangspunkt bildete dabei die Unterscheidung von OrtsN aus PersN (= Personennamen) und OrtsN aus

Appellativen, eine erste Grobeinteilung, die vielen späteren Klassifikationen zu Grunde liegt. Ihr folgte auch Franz Miklosich in seinen Abhandlungen “Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen” 1865 und “Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen” 1872. Sein monumentales Werk, das auf hunderten von ihm aus historischen Quellen exzerpierten Namen ruht, steht am Beginn der slawischen Namenkunde als einer Wissenschaft. Um eine Weiterentwicklung der Klassifikationen von Palacký und Miklosich bemühte sich der polnische Historiker Tadeusz Wojciechowski 1873, wobei es ihm vor allem um die Gewinnung von Erkenntnissen zur Siedlungsgeschichte ging. Er unterscheidet fünf Gruppen, beginnend mit topographischen Namen, gefolgt von patronymischen, possessivischen und weiteren, ohne einheitliche Kriterien zu beachten, die einer wissenschaftlich begründeten Klassifikation gerecht würden. Ähnliches gilt für die Einteilungsversuche von František Černý und Pavel Váša auf der Grundlage mährischer OrtsN, von Ernst Schwarz für tschech. OrtsN sowie für Ernst Muka für sorb. OrtsN. Sie alle, einschließlich der Klassifikationen südslawischer Forscher, unterzieht Witold Taszycki einer kritischen Analyse, um danach einen eigenen “Podział słowiańskich nazw miejscowych pod względem znaczeniowym”, eine Aufteilung der slawischen OrtsN nach ihrer Bedeutung, vorzulegen. Er unterscheidet zwei Hauptgruppen, A: OrtsN, die schon immer OrtsN waren, und B: OrtsN, die anfangs PersN waren, später erst zu OrtsN wurden. Danach gliedert er unter A den Namenbestand in 1. topographische Namen wie z. B. *Dąbrowa* ‘Siedlung am Eichenhain’, 2. Kulturnamen wie *Łazy* ‘Siedlung auf Rodeland’, 3. possessivische Namen mit den Suffixen *-ovъ, *-inъ, *-jb und *-bškъ mit ihren jeweiligen femininen, neutralen sowie gegebenenfalls weichen Endungen, wie *Dalechów* ‘Siedlung des Dalech’ usw., sowie 4. Diminutiva mit verschiedenen -k und -c-Suffixen wie *Dobieszewko* ‘Kleindobieszew’, *Rakowice* < *Rakov + *ьць* usw. Unter der Hauptgruppe B erscheinen unter 1. die *Nazwy etniczne* ‘Ethnische Namen’. Es handelt sich hier jedoch um keine Ethnonyme, also Völker- oder Stammesnamen, wie der Terminus suggeriert, sondern – in unserer Terminologie – um Bewohnernamen. Dazu werden gerechnet: Namen auf *-janino, *-ěnino wie *Dębiany* ‘Siedlung der Leute am Eichenwald’, auf *-(ov-, ev-)itjo wie *Przybrodowice* ‘Siedlung der Leute, die bei der Furt wohnen’, auf *-(ov-, ev-, in-)ьць wie *Zakrzewce* ‘Siedlung der Leute, die hinter den Sträuchern wohnen’. Zu den *Nazwy etniczne* gehören auch Namen vom Typ *Konojady* ‘Siedlung der Leute, die Pferde(fleisch) essen’, und schließlich noch echte Ethnonyme, wie *Cygany*

‘Siedlung der Zigeuner’. Unter 2. werden die Patronymika aufgeführt, die OrtsN auf *-(*ov-*, *ev-*)*itjo* wie *Kotowice* ‘Liedlung der Leute des Kot’ und auf *-(*ov-*, *ev-*, *in-*)*ьсѣ* Namen wie *Dobiesławce* ‘Siedlung der Leute des Dobiesław’. Als patronymische Namen werden auch Ableitungen mit *-(*ov-*)*ęt-* betrachtet, so *Janowięta*, im Altsorb. bislang nicht nachgewiesen. Die Gruppe 3 bilden die *Nazwy sluzebne*, die Dienstsiedlungsnamen, wie z. B. *Piekary* ‘Siedlung der Bäcker’, im Altsorb. eine große Seltenheit. Die Gruppe 4 stellen die *Nazwy rodowe*, wörtlich übersetzt Geschlechternamen, wie *Wszebory* ‘Siedlung der Leute des Wszebor, Siedlung der Wszebors’. Diese Namen sind im Altsorb. infolge der Eindeutschung schwer zu identifizieren, so das kürzlich bisher anders gedeutete *Chotuchy ‘Siedlung der Chotuchs’, heute *Taucha* ö. Leipzig.

Mit einem kurzen historischen Abriß bisheriger Klassifizierungsversuche beginnt auch Stanisław Rospond seine “Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych”⁴. Die als strukturell-grammatisch bezeichnete Klassifikation beruht auf formalen wie auch semantischen Gesichtspunkten. Nach ihrer Bildung gliedert der Autor die Namen in drei Hauptgruppen, in I. *Nazwy prymarne*, also nichtabgeleitete Namen, in II. *Nazwy sekundarne*, in abgeleitete Namen, sowie in III. *Nazwy złożone*, in Komposita. Die erste Hauptgruppe, die primären Namen, werden unter I 1. in appellativische und unter I 2. in OrtsN aus PersN ohne Ableitung unterteilt. Die unter den Deappellativa stehenden OrtsN bilden nicht weniger als 8 Bedeutungsgruppen, von den physiographischen bis zu den metaphorisch oder metonymisch gebildeten Namen. Die meisten slaw. OrtsN gehören zur Hauptgruppe II, den *Nazwy sekundarne*, die mit Hilfe von Suffixen, Präfixen oder mit beiden gleichzeitig abgeleitet werden, oder sich von den entsprechenden Appellativen durch die Flexion oder den Akzent unterscheiden. Unter II 1., den *Derywaty sufiksalne*, versammeln sich nicht weniger als 10 Untergruppen mit jeweils verschiedenen Ableitungselementen. So steht unter f) der Formant *-t-* mit den so häufigen Patronymika auf **-itj-* wie z. B. *Mirostawice* ‘Siedlung der Leute des Mirostaw’. Unter g) folgen die nicht weniger häufigen OrtsN mit *-v-*, die Possessiva auf *-ovъ*, *-ova*, *-ovo*. Die Bildungen mit *-n-*, also *-inъ*, *-ina*, *-ino* stehen unter e), wo die Namen auf *-janinъ* / *-ěninъ* den ersten Platz einnehmen, also solche wie *Dębiany* ‘Siedlung der Leute, die bei den Buchen wohnen’, Namen, die hier übrigens niemand vermutet hätte. Unter II 2., den *Derywaty prefiksalne*, finden sich die OrtsN, die man als Typ *Podgóra* / *Zalas* ‘Siedlung am Berg’, ‘Siedlung hinter dem Wald’ zu bezeichnen pflegt. Die *Derywaty prefiksально-sufiksalne* unter II 3. gliedern sich in 4

Untergruppen, wobei nach den Namen mit einem Präfix und dem Suffix *-bje* wie *Międzylesie* ‘Siedlung zwischen den Wäldern, Siedlung im Walde’ unter a) stehen, nachfolgend unter b) und c) die OrtsN mit den Suffixen **-itj-* und **-’aninǫ*, also weitere Bewohnernamen wie *Zagórzycze* ‘Siedlung der Leute hinter dem Berg’ und *Podgórzany* ‘Siedlung der Leute am Berg’. Mehr eine Randerscheinung stellen die relativ wenigen OrtsN unter II 4., der *Derywacja akcentuacyjna*, sowie unter II 5., der *Derywacja fleksyjna*, dar. Den Abschluß bilden als Hauptgruppe III die *Nazwy złożone*, die Komposita, gegliedert in mehrere Untergruppen.

In seinem “System tschechischer Ortsnamen” – “Soustava českých místních jmen” – unterscheidet Vladimír Šmilauer OrtsN 1. aus Appellativen mit einer substantivischen, adjektivischen oder verbalen Basis sowie Satznamen, 2. OrtsN aus PersN, 3. Bewohnernamen und 4. entlehnte und unklare Namen. Jede dieser Gruppen gliedert sich weiter in Untergruppen, die sowohl nach der Namenbildung als auch nach der Namenbedeutung detailliert den gesamten Ortsnamenschatz Böhmens erfassen⁵. Die vielen Fakten und Einzelheiten erschweren allerdings die Orientierung in dem riesigen Material.

Einen anderen Weg bei der Klassifizierung slaw. OrtsN beschritten Ernst Eichler und Rudolf Šrámek zusammen mit ihren Mitarbeitern in den “Strukturní typy slovanské oikonymie”, den “Strukturtypen der slawischen Ortsnamen”, auf der Materialgrundlage westslawischer Sprachen⁶. Sie gliedern den Gesamtbestand an OrtsN in vier Hauptgruppen: A Einwortnamen, unterteilt in AA OrtsN aus einer Komponente und AB OrtsN aus zwei Komponenten (Komposita). In der Gruppe AA unterscheidet man I. nichtsuffigierte OrtsN aus 1. Substantiven, 2. Adjektiven und 3. Numeralia sowie II. affigierte OrtsN, und zwar 1. suffigierte, 2. präfigierte und 3. präfigiert-suffigierte. Hinzu kommen unter III. die grammatischen Bildungen mit 5 Untergruppen. Die unter AB stehenden OrtsN mit 2, selten mehr Komponenten (Komposita), zerfallen in 7 Untergruppen. Die Hauptgruppe B bilden Mehrwortortsnamen, untergliedert in 5 Gruppen, von solchen mit Präpositionen bis zu solchen mit Substantiven. Die Hauptgruppe C erfaßt die Satznamen und unter D versammeln sich die unregelmäßig gebildeten OrtsN.

Die Klassifikation von Ernst Eichler und Rudolf Šrámek unterscheidet sich von ihren Vorgängern nicht nur durch ihre Komplexität, die restlose Erfassung der Vielfalt aller OrtsN, sondern auch durch die Einführung des Begriffes Namentyp und dessen durchgehende Anwendung bei der Namendifferenzierung und Einordnung. Mit “Namentyp sind Wortbildung-

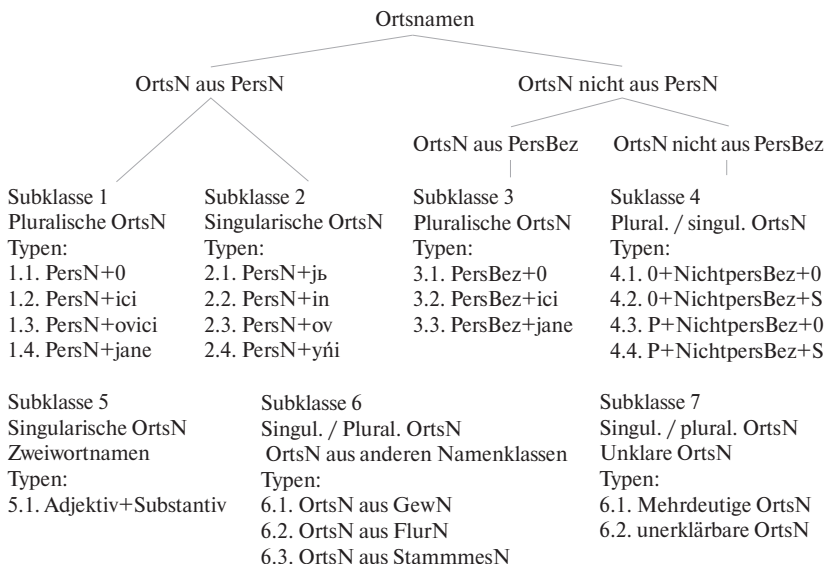
stypen gemeint. Es geht also vornehmlich um formale Merkmale, um den morphematischen Aufbau der Namen. Auf diese Weise gelangen die Verfasser zu insgesamt 529 Ortsnamentypen. Dieses Vorgehen ermöglicht die lückenlose Einordnung aller bislang bekannter Namen und bildet, auch wegen seiner Konsequenz, zweifellos den Höhepunkt aller bisherigen Klassifizierungsversuche. Es fragt sich nur, wie gut und leicht dieses System bei der Untersuchung eines konkreten Namenbestandes mit einer bestimmten Zielstellung handhabbar ist. Sucht man z. B. nach einem der am stärksten vertretenen Namentypen, den OrtsN auf *-ici* und *-ovici*, eingedeutscht meist als *-itz* und *-witz*, wie z. B. *Radmeritz*, *Klein / Małe Radmęrcy*, nnö. Löbau, so muß man unter AA II, den Afixální oikonyma suchen, wird dort aber nicht bei 1. den Sufixální oikonyma unter dem Suffixkonsonanten *-C-* fündig, sondern von S. 40 unter AA-II-1 auf das (urslaw.) Suffix *-ITJ-* verwiesen, da sich dort gleichzeitig die ostslaw. Namen auf *-(ov)iči* unterbringen lassen (S. 56). Hier kommt unter dem Typ 359 aso. *Radomirici 'Leute des Radomir' bzw. *Radomiricě 'Siedlung der Leute des Radomir' neben *Miroslavice* u. dgl. zu stehen. Dieses doch recht umständliche Einordnungsverfahren und die Orientierung in den 529 Typen wäre durch die Aufteilung in Deantroponyma und Nichtdeantroponyma wesentlich erleichtert worden, also dasselbe Grundprinzip, von dem auch wir ausgehen.

Eine detaillierte und kritische Analyse bisheriger Klassifizierungsversuche muß hier aus Gründen der Platzeinsparung unterbleiben, geht es doch in diesem Beitrag vielmehr darum, eine Ortsnamentypologie mit dem Ziel zu erarbeiten, die kaum überschaubare Vielzahl von Wortbildungselementen in einer übersichtlichen Klassifikation darzustellen, ohne sich in Einzelheiten und Raritäten zu verlieren. Im Vordergrund steht also nicht die totale Erfassung aller möglichen Namenbildungsstrukturen mit ihren jeweiligen Bedeutungen, ihre konsequente und klassifikatorisch logische Aufteilung, sondern die Aufgabe, Voraussetzungen für ortsnamengeographische, ortsnamenstratigraphische sowie siedlungsgeschichtliche Untersuchungen im altsorb. Sprachraum zu schaffen, in deren Rahmen auch die Kartierung von Namen eine wichtige Rolle spielt. Aus diesem Grunde stehen in unserem Schema auch nicht die singularischen Namen an erster Stelle, sondern die pluralischen, die meist ältere Namensschichten darstellen und auf unseren Karten den singularischen Namen vorausgehen.

Die Untersuchung beginnt zur leichteren Orientierung mit einer schematischen Darstellung des Gesamtsystems, die nachfolgend konkret zu erläutern ist. Unsere mehrstufige Ortsnamenklassifizierung unterscheidet auf der Stufe I nach der Herkunft der Ortsnamenbasis OrtsN aus PersN

und OrtsN aus Nichtpersonennamen, wobei sich Letztere in OrtsN aus Personenbezeichnungen und OrtsN aus Nichtpersonenbezeichnungen untergliedern. Hinzu kommen noch OrtsN aus anderen Namenklassen und unklare OrtsN. Auf der Stufe II erfolgt die weitere Unterteilung der genannten Bereiche in Subklassen, wobei deren Namen entweder nur im Singular, nur im Plural oder in beiden Numeri stehen können. So beinhalten die Subklassen 1 und 3 nur pluralische, die Subklassen 2 und 5 nur singularische und die Subklassen 4, 6 und 7 pluralische oder singularische OrtsN. Auf der Stufe III gilt innerhalb der Subklassen als durchgehendes principium divisionis die Unterscheidung der OrtsN nach Ableitungsmorphemen, also nach Affixen, d. h. Präfixen und Suffixen. Danach läßt sich die Grundstruktur aller altsorb. OrtsN mit der Formel Präfix+Ortsnamebasis+Suffix wiedergeben. In ihr gilt, dass die Ableitungsmorpheme, also Präfixe und Suffixe, realisiert oder nicht realisiert werden können, d. h., der Name kann mit einem Nullaffix gebildet werden. Die Ortsnamenbasis kann aus ein oder zwei Wurzelmorphemen bestehen, Letztere gelten als Komposita. Die Klasse der altsorb. OrtsN gliedert sich danach in 7 Ortsnamensubklassen, diese weiter in 21 Ortsnamensubsubklassen, hier Ortsnamentypen genannt.

Klassifikationsschema der altsorbischen Ortsnamen

Der Typ 1.1. versammelt OrtsN aus in den Akk. Pl. gesetzten PersN. Zu diesen im Altsorb. relativ seltenen und schwer nachweisbaren OrtsN gehören aso. *Porady ‘Siedlung der Leute des Porad’ (Borda, nw. Reichenbach), aso. *Chotuchy ‘Siedlung der Leute des Chotuch oder Chotucha’ (Taucha, ö. Leipzig) u. a.

Zum Typ 1.2. rechnen die zahlreichen Namen auf *-ici*, so *Radomirici ‘Leute des Radomir’ (Radmeritz, Klein-/Maße Radměry, nnö. Löbau). Sobald die Namengeber und -benutzer den Namen nicht mehr auf die Einwohner sondern auf die Siedlung, also einen unbelebten Gegenstand bezogen, trat der Name in den Akkusativ Plural, also *Radomiricě ‘Siedlung der Leute des Radomir’, im Oso. nach dem Wandel des auslautenden *ě* zu *y* *Radměry*, im Nso. ging *ě* in *e* über, so in *Lubicě ‘Siedlung der Leute des Ľub’ (Liebitz, Groß-/Wjelike Libice, sw. Lieberose).

Der Typ 1.2. läßt sich, wie auch einige andere Namentypen, nach der Struktur der zu Grunde liegenden PersN in Basistypen untergliedern. So beruht obiges *Radomirici auf einem VollN (=Vollnamen) mit dem Vorderglied **Rad-* und dem Hinterglied *-mir*, aso. *Těmirici (Temritz/Čemjercy, nw. Bautzen) dagegen auf einem im Vorderglied gekürzten VollN (=Vollnamen) *Těšimir. Einen weiteren Basistyp unter den *-ici*-Namen bilden die OrtsN aus sog. “unechten VollN” mit der Negationspartikel *Ne-* / *Ni-*, bei denen es sich um Abwehrnamen handelt, so *Neradici (Neraditz / Njeradecy, ö. Elstra). Einen eigenen Basistyp stellt auch aso. *Dobišici (Döbschütz / Dobšicy, nw. Reichenbach) dar, abgeleitet von *Dobiš, einer Kurzform des VollNs *Doběslav. Neben den vielen OrtsN aus Kurzformen stehen als weiterer Basistyp die OrtsN aus Koseformen, hervorgegangen aus der ersten offenen Silbe eines VollNs, an die das Suffix *-ch* oder *-š* trat. So liegt dem OrtsN *Kašici (Kaschitz, bei Greiz) die Koseform *Kaš* aus *Kanimir* oder *Kazimir* zu Grunde. Darüber hinaus läßt sich noch eine Reihe weiterer Basistypen herausstellen, neben denen aus alten Rufnamen gewonnenen OrtsN auch solche aus ÜberN (=Übernamen), so aso. *Grubošici (Grubschütz/Hrubjelčicy, sw. Bautzen) mit dem PersN aus urslaw. *grobъ, oso. *hruby* ‘grob, rauh’.

Ein Ortsnamenbasistyp ermöglicht durch eine noch tiefer gehende Differenzierung der zu Grunde liegenden PersN eine weitere Unterteilung in Ortsnamenbasissubtypen. So beruht die Ortsnamenbasis von *Lubici (Liebitz, Groß- / Wjelike Libice, sw. Lieberose) auf einer Kurzform mit einem *0*-Suffix, die von *Lubišici (Lübschütz, nw. Wurzten) dagegen auf einer Kurzform mit dem Suffix *-iš*.

Obige Beispiele, die sich durch zahlreiche weitere ergänzen ließen, geben einen Einblick in die Vielfalt der Bildungsmöglichkeiten bei ein und demselben Ortsnamentyp, zeigen, dass sich die vorliegende Klassifikation noch weiter in die Tiefe ausbauen läßt, wobei sie sich in viele kleinere Gruppen verzweigen würde.

Der Typ 1.3., die OrtsN mit dem Doppelsuffix *-ovici*, stimmt in vielerlei Hinsicht mit dem vorangehenden Typ, den *-ici*-Namen, überein. Beide Typen lassen sich nur bedingt ein und derselben Zeitstufe zuordnen, da die *-ovici*-Namen erst nach Vorsetzen des die Zugehörigkeit verstärkenden Suffixes *-ov-* aufgekomen sein können. So stimmt in der Oberlausitz das Areal der *-ovici*-Namen zwar mit dem der *-ici*-Namen überein, von VollN sind jedoch viel mehr *-ici*-Namen abgeleitet als *-ovici*-Namen, ein Zeichen dafür, dass Letztere etwas jünger sein müssen. Das zeigen auch die nachfolgenden Beispiele.

Bei den Namen des Typs 1.3. kann man ebenfalls Basistypen und Basissubtypen ausgliedern, so z. B. im Falle von von Doberquitz, aso. **Dobrakovici* ‘Leute des Dobrak’, und Doberschwitz, aso. **Dobr(e)šovici* ‘Leute des Dobr(e)š’. Beide Siedlungen liegen ganz in der Nähe von Dobernitz, aso. **Dobromirici* ‘Leute des Dobromir’. Dobernitz erweist sich durch den darin enthaltenen VollN sowie das Suffix *-ici* als die älteste Bildung. Bei **Dobrak* und **Dobr(e)š* dürfte es sich um die Söhne oder Enkel von **Dobromir* handeln. Alle drei OrtsN bilden ein Miniareal im Slawengau Daleminze. Diese Beispiele beweisen ein weiteres Mal, dass die OrtsN auf *-ovici* einer etwas späteren Zeitstufe angehören müssen als die auf *-ici*. Aus weiteren Untersuchungen im gesamten altsorb. Sprachraum geht hervor, dass OrtsN auf *-ici* aus VollN viel häufiger sind als solche auf *-ovici*. Von den 62 zur ältesten Schicht rechnenden OrtsN aus VollN werden im Altsorb. 43 mit *-ici* und 19 mit *-ovici* abgeleitet⁷.

Der Typ 1.4., die OrtsN auf *-jane* aus PersN, verlangt einen ausführlicheren Kommentar deshalb, weil diese Namen früher oft verkannt wurden und nicht unumstritten sind. Das Suffix *-jane* steht aus Platzgründen in obigem Schema und hier vereinfachend für ursprüngliches urslaw. **-ěninъ*, **-jan-inъ*, Nom. Pl. **-ěne*, **-jane*. Es leitet bekanntlich Wohnernamen von topographischen und ähnlichen Bezeichnungen ab. So bedeutet das Appellativum urslaw. **gorěninъ* / **gořaninъ*, **gorěne* / **gořane* ‘der, die Bergbewohner’, aus **gora* ‘Berg’. Auf ihm beruht der tschech. OrtsN *Hořany* ‘Dorf der Bergbewohner’, als Ortsbenennung in den Akk. Pl. gesetztes **Hořane* < **Gořane*. Wie ein Vergleich mit baltischen und altgriechischen

Entsprechungen zeigt, besaß *-ěn-* / *-jan-* auch eine patronymische Bedeutung⁸. Das beweisen u. a. solche poln. OrtsN wie *Borzęciany* und *Milczany*, aus den PersN *Borzęta* und *Mitek*⁹. Auf die gleiche Weise wurden die bisher kontrovers diskutierten Lausitzer Stammesnamen *Milzane* und *Besunzane* gebildet. Die Zahl dieser altertümlichen altsorb. OrtsN auf *-jane* aus PersN ist relativ gering. Zu ihnen gehört u. a. **Gorušěne* / **Gorušane* ‘Leute des Goruch oder Goruš’ (Garsena, sö. Könnern)¹⁰.

In der Subklasse 2 versammeln sich im Singular stehende OrtsN aus PersN. Die bei der Bildung verwendeten Ortsnamensuffixe werden hier jeweils nur in der maskulinen Form angeführt. Ursprünglich fanden in Abhängigkeit von dem in der Frühzeit einst gebrauchtem Grundwort auch feminine und neutrale Formen Verwendung. Im Laufe der Zeit kam es zu einer Vereinheitlichung und es setzte sich die maskuline Form durch. So verstand sich ein **Luboraž* < **Luborad* + *jь* als **Luboradjь* **dvorь* oder **Luboradjь* **gordь* ‘Hof bzw. umzäunte, befestigte Siedlung des Luborad’ (Lieberose / Luboraz, nw. Cottbus). Es wäre aber auch ein **Luboraža* < **Luboradja* **vьsь* ‘Dorf des Luborad’ oder **Luboraže* < **Luboradje* **sedŕo* ‘Sitz, Siedlung des Luborad’ möglich gewesen. In dieser ‘Namenformel’ bildete **Luboradje* das Bestimmungswort, **sedŕo* das Grundwort, das in der Kommunikation bald schwand. Fälle mit erhaltenem Grundwort sind nur sehr selten historisch überliefert, darunter aus der Niederlausitz im Nienburger Bruchstück (um 1180) *liutomizoltla*, aso. **Lutomě* **sodŕo* < **Lutomje* **sedŕo* ‘Sitz des Lutom’, heute Leuthen, Groß-, Klein, nö. Lübben¹¹. Gleiches gilt in Bezug auf das Genus und die ursprüngliche Verwendung eines Grundwortes für die OrtsN auf *-in* und *-ov*.

Die den Typ 2.1. konstituierenden Namen auf *-jь* sind von VollN, Kurzformen, Koseformen oder ÜberN abgeleitet, so aso. **Luboraž* < **Luboradjь* ‘Siedlung des Luborad’ (Lieberose / Luboraz, nw. Cottbus), aso. **Dobruš* < **Dobruč* oder **Dobruš* + *jь* ‘Siedlung des Dobruč oder Dobruš’ (Doberschau / Dobruša, sw. Bautzen), aso. **Lichaň* ‘Siedlung des Lichan (Spreewiese / Lichaň, nnö. Bautzen). Aso. **Putimě* < **Poŕimjь* ‘Siedlung des Putim’ (†Pinten, ö. Merseburg) geht auf einen im Hinterglied gekürzten VollN *Putimir* zurück, wobei es sich hier um einen seltenen und sicherlich alten Kürzungsvorgang bei einem VollN handelt, wie er schon oben bei *Lutom* < *Lutomir* zu beobachten war. Die hier unter 2.1. angeführten Namen gehören jeweils zu unterschiedlichen Ortsnamenbasistypen.

Unter 2.2. kommen die zahlreichen Possessiva auf *-in* zu stehen, denen fast ausschließlich Kurz- und Koseformen sowie ÜberN zu Grunde liegen,

so aso. *Lubin ‘Siedlung des Luba’ (Lübben / Lubin, Niederlausitz), aso. *Prišin ‘Siedlung des Pricha oder Priša’ (Prießen / Brjazyna, wnw. Kirchhain), aus einer Koseform von *Pribysław*, aso. *Skolin ‘Siedlung des Skoła’ (Schuhlen / Skulin, nö. Lübben), aus einem ÜberN. Sehr selten sind Ableitungen von VollN, so im Falle von Titibuzin, erstmals genannt als Burgward 1012/1018 in der Form *Titibuziem*, aso. **Tetěbud’žin* ‘Siedlung des Tetěbud’ž’, aus dem mit einem hypokoristischen *-j-Suffix* erweiterten VollN **Tetěbud*¹².

Unter 2.3. bilden den nicht weniger umfangreichen Typ die OrtsN auf *-ov*, nach weichen Konsonanten ursprünglich *-ev*. Sie sind von Kurz- und Koseformen sowie von ÜberN abgeleitet, sehr selten, wenn überhaupt, von VollN. In der Lausitz war der Basistyp mit VollN nicht nachweisbar, die anderen Basistypen dagegen recht oft, so aso. *Mirkov ‘Siedlung des Mirk’ (Merka / Měrkow, n. Bautzen), aso. *Lešov ‘Siedlung des Leš’ (Löschau / Lešawa, wnw. Bautzen), aso. *Gołyšov ‘Siedlung des Gołyš’ (Holscha / Holešow, ssö. Königswartha). Das sehr seltene Vorkommen oder gar Fehlen von VollN bei den Ableitungen auf *-in* und *-ov* deutet auf die Zugehörigkeit der possessivischen OrtsN zu jüngeren Namensschichten hin. Das bestätigen auch immer wieder die zahlreichen Ortsnamenkarten.

Der Typ 2.4., die OrtsN mit dem altertümlichen Suffix *-yrii*, ist im Alt-sorb. nur sehr schwach vertreten, u. a. durch *Tuchyrii ‘Siedlung des Tuch’ (Taucha, w. Leipzig), *Bychyrii ‘Siedlung des Bych’ (Püchau, nw. Wurzen), Letzteres ein umstrittener Name¹³. Sie sind von Kurz- und Koseformen abgeleitet.

Die in der Subklasse 3 zusammengefaßten OrtsN stellen im Plural stehende Personenbezeichnungen dar. Man nennt diese OrtsN meist Bewohnernamen.

Der Typ 3.1., OrtsN mit einem Nullsuffix, gliedert sich in mehrere Basistypen: Zu 3.1.1. gehören solche Namen wie *Liščě ‘Siedlung der Schwächlinge’, hervorgegangen aus *libčeb, im Nom. Pl. *libčci, im Akk. Pl. *libčě (Leipzig). Diese Erklärung des bisher ganz anders gedeuteten Namens geht auf Bernd Koenitz zurück. Sie findet ihre Stütze in mehreren gleichartig gebildeten OrtsN in Sachsen und Böhmen¹⁴. Den Basistyp 3.1.2. stellen auf Komposita beruhende OrtsN, zusammengefaßt unter dem ‘Letitnamen’ *Kosobudy / *Žornosěky*. Sie bilden auf Grund ihrer unterschiedlichen allgemeinen Bedeutung zwei Ortsnamenbasissubtypen, einmal unter 3.1.2.1 die Gruppe der Spott- und Necknamen, zum anderen unter 3.1.2.2. die Gruppe der Berufs- und Berufsübernamen. Zu Ersterer gehören neben

aso. *Kosobudy ‘Siedlung der Frühaufsteher’ (†Cospuden, sw. Leipzig), aso. *Velperdy ‘Siedlung der Vielfurzer’ (Wölpern, sw. Eilenburg) und mehrere weitere. Zur zweiten Gruppe rechnen u. a. aso. *Žornosěky ‘Siedlung der Mühlsteinhauer’ (Sornbig / Žornosyki, osö. Bautzen) sowie *Sukołazy ‘Siedlung der Astkletterer, d. h. der Waldbienenzüchter’ (Zuckelhausen, osö. Leipzig).

Den Typ 3.2. bilden Personenbezeichnungen auf *-ici* wie aso. *Podgrodici ‘Leute, die unterhalb der Burg wohnen’ bzw. *Podgrodicě ‘Siedlung der Leute unterhalb der Burg’ (†Pauritz, bei Altenburg), aso. *Zagorici bzw. *Zagoricě ‘Leute, die hinter dem Berg wohnen’ bzw. ‘Siedlung der Leute hinter dem Berg’ (Sageritz. ö. Riesa).

Zum Typ 3.3. gehören Personenbezeichnungen auf *-ěne / -jane*, so aso. *Zagorěne ‘Leute, die hinter dem Berge wohnen’ (Seegrehna, sw. Wittenberg), aso. *Dolane ‘Talbewohner’ (Döhlen / Delany, sö. Bautzen). Auf die Siedlung bezogen erscheinen diese Namen im Akk. Pl. als *Zagorěny und *Dolany. Unter 3.3. lassen sich als gesonderter Basistyp solche Namen wie aso. *Bukověne ‘Leute in/aus Bukov’ (Bockwen, s. Meißen) unterbringen. Derartige OrtsN kommen öfters in Böhmen und Mähren als *Bukovany* vor, in Polen als *Bukowiany*. Im Altsorbischen sind sie selten.

Die Subklasse 4. setzt sich aus Nichtpersonenbezeichnungen zusammen, gewöhnlich Deappellativa genannt. Sie stehen im Singular oder Plural. Den Typ 4.1. bilden solche OrtsN wie aso. *Vať ‘Siedlung auf/beim Rodeland (*Wohla / Walowy*, nö. Löbau). Gleichstrukturierte OrtsN wie *Gora ‘Siedlung am Berge’ (Gohra / Góra, sö. Finsterwalde) und *Vysoka ‘Hoch gelegene Siedlung’ (Weißag / Husoka, ssö. Calau) wären in Desubstantiva und Deadjektiva zu differenzieren. Den Typ 4.2. bilden u. a. aso. *Bukov ‘Siedlung bei der Buche, bei den Buchen’ (Buckow / Bukow, nw. Calau). In Abhängigkeit von den verschiedenen *-n-* Suffixen wären mehrere Gruppen zu unterscheiden, was durch die Eindeutschung aber sehr erschwert wird, sodass sich solche Suffixe wie *-in*, *-ina*, **-ьнѣ*, **-ьна*, **-ьно* usw. nicht mehr differenzieren lassen. Hinter 1414 *Duben* z. B. kann sich aso. **Dub’é* oder *Dubina ‘Siedlung am/im Eichenwald’ verbergen (*Duben / Duβe*, *Dubin*, nö. Luckau), bei 1378 *Duben* erwog man neben *Dubina auch *Duβno < *Dobьno (Deuben, sw. Dresden). Die ganze Vielfalt dieser Bildungsmöglichkeiten hat sich im Tschechischen gut erhalten und reicht von *Dub* über *Dubá*, *Dubec*, *Dubí*, *Dubné* und mehrere andere bis *Duby*, Letzteres eine Pluralform und wie *Dub* zu Typ 4.1. gehörend¹⁵. Zum Typ 4.3. rechnet aso. *Zavať ‘Siedlung hinter dem Rodeland’ (*Sawall*

/ *Zawal*, sw. Beeskow), zum Typ 4.4. aso. *Zakřov mit der Basis *-kr-* < urslaw. *kǫrb ‘Siedlung hinter den Sträuchern’ (*Sacro* / *Zakřow*). Zwei Ortsnamensuffixe, wie z. B. bei *Buckow*, *Klein-* / *Bukowk*, älter *Bukoje*, nnw. Spremberg, aso. *Buk-ov-ьcb, sind sehr selten und kommen erst in neuerer Zeit vor. Sie sind hier nicht mit berücksichtigt.

In der großen Gruppe der OrtsN aus Nichtpersonenbezeichnungen wären auch die Subklassen 5 und 6 unterzubringen gewesen, was aus technischen Gründen im Schema aber nicht möglich war. Die Zahl der die Subklasse 5 konstituierenden Zweiwortnamen ist gering. Sie kamen meist erst später auf und bestehen aus einem Adjektiv und einem Substantiv. Hier seien genannt: *Běla gora ‘Siedlung am weißen Berg, Weißenberg’ (Belgern, ssö. Torgau) sowie Belgern / *Běla Hora*, onö. Bautzen), ferner *Dobry ostrov ‘Siedlung auf einem schönen (guten) Horst’ (Dobristroh/Dobry Wötšow, heute Freienhufen, nw. Senftenberg).

Häufiger sind die zur Subklasse 6 gehörenden OrtsN. Sie gingen aus Gewässer- Flur- oder Stammesnamen hervor. Bei den Namen unter 6.1. ist nicht immer klar, ob zuerst der Name für das Gewässer in Gebrauch kam oder der für die Siedlung. Bei Pulsnitz / *Pořčnica*, sw. Kamenz, aso. *Pořznica ‘Siedlung am langsam dahinfließenden Bach’, dürfte zuerst der Name für das Gewässer vergeben worden sein, denn dieses ist schon 1228/41 als *maior*, *minor Polsniza* überliefert. Umgekehrt ging manchmal der Name der Siedlung auf das an ihr vorbeifließende Gewässer über. Eine Anzahl von GewässerN läßt sich nur aus OrtsN erschließen. Die GewässerN Sachsens einschließlich der vielen slawischen und ihre Wechselbeziehungen mit den OrtsN behandelt ausführlich Hans Walther und stellt sie auf einer mehrfarbigen Karte dar, auf der auch alle aus GewässerN abgeleiteten OrtsN mit eingezeichnet sind¹⁶.

Noch schwieriger ist eine Entscheidung über die zeitliche Priorität im Falle derjenigen OrtsN zu treffen, die mit Flunamen formgleich sind. Sie gehören zum Typ 6.2. Auf ihn kann hier nicht weiter eingegangen werden. Eine Sonderstellung nehmen die mitunter schon sehr früh überlieferten OrtsN aus Stammes- und Völkernamen ein, denen oft PersN oder Personenbezeichnungen zu Grunde liegen. Sie bilden den Typ 6.3. Zu ihm rechnen aso. *Němci ‘die Deutschen’ (Niemitzsch, nso. Němšk oder Njemješk, poln. Polanowice, s. Guben), aso. *Němčane ‘die Deutschen’ (Nimbschen, ssö. Grimma) sowie weitere.

Die nur bedingt berechnete Subklasse 7, die unklaren Namen, ist eigentlich keine Kategorie vom Gesichtspunkt der Namenbildung und

-bedeutung her, sondern von der Namenanalyse und -erklärung her. Diese Gruppe kann mitunter einen beträchtlichen Umfang annehmen. Das gilt besonders für die mehrdeutigen Namen, wozu sich zahlreiche Beispiele im Historischen Ortsnamenbuch von Sachsen finden¹⁷. In der *Provincia Dalaminza* blieben von den insgesamt erfaßten 556 OrtsN nach Klärung von 91 bisher mehrdeutigen Namen 12 (= 2,2%) übrig, die sich allen Deutungsversuchen widersetzen¹⁸. Auf den Ortsnamenkarten dürfen die unklaren Namen keinesfalls fehlen. Das war auch ein Grund dafür, um sie hier als eigene Subklasse zu etablieren.

Die Subklasse 4 mit ihren aus Nichtpersonenbezeichnungen (Appellativen) abgeleiteten OrtsN verlangt eine über die Unterscheidung von 4 morphematischen Typen hinausgehende Aufteilung nach semantischen Gesichtspunkten. Eine solche Subklassifikation, oft "Übersicht nach Bedeutungs- oder Sachgruppen" genannt, fehlt gewöhnlich in keiner der einschlägigen Ortsnamenmonographien. Das hängt damit zusammen, dass diese Namen in manchen Regionen bis zu 50 oder gar mehr Prozent aller OrtsN ausmachen. Wir beschränken uns auf die Einteilung in 4 große Gruppen mit ihren Untergruppen: 1. Landschaft und Boden, 1.1. Erhebungen und Vertiefungen, Lage, 1.2. Bodenbeschaffenheit, 1.3. Sonstige Eigenheiten der Landschaft, 1.4. Gewässer; 2. Pflanzenwelt, 2.1. Wald, 2.2. Baumarten, 2.3. Andere Pflanzen; 3. Tierwelt, 3.1. Säugetiere, 3.2. Vögel, 3.3. Insekten und andere Tiere; 4. Siedlungstätigkeit und geistiges Leben, 4.1. Siedlung, 4.2. Ackerbau und Viehzucht, 4.3. Waldwirtschaft (einschließlich Rodung und Jagd), 4.4. Soziale Stellung und geistiges Leben, 4.5. Stammesmäßige Zugehörigkeit¹⁹. Die wohl detaillierteste semantische Subklassifikation mit einem umfangreichen Beispielmateriale aus ganz Böhmen legte Vladimír `milauer vor²⁰.

Eine nach semantischen Kriterien vorgenommene systematische Zusammenstellung von OrtsN erweist sich sowohl für die Sprachwissenschaft, so. u. a. für die historische Lexikologie, als auch für die Kultur- und Siedlungsgeschichte als außerordentlich erkenntnisfördernd. So ließen sich z. B. durch Kartierung der ältesten Ortsnamentypen sowie der jüngeren Rodungs- und Waldnamen zusammen mit den topographischen OrtsN in der Oberlausitz neue Einsichten in das Siedlungsgeschehen vor rund 1000 Jahren gewinnen²¹.

Konkrete Anwendung fanden die Prinzipien der vorliegenden "Klassifizierung altsorbischer Ortsnamen" sowohl bei der Untersuchung einzelner OrtsN als auch insbesondere im Rahmen der Ortsnamengeographie, -strati-

graphie und Siedlungsgeschichte. So ist in namenstratigraphischer Hinsicht beachtenswert, dass die OrtsN der Subklassen 1 und 3 fast ausschließlich zu den älteren und ältesten Typen gehören, während die Namen der Subklasse 4 meist später aufkamen. In der Subklasse 2 erweisen sich die Vertreter der Typen 2.1. und 2.4. als ältere, die der Typen 2.2. und 2.3. als jüngere Namen. Diese Erkenntnisse ermöglichte erst die Ortsnamengeographie, die Darstellung vieler Regionen des altsorb. Sprach- und Namensraumes mit Hilfe zahlreicher mehrfarbiger Karten und deren Kombination mit geographischen und naturräumlichen Gegebenheiten. Verwiesen sei u. a. auf die beiden Karten in dem Aufsatz zu den OrtsN und zur Besiedlung des Leipziger Landes, wiedergegeben in präzisierter Form in der Studie „Namengeographie, Namenstratigraphie und Siedlungsgeschichte“²². Sie zeigen anschaulich, wie wichtig eine umfassende und zugleich leicht überschaubare sowie handhabbare Klassifikation ist. Das gilt in besonderem Maße für die Ausarbeitung eines zukünftigen slawischen Ortsnamenatlasses.

¹Brendler A., Brendler S. (Hrsg.). Namenarten und ihre Erforschung. Hamburg, 2004. S. 75. Ebenda Brendler S. Klassifikation der Namen, S. 69–92.

²Wenzel W. Slawen Deutsche Namen. Hamburg 2009, S. 135–150; Wenzel W. Namen und Geschichte. Hamburg, 2014. S. 379–389.

³Taszycki W. Onomastyka. Wrocław; Kraków, 1958. S. 228–268.

⁴Rospond St. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw miejscowych. Wrocław, 1957. S. 5–27.

⁵Profous A. Místní jména v Čechách. : Jejich vznik, původní význam a změny. Praha 1947–1960. T. I–V. T. IV zus. mit J. Svoboda, T. V von J. Svoboda und VI. Šmilauer. T. V. S. 521–642.

⁶Eichler E., Šrámek R. (Hrsg.). Strukturtypen der slawischen Ortsnamen / Strukturní typy slovanské oikonymie // Namenkundliche Informationen. Sonderheft. Leipzig, 1988.

⁷Eichler E. (Hrsg.). Atlas altsorbischer Ortsnamentypen. Unter der Leitung von I. Bily bearbeitet von I. Bily, B. Breitfeld und M. Züfle. H. 1–5. Stuttgart, 2000–2004. H. 2. S. 60–71.

⁸Ślawski Fr. (Hrsg.). Słownik prasłowiański. Wrocław, 1974. T. I. S. 119.

⁹Taszycki W. Nieetniczne nazwy miejscowe na -any // Onomastica Slavo-Germanica. 1970. Bd. V. S. 134–135.

¹⁰Wenzel W. Die slawische Besiedlung des Landes zwischen Elbe und Saale. Hamburg, 2019. S. 120. K. 1. Mit weiteren Beispielen.

¹¹Hengst K. Sprachforschung und historische Landeskunde // Namenkundliche Informationen. 2013. 101/102. S. 193–198.

¹²Wenzel W. Op. cit. (Anm. 10). S. 307–316. K. 2.

¹³Wenzel W. Die slawische Frühgeschichte Sachsens im Licht der Namen. Hamburg, 2017. S. 29, 45 f. K. 1.

¹⁴Wenzel W. Op. cit. (Anm. 10). S. 217–229. K. 1.

¹⁵Profous A. Op. cit. (Anm. 5). T. 1. S. 428–436.

¹⁶Walther H. Historische Gewässernamenschichten. Beiheft zur Karte G II 4. In: Atlas zur Geschichte und Landeskunde von Sachsen. Leipzig und Dresden, 2004. S. 30–48. Karte.

¹⁷*Eichler E., Walther H.* (Hrsg.). Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen. Bde. I–III. Bearb. von E. Eichler, V. Hellfritzsch, H. Walther und E. Weber. Berlin, 2001. Passim.

¹⁸*Wenzel W.* Op. cit. (Anm. 13). S. 108.

¹⁹*Eichler E., Walther H.* Untersuchungen zur Ortsnamenkunde und Sprach- und Siedlungsgeschichte des Gebietes zwischen mittlerer Elbe und Weisser Elster. Berlin, 1984. S. 81–83; *Bily I.* Ortsnamenbuch des Mittelbegebietes. Berlin, 1996. S. 69–72.

²⁰*Profous A.* Op. cit. (Anm. 5). T. V. S. 527–554.

²¹*Wenzel W.* Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Bautzen, 2008. S. 210–244. K. 1–9.

²²*Wenzel W.* Op. cit. (Anm. 10). S. 28–29.

С.О. Вербич
(Київ)

ДАВНІ ЗАКАРПАТСЬКІ ОЙКОНІМИ: СВІДЧЕННЯ АНТРОПОНІМОСНОВ

Закарпаття (у минулому Угорська Русь, Підкарпатська Русь, Закарпатська Русь, Закарпатська Україна) належить до тих регіонів України, де впродовж століть перетиналися різноетнічні потоки населення й відбувалися інтенсивні мовні контакти. Українська людність цього краю формувалася в різні хронологічні періоди його історії. Предками тутешніх українців треба вважати тих праслов'ян, які переселилися у Верхнє Надтисся з інших регіонів теперішньої України, частково асимілювавши місцевих автохтонів – фракійські племена¹. Ранньослов'янську добу Закарпаття історики починають із VI–VII ст. н. е. З того часу давньослов'янська етнокультурна традиція на цих теренах не переривалася, незважаючи на угорську експансію в Закарпатський регіон, починаючи з другої половини XI ст.², а також волоську й німецьку колонізацію. До місцевих українців у різні часи долучалися переселенці з інших регіонів України. Історики відзначають, що такі переміщення активно відбувалися в XIII, XV і XVI ст.³. Зокрема, загально визнаним у наукових колах є факт переселення в Угорську Русь із території Поділля в XIV ст. тамтешніх українців на чолі з князем Федором Коріятовичем, якому угорський король передав у володіння Мукачівську волость⁴. Відомий дослідник мовної історії Закарпаття угорський лінгвіст Л. Деже стверджує, що в XIV–XV ст. місцеве українське населення складалося з трьох основних груп: 1) найдавніше (предки праслов'ян. – *С.В.*); 2) переселенці з Буковини й Галичини; 3) переселенці з інших регіонів України⁵. У контексті викладеного привертає увагу закарпатський ойконімікон, становлення якого відбувалося в різноетнічному куль-

турному просторі, передусім ті назви поселень, які зберігають у своїх основах давні питомі апелятиви й антропоніми.

Об'єкт дослідження в пропонованій статті – закарпатські ойконіми *Бадалово*, *Батрадъ*, *Боржава*, *Бийгань (Велика)*, *Добронь (Велика)*, *Велятино*, *Вонігове*, *Голятин*, *Горінчово*, *Доробратово*, *Дубриничі*, *Завидово*, *Імстичово*, *Неліпино*, *Пузняківці*, *Сімер*, *Четфалва*; предмет – структурно-семантична характеристика й етимологічний аналіз їхніх твірних антропонімооснов.

Назва с. *Бадалово* (Берегівськ. р-н). Історичні словоформи: 1280 р. – *Budulou* (Галас 1958: 61), 1355 р. – *Bodolou* (Галас 1958: 61), 1550 р. – *Bodolou* (Kiss I, 134), 1851 р. – *Bodoló* (Фийнеш 6), 1919–1938 рр. – *Bodolov* (*Badoló*) (Достал 29), 1946 р. – *Бодолів* (АТП 1947: 680).

Як засвідчує найраніша фіксація, первісною формою цього ойконіма була *Будилов* (*Budulou* < *Budilov*; у писемних пам'ятках, писаних латиницею, трапляється сплутування графем *i*, *u*, *y*), на що вказував і К.Й. Галас (Галас 1958: 61). *Будилов* – утворення з присвійним суфіксом *-ов* від давньоукраїнського імені *Будило*, XVI–XVII ст. (Чучка 2011: 87). Укр. *Будило* має паралелі в інослов'янському іменникові, пор., наприклад, ст.-болг. *Будил*, XV ст. (Заимов 39), ст.-чеськ. *Budil*, XIII ст. (Profous I, 226), ст.-пол. *Budił*, 1470–1480 рр. (SSNO I, 275), похідні ойконіми *Будилово* в різних регіонах Білорусі й Росії (Vasmer RGN I, 561). Пізніші варіанти *Bodoló* і *Badoló* виникли в результаті мадяризації д.-укр. *Будиловь*. З погляду словотвору антропонім *Будило* можна трактувати як суфіксальний гіпокористик від композитних імен на зразок *Будимир*, *Будислав* або ж як результат онімізації апелятива *будило*, реальність якого підтверджують споріднені рос. діал. *будила* ‘той, хто будить, пробуджує’ (СРНГ 1, 244), болг. іст. *будило* ‘вісник народного пробудження’ (БЕР 1, 86).

Назва с. *Батрадъ* (Берегівськ. р-н). Історичні словоформи: 1270 р., 1467 р. – *Boltrag* (Kiss I, 246), 1851 р. – *Bótragy* (Фийнеш 247), 1919–1938 рр. – *Boutrad'* (*Bótrágy*) (Достал 27), 1946 р. – *Батрадъ* (АТП 1947: 680).

Найраніше зафіксована форма цього ойконіма вказує на те, що сучасна назва *Батрадъ* вторинна й виникла в результаті фонетичної трансформації в угорськомовному середовищі: *Батрадъ* < *Боўтрадь < *Болтрадь. Угорський мовознавець Л. Кіш убачає в основі цієї назви слов'янський антропонім *Бол(е)драгъ* (Kiss I, 246). На вірогідність такого тлумачення вказує форма *Boltrag*. Однак, згідно із засадами

слов'янського словотворення, ім'я засновника або власника поселення не могло бути перенесене на населений пункт без оформлення суфіксом належності. З огляду на це аналізований ойконім повинен був би мати форму **Бол(е)драж* (< **Бол(е)драгъ* + індивідуально-присвійний суфікс *-*ѣ*) або **Бол(е)драговъ* (дворъ) (< *Бол(е)драгъ* + присвійний суфікс -*ов*). Імовірно, саме другий варіант і був первісним для згаданого ойконіма, зазнавши із часом змін у своїй структурі внаслідок іншомовного (угорського) впливу. Фонетика другого компонента антропоніма *Бол(е)драгъ* і похідного від нього ойконіма ілюструє західно- (словацьке) чи південнослов'янське неповноголосся. Функціонування композита *Boljedrag* (Kiss I, 246) у сербському (хорватському) антропоніміконі дає підстави припускати якраз південнослов'янський вплив, що підтверджують давні карпатоукраїнсько-південнослов'янські мовні зв'язки⁶. Про архаїку антропоніма *Бол(е)драгъ* опосередковано свідчать праслов'янські двоосновні імена з першим компонентом **Bol-* < псл. *bolъbъ 'більший' – **Bol'eborъ*, **Bol'egostъ*, **Bol'emirъ*, **Bol'eslavъ* (Топоров 25) і другим *-*dorgъ* – *Bodidorgъ (Rzetelska-Feleszko 247).

Назва с. *Боржава* (Берегівськ. р-н). Історичні словоформи: 1213 р. – *Borsoha* (Perfekcij 201), 1248 р. – *Borsa*, *Borsua* (Perfekcij 201), 1321 р. – *Borsova* (Дэже 247), 1851 р. – *Borsova* (Фийнеш 9), 1919–1938 рр. – *Boržava* (*Nagyborzova*) (Достал 29), 1946 р. – *Боржава* (АТП 1947: 680).

Первісна форма ойконіма – *Боршова* (угор. *Borsoha* < *Borsova*, що відповідає укр. *Боршова*). К.Й. Галас виводив цю назву від антропоніма *Борша* (Галас 1979: 106). погоджуємося з таким тлумаченням із незначним уточненням. Від антропоніма *Борша* закономірним ойконімним дериватом був би *Боршино*. Очевидно, *Боршова* (< *Боршова долина (*лука*) з подальшим усиченням опорного складника) – утворення з присвійним суфіксом -*ов*- від антропоніма *Борш*, пор. ст.-укр. власну особову назву *Borsz*, 1565 р. (Чучка 2011: 77), похідне чеськ. прізвище *Boršov* (Kiss I, 243) < *Borš*. На думку П.П. Чучки, давньоукраїнське ім'я *Борша* / *Борш* – дериват від імені *Борис* (Чучка 2011: 77). Натомість В.П. Шульгач для імені *Борш* / *Борша* відновлює праслов'янський архетип *Върша / *Вършь (Шульгач 2015: 18). Сучасна назва *Боржава* зазнала фонетичних змін у процесі своєї тривалої історії: *Боржава* < *Боржова < *Боршова*.

Назва с. *Велика Бийгань* (Берегівськ. р-н). Історичні словоформи: 1332–1335 рр. – *Bugan*, 1397 р. – *Naghbegan* (Kiss II, 175), XV ст. –

Nagy Bégańy (Дэже 245), 1919–1938 pp. — *Velika Běgań* (*Nagybėgańy*) (Достал 39), 1946 p. — *Велика Бігань* (АТП 1947: 680).

Угорський лінгвіст Л. Кіш кваліфікує ойконім *Бійгань* як видозмінену на угорськомовному ґрунті слов'янську форму *Вєгаń* (Kiss II, 175). У такому разі це утворення з індивідуально-присвійним суфіксом *-*ǰь* від давньослов'янського антропоніма *Бѣгань*, пор. відповідні власні особові назви в інших слов'янських мовах: ст.-болг. *Беган*, XVII ст. (Заимов 16), ст.-чеськ. *Began*, 1115 p., *Bigan*, 1186 p. (Profous I, 41), ст.-пол. *Biegan*, 1271 p. (Rymut I, 35). На теренах Закарпаття прізвище *Біган* відоме у XVIII ст. (Чучка 2005: 63). Наведені антропоніми постали лексико-семантичним способом від твірних апелятивів, континуантів псл. *bėganь (SP 1, 224). Означувальний компонент *Велика* в назві *Велика Бійгань* ужитий із розрізнявальним значенням щодо ойконіма *Мала Бійгань* у тому ж р-ні.

Назва с. *Велика Добронь* (Ужгородськ. р-н). Історичні словоформи: 1248 p. — *Dobrony* (Perfekij 98), 1270 p. — *Dobron* (Kiss II, 182), 1354 p. — *Nogdobron* (Kiss II, 182), 1773 p. — *N. Dobrony* (Карты), 1851 p. — *Dobrony* (*Nagy*) (Фийнеш 74), 1919–1938 pp. — *Veliká Dobroń* (*Nagydobrony*) (Достал 273), 1946 p. *Велика Добронь* (АТП 1947: 691).

Первісна назва поселення *Добронь* — дериват з індивідуально-присвійним суфіксом *-*ǰь* від давньослов'янського особового імені *Добронь*, пор. споріднені слов'янські антропоніми: ст.-слвц. *Dobroń*, XIII ст. (Чучка 2011: 159–160), ст.-чеськ. *Dobronii*, 1240 p. (Profous I, 409), ст.-пол. *Dobron*, 1136 p. (SSNO I, 490), відантропонімний топонім *Доброн* у Болгарії (Янінсько; БЕР 1, 404). Очевидно, *Доброн* — гіпокористик від композита на зразок ст.-болг. *Добронег*, XVI ст. (Заимов 90). Пізніше виникло два поселення — *Велика Добронь* і *Мала Добронь* (у тому ж р-ні), у яких препозитивні компоненти *Велика* й *Мала* вжиті як розрізнявальні.

Назва с. *Велятино* (Хустськ. р-н). Історичні словоформи: 1290 p. — *Veléthe* (Kiss II, 749), 1325 p. — *Welethe* (Галас 1958: 63), 1703 p. — *Veléte* (Штернберг 116), 1851 p. — *Veléthe* (Фийнеш 86), 1919–1938 pp. — *Velatin* (*Veléthe*) (Достал 286), 1946 p. — *Велятин* (АТП 1947: 693), з 2018 p. — *Велятино* (ВВР №14, 98).

Ранні фіксації цього ойконіма засвідчують його в суфіксально неускладненій формі *Велята*, що, напевно, зумовлено трансформацією структури первісної назви **Велятин(о)* на угорськомовному ґрунті. Погоджуємося з дослідниками, які кваліфікують ойконім *Ве-*

лятино як посесив на *-ин-* від особової назви засновника поселення *Велята* (Галас 1958: 63; Худаш 1995: 54–55; Чучка 2011: 95). Це давній слов'янський антропонім, на що вказують його відповідники, зокрема в складі похідних антропонімів і ойконімів, у різних регіонах Славії, наприклад: хорв. *Velat* (Leksik 708), чеськ. *Veleta* (Beneš 182), похідні блр. *Велятин*, *Велятино* – ойконіми в колишній Мінській губ. (Vasmer RGN II, 30), чеськ. *Veletin* – назва поселення (1291 р.; Profous IV, 493), ст.-пол. *Wyelathko*, 1476 р. (SSNO VI, 56) – антропонім.

Гіпотеза К.М. Тищенка про етимологічний зв'язок цього ойконіма з лат. *velum* 'вітрило' або з етнонімом *велети* (Тищенко 257) лінгвістично безпідставна. Антропонім *Велята* – генетично слов'янський: 1) дериват із суфіксом *-ят-* від імені **Velij* (< плс. **veljъ* 'міцний, сильний, могутній'; ЕСУМ 1, 347) або 2) гіпокористик від двоосновного антропоніма на зразок болг. *Велигост*, *Велимур*, *Велислав* (Заимов 45–46) так як **Vojeta* < **Vojislavъ* (пол. *Wojstaw*; Rzetelska-Feleszko 331).

Назва с. *Вонігове* (Тячівськ. р-н). Історичні словоформи: середині XIV ст. – *Vojnág* (Дэже 273), 1479 р. – *Vajnak* (Чучка 2011: 110), 1773 р. – *Vajnágh* (Карты), 1919–1938 рр. – *Vonihovo* (*Vajnág*) (Достал 239), 1946 р. – *Вонігове* (АТП 1947: 690).

Відомий дослідник закарпатського ойконімікону К.Й. Галас переконливо пояснював цю назву як утворення з присвійним суфіксом *-ов-* від давньоукраїнського антропоніма *Воинъгъ* (Галас 1957: 82). На його архаїку вказує графіті з цим іменем на стіні Софії Київської (Чучка 2011: 110). Пор. ще ст.-укр. патронім *Воинъговъ*, 1435 р. (ССУМ 1, 188), а також антропонімі паралелі в інших слов'янських мовах: ст.-болг. *Воинег*, XV ст. (Заимов 55), серб. *Војнег* (Морошкин 45), похідні ойконіми: укр. *Уніж* (Городенськ. р-н Івано-Франківськ. обл.) – іст. *Wounesz* < *Воинъжъ* < *Воинъгъ* (Худаш 1991: 205; Габорах 340–341), рос. *Вонъжицы* (Новгородщина) < *Вонъжъ* (з пізнішим додаванням суфікса *-ицы*) < *Воинъгъ* (Васильев 240–241). Угорська форма *Vajnágh* виникла в південнослов'янському мовному середовищі, у якому *ъ* > *'a*. На думку К.Й. Галаса, це могли бути румуни, які контактували з болгарами, пор. болг. топонім *Воинегово* (Галас 1957: 82). Антропонім *Воинъгъ* етимологізуємо в структурному ряді споріднених композитів із першим складником **Voj-* і другим *-něg-*, для яких відновлюють праслов'янські архетипи: **Vojiborъ*, **Vojigostъ*, **Vojimirъ*, **Dobroněgъ* (Топоров 32, 60).

Назва с. *Голятин* (Міжгірськ. р-н). Історичні словоформи: 1599 р. — *Also Holyatin* (Дэже 253), 1773 р. — *Holyatin* (Карты), 1851 р. — *Ó-Holyátin* (Фийнеш 38), 1895–1896 рр. — *Старий і Новий Голятин* (Гнатюк IX), 1919–1938 рр. — *Holdátin (Tarfalu)* (Достал 62), 1946 р. — *Голятин* (АТП 1947: 683).

Із XVI ст. відомо два поселення *Нижній Голятин* і *Верхній Голятин*, на що вказує угорський варіант *Also Holyatin*, у складі якого означувальний компонент *also* ‘нижній’ (MOS I, 62), на противагу ойконіму *Felső Holyatin* (тепер Новоселиця Міжгірськ. р-ну). Згодом назви *Нижній Голятин* і *Верхній Голятин* були відомі як *Старий Голятин* і *Новий Голятин* відповідно. В основі стриженевого складника *Голятин* — давній слов’янський антропонім *Голята*, оформлений посесивним суфіксом *-ин*. Серед інших слов’янських відповідників пор. ст.-пол. *Goleta*, 1182 р. (Rymut I, 251), чеськ. *Holata* (Beneš 38), похідне ст.-рос. прізвище *Голятин*, 1612 р. (Веселовский 84). В основі наведених назв можна вбачати відповідні апелютиви, що сягають псл. **goleta* < **golę*, *-ęte* (ЭССЯ 6, 204).

Назва с. *Горінчово* (Хустськ. р-н). Історичні словоформи: 1383 р. — *Horyncha* (Німчук 2015: 32), 1773 р. — *Herincse* (Карты), 1851 р. — *Herincse, Horincsovo* (Фийнеш 87), 1946 р. — *Горінчове* (АТП 1947: 693), 2012 р. — *Горінчово* (АТУ 2012: 129).

К.Й. Галас виводив цей ойконім від давнього імені *Горънчо* (Галас 1958: 64), деривата від базового давньоукраїнського *Горънь*, 1147 р. (Чучка 2011: 133). Споріднені власні особові назви відзначені в інших слов’янських мовах, пор., наприклад, похідне ст.-рос. *Горенкин*, 1550 р. (Веселовский 85) < **Горенка*, пол. *Gorzen, Gorzeń* (Rymut I, 255), чеськ. *Hoření* (Beneš 40). Ім’я *Горънь* цікаве з погляду свого походження. П.П. Чучка вважав його похідним від антропоніма *Гора*, співвідносного з двоосновними слов’янськими композитами на зразок *Горивой, Горимир, Горислав* (Чучка 2011: 133). Така версія непереконлива, адже від антропоніма *Гора* закономірний дериват *Горин*. У нашому ж разі йдеться про *Горънь*, яке, очевидно, від псл. **gorěň* < **gorěti*.

Назва с. *Доробратово* (Іршавськ. р-н). Історичні словоформи: 1378 р. — *Dragobratfalva* (Kiss I, 389), 1643 р. — *Johanes Dorohobratovsku* (Чучка 2011: 169) < **Dorohobratovo*, 1851 р. — *Dorobratovo* (Фийнеш 33), пол. XIX — поч. XX ст. — *Dorobratovo* (Petrov 40), 1946 р. — *Доробратове* (АТП 1947: 684), 2012 р. — *Доробратово* (АТУ 2012: 125).

Сучасний ойконім *Доробратово* вторинний щодо *Дорогобратово*, що підтверджують раніші фіксації цієї назви: *Dragobratfalva* (мадяризована форма з додавання угор. *falva* 'село'; MOS I, 664) й *Dorohobratovo > похідний антропонім *Dorohobratovsky*. Первісна назва *Дорогобратово* – дериват із присвійним суфіксом *-ов-* від давньослов'янського антропоніма *Дорогобратъ*, пор. ст.-серб. *Драгобратъ*, 1566 р. (Морошкин 77) < псл. *Dorgobratъ (Топоров 32).

Назва с. *Дубриничі* (Перечинськ. р-н). Історичні словоформи: 1427 р. – *Dobróc* (Дже 250), 1851 р. – *Dubrinics* (Фийнеш 59), 1919–1938 рр. – *Dubrinice* (*Berecsényifalva*) (Достал 132), 1946 р. – *Дубринич* (АТП 1947: 687), 2012 р. – *Дубриничі* (АТУ 2012: 126).

На жаль, найраніше засвідчена форма ойконіма *Dobróc* не дає змоги чітко визначити первісну назву, оскільки угор. *Dobróc* указує на слов'ян. *Доброч* (пор. слов'ян. *Dobroch*, у комітаті Сат; Чучка 2005: 200). П.П. Чучка аналізував ойконім *Дубриничі* як фонетично видозмінену форму від *Добриничі, підкріплюючи свою версію ст.-укр. патронімом *Добрынич* (це ім'я написано на стіні Софії Київської; Чучка 2011: 158). Якщо погоджуватися з таким тлумаченням ойконіма *Дубриничі* < *Добриничі, то з погляду словотвору *Добриничі – форма множини від патроніма *Добринич*. Таке ім'я відбите також в ойконімах: пол. *Dobrynice* (*Dobrzynice*) > прізвище *Dobrynicky* (Румут I, 139), чеськ. *Dobrynice* (ЭССЯ 5, 47). Патронім *Добринич* дериваційно пов'язаний із давньослов'янським ім'ям *Добриня* < псл. *dobryni (там само, 46–47).

Назва с. *Завидово* (Мукачівськ. р-н). Історичні словоформи: 1466 р. – *Závidfalva* (Kiss II, 801), 1641 р. – *Závidfalva* (Алмашій 10), 1693 р. – *Zawidow* (Алмашій 10), 1851 р. – *Zavidfalva* (*Zavidovo*) (Фийнеш 47), 1946 р. – *Завидове* (АТП 1947: 685).

Первісна назва поселення *Завидово* – утворення з присвійним суфіксом *-ов-* від давньоукраїнського антропоніма *Завидъ*, XII ст. (Чучка 2011: 191), який має паралелі в іменникуві східних, західних і південних слов'ян, наприклад: ст.-рос. *Завидъ*, 1175–1186 рр. (Морошкин 86), ст.-пол. *Zawid*, 1153 р. (SSNO VI, 278), чеськ. *Závid* (Beneš 198), ст.-болг. *Завид*, XV ст. (Заимов 107). Угорська форма *Závidfalva* виникла внаслідок мадяризації української назви з додаванням апелятива *falva* 'село' (MOS I, 664). Поширення імені *Завид* у всіх трьох групах слов'янських мов уможливило реконструкцію праантропоніма *Zavidъ (Казлова 84) < *zavidъ (пор. укр. *завід* 'ревності', *завіда* 'зاذрісник, зاذрісниця'; ЕСУМ 2, 217) < псл. *zaviděti (ЕСУМ 2, 217).

Назва с. *Імстичово* (Іршавськ. р-н). Історичні словоформи: 1351 р. — *Mistichow*, 1364 р. — *Mistische*, 1883 р. — *Muztichew* (Дже 54), XV ст. — *Mysthychev* (Perfekij 87), 1773 р. — *Misticze* (Карты), 1851 р. — *Misticze*, *Imsticzovo* (Фийнеш 34), 1946 р. — *Імстичове* (АТП 1947: 684).

Найраніше засвідчена форма ойконіма *Mistichow* виникла в угорськомовному середовищі й передає укр. (*Імстичово* (Дже 54)). В основі цієї назви — патронім *Мстич (< *Мьстичь; початкове *І-* в назві *Імстичово* вторинне, виникло після занепаду зредукованого *ь*, так як у лексемах укр. *імла* < *мла* < псл. *тъгла, *ільняний* < *льняний* < псл. **ьлн-*). Антропонім *Мстич дериваційно пов'язаний з особовим ім'ям *Мста* (П.П. Чучка вважав, що з ім'ям *Імста*; Чучка 2011: 199), пор., наприклад: ст.-пол. *Msta*, 1465 р. (Rymut II, 123), чеськ. *Msta* (Profous III, 150) ~ укр. *мста* 'помста' (ЕСУМ 3, 526), пол. *msta* 'т. с.', ст.-чеськ. *msta* 'т. с.' < псл. *тъста (ЭССЯ 21, 173). Щодо споріднених відантропонімних утворень пор. чеськ. ойконім *Mstice* (1394 р. — *Mstycz*; Profous III, 150). Р.М. Козлова для патроніма *Мстич, твірного для ойконіма *Імстичово*, відновлює праформу *Мьстїць (Козлова 200).

Назва с. *Неліпино* (Свялявськ. р-н). Історичні словоформи: 1430 р. — *Neleřina* (Kiss I, 572), 1773 р. — *Nelipina* (Карты), 1851 р. — *Nelipina* (Фийнеш 66), 1946 р. — *Неліпине* (АТП 1947: 688).

Починаючи з найдавнішої фіксації й до сьогодні, ойконім *Неліпино* (*Неліпина*) не зазнав змін у своїй структурі. З погляду словотвору це утворення з присвійним суфіксом *-ин-* від прізвиського антропоніма *Неліпа*, пор. ст.-укр. ім'я *Нелѣпа*, 1649 р. (Чучка 2011: 258). Онімні відповідники засвідчені в інших слов'янських мовах, наприклад: ст.-чеськ. *Neleřa*, 1115 р. (Морошкин 136), ст.-пол. *Nieleřa*, 1398 р. (Rymut II, 151). З огляду на структуру оніма й ареал В.П. Шульгач відновлює праформу *Nelēřa (Шульгач 2008: 92).

Назва с. *Пузняківці* (Мукачівськ. р-н). Історичні словоформи: 1851 р. — *Pusnyákfalva* (Фийнеш 55), 1919–1938 рр. — *Puzňákovce* (До-стал 116), 1946 р. — *Пузняківці* (АТП 1947: 686).

Угорський варіант ойконіма *Пузняківці* *Pusnyákfalva*, що в перекладі українською означає 'село *Пузняка, або *Пузнякове село' (угор. *falva* 'село'; MOS I, 664), вказує на те, що форма *Пузняківці* вторинна (під впливом продуктивної словотвірної моделі на *-ц-і*) щодо назви *Пузняково. В основі цього ойконіма — ім'я-прізвисько *Пузняк*, відоме на Закарпатті з 1649 р. (Чучка 2005: 471). Ім'я *Пузняк* (стосовно відповідників в інших слов'янських мовах пор. блр. *Пузняк*; Клімчук

148) – місцевий варіант щодо первинного *Позняк* < *Поздьянкъ* – давньослов'янський антропонім, що підтверджують його фіксації в історичних документах, наприклад: ст.-укр. *Познякъ*, 1552 р. (Чучка 2011: 289), ст.-рос. *Позняк*, 1550 р. (Веселовский 251). Пор. ще пол. *Rozdniak*, *Rozniak*, *Roźniak* (Rymut II, 289). Ця власна особова назва постала способом онімізації відповідного апелятива, пор. укр. *пізняк* ‘відсталий; пізно народжений; особа, що запізнилася’ (ЕСУМ 4, 400). Про архаїку антропоніма *Позняк* < *Поздьянкъ* свідчить співвідносний композит пол. *Roznomir* < псл. *Rozdъnomirъ (Топоров 49).

Назва с. *Сімер* (Перечинськ. р-н). Історичні словоформи: поч. XV ст. – *Szemere* (Кобаль 33), 1851 р. – *Ó Szemere* (Фийнеш 60), 1919–1938 рр. – *Simir* (*Ószemere*) (Достал 135), 1925 р. – *Симѣрь* (*Стара Симѣрь*) (Перечин 21), 1946 р. – *Сімер* (АТП 1947: 687).

Ойконім *Сімер* – утворення з індивідуально-присвійним суфіксом *-*ь* від давнього слов'янського імені-композита *Сімур* / *Сімер* (Купчинський 121; Чучка 2011: 319). Пор. відповідники в різних слов'янських мовах: ст.-пол. *Siemir*, XIII ст. (Rymut II, 419), болг. *Семир* (Заимов 198). Більшість дослідників тлумачить це ім'я і споріднені власні особові назви на зразок *Себоръ*, *Сегневъ*, *Семиль*, *Сеславъ* (Морошкин 175–177), *Sebrat* (Profous IV, 39) як форми з редукованим першим складом *Въсе-* (Васильев 101; Заимов 198; Profous IV, 39; Шульгач 1995: 279) < псл. *вьсь. На підставі поширення антропоніма *Всемер* / *Всемир* у різних слов'янських мовах В.П. Шульгач реконструює праформу *Вьсемѣрь / *Вьсемиръ (Шульгач 2018: 293).

Назва с. *Четфалва* (Берегівськ. р-н). Історичні словоформи: 1341 р. – *Chet* (Kiss I, 326), 1408 р. – *Chetfalwa* (Kiss I, 326), 1851 р. – *Csetfalva* (Фийнеш 13), 1919–1938 р. – *Četovo* (*Csetfalva*) (Достал 30), 1946 р. – *Четове* (АТП 1947: 681).

Угорський мовознавець Л. Кіш пов'язує ойконім *Четфалва* з угорським антропонімом *Cset* (Kiss I, 326). На нашу думку, таке тлумачення неостаточне. Фіксація антропоніма *Чет* у різних слов'янських мовах (пор., наприклад, давнє слов'янське ім'я *Четъ* (Морошкин 206), ст.-рос. *Чет*, 1480 р. (Веселовский 353), похідне ст.-пол. *Czetowicz*, 1419 р. (Rymut I, 111), похідні ойконіми рос. *Четово* в колишніх Смоленській і Тамбовській губ.; Vasmer RGN X, 133) дає підстави пояснювати назву с. *Четфалва* як результат мадяризації первісного укр. ойконіма *Четово* (випадки мадяризації укр. ойконімів із присвійним суфіксом -*ов-* непоодинокі на терені Закарпаття, пор.,

зокрема, згадану вище назву с. *Завидово*, а також ойконім *Кричово*, що в угорських джерелах відомий як *Kricsfalva* (Дже 259) < *Кричово < ст.-укр. антропоніма *Крич* (Чучка 2011: 210), назву с. *Станово* (у 1378 р. — *Sztánfalva* (Perfekcij 97) < давньоукр. імені *Стан*; Чучка 2011: 327). Антропонім *Чет* етимологічно неоднозначний, оскільки його можна пояснювати як у словотвірному гнізді лексики псл. *četati se (пор., наприклад, пол. *cetać się* ‘сперечатися’), так і *čytiti ‘шанувати’ (ЭССЯ 4, 93, 177). Пор. ще праантропонім *Četomirъ, перший компонент якого *Čet-* В.М. Топоров пов’язував із псл. *četati se (Топоров 27).

На підставі структурно-семантичної характеристики закарпатських ойконімів *Бадалово*, *Батрадъ*, *Боржава*, *Бийганъ* (*Велика*), *Добронь* (*Велика*), *Велятино*, *Вонігове*, *Голятин*, *Горінчово*, *Доробратово*, *Дубриничі*, *Завидово*, *Імстичово*, *Неліпино*, *Пузняківці*, *Сімер*, *Четфалва* й етимологічного аналізу їхніх твірних антропонімооснов доходимо таких висновків.

1. Основи проаналізованих ойконімів мотивовані давньоукраїнськими власними особовими назвами *Будило*, *Біган*, *Борш*, *Доброн*, *Велята*, *Войніг*, *Голята*, *Горінчо* < *Горін*, *Дорогобрат*, *Добринич*, *Завид*, *Мстич*, *Неліпа*, *Позняк*, *Сімир*, *Чет*.

2. В основі назви *Батрадъ* — південнослов’янський антропонім *Бал(е)драг*.

3. Формальна структура ойконімів *Бадалово*, *Батрадъ*, *Бийганъ*, *Четфалва* зазнала фонетичних і словотвірних змін на угорськомовному ґрунті.

4. Більшість твірних антропонімів постала способом онімізації відповідних апелятивів або ж способом усічення постпозитивних компонентів співвідносних двоосновних імен із подальшою їх суфіксацією.

5. Наявність для всіх аналізованих антропонімів ідентичних власних особових назв або апелятивів в інших слов’янських мовах, а також їх ранні фіксації в історичних джерелах свідчать про праслов’янську архаїку цих лексем, що підтверджують реконструкції відповідних праформ: *Borъъ, *bĕganъ, *goleta, *Dorgobratъ, *Mъstičъ, *Nelĕpa, *Vъsemĕrъ / *Vъsemirъ.

6. Словотвірна структура відапелятивних антропонімів *Горін* (< *Горѣнь*), *Завид*, розгляд їх у колі типологічно споріднених утворень уможливили реконструкцію апелятивних праформ *gorĕnъ < *gorĕti (так як *xotĕnъ < *xotĕti), *zavidъ < *zavidĕti (пор. дериваційно споріднені *Zagojъ, *Zanoza (Шульгач 2018: 44, 52) < *zagojiti, *zanoziti).

¹ *Пеняк С.І.* Давні слов'яни Закарпаття // Українські Карпати: М-ли Міжнар. наук. конф. «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). Ужгород, 1993. С. 407–408.

² *Тиводар М.* Історичні назви Закарпатського краю // Українці – русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / Гол. ред. Г. Скрипник. К., 2013. С. 138–139.

³ *Неедлы З.Р.* История Закарпатской Руси до XIV столетия // Известия Академии наук СССР. Серия истории и философии. М., 1945. Т. II. № 4. С. 210.

⁴ *Дністрянський М.С.* Роль так званої «волоської» колонізації в заселенні Українських Карпат: спроба синтетичного представлення // Acta Academiae Beregsasiensis / Гол. ред. І. Орос, Й. Сікура. Берегово, 2015. Т. XIV. С. 243–244.

⁵ *Дэже Л.* Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967. С. 64.

⁶ *Панькевич І.* Українські говори Підкарпатської Руси і сумесних областей (з приложенням 5 діалектологічних мап). Ч. I. Звучня і морфологія. V Praze, 1938. С. 399; *Панькевич І.* Українсько-болгарські мовні зв'язки в Семигороді // Slavia. 1955. Т. XXIV. 2–3. С. 221; *Дзєндзелівський Й.О.* Лексичні дані про східних слов'ян на Закарпатті до Х ст. // Тези доп. V міжвуз. республ. славіст. конф. (25–30 вересня 1962 р.). Ужгород, 1962. С. 82; *Німчук В.В.* Питання про зв'язки закарпатських українських говорів з південнослов'янськими мовами // Тези доп. V міжвуз. республ. славіст. конф. (25–30 вересня 1962 р.). Ужгород, 1962. С. 82; *Онишкевич М.Й.* До питання про українсько-румунські мовні зв'язки (На матеріалі даних бойківського діалекту) // Структура і розвиток слов'янських мов. Слов'янське мовознавство / Відп. ред. О.С. Мельничук. К., 1967. Т. V. С. 39.

Скорочення

Алмашій	– <i>Алмашій М.І.</i> Завидово і завидівці: Історико-етнографічна мозаїка. Ужгород, 2011.
АТП 1947	– Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Вид. перше. К., 1947.
АТУ 2012	– Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Заг. ред. В.О. Зайчука; відп. ред. Г.П. Скопненко; упоряд. В.І. Гапотченко. К., 2012.
БЕР	– Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971–. Т. 1–.
Васильев	– <i>Васильев В.Л.</i> Славянские топонимические древности Новгородской земли. М., 2012.
ВВР	– Відомості Верховної Ради України.
Веселовский	– <i>Веселовский С.Б.</i> Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
Габорак	– <i>Габорак М.</i> Назви населених пунктів Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ, 2014.

- Галас 1957 — *Галас К.Й.* Із топоніміки Закарпаття // Доповіді та повід. Ужгородського держ. ун-ту. Серія історико-філологічна. Ужгород, 1957. С. 81–83.
- Галас 1958 — *Галас К.Й.* З топоніміки Закарпаття // Наук. записки Ужгородського держ. ун-ту. Ужгород, 1958. Т. XXXV: Філологічний зб. (мовознавство). С. 56–81.
- Галас 1979 — *Галас К.Й.* Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Учбовий посібник. Ужгород, 1979.
- Гнатюк — *Гнатюк В.* Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Легенди і новели. Репринт. вид. Харків, 2019.
- Достал — *Достал Я.* Підкарпатська Русь (Закарпаття періоду Чехословацької Республіки: 1919–1938 рр.). Путівник-довідник / Перекл., упоряд., доповн. Ю. Фатули. Ужгород, 2014.
- Дэже — *Дэже Л.* Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Заимов — *Заимов Й.* Български именник. София, 1988.
- Казлова — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Пра-славянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.
- Карты — Матеріали для історії Угорської Руси. VI₂. Пределы угорской речи в 1773 г. по официальным данным. Карты / А. Петров. СПб., 1909.
- Клімчук — *Клімчук В.Д.* Родавыя прозвішчы, імёны жыхароў вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна (пачатак) // Беларуская дыялекталогія: Зб. навук. артыкулаў / Навук. рэд. В.М. Курцова, Л.П. Кунцэвіч. Мінск, 2018. Вып. 5. С. 146–165.
- Кобаль — *Кобаль Й.* Соломоново — село у межиріччі. Ужгород, 2012.
- Козлова — *Козлова Р.М.* Белоруская и славянская гидронимия. Праславянскі фонд: В 5 т. Гомель, 2011. Т. V.
- Купчинський — *Купчинський О.А.* Двоцленні географічні назви України на *-jь (Матеріали до українського топонімічного словника) // Питання історії української мови / Відп. ред. Л.Л. Гумецька. К., 1970. С. 101–129.
- Морошкин — *Морошкин М.* Славянскій именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. СПб., 1867.
- Перечин — *Перечин: Збірник історії селища Перечин Закарпатської області / Й. Ганич, Ю. Кул, Ю. Шейко.* Перечин, 1999.

- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л. / С.-Петербург, 1966—. Вып. 1—.
- Тищенко — *Тищенко К.М.* Исторична пам'ять українців у топонімах // Тищенко К.М. Іншомовна історія українців: 2300 запозичених реалій античності й середньовіччя у мові, топонімах і прізвищах. К., 2018. С. 219—606.
- Топоров — *Топоров В.Н.* Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент **mir-*) // XI Междунар. съезд славистов (Братислава, сентябрь 1993 г.). История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Доклады рос. делегации. М., 1993. С. 3—119.
- Фийнеш — *Фийнеш Е.* Географічний словник Угорщини (Опис населених пунктів Закарпаття середини ХІХ ст.) / Перекл., упоряд. Й. Кобаль. Ужгород, 2011.
- Худаш 1991 — *Худаш М.Л., Демчук М.Л.* Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропоніміні утворення). К., 1991.
- Худаш 1995 — *Худаш М.Л.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен). К., 1995.
- Чучка 2005 — *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Чучка 2011 — *Чучка П.П.* Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.
- Штернберг — *Штернберг Я.І.* З історії визвольної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр. // Наук. записки Ужгородського держ. ун-ту. Ужгород, 1959. Т. XXXVIII: Питання історії Угорщини. С. 97—120.
- Шульгач 1995 — *Шульгач В.П.* Редукція анлаута як результат занепаду зредукованих (на прикладі літописного *Въсеволожа та ін.*) // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами ХІ—ХVІІІ ст. К., 1995. С. 279—281.
- Шульгач 2008 — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.
- Шульгач 2015 — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2015. Ч. II.
- Шульгач 2018 — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2018. Ч. V.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974—. Вып. 1—.

- Beneš – *Beneš J.* O českých příjmeních. Rejstříky / Sest. V. Doležalová. Praha, 1970.
- Kiss – *Kiss L.* Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1997. K. I.–II.
- Leksik – *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske / V. Putanec, P. Šimunović.* Zagreb, 1976.
- MOS – *Magyar-orosz szótár / Szerk. H. László, G. László.* Budapest, 1972. K. I–II.
- Perfeckij – *Perfeckij E.* Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII–XV (s mapou Podkarpatska). Bratislava, 1924.
- Petrov – *Petrov A.* Karpatoruské pomístní názvy z pol. XIX a z poč. XX st. Praha, 1929.
- Profous – *Profous A., Svoboda J.* Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947–1957. D. I–IV; 1960. D. V / Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a další.
- Rymut – *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.
- Rzetelska-Feleszko – *Rzetelska-Feleszko E., Duma J.* Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych. Warszawa, 1996.
- SP – *Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego.* Wrocław etc., 1974–. T. 1–.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego.* Wrocław, 1965–1985. T. I–VII.
- Vasmer RGN – *Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer.* Wiesbaden, 1962–1981. Bd I–X.

J. Hladký, A. Závodný
(Trnava)

ODRAZ IDEOLOGIZÁCIE V SLOVENSKEJ ONYMIÍ

Ideologizácia je vnášanie ideológie, názorov a predstáv určitej spoločenskej vrstvy o svete (SSSJ 2011: 324). V jazyku sa azda najviac prejavuje na lexikálnej úrovni, keď sa lexikálna zásoba zvykne v istom časovom období obohacovať o nové lexémy, ktorých sémantická štruktúra obsahuje ideologické sémantické odtienky. Na apelatívnej úrovni možno za také považovať napr. lexémy spojené s komunistickou či socialistickou ideológiou (napr. *hrdina socialistickej práce* ‘človek vyznamenaný za vynikajúce činy v budovaní socializmu’; *straník* ‘člen strany, v nedávnej minulosti najmä komunistickéj’; *triedny nepriateľ* ‘nepriateľ robotníckej triedy’; *úderník* ‘za socializmu robotník podávajúci mimoriadny pracovný výkon’; *zväzák* ‘člen mládežníckeho zväzu v bývalom Česko-Slovensku v rokoch 1949–1989’; KSSJ 2003, SSJ 1959–68), ktoré sa v súčasnom jazyku hodnotia ako zastarávajúce slová či historizmy a nachádzajú sa na lexikálnej periférii. Keďže je skupina vlastných mien v porovnaní s apelatívami spoločensky a funkčne exponovanejšou časťou lexikálnej zásoby jazyka (identifikácia a individualizácia vlastným menom pomenovaných objektov), bola už od minulosti vhodným materiálom, prostredníctvom ktorého sa v povedomí spoločnosti rozširovala v istom spoločenskom zriadení určitá dominantná ideológia.

Vlastné mená majú teda v porovnaní s apelatívami väčší ideologický potenciál a šíreniu ideológie priamo napomáhajú (napr. apelatívum *práca* ‘vynakladanie telesného alebo duševného úsilia, činnosti, zameraného na dosiahnutie niečoho, robota’ – *Námestie práce* ‘ideologický odtienok honorifikácie pracujúceho ľudu v socializme’). J. Krško (2003: 16) v rámci vymedzenia viacerých rovín polyonymie uvádza aj tzv. ideologickú rovinu,

ktorú vyčleňuje na osi *ideologicky vyhovujúci – ideologicky nevyhovujúci názov*. Takýto typ polyonymie, viacnázvovosti určitého objektu, spôsobovalo nahrádzanie starších, ideologicky nevyhovujúcich názvov novými, ktoré boli v určitom historickom období v súlade s oficiálne prijímaným svetonázorom.

Pri ideologických vplyvoch na vlastné mená rozlišujeme *cirkevnú ideologizáciu názvov*, ktorá sa prejavovala najmä na úrovni onymického obsahu a súvisela s motivačnou stránkou vlastného mena, ďalej *ideologickú nacionalizáciu názvov*, ktorá sa, naopak, prejavovala na úrovni zmeny formy vlastného mena, a *politickú ideologizáciu názvov*, pri ktorých sa realizovala zmena na obsahovej (motivačnej), ale zároveň aj na formálnej úrovni.

Intenzita ideologických vplyvov na stabilitnosť určitej skupiny vlastných mien priamoúmerne závisí od veľkosti akčného rádia¹, okruhu funkčnej pôsobnosti proprií v konkrétnej skupine. V antroponymii sa ideologizácia historicky prejavovala tendenčným pomenúvaním kresťanskými menami (najskôr panovníci a šľachta), v období slovenského romantizmu ako prejav vlastenectva si pridali štúrovci na Devíne k svojim menám po jednom slovanskom mene, napr. *Velislav, Miloslav, Horislav, Dobroslav, Mečislav, Záboj*; v období českého národného obrodzenia boli zasa populárne mená *Jarmila* a *Jaromír*; v socializme sa zasa meno *Marlena* vykladalo ako odkaz na **marxizmus** a **leninizmus** a v bývalej NDR sa voľba cudzích mien (napr. *Harry, John, Olaf, Sven, Pamela, Carmen* a pod.) stala zasa nenápadným, ale zámerným vyjadrením politickej opozície (Šrámek 1999: 102, 113).

V súčasnosti na slovenskú antroponymickú sústavu vplýva, podobne ako v iných krajinách, masmediálna komercializácia (napr. výber mien ako *Kitty, Shania, Onur, Cristiano*) a globalizácia, keď anglikanizácia zasahuje aj úradné formy podôb slovenských mien (cudzie tvary mien ako napr. *Natally, Tanya, Christopher, Thomas, Gregory* a pod., slovenské úradné formy *Natália, Tatiana / TáHa, Krištof, Tomáš, Gregor*).

Hydronymá predstavujú najstabilnejšiu skupinu názvov. V 20. storočí sa síce mnohé vodné názvy reštandardizovali podľa názvu obcí, ideologicky však upravované neboli. V skupine chrématonym zasa vo väčšine prípadov nemožno sledovať chronologickú dynamiku zmien, pretože mnohé ideologicky motivované názvy pomenúvali nové objekty (napr. kino *Stalin-*

¹ M. Majtán (1996: 12) hovorí o *akčnom rádiu toponyma*, ale tento termín sa dá využiť na vyjadrenie veľkosti okruhu používateľov akéhokoľvek názvu či mena, teda aj v antroponymii a chrématonymii.

grad, ale napr. *Univerzita Komenského* sa počas vojnovnej Slovenskej republiky v roku 1939 premenovala na *Slovenskú univerzitu*, podobne *Šafárikova učená spoločnosť* bola premenovaná na *Slovenskú učenú spoločnosť*; závod *Dynamit-Aktiengesellschaft, vormals Alfred Nobel & Co.* bol premenovaný na *Závod Juraja Dimitrova, národný podnik*; *Grasalkovičov palác* (sídelná jednotka) bol premenovaný na *Ústredný dom pionierov a mládeže K. Gotwaldova* – sídelný názov sa zmenil na názov inštitúcie, ergonymum).

Ojkonymá a urbanonymá predstavujú ideologizáciu najviac zasiahnuté skupiny názvov, pretože najmä ojkonymá majú veľký spoločenskoko-munikačný dosah – majú najväčší akčný rádius. Legislatívny proces zmeny osadného názvu je preto v porovnaní s inými typmi názvov (napr. urbanonymá, hydronymá, terénne názvy) náročnejší. Politické ideologické vplyvy na zmenu terénnych názvov boli obmedzené zväčša iba na najznámejšie objekty (najvyššie vrchy, pohoria), no ideologická nacionalizácia názvov (na území Slovenska ich pomaďarčovanie) sa realizovala v plnej miere (v ojkonymii, ale aj toponymii všeobecne; porov. napr. nomenklatúru názvov na katastrálnych mapách z konca 19. storočia). Na rozdiel od názvov obcí a častí obcí (urbanonym) sa názvy nesídelných objektov dostávali podľa I. Horňanského (2016: 182) do stredobodu spoločenskej pozornosti až v „druhom kroku“.

Cirkevná ideologizácia názvov. Cirkevná ideologizácia názvov sa realizovala formou inkulturácie pohanských prvkov do kresťanstva, čo sa prejavilo najmä v neosémii apelatív či v substitúcii pohanských božstiev kresťanskými patrónmi, prípadne pohanských osobných mien kresťanskými osobnými menami, napr. napr. *chrám* (psl. *chormā) ‘zrubová stavba, dom, prístrešie, mohutná stavba’, v dialektoch aj ‘prístrešie pri poľných hospodárskych budovách’ → ‘dom Pána, kostol’; *svätý* (psl. *svetā) ‘oslavovaný, slávny, silný, mocný’ → ‘obdarený nadprirodzenou (magickou) mocou’, význam bol modifikovaný v kresťanskej terminológii podľa latinského *sanc-tus* (Králík 2015: 222, 568; Rejzek 2001: 617); pohanský boh *Veles / Volos* bol v kresťanskej tradícii nahradený sv. *Blažejom*, patrónom dobytky, u južných Slovanov sv. *Sávom* (Jordan 1997: 488); uhorské veľkoknieža *Gejza* a jeho syn *Vajk*, prvý uhorský kráľ, prijali kresťanské meno *Štefan*).

V predkresťanských časoch meno malo ochrannú funkciu jeho nositeľa a vyjadrovala sa ním príslušnose k rodine. Synovia napr. dedili meno po mužskej rodinnej línii (podľa mena otca alebo starého otca), prípadne dostal syn meno, ktoré bolo fonetickou, slovotvornou či lexikálno-sémantickou odvodeninou z mena otca (napr. otec *Miroslav* – syn *Miloslav*, otec *Dragoš*

– syn *Radoš*, otec *Mil'ko* – syn *Miloš* a pod.; Pachomovová 2015). Cirkevná ideologizácia sa však v rámci christianizácie prejavila aj v intencnom nátlaku na ustupujúce pohanstvo. Cirkev sa usilovala pri pohanských rituálnych miestach, ktorých názvy v ich motivantoch zväčša priamo alebo nepriamo odrážali pohanskú sémantiku, zakladať obce a stavať v nich kostoly. Tie najčastejšie boli pomenúvané podľa patrocínia, ktoré sa ako motivant prenieslo aj do názvu obce (napr. pri obci *Balvan (1075 *Balwan*; VSO 1, 394; neskôr obec Gondovo, v súčasnosti miestna časť obce Nová Dedina), s názvom motivovaným maď. *bálvány* ‘modla’ (Chrenková 2007: 42), bola založená obec *Hronský Beňadik* (1075 *Monasterium, Ecclesia Sancti Benedicti*, 1124 *Monasterium Sancti Benedicti de Grana*; VSO 1, 464) s názvom motivovaným patrocíniom sv. Benedikta; podobne pri obciach *Modly* (1255 *Modly*; VSO 2, 232; názov vznikol z apel. *modla* ‘socha alebo iná plastická podoba pohanského boha, kultový predmet náboženského uctievania, bôžik, idol’; SSSJ 2015) a *Valča*, pôvodne *Veščani (1113 *Vesscan*; názov sa dá vyložiť ako ‘osada veštcov’, Krško 2019: 21) bola založená obec *Martin* (1264 *Zenthmarton*, 1284 *Villa Sancti Martini*, VSO 2, 232; názov motivovalo patrocínium sv. Martina). Podobných ideologicky polaritných dvojíc je v historickej slovenskej ojkonymii veľa.

Ideologická nacionalizácia názvov

Ideologická nacionalizácia v slovenskej onymii súvisí najmä so vzťahom Slovákov a Maďarov najskôr v spoločnom uhorskom štáte a neskôr s nestabilnou situáciou na slovenských prihraničných územiach po vzniku Československej republiky v roku 1918. Prirodzená maďarizácia slovenských názvov sa realizovala v podstate od vzniku Uhorska.

Jazykové smery preberania a adaptácie slovenských geografických názvov podrobne opísal I. Horňanský (2016: 33–45). Od počiatkov Uhorska približne po 19. storočie sa slovenský názov formálne pomaďarčil (napr. *Olšava* → *Ósva*; *Smolník* → *Szomolnok*), ak bol slovenský apelatívny motivant slovenského názvu priehľadný, doslovne sa preložil do maďarčiny (napr. *Zlatníky* → *Aranyosd*; *Borová* → *Fenyves*), prípadne sa utvoril nový maďarský názov (napr. *Dolné Devičany* → *Alsó-Tóth-Baka / Alsóbaka*; *Klčovany* (miestna časť obce *Boleráz*) → *Istvánlak*). Pokiaľ bolo na určitom území zachované kontinuálne osídlenie Slovákov, pôvodný slovenský názov sa popri oficiálnom maďarskom názve zachoval (napr. *Olšava* → *Olšava*; *Smolník* → *Smolník*), pokiaľ však bolo na určitom území slovenské kontinuálne osídlenie prerušené, slovenský názov zanikol a po možnom neskoršom osídlení slovenským etnikom si Slováci adaptovali maďarskú podobu názvu (napr.

Selčany → *Szolcsány* → *Solčany*). Naopak, ak sa po vytvorení maďarského názvu nezachovalo na území s pomenovanými objektmi kontinuálne maďarské etnikum a neskôr sa tu maďarské etnikum vrátilo, prevzalo zachované slovenské názvy a adaptovalo ich do maďarčiny (napr. *Chvojnica* → *Hojnica/Hajnica* → *mad'. Chvojnica*).

Od 19. storočia, najmä však v jeho druhej polovici (Októbrový diplom v roku 1860, rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867) nastalo obdobie umelej maďarizácie slovenských vlastných mien, čo súviselo so zmenou štátnej ideológie Uhorska. Spočiatku viac-menej rešpektovaný multietnický a multilingválny uhorský štát sa začal v dôsledku mnohých opatrení čoraz viac meniť na monoetnický štát s jedným úradným jazykom – maďarčinou. Ideologická nacionalizácia sa prejavovala aj pri zavádzaní „národných“ patrocínií. S maarským nacionalizmom súviseli patrocíniá uhorských kráľov – sv. Štefana Kráľa, sv. Imricha, sv. Ladislava, a v roku 1896 si uhorský episkopát vymohol u pápeža Leva XIII. nielen nové patrocínium, ale aj nový kresťanský sviatok *Veľká Pani Uhrov*. Ako prejav slovenskej nacionalizácie boli tieto patrocíniá neskôr nahrádzané patrocíniami svätého Cyrila a svätého Metoda (do svojho kalendária ich zaradil už v roku 1648 trnavský profesor Ján Nádasí) a Pannou Máriou Sedembolestnou. V dôsledku rozmachu patrocínia sv. Cyrila a sv. Metoda odmietali niektorí kňazi v Uhorsku krstiť týmito menami deti (Hudák 1984: 24–26).

V roku 1898 uhorský snem vydal čl. 4/1898 o pomaďarčení všetkých miestnych názvov v Uhorsku (Horňanský 2016: 58). Názvy, ktoré mali v skorších historických zmienkach zachytený zreteľný slovenský tvar, sa neskôr vyskytovali už iba v maďarskej podobe (napr. 1808 *Jablonica* / 1913 *Jablánc*; 1808 *Trnawa* / 1863 *Nagyszombat*; 1773 *Banska Bistrica* / 1863–1913 *Besztercebánya*; 1773 *Pressow* / 1863–1913 *Eperjes*; Vojka nad Dunajom: 1873–77 *Vajka és Szigetei*; Dobrohošť: 1888–1920 *Doborgaz* a pod.; porov. Majtán 1998). I. Horňanský (2016: 54–55) k umelej maďarskej reštandardizácii slovenských názvov dopĺňa, že ak sa uhorskej názvoslovnej autorite nezdal koncom 19. storočia nový maďarský názov dostatočne vyhovujúci („pomaďarčený“), vykonala sa ďalšia jeho reštandardizácia (napr. *Hincovec* → *Hinczocz* / *Hinczóc*, / *Hincóc* → 1895 *Szepesnádasd* (**Spišská Trstinka?*); *Studienka* → *Haszprunka* → 1888 *Szenistván* / *Szentistvánkút* a pod.). Umelé pomaďarčovanie názvov spôsobilo, že po vzniku Československa v roku 1918 slovenské úradné názvy v podstate neexistovali.

Ako odozvu na maďarizáciu slovenských názvov možno v obrodeneckom období zasa vnímať umelé slavizovanie či slovakizovanie cudzích

endoným (napr. *Salzburg – Sol'nohrad, Pécs – Pät'kostolie, Miskolc – Miš-kovec, Graz – Čtajerský Hradec, Istanbul – Carihrad, Konštantínopol* a pod.). V štúrovskom období bolo v rámci inventára slovenských exoným slabšie zastúpenie kalkov či polokalkov cudzích endoným, no tendencia adaptovať cudzie názvy do domáceho jazyka bola oveľa výraznejšia (Kralčák 1994: 202–206). Po prvej svetovej vojne a po vzniku Československa sa jazykové úpravy názvoslovia začali realizovať opačným smerom. Na Slovensku išlo najmä o hromadné poslovenčovanie maďarských názvov a v Česku zasa počesťovanie nemeckých názvov (napr. *Dolní Markschlag* → *Hraničná, Německé Slabce* → *Malé Slabce* a pod.). Podľa I. Hornánskeho (2016: 161–168) bol v roku 1921 zriadený užší výbor stálej komisie na určenie úradných názvov miest v ČSR (J. Škultéty, V. Chaloupecký, F. Houdek, J. Minárik) s cieľom pripraviť návrh slovenského miestopisného názvoslovia. Vychádzalo sa najmä z prác J. Lipszkého *Repertorium locorum objectorum-que regni Hungariae* (1808), L. Niederleho *Národopisná mapa uherských Slováku na základe sčítaní ľudu* (1900) či z upraveného vydania tejto práce s názvom *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských* (1919); Varsík 1968: 217. Najčastejšie komisia pristúpila k schváleniu dovtedajšieho slovenského názvu (napr. *Ilava* (maď. *Illava*) → *Ilava*; *Krupina* (maď. *Korpona*) → *Krupina* a pod.)², prípadne sa upravil dovtedajší slovenský, často nárečový tvar názvu (napr. *Horní / Horné Nové Mesto* (maď. *Kisucaújhely*) → *Kysucké Nové Mesto*; *Polánka / Polanka* (maď. *Sárosmező*) → *Blatná Polánka, Polánka* → *Blatná Polianka*), názvy sa reslovakizovali návratom k historickým (slovenským / slovanským) názvom (napr. *Frašták* (maď. *Galgóc*) → *Hlohovec*; *Pajštún* (maď. *Pozsonyborostyánkő*) → *Borinka* (1273 *Borynka*; VSO 2: 181), do slovenčiny sa preložili maďarské a nemecké názvy (napr. *Sárosfa* → *Blatná na Ostrove*; *Ompítál* (maď. *Ompital, Ottóvölgy*; nem. *Ottenthal*) → *Dol'any*) alebo boli nedomáce tvary názvov substituované novým slovenským názvom.

² V roku 1927 po zmene paralelne existujúcich úradných názvov obce *Marianské Údolie* a *Mariatál*, ktoré sa standardizovali v roku 1920, na názov *Marianka* podľa B. Varsika (1968: 219) obyvatelia obce zrejme pod vplyvom tamojšieho kláštora žiadali vrátenie názvu späť roku 1918 v nemeckom adaptovanom tvare *Mariatál*. Po dokumentačnom preukázaní výskytu slovenského tvaru *Marianka* v historických prameňoch (porov. napr. zmienky z rokov 1773 v tvare *Marianka*, 1786 v tvare *Marianky* a pod.; Majtán 1998: 183) sa nový názov už nemenil. J. Hladký (2017: 19–20) zasa uvádza, že v roku 1925 na základe výzvy obecnej rady Verešvára si mali občania vybrať medzi dvoma slovenskými názvami *Červená* alebo *Červené*, no napokon sa uskutočnila zmena názvu na *Červeník* až v roku 1948 v rámci komplexného premenúvania maďarských a nemeckých názvov obcí.

Takáto substitúcia nemeckých či maďarských názvov sa ako prejav averzie voči nemeckému³ či maarskému etniku naplno prejavila po druhej svetovej vojne⁴, keď v roku 1948 Vyhláškou povereníctva vnútra z 11. 6. 1948 č. 964 úradného vestníka o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád (porov. Horňanský 2016: 185) za jeden deň poslovenčili názvy asi 700 slovenským obciam, najmä v južnej časti Slovenska. Na Žitnom ostrove bola špecifická situácia, pretože tu slovenské obyvateľstvo bolo menšinovým. Išlo zväčša o honorifikačne motivované názvy (napr. *Beš, Bős* → *Gabčíkovo*; *Béke* → *Sklenárovo* → *Mierovo*; *Čeklís* → *Bernolákovo*; *Eberhart* → *Malinovo*; *Gutura, Gutern* → *Hamuliakovo*; *Gúta* → *Kolárovo*; *Gýmeš* → *Jelenec*; *Klembergh* → *Klenov*; *Močenok* → *Mučeníky* → *Sládečkovce*; *Nemecká Lupča* → *Partizánska Lupča* (1946); *Predná potôň, Elő-Patony* → *Masníkovo* (časť Lehníc); zrejme z maď. ON *Tomásháza* → *Tomášov*; *Uhorská Ves* (1557 *Magyarffalw*; VSO 3: 331) → *Záhorská Ves* a pod.). Tomuto výraznému zásahu do onymickej nomenklatúry bola venovaná rozsiahla diskusia (B. Varsík, M. Majtán, J. Štolc, S. Mazúr, Š. Peciar, L. Dvonč, J. Purgina, J. Horecký) na 1. slovenskej onomastickej konferencii v roku 1967 v Bratislave, na ktorej B. Varsík (1968: 217–226) ako jeden z členov komisie od roku 1948 tieto štandardizačné zmeny osadných názvov podrobnejšie vysvetľoval.

Medzi výrazných kritikov niektorých nesystémových pravopisných úprav názvov a štandardizačných chýb patril najmä J. Štolc (porov. jeho príspevok na I. SOK v roku 1968). Po roku 1990 sa niektoré slovenské obce vrátili k svojim pôvodným neslovenským názvom (napr. *Čilizský Ňárad, Csiliz-Nyárad* → *Topoľovec* → *Ňárad*; *Dolný štál, Alistál* → *Hroboňovo* → *Dolný Štál*; *Kvetná* → *Keť*; *Milanovce* → *Veľký Kýr*; *Strelnice* ?! *Veľké/Malé Leváre*; *Szap* → *Palkovičovo* → *Sap*; *Šafárikovo* → *Tornaľa* a pod.).

Možný odraz etnickej averzie po páde socialistického zriadenia sa prejavil v úspešných snahách o zmenu názvu aj po roku 1989. V referendách v roku 1992 si obyvatelia slovenských obcí *Ruský Kručov* a *Ruský Kazimír* odsúhlasili, že atribút *ruský* z názvu obce odstránia (Obecný úrad v Ruskom

³ R. Šrámek (1980: 21) uvádza, že na českom území v hlučínskom regióne s dominantným obyvateľstvom nemeckej národnosti bolo počas protektorátu v rokoch 1940–45 zakázané pomenúvať osobnými menami *Václav* (aj v nem. tvare *Wenzel*; ide o hlavného patróna Čiech) a *Jaroslav*.

⁴ Poslovenčovanie niektorých obcí so slovenským obyvateľstvom, ale pôvodom nemeckými či maďarskými názvami, prebiehalo aj počas druhej svetovej vojny s výnimkou južného Slovenska, ktoré patrilo Maďarsku.

Kručove v žiadosti o zmenu názvu obce argumentoval, že jedným z dôvodov je aj zjednodušenie názvu obce (sic!); porov. Kručov 1992). V roku 1993 vďaka tomu vznikli nové názvy *Kručov* a *Vyšný Kazimír*. Pôvodný adjektívny komponent *ruský* však nesúvisí, ako by sa mohlo zdať, s ideologickou honorifikáciou v socializme proklamovaného česko-slovensko-sovietskeho priateľstva, ale ide o etnicky motivované názvy, ktoré majú oporu v oveľa starších historických dokladoch (1773 *Orosz-Krucso*, resp. 1773 *Orosz-Kazmér*; Majtán 1998: 150, 338), odrážajúcich valaské osídľovanie územia Rusínmi od 16. stor. (porov. Marek 2006: 241), prípadne ešte staršie osídlenie, vzeahujúce sa na príchod starých Maďarov, ktorí vo svojich bojových jednotkách využívali aj príslušníkov ruského etnika.

V prípade názvu *Vyšný Kazimír* ide dokonca o poslovenčenie ma. tvaru názvu *Felsőkázmér* (1907–1913; porov. Majtán 1998: 338), pretože už existovali názvy *Veľký* a *Malý Kazimír*. Menej úspešné boli snahy o zmenu názvu obce v iných slovenských obciach. V roku 1991 po úspešnom referende nebola na odporúčanie komisie vládou schválená zmena ojkonyma *Štúrovo* na pôvodný názov *Parkan* a snaha o zmenu *Kolárova* na *Gutu* bola kvôli nedostatonej účasti na referende rovnako neúspešná. Úspešným referendom z roku 2013 sa obyvatelia obce *Tešedíkovo* usilovali o zmenu názvu obce na historický názov *Pered*. Názov obce *Pered* sa zmenil na *Tešedíkovo* v rámci spomínaného hromadného premenúvania obcí v roku 1948. Stála názvoslovná subkomisia Terminologickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky však vláde SR nedala odporúčajúce stanovisko na zmenu názvu a rovnaké stanovisko malo aj Ministerstvo kultúry SR. Svoje nesúhlasné stanoviská však obecnej samospráve *Tešedíkova* a jeho obyvateľom zdôvodnili pomerne zmätočne a nedostatočne. Podľa vyjadrenia subkomisie by pri zmene názvu došlo k porušeniu zákona o obecnom zriadení a zákona o štátnom jazyku. Zákon o obecnom zriadení ustanovuje, že „názov obce sa uvádza v štátnom jazyku“ (porov. ZOZ 1990) a podľa zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky sa v štátnom jazyku uvádzajú „názvy obcí a ich častí, názvy ulíc a iných verejných priestranstiev, iné geografické názvy“ (porov. ZOSJ 1995), no o pôvode názvu sa nič neuvádza. Hoci maďarský ekvivalent k slovenskému *Tešedíkovo* je práve tvar *Pered*, vedenie obce argumentovalo, že nejde o maďarský, ale historický názov, v maďarčine pôvodný motivant nemá nijaký význam. Komisii údajne prekázalo aj to, že *Pered* znie maďarsky a názov obce musí mať slovenský pôvod. Takéto zdôvodnenie však naráža na iné úradné slovenské názvy obcí, ktoré nemajú slovenský pôvod (porov. napr. pôvod názvov *Kuklov*, *Lakšárska Nová Ves*,

Pečeňady, Pernek, Sekule, Veľké Kosihy, Veľký Meder a pod.). Podľa J. Stanislava (2004: 345) názov *Pered* vznikol zo slovanského osobného mena *Prěda* – pravdepodobne hypokoristického tvaru mena *Prědeslav* (takéto meno mal aj tretí Svätoplukov syn, ktorý sa uvádza v Cividalskom evanjeliu v tvare *predezlaus*; Stanislav 1967: 115).

Právne a jazykové prekážky zmeny názvu zrozumiteľnejšie vysvetlila až ombudsmanka J. Dubovcová (Sme 2013a). Na medzinárodnej úrovni sa prednedávnom definitívne vyriešil spor o názov *Macedónska* (od 1991 *Macedónska republika*, resp. v medzinárodnej praxi aj *Bývalá Juhoslovenská republika Macedónsko*, angl. skratka *FYROM – the former Yugoslav Republic of Macedonia*; porov. Wikipedia 2020), keď krajine nechcelo takýto názov dlhodobo uznať Grécko kvôli rovnakému názvu jeho severného regiónu, čo bolo prekážkou macedónskej snahy o integráciu do Európskej únie a NATO. Od 11. februára 2019 sa po úspešnom (severo)macedónskom referende (2018) preto zmenil jeho názov na Severné Macedónsko (Severomacedónska republika), ktorý vznikol konsenzuálnou dohodou oboch sporiacich sa strán.

Politická ideologizácia názvov

Politickou ideologizáciou názvov sa zaoberalo viacero slovenských či zahraničných onomastikov. V oblasti českej a slovenskej urbanonymie možno prísne výberovo spomenúť napr. štúdie M. Blichu, J. Davida, P. Odaloša, ktorý sa venoval výskumu dynamických premien urbanonymie v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách, ale podrobnejšie aj vývinu urbanonym v Banskej Bystrici (1996, 2006), či M. Ptáčniková (Kojetínová), ktorá sa vo svojej dizertačnej práci zaoberala pražskými honorifikačnými urbanonymami v rokoch 1945–1989 (2019), v oblasti ojkonymie zasa napr. R. Šrámka, I. Lutterera, M. Majtána, I. Hornánskeho či W. Lubaša.

P. Odaloš (2006: 74–75) vymedzil niekoľko binárnych vývinových tendencií v urbanonymii (*tradicionalizácia – neologizácia, nacionalizácia – internacionalizácia, teizácia – ateizácia, personalizácia – depersonalizácia, honorifikácia – ahonorifikácia, schematizácia – deschematizácia*), z ktorých sú pre naše potreby z ideologického hľadiska relevantné dvojice *teizácia – ateizácia* a *schematizácia – deschematizácia*, ktorá však implicitne obsahuje aj *honorifikáciu – ahonorifikáciu* a *personalizáciu – depersonalizáciu*.

Pri schematizácii názvov ide podľa P. Odaloša (2006: 75) o paušálnu konštrukciu podľa istých spoločensko-politických symbolov, ktorá môže

súvisieť aj s deformáciou kultúrno-historického vedomia národa, no na rozdiel od neho (2006: 76) by sme nehodnotili názvy ako *Ulica Červenej armády* (podobne ako napr. *Partizánska ulica*, *Ulica 9. mája*, *Námestie SNP*, *Námestie 1. mája*, *Ulica Medzinárodného dňa žien*, *Ulica 29. augusta*, *Goljanova ulica*, *Gagarinova ulica*, *Nábřežie duklianských hrdinov* a pod.) ako ideologicky motivované, pretože ide napr. o reálny odraz honorifikácie osloboditeľskej armády a vojnových udalostí a operácií (pri ostatných príkladoch v zátvorke aj iných spoločenských reálií) komunistickým režimom síce cielene využívaných, ale komunistickou ideológiou priamo nemotivovaných. Podobne motivované sú aj názvy ako napr. *Americká ulica*, *Anglická ulica* či *Francúzska ulica*, pri ktorých ide rovnako o honorifikáciu osloboditeľských spojeneckých vojsk. Takéto názvy možno hodnotie skôr ako prejav schematizácie, čo potvrdzuje napr. výzva povereníctva pre vnútro (vtedajšieho ministerstva vnútra) z roku 1946: „..., že v každom meste budú niektoré z hlavných ulíc pomenované názvom „ulica Národného povstania“, „ulica 29. augusta“; Odaloš 2006: 110).

Schematizáciu pri pomenovaní urbanonymami vidno vo vysokej miere opakovania motivačných symbolov a rovnakých osobných mien. Napr. podľa 4 symbolov a 9 osôb bolo (aj ideologicky) pomenovaných 568 ulíc a 101 námestí v ČSR, teda 42,26% (najfrekvencovanejšie symboly: 1. Červená armáda, 2. februárové víťazstvo, 3. Veľká októbrová socialistická revolúcia, 4. ľudové milície; mená osôb: 1. K. Gotwald, 2. V.I. Lenin, 3. J. Fučík, 4. A. Zápotocký, 5. K. Marx, 6. J. Šverma, 7. Z. Nejedlý, 8. F. Engels, 9. J.V. Stalin (Odaloš 2006: 89).

Od 90. rokov 20. storočia sa schematizácia prejavuje zasa v pomenovaní po iných osobnostiach a symboloch, ktoré boli pre predchádzajúcu komunistickú ideológiu nevyhovujúce, neprípustné, prípadne súviseli s pádom komunistického režimu⁵ (napr. *T.G. Masaryk*, *M.R. Štefánik*, *E. Beneš*, *J. Seifert*, *K. Čapek*, *J. Palach*, *M. Horáková*, *Š. Moyzes*, *17. no-*

⁵ Ideologicky nevyhovujúce symboly v určitej historickej epoche uvádza v rámci legislatívnej determinácie urbanonymie P. Odaloš (2006: 106–116): napr. **1919**: zákaz pomenovania podľa mien Habsburgovcov, podľa mien panovníckych rodín nepriateľských štátov, podľa mien osôb s nepriateľským zmysľaním proti Československu a podľa dejov a udalostí, ktoré značia uponíženie československého národa; **1939**: zákaz názvov, ktoré neboli v súlade s ideológiou národného socializmu a namierené proti Nemecku; **1953**: zakazuje sa pomenúvať podľa mien nepriateľských osôb voči robotníckej triede a pracujúcemu ľudu (Beneš – smernica nabáda vyhladávať a upozorňovať na takéto názvy; **1990**: neprípustné sú názvy po žijúcich osobách, príliš dlhé, duplicitné, urážajúce mravnosť, náboženské alebo národnostné čítanie, jazykovo nesprávne, nepriliehavé vzhľadom na historický vývin obce, jej časti alebo jej okolia.

vember, sloboda, študenti, československé légie, sv. Panna Mária, kostol / kláštor, J. Hus, sv. Cyril a sv. Metod, františkáni). Istým druhom schematizmu sa vyznačujú aj súčasne prevládajúce marketingovo motivované názvy novovybudovaných ulíc a obytných štvrtí (napr. *Slnečná*, *Pekná*, *Dúhová* a pod.).

Za urbanonymá s politickoideologickou motiváciou možno považovať názvy ako *Ulica československo-sovietskeho priateľstva*, *Pionierska ulica*, *Ulica februárového víťazstva*, *Námestie ľudových milícií* a iné motivačné symboly (napr. *obrancovia mieru*, *mier*, *robotníci*, *budovatelia*, *revolúcia*, *úderníci*), podobne boli motivované aj honorifikačné názvy ako *Tisova ulica*, *Ulica doktora Jozefa Tisu* (malo by byť *Tisa!*), *Ulica A. Hitlera*, *Ulica maršála Jozefa Stalina*, *Stalinovo námestie*, *Marxova ulica*, *Leninovo námestie*, *Gotwaldovo námestie*, *Zápotockého ulica*, *Park V.I. Lenina* a pod. Dôkazom toho, ako sa komunistický režim vysporadúval s osobami, ktoré boli spočiatku honorifikované, no neskôr sa stali kritikmi režimu, svedčí aj jeden príklad premenovania ulice v Bratislave. Historická *Schöndorfská ulica*, nazývaná aj *Uhorská ulica*, bola v roku 1945 premenovaná na *Molotovovu ulicu*, no keď v roku 1957 V.M. Molotov otvorene vystúpil proti politike N. Chruščova, ulica bola v roku 1962 premenovaná na *Obchodnú ulicu*.

Niektoré urbanonymá spájané s komunistickou ideológiou sa napr. v Banskej Bystrici zachovali v dôsledku tzv. „motivačnej reinterpretácie“ názvu tak, že napr. *Moskovská ulica* a *Tulská ulica* sa nevnímali ako motivované názvami miest dominantnej krajiny socialistického spoločenstva, ale ako aglomerácie veľkého obchodného partnera. Podobne *Ulica 9. mája* nebola interpretovaná ako deň oslobodenia Československa, ale ako deň ukončenia 2. svetovej vojny (Odaloš 2006: 81–82).

Po roku 1989 sa objavovali aj ideologické tlaky na zmeny názvov ulíc z prostredia rímskokatolíckej cirkvi (teizácia názvov a cirkevná a kresťanská honorifikácia) a v Banskej Bystrici sa napriek nesúhlasu názvoslovnej komisie presadila napr. zmena názvu *Námestie baníckeho povstania* na *Moyzesovo námestie* (v poľskom Krakove bol napr. premenovaný *Plac Wita Stwosza* na *Plac Św. Marii Magdaleny*), no postupne sa u obyvateľov prejavila nechuť pomenúvať ulice po menách osôb, preto aj napriek návrhu premenovať *Triedu V.I. Lenina* na *Ulicu J.C. Hronského* bola ulica na žiadosť obyvateľov premenovaná na *Slnečnú ulicu* (Odaloš 2006: 83–84). Za teizované považuje P. Odaloš (2006: 75) aj názvy ako *Farská*, *Kostolná (ulica)*, no tu môže ísť aj o bezpríznačový názov s tradičným motivantom orientácie či smerovania ulice či výskytu dajakého sakrálneho objektu. Od-

tienok teizácie sa však môže odrzkadľovať v názve ako *Modlitebná*, ktorá súvisí s vykonávaním kresťanských úkonov.

Z hľadiska všeobecného náhľadu na slovenskú toponymiu možno skonštatovať, že od 50. rokov 20. storočia bola ateizácia urbanoným, ale najmä ojkoným z pozície vládnucej ideológie intencionálna (v urbanonymii porov. napr. v Bratislave: *Františkánska ulica* → *Pugačovova ulica*, *Františkánske námestie* → *Dibrovovo námestie*). R. Šrámek (1980: 21) uvádza, že v Českej republike bola pri pomenovaní novej brnenskej štvrťi potlačená motivácia podľa blízkej kaplnky, lebo názvy *Kaple*, *Kaplice* by ideologicky nevyhovovali, preto sa štvrť pomenovala *Lesná* („ležiaca pri lese“). Na českom území sa názvy s náboženskými motivantmi premenúvali v menšej miere ako na Slovensku (napr. *Svätý Kříž* → *Chodský Újezd*, *Údol Svätého Kryštofa* → *Kryštofovo Údolí*; *Zlín* → *Gottwaldov*). Niekde dokonca proti zmene názvu výrazne protestovalo obyvateľstvo premenúvanej obce. Názov si „ochránili“ napr. severočeské banické obce *Hora Sväte Kateřiny*, *Hora Svätého Šebastiána* a *Hory Matky Boží* kvôli obavám vládnucej strany pred nepriaznivým vplyvom protestu ľudí na lokálnu ťažbu rašeliny a uhlia. Niektoré zmeny zasa zostali len ako formálne návrhy či rozhodnutia, ale reálne sa naďalej používal starý názov (napr. *Svätý Jiří* → *Nový Jiří*).

Na slovenskom území sa politickoideologická ateizácia osadných názvov realizovala trojakým spôsobom (doklady o ON porov. Majtán 1998):

1. najčastejším spôsobom zmeny názvu bolo vynechanie patrocijných alebo konfesionálnych častí osadných názvov (najviac názvov sa takto zmenilo na Liptove a v Turci, najmä reštandardizáciou z roku 1960); niektoré obce sa po roku 1990 k adjektívu „svätý“ v názve vrátili: *Borský Svätý Jur* → *Borský Jur* (1960) → *Borský Svätý Jur* (1992); *Borský Svätý Mikuláš* → *Borský Mikuláš* (1960); *Borský Svätý Peter* → *Borský Peter* (1960); *Liptovská Svätá Mara* → *Liptovská Mara* (1952; v roku 1968 zlúčená s obcou Liptovská Sielnica); *Liptovský Svätý Ján* → *Liptovský Ján* (1960); *Liptovský Svätý Mikuláš* → *Liptovský Mikuláš* (1952); *Liptovský Svätý Ondrej* → *Liptovský Ondrej* (1952); *Liptovský Svätý Peter* → *Liptovský Peter* (1960); *Moravský Svätý Ján* → *Moravský Ján* → *Moravský Svätý Ján* (1992); *Plavecký Svätý Mikuláš* → *Plavecký Mikuláš* (1960); *Plavecký Svätý Peter* → *Plavecký Peter* (1960); *Svätá Anna* → *Liptovská Anna* (1952); *Svätý Antol/Svätý Anton* → *Antol* (1960) → *Svätý Anton* (1996); *Svätý Benedik* → *Hronský Beňadik* (1960); *Svätý Ďur* → *Turčiansky Ďur* (1960); *Svätý Jakub* (miestna časť B. Bystrice) → *Jakub* (1968); *Svätý Jur* → *Jur pri Bratislave* (1960) → *Svätý Jur* (1990); *Svätý Jur nad Hronom* → *Jur nad Hronom* (1955); *Svätý Kráľ* →

Kráľ (1964); *Svätý Kríž nad Hronom* → *Žiar nad Hronom* (1955); *Svätý Martin* (miestna časť Senca) → *Martin* → *Svätý Martin* (1999); *Svätý Martin nad Žitavou* → *Martin nad Žitavou* (1964); *Svätý Michal* → *Liptovský Michal* (1955); *Svätý Michal* → *Michal na Ostrove* (1960); *Svätý Michal nad Žitavou* → *Michal nad Žitavou* (1956); *Svätý Peter* → *Dolný Peter* (1961) → *Svätý Peter* (1990); *Turčiansky Svätý Peter* → *Turčiansky Peter* (1960); *Turčiansky Svätý Martin* → *Martin* (1951); *Turčiansky Svätý Michal* → *Turčiansky Michal* (1951; v roku 1971 zlúčenie s Turčianskymi Teplicami);

2. pokiaľ išlo z motivačného hľadiska o nábožensky motivovaný či inak ideologicky nevhodný názov (sporadicky aj názvy s adjektívom „svätý“), nastala úplná zmena názvu: *Baťovany* (+ *Šimonovany*) → *Partizánske* (1949) – ideologicky nevhodný faktor veľkopodnikateľa Tomáša Baťu; *Božetechovo* → *Jarná* (miestna časť Cífera); *Matka Božia* → *Boldog* (1960); *Svätá Mária* → *Bodrog* (1960) → *Svätá Mária* (1990); *Sväté Kríže* → *Nové Hony* (1954); *Svätuš* → *Plešany* (1960) → *Svätuš* (1990); *Štefánikov* → *Štefánikovo* → *Javorinka* (1960; miestna časť Galanty); *Štefánikovec* → *Rovinka* (1960); *Zemplínsky Svätý Kríž* → *Zemplínska Teplica* (1955);

3. v niektorých prípadoch sa ideologicky nevhodný názov odstránil zlúčením obcí s vytvorením úplne nového názvu, prípadne novovzniknutá obec prevzala jeden z názvov zo zlúčených obcí, avšak ideologicky vyhovujúci (zlúčenie obcí pred rokom 1948 nezohľadňujeme); mnohé z obcí s názvom motivovaným náboženským či iným motivantom sa v dôsledku takéhoto zlúčenia obcí stali miestnymi časťami novovzniknutých obcí a miest a zo synchronného hľadiska sa hodnotia ako urbanonymá – takéto intencionálne obmedzenie akčného rádia ideologicky nevyhovujúceho názvu vzbudzovalo najmenej nežiaducej pozornosti: *Belek* + *Svätuš* → *Podhájska* (1960); *Kostoľany nad Hornádom* + *Tepličany* + *Malá Vieska* → *Družstevná pri Hornáde* (1961); *Svätý Kríž nad Váhom* → pričlenený k obci *Považany* (1960); *Svätý Peter pri Váhu* → pričlenený k *Hlohovcu* (1953), *Svätý Ondrej nad Hronom* + *Brusno* → *Hronov* (1960) → *Brusno* (1973); *Všechsvätých* (maď. *Mindszent*) → *Valaliky* (zlúčenie obcí *Bernátovce*, *Buzice*, *Košťany* a *Všechsvätých* v roku 1961).

Aj napriek silnej a cielenej ateizácii sa nepodarilo všetky nábožensky motivované názvy premenovať. I. Lutterer (1980: 69) uvádza, že v roku 1965 ešte stále v ČSSR existovalo 27 osadných názvov s náboženským motivantom či prívlastkom „svätý“ (napr. *Svätuš*, *Svätý Kríž* a pod.).

Politickoideologické zmeny osadných názvov sú však doložené vo všetkých krajinách bývalého socialistického bloku, no aj v iných komunistických krajinách a na v minulosti kolonizovaných územiach (napr. Rusko:

Sankt-Peterburg (Petrograd) → Leningrad; Jekaterinburg → Sverdlovsk; Königsberg → Kaliningrad (názov existuje dodnes); Volgograd → Stalingrad → Volgograd; Ukrajina: zlúčenie viacerých obcí v luhanskej oblasti v roku 1938 → Sverdlovsk (2016 premenovaný na Dovžansk); Luhansk → Vorošilovgrad; Tadžikistan: Dušanbe → Stalinabad; NDR: Chemnitz → Karl-Marx-Stadt, Eisenhüttenstadt → Stalinstadt; Poľsko: Katovice → Stalinogród; Maďarsko: Dunaujváros (Dunapentele) a Tiszaújváros → Stalinváros a Leninváros; Rumunsko: Onesti → Gheorghe Gheorgiu-Dej; Bulharsko: Varna → Stalin; bývalá Juhoslávia: Titograd (dnes Podgorica), Titov Drvar, Titov Veles, Titova Mitrovica (dnes Kosovská Mitrovica); Vietnam: Saigon → Ho Či Minovo mesto; Konžská demokratická republika: Kinshasa → Léopoldville a pod.; porov. aj Horňanský 2016: 206–215).

Ako sme uvádzali už skôr, politickoideologické tlaky na premenúvanie boli najvýraznejšie pri ojkonymách a urbanonymách, no zasiahli aj terénne názvy. Stredobodom ideologického záujmu boli iba významné objekty – najvyššie pohoria a vrchy. Spomedzi nedomácich zmien možno spomenúť napr. premenovanie najvyššieho vrchu bývalého Sovietskeho zväzu *Qullai Ismoili Somonij* (Tadžikistan) na *Pik Stalina* a neskôr na *Pik Kommunizma*. Spomedzi slovenských objektov bol najčastejšie premenúvaný *Gerlachovský štít*, ktorý sa pôvodne nazýval *Kotol* (1896–1920 *Štít Františka Jozefa* (nem. *Franz-Josef-Spitze*, maď. *Ferencz József-csúsc*); v dôsledku nevyriešeného sporu o vymedzení spoločných hraníc medzi Poľskom a Slovenskom používalo Poľsko v rokoch 1919–1923 názov *Szczyt Polski* (nem. *Polnische Spitze*); 1920–1939 a 1945–1949 *Štít legionárov*, počas Slovenského štátu v rokoch 1939–1945 *Slovenský štít* (nem. *Slowakische Spitze*), 1949–1959 *Stalinov štít* – pri príležitosti jeho 70. narodenín, po odhalení kultu osobnosti premenovaný; 1945–1949 a od roku 1961 po súčasnosť *Gerlachovský štít*; viac Horňanský 2016: 195–199; porov. Závodný 2016: 67). Pokus o ideologické premenovanie bol aj pri vrchole *Rysy*, keď v roku 1982 dal zástupca Socialistického zväzu mládeže návrh na premenovanie na *Leninov štít* na počesť údajného výstupu V.I. Lenina na tento vrch. Keďže však ide o spoločný poľsko-slovenský objekt, na premenovanie bol potrebný aj súhlas poľskej strany. V Poľsku sa však už medzitým zmenila politická situácia – moc prevzalo hnutie *Solidarita*, takže požiadavka zo slovenskej strany na zmenu názvu ani nebola podaná (Horňanský 2016: 204–205; Fičor 2014: 373).

Záver

Ideologické zneužívanie vlastných mien v rôznych historických obdobiach vždy znehodnocuje historickú a spoločenskú hodnotu vlastného

mena, preto treba vždy zvoliť opatrný a individuálny prístup pri štandardizácii a zmene každého názvu. Mnohí obyvatelia umelo premenovaných obcí z roku 1948 neskôr nemali záujem o opätovnú reštandardizáciu názvu kvôli tomu, že sa zmenený názov medzi obyvateľmi už zaužíval. Vzhľadom na spoločenskú hodnotu prirúča sa v posledných rokoch uvažuje aj o formách ochrany vlastného mena ako kultúrneho dedičstva (Hladký 2017: 15; David–Mácha 2012). Zmeny funkčných vlastných mien nemožno rovnako využívať ako deklaráciu územných nárokov a demonštráciu dobyvateľských ambícií. Vyplýva to z výskumov viacerých zahraničných výskumníkov; napr. S.B. Cohen a N. Kliotová analyzujú politické toponymické stratégie izraelskej vlády pri legitimizácii izraelských nárokov na okupované územia, R.D.K. Herman konštatoval, že toponymický materiál dokazuje odpor obyvateľov Havajských ostrovov voči kolonistom z USA, C. Nashová uviedla, že obnova galských toponým v Írsku je prejavom vyjadrenia a upevnenia národnej identity v prevažne anglofónnom prostredí; David–Mácha 2012: 39–40). Ani (umelou) zmenou názvu sa určitý zaužívaný názov z pamäti a z každodenného jazyka používateľov nevytráca, pretože ho istá societa vníma ako svoje dedičstvo, ku ktorému sa hrdlo hlási, a až s odstupom niekoľkých generácií sa môže vnímanie spoločenskej hodnoty vlastného mena oslabiť. K novému názvu zväčša nemajú používatelia pozitívny a blízky vzťah, čím sa zdôrazňuje psycholingvistický a sociolingvistický aspekt vlastných mien.

Skratky

apel.	– apelatívum
ma.	– maďarský, maďarsky
nem.	– nemecký, nemecky
ON	– osadný názov

Literatúra

- I. SOK 1968 – I. slovenská onomastická konferencia: Zborník materiálov / Zost. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava, 1968.
- David–Mácha 2012 – *David J., Mácha P.* Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě. In: *Acta inomastica*. Praha, 2012. LIII.
- Fičor 2014 – *Fičor D., Marek J.* Kniha o mapách. Bratislava, 2014.
- Hladký 2017 – *Hladký J.* Spoločenská hodnota vlastného mena. In: *Onomastica*. Krakov, 2017. LXI/1.
- Hornánský 2016 – *Hornánský I.* Osudy slovenských geografických názvov. Bratislava, 2016.

- Hudák 1984 – *Hudák J.* Patrocíniá na Slovensku. Bratislava, 1984.
- Chrenková 2007 – *Chrenková E.* Magyar-szlovák kézisztár. Maďarsko-slovenský príručný slovník. Veľký Meder, 2007.
- Jordan 1997 – *Jordan M.* Encyklopedie bohů. Praha, 1997.
- Kralčák 1994 – *Kralčák L.* Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovej publicistike. In: 11. slovenská onomastická konferencia. Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Bratislava; Nitra, 1994.
- Králik 2015 – *Králik L.* Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava, 2015.
- Krško 2003 – *Krško J.* Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica, 2003.
- Krško 2019 – *Krško J.* Vlastné mená – svedkovia stredovekých byzantsko-slovenských kultúrnych a jazykových kontaktov. In: *Slavica Slovaca*. 2019. Roč. 54. Č. 1.
- Kručov 1992 – *Žiadost'*o zmenu názvu obce Ruský Kručov na skrátenejší názov Kručov. Miňovce, 2012.
- Lubaš 1994 – *Lubaš W.* Polityczna onomastyka. In: 11. slovenská onomastická konferencia. Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Bratislava; Nitra, 1994.
- Lutterer 1980 – *Lutterer I.* Vliv společenských faktorů na změny v místních jménech ČSSR. In: VII. slovenská onomastická konferencia. Spoločenské fungovanie vlastných mien. Bratislava, 1980.
- Majtán 1996 – *Majtán M.* Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, 1996.
- Majtán 1998 – *Majtán M.* Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997. Bratislava, 1998.
- Marek 2006 – *Marek M.* Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin, 2006.
- Odaloš 1996 – *Odaloš P.* Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti: Zborník materiálov z onomastického kolokvia*. Banská Bystrica, 1996.
- Odaloš 2006 – *Odaloš P.* Dynamika premien urbanonymie. In: *Sociálny kontext onymie*. Banská Bystrica, 2006.
- Pachomovová 2015 – *Pachomovová S.M.* Pohanské tradície rodinných mien v starej slovenskej antroponymii. In: 19. slovenská onomastická konferencia: Zborník referátov. Bratislava, 2015.
- Ptáčníková 2019 – *Ptáčníková (Kojetínová) M.* Pražská honorifikační urbanonyma v období 1945–1989 a jejich podíl na formování identity socialistického velkoměsta. Dizertačná práca. Praha, 2019.
- Rejzek 2001 – *Rejzek J.* Český etymologický slovník. Praha, 2001.
- SSSJ 2011 – *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Zv. 2 (H–L) / Ed. Buzássyová K., Jarošová A. Bratislava, 2011.

- SSSJ 2015 – Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 3 (M–N) / Ed. Buzássyová K., Jarošová A. Bratislava, 2015.
- Stanislav 1967 – *Stanislav J.* Dejiny slovenského jazyka. Bratislava, 1967. III: Texty.
- Stanislav 2004 – *Stanislav J.* Slovenský juh v stredoveku. Martin, 2004. II.
- Šrámek 1980 – *Šrámek R.* K ideologickým aspektúm onomastiky. In: VII. slovenská onomastická konferencia. Spoločenské fungovanie vlastných mien. Bratislava, 1980.
- Šrámek 1999 – *Šrámek R.* Úvod do obecné onomastiky. Brno, 1999.
- Varsík 1968 – *Varsík B.* K zmenám miestnych názvov na Slovensku. In: 1. slovenská onomastická konferencia: Zborník materiálov. Bratislava, 1968.
- VSO 1 – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. (A–J) / Ed. Kropilák M. Bratislava, 1977.
- VSO 2 – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 2. (K–R) / Ed. Kropilák M. Bratislava, 1977.
- VSO 3 – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 3. (S–Z) / Ed. Kropilák M. Bratislava, 1978.
- Závodný – *Závodný A.* Problematika štandardizácie niektorých toponým (na materiáli Žitného ostrova). In: *Studia Slovakistica*. Užhorod, 2016. 16.

Elektronické zdroje

- KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka / Red. Kačala J., Pisárčiková M., Považaj M. Bratislava, 2003. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk>
- SSJ – Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. (A–K), 2. (L–O), 3. (P–R), 4. (S–U), 5. (V–Ž), 6. (doplňky, dodatky) / Red. Peciar Š. Bratislava, 1959–1968. Dostupný na: <https://slovník.juls.savba.sk>
- Sme 2012 – *Lazániová J. A.* Tešedíkovo chcú premenovať na Pered. In: *Sme*, 2012. Dostupné na: <https://mynitra.sme.sk/c/6277078/obec-tesedikovo-chcu-premenovat-na-pered.html> [cit. 24. 2. 2020].
- Sme 2013a – Ombudsmanka o Tešedíkove: Mali sa riadiť referendum. In: *Sme*, 2013. Dostupné na: <https://mynitra.sme.sk/c/7033055/ombudsmanka-o-tesedikove-mali-sa-riadit-referendom.html> [cit. 24. 2. 2020].
- Sme 2013b – *Mikušovič D.* Z Tešedíkova nebude Pered, vláda maďarský názov nechce. In: *Sme*, 2013. Dostupné na: <https://mynitra.sme.sk/c/6972072/z-tesedikova-nejbude-pered-vlada-madarsky-nazov-nejchce.html> [cit. 24. 2. 2020].

-
- Wikipedia 2020 – Severné Macedónsko. Dostupné na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Severn%C3%A9_Maced%C3%B3nsko [cit. 20. 10. 2020]
- ZOSJ 1995 – Zákon Slovenskej národnej rady o štátnom jazyku Slovenskej republiky č. 270/1995 Z.z. Dostupný na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/20160701> [cit. 24. 2. 2020].
- ZOZ 1990 – Zákon Slovenskej národnej rady o obecnom zriadení č. 369/1990 Z. z. Dostupný na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/369/20190201> [cit. 24. 2. 2020].

І.В. Єфименко
(Київ)

З ОЙКОНІМІЇ ХАРКІВЩИНИ

Предмет уваги в пропонованій статті — походження низки давніх і сучасних назв поселень Харківської області. Відібрані для аналізу ойконіми відображають номінаційні та словотвірні моделі, типові для території України пізнього заселення. Деякі з етимологізованих назв поселень у процесі свого розвитку зазнали певних граматичних та фонетичних трансформацій, що призвело до їх не завжди коректної інтерпретації в опублікованих раніше наукових і науково-популярних працях. Переглянути або скорегувати походження того або іншого ойконіма стало можливим завдяки їх фіксації в писемних джерелах різного періоду, без яких правильний етимологічний аналіз неможливий.

Багата Чернещина — село в Сахновщинському р-ні, засноване 1756 р. як хутір трьома ченцями Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. Перші писемні згадки про населений пункт належать до II пол. XVIII ст. (ІМС Хрк. 820). У документах від середини XIX ст. його зафіксовано 1859 р. як «*Богатая (Чернетчина)*, с. каз. ... при р. Орели» Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (СНМПП 101); у 1885 р. — як «*Богатая Чернетчина*, с. ... при р. Орели» Великобучківської волості Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (Волости III, 69); у 1926 р. — як село *Багата Чернещина* В.-Бучківського р-ну Полтавської округи (СЗМПО 12).

На думку Ю.А. Абдули, ойконім утворено поєднанням диференційного компонента — прикметника *Багатий / багатий*, -а (угіддя, поле, місцевість тощо) та ГТ *чернещина*¹. Проте, з огляду на наведені вище історичні фіксації, що засвідчують існування в минулому двох паралельних назв поселення — *Богатая* та *Чернетчина*, запропоно-

вана версія видається не зовсім коректною. Уважаємо, доцільніше розглядати сучасний ойконім як результат поєднання двох колишніх назв населеного пункту. Перша назва *Багата* (*Богатая*), що виконує диференційну функцію, – відгідронімного походження, пор. *Бага́-та* (варіант *Богатая*) – р., п. Орелі л. Дніпра (СГУ 27); а в основі другої – онімізований ГТ *черне́ччина* / *черне́щина* ‘монастирські маєтності’ (Грінченко 4, 458).

Пор. ще «*Орчаковая Чернетчина* (*Орчи́ковая Чернетчина*), с. каз. ... при рч. *Орчикъ*» Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (СНМПГ 108).

Верхня Орілька – село в Первомайському р-ні, засноване в 1821 р. на лівому березі р. Оріль (ІМС Хрк. 804). Починаючи від середини ХІХ ст. й до 30-х рр. ХХ ст., в історичних джерелах цей населений пункт відомий також із паралельною назвою *Ганебне*, пор.: у 1864 р. – як «*Орель верхняя* (*Ганебное*), с. каз. ... при рч. *Орель*» Зміївського повіту Харківської губ. (СНМХГ 72); у 1910 р. – як с. *Ганебное* Ганебнівської волості Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (ТПХЗП 12); під 1930 р. як село *Ганебне* (*Вер.-Орельське*) Олексіївського р-ну Харківської округи (ЗПХО 55). Від 1946 р. – село *Верхня Орілька* Первомайського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 609).

Первісна назва поселення *Орель Верхняя* утворена поєднанням гідроніма *Орель* (варіант *Оріль*; р., л. Дніпра; СГУ 400) та диференційного компонента *Верхняя* (< рос. прикметника *верхний*). Щодо диференціації пор. нп *Орель нижня* в Зміївському повіті Харківської губ. (СНМХГ 72; нині с. *Лигівка* в Сахновщинському р-ні Харківської обл.). Сучасний ойконім постав у результаті інверсії компонентів та граматичного переоформлення гідронімного компонента первісної назви населеного пункту.

Інтерес викликає колишня (паралельна) назва *Ганебное* – фонетично трансформована (контамінована) форма від *Гонебное, мотивованої ад’єктивом *гонебний*, пор. д.-руськ. *гонебьнии* (= *гоньбьнии*): *И гонебьнии лѣсъ ... и озеро, и ловища* (Срезневский I, 548), ст.-рос. *гонебный* ‘відведений для полювання, такий, в якому дозволене полювання (про ліс)’ (Сл.РЯ ХІ–ХVІІ вв. 4, 72). Прикметник етимологічно (словотвірно) пов’язаний з псл. *гоньба ~ *гонити (детальніше див.: ЭССЯ 7, 28–29).

Очевидно, населений пункт виник на землях, що використовували як мисливські угіддя. Із часом, через асоціацію з прикметни-

ком *гане́бний* (< псл. *ganьba ~ *ganiti; ЭССЯ 6, 100–101), який в українській мові має негативну конотацію ('той, що викликає ганьбу, осуд'; СУМ II, 467), назву *Ганебное* перестали вживати.

Вишнева – село в Балаклійському р-ні, засноване в 1630 р. ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишнева_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишнева_(Україна))). У писемних джерелах згадане в 1779 р. як «Въ сель *Вышевѣ*» Миропільської округи Харківського намісництва (ОХН 155); у 1864 р. – як «*Вышевой (Большой Вышевѣ)*, хут. каз. ... при колодцахъ» Ізюмського повіту Харківської губ. (СНМХГ 87); у 1885 р. – як «*Вышнева*, д. б. вл.» Крюківської волості Ізюмського повіту Харківської губ. (Волости III, 29); у 1946 р. – як с. *Вишнева* Савинського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 611).

На думку дослідників, ойконім утворено від мікротопоніма з першим компонентом *Вишнева* < прикметника *вишневий*².

Наведені історичні фіксації ойконіма дають підстави розглядати її первісну форму *Вышнѣвъ* не лише як короткий прикметник *вишневий*, але і як дериват від *вышень / вышний*, пор., наприклад, д.-руськ. *вышний* 'верхній, кращій' (Срезневский I, 458), ст.-рос. *вышень* 'висота', *вышний* 'верхній; розташований вище від навколишньої місцевості; розташований вище за течією' (Сл.РЯ XI–XVII вв. 3, 277), ст.-укр. *вышніи* 'верхній, горішній' (ССМ I, 225), *вышний, вышний* 'т. с.' (СУМ XVI–XVII ст. 6, 115), укр. діал. *вишнів-град* 'вищій; розташований вище' (Желеховський I, 93). У цьому разі назва населеного пункту могла бути мотивована його розташуванням стосовно якогось місцевого (важливого або помітного) топографічного об'єкта. Щодо номінаційної типології пор. с. *Нижнів* у Тлумацькому р-ні Івано-Франківської обл.³.

Колишню (паралельну) назву *Большой Вишев* утворено додаванням диференційного компонента *Большой* (< рос. *большой*) до ойконіма *Вишев* (< *Вышев*). Пор. ще. с. *Мала Вишнева* в цьому ж р-ні (нині не існує).

Сучасний ойконім постав у результаті граматичного переоформлення первісної назви.

Гатище – село у Вовчанському р-ні, засноване в 1775 р. як хутір на землях графа Гендрикова ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_(Україна))). Припускаємо, що саме цей ойконім зафіксовано 1779 р. у (гіперкоректній) формі *Гатище* у Вовчанській окрузі Харківського намісництва (ОХН 143). Починаючи від середини XIX ст., простежуємо два однойменні населені пункти у Вовчанському повіті

Харківської губ. – казенний (державний) і власницький, пор.: у 1864 р. – «*Гатище*, с. каз. ... при рч. Волчъей» і «*Гатище*, с. вл. ... при рч. Волчъей» (СНМХГ 60); у 1930 р. – *Гатище* I і *Гатище* II Вовчанського р-ну Харківської округи (ЗПХО 23–24); у 1946 р. – с. *Гатище* Гатищенської першої с/р та с. *Гатище* Гатищенської другої с/р Вовчанського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 595). Із наведених фіксацій стає очевидним, що одне поселення розпалося на два окремих. Від 1959 р. об'єднане в один населений пункт – с. *Гатище* Вовчанського р-ну Харківської обл. (АТП 1959: 18).

З погляду походження аналізований ойконім, очевидно, утворений від незасвідченого контактного мікротопоніма. Щодо аналогії наведемо мікротопонім *Гатище* – багно, болото в Сумській обл. (Черепанова Микротоп. 69) ~ ГТ *гатище*, пор. ст.-укр. *гатище* 'місце, де була гатка, гать' (СУМ XVI–XVII ст. 6, 194), ст.-рос. *гатище* 'те саме' (Сл.РЯ XI–XVII вв. 4, 12–13), рос. діал. *гатище* 'настил із тонких колод та жердин на заболочених ділянках дороги; гать' (СРНГ 6, 152). Мотивацію ойконіма підтверджують й народні перекази, за якими ця місцевість була багнистою, щоб проїхати через неї, в полі робили *гати* ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_(Україна))), які в місцевих говорах позначають 'земляний насип, влаштований у багнисто-му місці та укріплений хмизом' (Объяснение ХСІV).

Дубові Гряди – село в Сахновщинському р-ні, засноване в II пол. XVIII ст. (ІМС Хрк. 848). У доступних документах засвідчене лише із середини XIX ст., пор.: у 1859 р. – як «*Дубовые Гряды*, с. вл. ... при р. Орели» Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (СНМПГ 101); у 1926 р. – як село *Дубові Гряди* В.-Бучківського р-ну Полтавської округи (СЗМПО 12); у 1946 р. – як село *Дубові Гряди* Сахновщанського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 612).

Ойконім пояснювали як складену назву, утворену поєднанням компонентів – диференційного *Дубові* та опорного *Гряди* < онімізованого апелятива *гряди*, вжитого у функції орієнтира⁴. На наш погляд, назву населеного пункту слід тлумачити як похідну від контактного мікротопоніма *Дубові Гряди. На підтвердження запропонованої версії вказують й місцеві перекази, за якими в давнину через село, аж до берега р. Оріль, острівцями спускався дубовий ліс. У ті часи подібні острівці лісу називали *грядами* (Ярещенко 286). Щодо мотивації другого компонента мікротопоніма пор. ще укр. діал. *грядá* 'невелике довгасте підвищення', 'довгий острівець на болоті' (Черепан-

нова 69), блр. *градá* ‘смуга лісу’ (СБГ 1, 473), рос. діал. *гряда* ‘ялиновий ліс; стрункий ліс; великий ліс біля моху’ (СРНГ 7, 183).

Задонецьке — село в Зміївському р-ні, засноване в 1680 р. як хутір на правому березі р. Сіверський Донець (ІМС Хрк. 509). В історичних джерелах засвідчене в 1864 р. як «*Задонецкій*, хут. каз. ... при рч. Сѣв. Донцѣ» Зміївського повіту Харківської губ. (СНМХГ 82); у 1930 р. — як хутір *Задонецький* (*Костяківка*) Зміївського р-ну Харківської округи (ЗПХО 30). Від 1946 р. — село *Задонецьке* Зміївського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 599).

Ойконім, очевидно, виник як назва-орієнтир за моделлю: прийменник *За-* + гідронім *Донéць* (варіант сучасного гідроніма *Сіверський Донéць*; СГУ 503) + суф. *-ськ(ий)*.

Заміське — село у Валківському р-ні, засноване в 1700 р. українськими переселенцями — козаками Валківської сотні. За свідченнями дослідників, сучасне поселення утворене з двох окремих населених пунктів: *Заміського Кута* та *Заміського* (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Заміське>; Губський 2001: 19). У писемних джерелах зафіксоване з кінця XVIII ст., пор.: у 1773 р. — як «Дер. *Замоскій Кутъ*, на ю.б.р. Пересвѣтной, вершинѣ» (Багалеї 330); у 1779 р. — як «село *Замаской Кут*» Валківської округи Харківського намісництва (ОХН 147). Від середини XIX ст. під цією назвою засвідчено вже два поселення (село та хутір) у Валківському повіті Харківської губ., пор.: у 1864 р. — «*Замоскій Кутъ*, сел. каз. ... при отвершкѣ р. Пересвѣтной» (СНМХГ 46) і «*Замоскій Кутъ* (Економическая слобода), хут. каз. ... при отвершкѣ р. Пересвѣтной» (там само); під 1885 р. як «*Замостское*, д. б. г.» Минківської волості Валківського повіту Харківської губ. (Волости III, 24); у 1930 р. — як село *Заміське* і хутір *Заміський Кут* Валківського р-ну Харківської округи (ЗПХО 17). Від 1946 р. — с. *Заміське* Валківського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 592).

Історичний ойконім *Замоский* (*Замаский*) *Кут*, очевидно, утворено від контактного мікротопоніма, в якому цікавий перший компонент, мотивований, на наш погляд, прикметником-орієнтиром *замоский. Його розглядаємо як фонетично трансформовану форму від *замостский (пор. чеську безпрефіксну паралель *mostský* ‘мостовий’; ЭССЯ 20, 37) *‘той, що розташований за мостом’ < *замостье* (~ ст.-рос. *замостье* ‘на означення географічної назви’; Сл.РЯ XI–XVII вв. 5, 244). Другий компонент мікротопоніма — результат онімізації ГТ *кут*, пор. укр. діал. *кут* ‘мис на річці’ (Черепанова 118).

Додамо, що на Харківщині цей ГТ позначає гарну й розташовану понад річкою й між підвищеннями місцевість (Об'яснение ХСІV). Очевидно, первісно ойконім указував на місце розташування населеного пункту.

Сучасна назва поселення *Заміське* – результат усічення другого компонента первісної назви з подальшою фонетичною трансформацією першого компонента (з переходом *o > i*), ймовірно, під впливом прикметника *заміський* ‘загородній’ (Грінченко 2, 66).

Караван – село в Нововодолазькому р-ні, засноване в кін. ХVІІ – І пол. ХVІІІ ст. на місці Караванського городища (Губський 1998: 39). Уперше в документах зафіксоване в 1773 р. як «Слободка *Каравань*, на в. б. р. Мерефы» (Багалей 330); у 1779 р. – як «Ізь Мерефянскаго камисарства Полковника Куликовскаго села ... *Каравань*» Харківської округи та намісництва (ОХН 138); у 1864 р. – як «слобода каз. *Караванъ* (*Караванская*) ... при рч. Старой» Валківського повіту Харківської губ. (СНМХГ 49); у 1930 р. – як хутір *Караванів* Ново-Водолазького р-ну Харківської округи (ЗПХО 53); у 1946 р. – як х. *Караван* Нововодолазького р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 608).

На думку Ю.А. Абдули, ойконім – лексико-семантичне утворення від апелятива *караван* ‘гуральня, винниця’⁵. Зауважимо, що на підтвердження цієї версії свідчить те, що саме в цьому значенні лексема *караван* засвідчена й у місцевих говорах (Об'яснение ХСV).

Проте, оскільки населений пункт виник на місці давнішого поселення або земляних споруджень (валів чи насипу) *Караванське Городище*, сучасний ойконім *Караван* можна пов’язувати саме з назвою цього об’єкта, що, своєю чергою, міг бути мотивований контактним мікротопонімом на зразок *Караван* – озеро, болото на Чернігово-Сумщині (Черепанова Микротоп. 128)⁶.

Кленове – село в Богодухівському р-ні, засноване в кінці ХVІІ ст. (ІМС Хрк. 279). Можливо, саме цей населений пункт відзначено в 1773 р. як «Х. *Кленовый*, въ ур. *Кленового Яру*» Богодухівського комісарства (Багалей 344). У джерелах ХІХ ст. назва поселення засвідчена в гіперкоректній формі, пор.: у 1864 р. – як «*Клиновое*, д. вл. ... при прудѣ» Богодухівського повіту Харківської губ. (СНМХГ 36). Від І пол. ХХ ст. цей населений пункт уже відзначений у сучасній формі *Кленове* – слобода в Богодухівському р-ні Харківської округи (ЗПХО 13).

Ю.А. Абдула пов’язує походження ойконіма з прикметником *кленовий* < *клен*⁷.

Зауважимо, що, якщо первісна форма ойконіма (з огляду на наведену вище історичну фіксацію) *Кленовий*, то його походження правомірніше пов'язувати з контактним мікротопонімом — назвою урочища *Кленовий Яр*. Очевидно, що ойконім постав унаслідок усічення другого компонента названого мікротопоніма. Пізніше відбулося граматичне узгодження з номенклатурним терміном на означення типу поселення.

Якщо ж історична форма *Клинове*, то в цьому разі ойконім мотивований прикметником *клиновий* < ГТ *клин* (пор. укр. діал. *клин* 'лісний клин; розгалужене русло ріки'; Черепанова 96) з подальшою фонетичною трансформацією.

Лигівка — село в Сахновщинському р-ні, засноване в I пол. XIX ст. на лівому березі р. *Оріль* (ІМС Хрк. 849). Зафіксоване в історичних джерелах в 1864 р. як «*Льговка (Орель Нижня)*», хут. вл. ... при рч. *Орель*» Зміївського повіту Харківської губ. (СНМХГ 72). Від I пол. XX ст. назва населеного пункту засвідчена в сучасній формі, пор.: у 1926 р. — як село *Лигівка* Сахновщанського р-ну Полтавської округи (СЗМПО 134); у 1946 р. — як с. *Лигівка* Сахновщанського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 612).

Колишню (паралельну) назву населеного пункту *Нижня Орель* утворено поєднанням диференційного компонента *Нижня* (< прикметника *нижній*) та гідроніма *Орель* (сучасний *Оріль*) — р., л. Дніпра (СГУ 400). Щодо диференціації пор. нп *Орель Верхня* (нині с. Верхня Орілька в Первомайському р-ні Хрк.).

Сучасну назву *Лигівка* історико-краєзнавчі джерела пов'язують із прізвищем першого жителя *Лигуна* (ІМС Хрк. 849), що з погляду словотвору не витримує критики. Натомість, як видно з наведених вище історичних фіксацій, нинішня форма ойконіма — результат фонетичної трансформації первісної *Льговка*, яка, своєю чергою, словотвірною пов'язана з назвою поселення *Льгов*, вихідцями звідки могли бути перші жителі — засновники села, наприклад, із с. *Льгів* у Чернігівській обл. (Україна) або із м. *Льгов* у Курській обл. (РФ).

Малі Проходи — село в Дергачівському р-ні, засноване в 1660 р. (ІМС Хрк. 433). У доступних писемних пам'ятках простежується від кінця XVIII ст.: у 1779 р. — як «Село *Малья Проходь*» Золочівської округи Харківського намісництва (ОХН 146); у 1885 р. — як «*Проходьды малые*, сел. каз. ... при безымянной рѣкѣ» Харківського повіту та губ. (СНМХГ 19); у 1930 р. — як село *Малі Проходи* Липецького р-ну Харківської округи (ЗПХО 42).

Назву утворено поєднанням диференційного компонента *Малі* (< прикметника *малий*) та компонента *Проходи*, очевидно, пов'язаного із контактним мікротопонімом на зразок *Проходи* – гора, підвищення, ліс, лука, поле у Чернігівсько-Сумському Поліссі (Черепанова Микротоп. 233) ~ ГТ *проходи* на означення шелюг, бугрів, ярів тощо (МДК 55).

Пор. ще село *Великі Проходи* того ж р-ну та обл.

Мурафа – село в Краснокутському р-ні, засноване в 1650 р. як острог *Мурафа* (або *Мурафський острог*) на Муравському шляху (ІМС Хрк. 645). Відзначене в документах, починаючи з кінця XVIII ст.: у 1676 р. – як «... в новопостроенный город *Мурафу* ...» (ИСОХЕ III, 13); у 1732 р. – як «В местечке *Мурафе*» (ПН); у 1773 р. – як «Сл. *Мурафа*, на в. б. р. Мерчика» (Багалеї 345); у 1779 р. – як військова слобода *Мурафа* Краснокутської округи Харківського намісництва (ОХН 150); у 1864 р. – як «*Мурафа*, слоб. каз. ... при рч. Мерчикъ» Богодухівського повіту Харківської губ. (СНМХГ 40); у 1930 р. – як село *Мурафа* Краснокутського р-ну Харківської округи (ЗПХО 41).

За однією народною легендою, на території поселення спершу була фортеця, за мурами якої правив полководець *Афа*, звідси й назва – «*Мур Афи*». Інша легенда виникнення ойконіма пов'язує з назвою *Муравського шляху*, на якому було розташоване поселення. Також припускають, що на цій території росла велика кількість трави *мурави*, яку народ називає спориш ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Мурафа_\(Краснокутський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мурафа_(Краснокутський_район))).

З огляду на фантастичність наведених народних етимологій, висловомо свої міркування щодо походження аналізованого ойконіма. Так, в «Историко-статистическом описании Харьковской епархии» читаємо, що *Мурафа* розташована «На р. *Мурафа* и Мерчике в 11 верстах от Краснокутска» (ИСОХЕ III, 11). На сьогодні це єдине віднайдене свідчення про наявність однойменної річки: інші джерела такий гідронім поблизу поселення (і взагалі на Харківщині) не засвідчують. Тому, з певною обережністю щодо достовірності зазначеного гідроніма, можемо пов'язувати назву поселення з назвою річки, на якій воно розташоване.

Водночас ойконім *Мурафа* може бути перенесеною назвою з території Правобережної України, пор. однойменне поселення *Мурафа* на Вінниччині (нині с. у Шаргородському р-ні Вінницької обл.), утворене від контактного гідроніма *Мурафа* – р., л. Дністра (СГУ 379)⁸.

Огульці — село у Валківському р-ні. За свідченням істориків, засноване в 1642 р. на р. Черемушній як слобода *Угольці* (Мигаль 6): «Слобода *Огульцы* в древних актах называется *Угольцами*, и это название прилично местности её, так как она расположена в углу, образуемом здесь возвышенностью Курской» (ИСОХЕ II, 297). Очевидно, саме ця цитата з історичного джерела стала підставою для пов'язування ойконіма з російським апелятивом *угол* 'кут', мотивуючи назву поселення його розташованням у місцевості, де Курська височина утворює кут. Звідси й виник ойконім *Угольці*, а згодом *Огульці* ⁹.

У писемних пам'ятках аналізований ойконім зафіксовано від початку XVIII ст., пор.: у 1734 р. «въ *Огульцахъ*» (Багалей 156); у 1742 р. — як «села *Угольца*» (РС); у 1773 р. — як «Войск. слоб. *Огульцы* на з. сторон. р. *Огульца*» (Багалей 327); у 1779 р. — як військове поселення «*Огульцы*» Валківської округи Харківського намісництва (ОХН 146); у 1864 р. — як «*Агульцы*, слоб. каз. ... при рч. Черемушной» Валківського повіту Харківської губ. (СНМХГ 45); у 1885 р. — як «*Огульцы*, с. б. вл.» Огульчанської волості Валківського повіту Харківської губ. (Волости III, 24), у 1930 р. — як село *Огульці* Люботинського р-ну Харківської округи (ЗПХО 50).

Як бачимо, серед фіксацій ойконіма історично та кількісно переважає форма *Огульцы* / *Агульцы*. Натомість варіант *Уголец* відзначено хронологічно пізніше й лише раз. Окрім цього, поза увагою дослідників залишилося топонімне оточення поселення, зокрема однойменна річка. Ці факти дозволяють припускати первісність саме форми *Огульцы*, яку слід пов'язувати з контактним гідронімом *Огулец* (нині *Огульці*) — р., пр. Черемушної л. Можу п. Сіверськ. Дінця п. Дону (СГУ 394). Щодо походження власне гідроніма, то, очевидно, його генеза сягає псл. *obguly (ЭССЯ 27, 45).

Парасковія — село в Кегичівському р-ні, засноване в I пол. XVII ст. селянами-втікачами на річці *Шляхова*, за 5 км від місця її впадіння в річку Оріль (ІМС Хрк. 589). Згадане в історичних джерелах у 1859 р. як «*Парасковеея*, сел. каз. ... при рч. Берестовой» Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (СНМПГ 96); у 1910 р. — як с. *Парасковеея-Шляхова* Кегичівської волості Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (ТПХЗП 12); у 1926 р. — як село *Парасковие-Шляхове* Кегичівського р-ну Полтавської округи (СЗМПО 48); у 1946 р. — як с. *Парасковія* Кегичівського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 602).

Походження сучасного ойконіма пов'язане із назвою фортеці *Св. Парасковії*, розташованої поблизу села¹⁰.

Колишня назва поселення *Парасковья-Шляховая* виникла внаслідок поєднання первісного ойконіма та гідроніма (назви балки) *Шляховá* – п. Орелі л. Дніпра (СГУ 625).

Приколотне – смт у Великобурлуцькому р-ні. Точна дата заснування населеного пункту невідома. Відомо лише, що він виник як пристанційне поселення біля залізничної станції *Задонська* (ІМС Хрк. 355). Припускаємо, що ойконім доволі пізній. Опосередковано це підтверджує його згадка в історичних документах лише від середини ХІХ ст., пор.: у 1864 р. – як «*Приколотный*, хут. вл. ... при рч. Хотомилькѣ» Волчанського повіту Харківської губ. (СНМХГ 69); у 1946 р. – як с. *Приколотне* Великобурлуцького р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 593).

Ойконім, вочевидь, утворено як назву-орієнтир, що мотивована субстантивованим прикметником *приколотный на означення якогось (топографічного або географічного) об'єкта, розташованого на околиці, віддаленого від головного. Щодо семантичної мотивації пор., наприклад, споріднене рос. діал. *приколóток* 'околоток, околиця' (СРНГ 31, 255).

Пристін – село у Куп'янському р-ні, засноване в ІІ пол. ХVІІ ст. на правому березі р. Оскіл як військова козацька слобода (ІМС Хрк. 721). У доступних історичних джерелах згадане із середини ХVІІІ ст., пор.: у 1755 р. – як «Въ селѣ *Пристенѣ*» (Багалеї 185); у 1773 р. – як село «*Пристѣнь* на ю.б.р. Оскола при озерѣ, из нея вышедшемъ» (Багалеї 380); у 1864 р. – як «*Пристѣнь*, слоб. каз. ... при рч. Осколѣ» Куп'янського повіту Харківської губ. (СНМХГ 112); у 1946 р. – як с. *Пристін* Куп'янського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 605).

За історичними свідченнями, «Название *Пристѣна* произошло отъ крутой стѣны горы, стоящей надъ р. Осколомъ; на этой горѣ былъ дремучій лѣсъ; по отвѣсному обрыву горы это мѣсто и нынѣ называется *Пристѣномъ*» (ИСОХЕ V, 215–216). Підтверджують цю версію й місцеві перекази, за якими прибулі люди селилися понад високим і крутим, немов стіна, урвищем, яке простягнулося паралельно Осколу (при стіні) (Кукса 76).

На нашу думку, аналізований ойконім – відгідронімне утворення, мотивоване контактним (мікро)гідронімом, пор. *Пристѣнь* – яр, п. Сіверськ. Дінця (вище Уди) п. Дону (СГУ 447) ~ ГТ *пристін*, пор.

укр. діал. (слоб.) *пристін* ‘вузька смужка землі між річкою і майже вертикальною стіною гори’ (Лисиченко 110), (харк.) *пристін* ‘стрімкий берег ріки’ (Грінченко 3, 442).

Рублене – село в Великобурлуцькому р-ні. У довідкових джерелах натрапляємо на доволі суперечливі відомості про дату заснування поселення, за одними з яких воно виникло в 1650 р. на Белгородській оборонній лінії, очевидно, як сторожовий пост або секрет (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Рублене>), за іншими – у середині XVIII ст. (ІМС Хрк. 355).

У доступних історичних документах зафіксоване в 1864 р. як «*Рубное (Рубляное, Рубленное)*, с. каз. ... при колодцах» Волчанського повіту Харківської губ. (СНМХГ 68); у 1946 р. – як с. *Рублене* Вільховатського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 594).

У краєзнавчій довідковій літературі назву поселення пов’язують із рубленою церквою Покрови Пресвятої Богородиці, збудованою в «руському» рубленому стилі з дерева¹¹, або рубленими хатами, які були першими будівлями в селі¹². З огляду на зазначені версії впливає, що ойконіми (сучасний) *Рублене* та (історичний) *Рубное* постали внаслідок онімізації відповідних апелативів – *рублений* (пор. укр. *рублений* ‘збудований зрубом’; СУМ VIII, 894) та *рубний* (пор. рос. діал. *рубной* ‘дерев’яний, рублений (про споруду)’; СРНГ 35, 227).

На наш погляд, назву населеного пункту доцільно розглядати як похідну від контактного гідроніма *Рублена* – б., л. Сухого Торця л. Казенного Торця п. Сіверськ. Дінця п. Дону (СГУ 475).

Рунівщина – село в Зачепилівському р-ні, засноване в XVIII ст. (ІМС Хрк. 449). У доступних нам документах зафіксоване під 1859 р. як «*Руновщина*, с. вл. .. при рч. Орчикъ» Костянтиноградського повіту Полтавської губ. (СНМПГ 105); у 1926 р. – як село *Руновщина* Зачепилівського р-ну Полтавської округи (СЗМПО 28).

Можна погодитися з поясненням ойконіма як похідного із суф. *-щина* від місцевого мікротопоніма (або контактного ойконіма) *Рунівка*¹³, додаючи сюди також назви на зразок *Рунівський*, *Рунів*, *Рунове*. Щодо потенційності цих назв пор., наприклад, російські поселення *Руновский* у колишній Воронежській губ., *Руново* в колишніх Ярославській, Псковській, Вологодській губ. (Vasmer RGN VIII, 702).

Тавільжанка – село в Дворічанському р-ні, засноване в кінці XVII ст. на річці Тавільжанці (ІМС Хрк. 418). Згадане в історичних джерелах в 1779 р. як «Село *Таволжанка*» Волчанської округи

Харківського намісництва (ОХН 143); у 1864 р. — як «*Таволжанка*, хут. каз. ... при колодцях» Куп'янського повіту Харківської губ. (СНМХГ 124); у 1946 р. — як с. *Тавільжанка* Дворічанського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 597).

У спеціальній літературі ойконім розглядали (очевидно, поза топонімним оточенням та доступною історичною інформацією) як похідний на *-анк(a)* від рос. апелятива *тáволга* 'чагарникова рослина родини розоцвітних' (Даль 4, 401)¹⁴. Натомість його слід пов'язувати з контактним гідронімом *Тавільжа́нка* — б., л. Осколу л. Сіверськ. Дінця п. Дону (СГУ 552).

Уплатне — село в Близнюківському р-ні, засноване на початку XVII ст. під назвою *Попівка* (Волков 23). Засвідчене в історичних джерелах 1859 р. як «*Поповка (Уплатное, Великая Коростевка, Коростовцева)*, с. вл. ... при рч. Большой Терновкѣ» Павлоградського повіту Катеринославської губ. (СНМЕГ 104); у 1946 р. — як с. *Уплатне* Близнюківського р-ну Харківської обл. (АТП 1947: 589).

Колишні назви поселення *Попівка* і *Коростовцева* (на честь власника поселення Г.І. *Коростовцева*) можуть походити або від антропонімів¹⁵, або ж містити відантропонімний компонент як, скажімо, *Великая Коростевка*.

Сучасний ойконім мотивований рос. прикметником *упла́тный* 'оплатний, який можна оплатити прибутками' (Даль IV, 1040). На думку дослідників, назва пов'язана з тими обставинами, що після реформи 1861 р. селяни цього поселення першими сплатили викуп за землю¹⁶.

¹ *Абдула Ю.А.* Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини): Дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2008. Т. II (Додатки). С. 7.

² Там само. С. 32.

³ Про походження ойконіма детальніше див.: *Яций В.О.* Ойконімія Івано-Франківської області: історико-етимологічний словник. К., 2015. С. 214–215.

⁴ *Абдула Ю.А.* Зазнач. праця. С. 56

⁵ Там само. С. 56.

⁶ Щодо потенційності укр. ГТ *караван* див.: *Іваненко О.В.* Назви поселень Сумщини. К., 2017. С. 118.

⁷ *Абдула Ю.А.* Зазнач. праця. С. 73.

⁸ Про походження гідроніма *Мурафа* див.: *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. С. 106–107.

⁹ Історія міст і сіл УРСР. Харківська область / Гол. ред. кол. П.Т. Тронько. К., 1967. С. 364; Огульці: 3б. архівних док. і матеріалів / Гол. ред. В.К. Мигаль. Х., 1996. С. 7.

- ¹⁰ Мій Дергачівський край чудовий / Ред. кол.: О.В. Алексеєнко, О.М. Білоус, Н.І. Мірошніченко та ін. Х., 2016. С. 36.
- ¹¹ [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Публене>.
- ¹² Див.: *Ярещенко А.П.* Під чаром рідної землі: посібник із українознавства. Х., 2007. С. 312.
- ¹³ *Абдула Ю.А.* Зазнач. праця. С. 126.
- ¹⁴ Там само. С. 138.
- ¹⁵ Там само. С. 141; *Волков М.Ю.* Нарис з історії Близнюківщини. Х., 2015. С. 23.
- ¹⁶ *Волков М.Ю.* Там само. С. 23.

Скорочення

- АТП 1947 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / Відп. ред. М.Ф. Попівський. К., 1947.
- АТП 1959 – Харківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 грудня 1959 року: Довідник / Відп. за випуск І.Б. Дрижов. Х., 1960.
- Багалей – *Багалей Д.И.* Матеріали для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. Харьков, 1890.
- Волков – *Волков М.Ю.* Нарис з історії Близнюківщини. Х., 2015.
- Волости – Волости и важнейшие поселения Европейской России. СПб., 1885. Вып. III: Губернии Малороссийские и Юго-Западные.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Губський 1998 – *Губський П.В.* Караван (історія). Х., 1998.
- Губський 2001 – *Губський П.* Слобідська Україна. Село Мельникова. Мельниківська школа – 1901–2001. Х., 2001.
- Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. I–IV.
- Желеховський, Недільський – *Желеховський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1896. Т. I–II.
- ЗПХО – Залюднені пункти Харківської округи. Х., 1930.
- ИСОХЕ – Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Харьков, 1857. Отд. II–III; 1857–1858. Отд. IV–V.
- ІМС Хрк. – Історія міст і сіл УРСР. Харківська область / Гол. ред. кол. П.Т. Тронько. К., 1967.
- Кукса – *Кукса М.* Куп'янщина в потоці історії. Х., 2000.
- Лисиченко – *Лисиченко Л.А.* Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Х., 2014.
- МДК – Мій Дергачівський край чудовий / Ред. кол.: О.В. Алексеєнко, О.М. Білоус, Н.І. Мірошніченко та ін. Х., 2016.

- Мигаль — Огульці: Зб. архівних док. і матеріалів / Гол. ред. В.К. Мигаль. Х., 1996.
- Объяснение — Объяснение некоторых топографических терминов, встречающихся в списке населенных мест // Харьковская губерния. Список населенных мест по сведениям 1864 года. СПб., 1869. С. СХІV—СХV.
- ОХН — Описи Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст.: Описово-статистичні джерела / Відп. ред. П.С. Сохань. К., 1991.
- ПН — 1732 год. Перепись населения. [електронний ресурс]. Режим доступу: otkudarodom.ua/ru/1732-god-perepis-naselenija-2
- РК — Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За ред. І.Ф. Прокопенка. Х., 1999.
- РС — 1742 год. Ревизская сказка. [електронний ресурс]. Режим доступу: otkudarodom.ua/ru/17432-god-revizskajaskazka-6
- СБГ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1980—1986. Т. 1—5.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко (відп. ред.). К., 1979.
- СЗМПО — Список залюднених місць Полтавської округи за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 року. Полтава, 1927.
- Сл.РЯ ХІ—ХVІІ вв. — Словарь русского языка ХІ—ХVІІ вв. / Гл. ред.: С.Г. Бархударов (вып. 1—6), Ф.П. Филин (вып. 7—10), Д.Н. Шмелев (вып. 11—14), Г.А. Богатова (вып. 15—26), В.Б. Крысько (вып. 27—29), Р.Н. Кривко (вып. 30). М., 1975—. Вып. 1—.
- СНМЕГ — Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1863. Т. ХІІІ: Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством.
- СНМПГ — Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1862. Т. ХХХІІІ: Полтавская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года.
- СНМХГ — Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1869. Т. ХLVIІ: Харьковская губерния. Список населенных мест по сведениям 1864 года.

- Срезневский — *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958. Т. I—III.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л. / С.-Петербург, 1966—. Вып. 1—.
- ССМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977—1978. Т. 1—2.
- СУМ — Словник української мови / За ред. І.К. Білодіда. К., 1970—1980. Т. I—XI.
- СУМ XVI—XVII ст. — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1994—. Вип. 1—.
- ТПХЗП — Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года, Константиноградский уезд. Полтава, 1913.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Черепанова
Микротоп. — *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974—. Вып. 1—.
- Ярещенко — *Ярещенко А.П.* Під чаром рідної землі: посібник із українознавства. Х., 2007.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Berg. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962—1980. Bd I—X.
- [електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишнева_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишнева_(Україна))
- [електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Гатище_(Україна))
- [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Заміське>
- [електронний ресурс]. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мурафа_\(Краснокутський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мурафа_(Краснокутський_район))
- [електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рублене>

О.В. Іваненко
(Київ)

З ОЙКОНІМІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пропонована стаття – невеликий фрагмент ойконімного словника однієї з українських лівобережних областей, на території якої давні (X–XIII ст.) поселення традиційно межують із порівняно молодими населеними пунктами (XVI–XVIII ст.). Представлений у статті ойконімний матеріал хронологічно різноплановий і охоплює період, починаючи від XII ст. Проте основний масив фіксацій назв поселень в історичних документах припадає (переважно) на XVII–XVIII ст. Тому форми аналізованих ойконімів засвідчують різні фонетичні процеси й словотвірні явища, проте здебільшого – типові для ойконіміконів пізнього заселення.

Болотниця Тал.

Село вперше згадано в історичних джерелах 1629 р. (ІМСУ Чр. 674). 1649 Сотьня Срибранская ... Мин з Блотници (Реєстр 145).

1751 деревнями ... Гайвороном и *Блотницею* (Лазаревский III, 284). 1799–1801 село *Блотница* съ хуторами (ОЛУ 157).

1859 с. *Блотница* (*Болотница*) при рч. Лѣсогорѣ Прилукскаго у. Полтавской губ. (СНМПГ 1862: 177).

1946 с. *Блотниця* Срібнянського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 648).

Писемні джерела засвідчують форми з типовою західнослов'янською (польською) реалізацією структури *tolt і співвідносні з відповідним географічним терміном, пор. ст.-пол. *blotnica* 'заболочений луг', в.-луж. *blótница* 'болотиста земля' (SP I, 313). Щодо семантики ГТ пор. також укр. діал. *болотниця* 'непрохідне місце на болоті, драговина' (Черепанова 32), рос. діал. *болотница* 'мокре місце, болото' тощо (ЭССЯ 2, 182). Пізніше (принаймні від середини XIX ст.)

ойконім був переоформлений за східнослов'янською фонетичною моделлю. Назва села пов'язана з його розташуванням у місцевості з непрохідними болотами (ІМСУ Чр. 674).

Головеньки Брз.

Село розташоване на р. Сейм (ЧЕД 177). Імовірно, виникло наприкінці 30-х – на поч. 40-х рр. XVII ст. (Кулаковський 298).

1654 Мглинского уезду ... Села *Головенки* козаки (Пр.К. 1654: 237).

1654 да к тому ж местечку село *Головенки* (Пр.К 1654: 242).

1666 село *Головенки* (ПК 181).

1729–1730 Село *Головенка* (Василенко 66).

1765 С. *Головенька* Ніжинського полку (ОРОМ 340).

1799–1801 село *Головѣнька* (ОЛУ 138).

1859 *Головенька* (*Головеньки*), Борзенській у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 21).

1924 село *Головенька* Борзенский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 10).

1946 с. *Головеньки* Батуринаського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 650).

Сучасна назва села *Головеньки* – результат плюралізації (не пізніше від середини XIX ст.) первісної форми ойконіма *Головен(б)ка*. Тоді як сам ойконім походить від потамоніма *Головѣнька* – р., л. Сейму л. Десни л. Дніпра; також пор. *Головенька*, 1742 р. (СГУ 145).

Дмитрівка Бхм.

Селище розташоване на р. Ромен (ЧЕД 232). Первісно було на березі рч. Кропивної, прит. Ромна (Лазаревский III, 264). Донедавна вважали, що відновлений населений пункт уперше згадано в 1643 р. (ІМСУ Чр. 155). Проте схоже, що картографічні джерела дають змогу визначити час першої згадки відновленого села (зруйнованого під час монголо-татарської навали) на чотири роки раніше.

1183 придоша Измаилтане ... *ко Дмитровоу* (ПСРЛ II, кол. 628).

1639 *Dmitrowka* на р. Rumne Suche (Beauplan 1639).

1643 Імовірно, саме цей нп згадано в Литовській метриці як слобода *Дмитровка*, що належала до «городища Грайворона» й була маєльністю Вишневецького (Лазаревский III, 264).

1665 *Dmitrówka* (Sanson 1665).

1704 в селѣ *Дмитрови* (УІМ 437).

1799–1801 деревня *Дмитровъ* (ОЛУ 147).

1859 *Дмитровка* при рч. Ромнѣ Конотопській у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 72).

1924 село *Дмитровка* Дмитровский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 14).

1946 с. *Дмитрівка* Дмитрівського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 655).

Первісна назва села – посесив на *-iv* (< *-овъ*) від ОІ *Дмитр(о)*: у 1681 р. у джерелах згаданий Романъ *Дмитренко*, «сынъ осадцы с. Дмитровки», із чого випливає, що поселення названо за ім'ям засновника (Лазаревский III, 264).

Сучасна назва села – результат розширення форми *Дмитров* суф. *-к(а)*.

Івангород Ічн.

Село засновано у XII ст. У 1649–1654 рр. – сотенне містечко Чернігівського, а в 1654–1782 рр. – Ніжинського полків (ЧЕД 276). На території села виявлено городище часів Київської Русі (ІМСУ Чр. 298). Цей факт пояснює вживання слова *городище* в польських документах, зокрема картах. Уперше згадано в 1624 році в Коронній метриці (Руської серії) у зв'язку з поданням на осаду Михайлові Вороничу (Кулаковський 433).

1639 *Iwan Horodycze* (Beauplan 1639). На карті позначені два поселення – *Iwan* і *Horodicze*.

1649 сотня *Иваньгородинская* (Реєстр 286).

1654 *Иван-городка* [Р. од. – *О.І.*] (ВУР 3, 537).

1665 *Iuan Horodicze* (Sanson 1665).

1666 Города *Ивангородища* мешчане (ПК 309).

1693 млинъ *подъ Ивангородомъ* (УІМ 251).

1729–1730 В мѣстечку *Ивангородъ* (Василенко 11).

1799–1801 мѣстечко *Ивангородъ* (ОЛУ 136).

1859 *Ивангородъ* Борзенській у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 26).

1924 мес. *Ивангород* Плисковский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 34).

1946 с. *Ивангород* Бахмацького р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 651).

Ойконім-комполит, утворений способом стягнення основ: ойконіма *Ивань* (у старопольських пам'ятках – *Iwan*) – посесива на **-jъ* від ОІ *Иван* та ойконіма *Городище* ~ д.-руськ. *городище* 'городъ'(?), 'місце, де було місто' < д.-р. *городъ* 'укріплення, фортеця, місто' (Срезневский I, 555) і под.

Пізніше другий компонент назви було переосмислено під впливом апеллятивної основи *город* із наведеними значеннями. Згодом –

як 'Іванове поселення'. Форма ж ст.-укр. Иванъгородинская, імовірно, — результат усічення первісного **Иванъгороди[ще]нская* < *Іван-городище*.

Мамекине Н.-С.

За матеріалами дослідників, уперше згадано в 1768 р. (ІМСУ Чр. 489). Проте історичні пам'ятки засвідчують факт наявності цього поселення щонайменше на вісімдесят років раніше.

1689 р. Засвідчене в універсалі стародубського полковника Михайла Миклашевського (у документі відзначені форми з *ѣ* та *и*): «... атамановѣ *Мамѣкинскому* ...»; «... на рецѣ Смячѣ нижеи села *Мамикина*...»; «Копія на млинѣ *Мамѣкинский* на рѣцѣ Смячи ...» (УІМ 556, 557).

1696 млинѣ на рецѣ Смячѣ в уездѣ Новгородскомѣ, нижеи села *Мамикина* (УІМ 299).

1779—1781 Волости Шептаковской село *Мамекинѣ* владения его сіятельства графа Кирила Григорьевича Разумовского (ОНСН 17).

1859 *Мамекино*, с. при рч. Смячѣ Новгородъ-Сѣверскій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 111).

1924 село *Мамекино* Мамекинскій район Н.-Северскій округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 68).

1946 с. *Мамекине* Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 666).

Дериват із формантом *-ин(е)* від антропоніма *Мамѣка, *Мамика, пор. сучасні укр. прізвища *Маме́ко*, *Мамі́ко* (Горпинич, Корнієнко 143).

Мрин Нос.

Засновано наприкінці XVI ст. на р. Остер. Уперше згадано на поч. XVII ст. (УІМ 658, прим. 276).

1631 и в слободе *в Мрине* побили ляхов две роты (ВУР 3, 102).

1639 *Мерун* (Beauplan 1639).

1665 *Морун* (Sanson 1665).

1689 в самому *Мринѣ* и в селахъ до него належныхъ (УІМ 164).

1729—1730 В мѣстечку *Мринѣ* Ніжинського полку (Василенко 37).

1765 Сотенное мѣстечко *Мринѣ* Чернігівського полку (ОРОМ 154).

1799—1801 мѣстечко *Мринѣ* (ОЛУ 136).

1859 *Мринѣ*, мѣст. при р. Острѣ Нѣжинскій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 134).

1924 мст. *Мрин* Мринскій район Нежинскій округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 50).

1946 с. *Мрин* Носівського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 667).

Ойконім утворено від назви річки *Мрин*, зараз – р. *Мринка* в бас. Остра л. Дніпра (СГУ 378). Сучасна форма гідроніма – результат його пізнішого оформлення демінутивним формантом *-к(а)*.

Плиски Брз.

Імовірно, населений пункт виник близько 1629 р., коли польський король Сигізмунд III сорок волок між річками *Плиска* і *Загорівка* надав новгород-сіверському капітанові Щ. Вишлю. Як поселення уперше засвідчено в документах 1635 р. у «Коронній метриці» (Кулаковський 259).

1639 *Pluska* (Beauplan 1639).

1654 Села *Плискового* козаки (Пр.К. 1654: 170).

1654 Д(е)р(е)вни *Плискової* мешчане (Пр.К. 1654: 179).

1665 *Pluska* (Sanson 1665).

1666 Села *Плисков* крестьяне (ПК 302).

1689 да на село *Плиску*; в борзенскомъ уездѣ село *Плиску* з ставомъ (Василенко 254, 255).

1689 в борзенскомъ уезде селомъ *Плискомъ* с ставомъ (Василенко 259).

1690 да ... селомъ *Плискомъ* с ставомъ (Василенко 258).

1708 в *Плискахъ* (Василенко 259).

1719 села тие: *Плиски* ... (Василенко 245).

1729–1730 Село *Плиска* Ніжинського полку; селомъ *Плискою*; в селѣ *Плищѣ* ставъ (Василенко 14).

1799–1801 село *Плиски* (ОЛУ 136).

1859 *Плиска*, с. казач. и вл. при ррч. *Загоровкѣ* и *Плискѣ* Борзенскій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 23).

1924 село *Плиски* Плисковский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 35).

1946 с. *Плиски* Бахмацького р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 651).

Сучасна назва села – результат плуралізації первісної форми ойконіма *Плиска*, яка, своєю чергою, походить від однойменної назви річки (ЧЕД 631), пор. *Плиска* – л. Борзни в цьому ж селі (СГУ 429).

Паралельні форми ойконіма на зразок ст.-рос. *Плискового*, *Плискової* (Пр.К. 1654: 170, 179) – деривати із суфіксом *-ск-* від потамоніма *Плиска*. Щодо аналогії пор. дихотомію: ст.-укр. *Ахтыр* – ст.-рос. городок *Ахтырский*, *Ахтырск*¹.

Райгородок Крп.

Село розташоване на р. *Десні* (ЧЕД 696). На околиці виявлено два давньоруські городища (ІМСУ Чр. 350).

1654 села *Райгородка* козаки; села *Райгородка* мешчане (Пр.К. 1654: 286, 291).

1654 да село *Райгородок* (Пр.К. 1654: 292).

1669 село *Райгородокъ* (Василенко 296).

1729–1730 Село *Райгородокъ* Ніжинського полку (Василенко 64).

1765 С. *Райгородокъ* Ніжинського полку (ОРОМ 382).

1779–1781 (Сотни Короповской). Село *Райгородокъ* ... владенія его сіятелства графа Петра Александровича Румянцова Задунайського (ОНСН 402).

1859 *Райгородокъ*, селен. при р. Деснѣ Кролевецкій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 86).

1924 село *Райгородок* Коропский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 26).

1946 с. *Райгородок* Коропського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 659).

За народним переказом, Катерина II, дорогою на Київ через село Вишеньки (на протилежному боці Десни), зупинилася на ніч у палаці Розумовського. Дивлячись у підзорну трубу на місцевість, де тепер село Райгородок, і яка їй дуже сподобалася, цариця промовила: «*Райський городок*». Відтоді його так і називали, а згодом перейменували на *Райгородок* ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Райгородок_\(Коропський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Райгородок_(Коропський_район))).

Назву поселення утворено за допомогою компонентів: ойконім *Рай* – похідне від гідроніма *Рай* (пор.: «хуторъ *Рай*, названной по текущей [тамо] рѣчки сего имени и впадающей ... в рѣку Судость на правом берегу ...»: ОНСН 115) + мікротопонім *Городок* – куток села ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Райгородок_\(Коропський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Райгородок_(Коропський_район))) < д.-руськ. *городокъ* (< *городъ*) зі значеннями 'укріплення, фортеця, місто' (Срезневский I, кол. 557) і под.

Савинки Крк.

За матеріалами краєзнавців, село засновано в 70-х рр. XVII ст. (ІМСУ Чр. 379). Натомість наші відомості дають підстави дещо уточнити хронологію його виникнення.

1666 Деревня *Савенки* (ПК 431).

1689 Дана села Олбинъ и *Савинку* два (УІМ 170).

1779–1781 *оть* деревни *Савинокоъ* въ 4 [версты. – *О.І.*] (ОНСН 71–73).

1779–1781 (Полку Стародубовскаго) Сотни Второполковой от деревни *Савенки*; Разстояніемъ (оть деревни *Савенки* въ полверсты); Разстояніемъ ... оть деревни *Савенки* въ полторы версты (ОНСН 71–73).

1859 *Савинки*, с. при р. Деснс и оз. *Савинскомъ* Кролевецкій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 90).

1924 село *Савинки* Коропский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 26).

1946 с. *Савинка* Козелецького р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 658).

За переказами, село отримало назву від імені *Сави* Шумейка – сподвижника Богдана Хмельницького (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Савинки>).

На наш погляд, ойконім – утворення від прізвищевої назви *Савенко* у формі мн. Пізніше переоформлене як *Савинки*. Імовірно, первісно антропонім-мотиватор мав наголос на першому складі: *Сáвенки*, що згодом спричинило перехід *e* > *и* в ненаголошеній позиції й переосмислення ойконіма під впливом ОІ *Сáва*.

Савинці Срб.

Сучасне село розташоване на правому березі р. Глинної л. Лисогору. Поблизу села збереглися кургани доби бронзи (II–I тис. до н. е.) (Шкоропад, Савон 421–422). Імовірно, первісно виникло в межиріччі річок Глинної і Руди, пор. р. Руда, прит. Лисогору п. Сули л. Дніпра; с. Болотниця Талалаївського р-ну Чернігівської обл. (СГУ 476).

1666 Село *Савинцы* Журавського пов. (МПК 14).

1799–1801 село *Савинцы* Прилуцького пов. Малоросійської губ. (ОЛУ 157)².

1859 *Савенцы* (*Савинцы*), с. при рч. Рудс Прилуцкаго у. Полтавской губ. (СНМПГ 1862: 182).

1946 с. *Савинці* Срібнянського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 673).

За усними переказами, село заснували в II пол. XVI ст. козаки-поселенці – брати *Сави*. Звідси й назва села – *Савинці* ([https://uk.wikipedia.org/wiki/Савинці_\(Срібнянський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Савинці_(Срібнянський_район))). Наведена народноетимологічна версія фактично не підтверджена.

На наш погляд, ойконім *Савинці* – це похідне від катойконіма *сáвинці* ‘вихідці з нп *Сáвинки*’.

Сиволож Брз.

У селі розташоване давньоруське «Городище в Сиволожи», відоме історикам принаймні від 80-х років XIX ст.³. Поселення було зруйноване під час монголо-татарської навали 1239 р. (ІМСУ Чр. 226).

1147 оушли бахоу мимо *Всеволожь*; До *Всеволожа*; пришедше ко *Всеволожою*; и взаша *Всеволожь* градъ (~ 1425, ПСРЛ II, кол. 358).

1159 городъ ... *Всеволожь* (~ 1425, ПСРЛ II, кол. 500).

26.III.1625 Після зруйнування поселення знову згадане в жалуваній (писаній польською мовою) грамоті короля Яна Казимира місту Ніжину на підтвердження привілеїв: «Отъ Рибуя о границу *Зейволожем городищемъ*» (Ригельман 142).

1631 а тот де городок *Севолож* дан в -ыменье изменником Ваське да Павлику Салтыковым (ВУР 1, 102).

1654 Нежинского полку в город *Сиволоч* (Пр.К. 1654: 154); А город *Сиволо* стоит на реке Вострей на острову около города; в городе ж *Сиволочи* поставлена ц(е)рков древеная; да к тому ж городу *Севолочи*; Да ис того города *Севолочи* приехали; да около слобод того города *Сиволочи* на всполе учинен ров для приходу воинских людей (Пр.К. 1654: 158).

1666 Города *Всиволожи* мещане (ПК 280).

1721 селомъ *Сиволожь* в нѣжинскомъ полку (Василенко 176).

1729—1730 В селѣ *Сиволожьѣ* (Василенко 77).

1799—1801 село *Сиволожь* (ОЛУ 135).

1859 *Сиволожь*, с. при рч. Загоровкѣ Борзенскій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 23).

1924 село *Сиволож* Комаровский район Нежинский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 48).

1946 с. *Сиволож* Комарівського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 658).

Сучасна форма ойконіма *Сиволож* походить від засвідченої в доступних документах (лише раз) форми *Всиволож(ѣ)* із відпадінням анлаутного *В-* як артикуляційно нестійкого елемента. Утім ще П.В. Голубовський слушно зазначав, що місто «утримало, хоча й у понівеченому вигляді, давнє ім'я»⁴. Показово, що в одній із пам'яток одночасно функціонують форми ойконіма з кореневими *-е-* і *-и-*. Паралельне функціонування обох цих форм відбиває живий на той час перехід *е^и* > *и*.

Первісна ж форма ойконіма *Всеволожь* – дериват із формантом *-*жь* від ОІ д.-руськ. *Всеволодь* (ЕСЛГНПР 40). Назву пов'язують з ім'ям чернігівського князя *Всеволода* Ярославовича (ІМСУ Чр. 226).

Смоляж Брз.

У центрі села розташоване давньоруське городище (70 на 95 м), а за 600 метрів на південний захід від західної околиці – давньоруське поселення «Смоляж–1» (площею 1,5 га) (<https://www.zamky.com.ua/chernigivska-oblast/arheologiya-ta-starodavnnya-istoriya-borznyanskogo-rajonu/#i-24>).

1666 Нїжинського уїзду села *Смоляжи* крестьяне (ПК 260).

1699 ижь заносили пред нас, гетмана, жалобу жителї села *Смоляжи*, утискуючи на пана Самойла Афанасиевича, сотника веркиевского державцу села оного (УІМ 379).

1701, 1709; 1729–1730 Село *Смоляж* Ніжинського полку: «и нинї владїеть синь его, сотникъ веркїевскїй, Павелъ Самойловичъ обома селами *Смоляжу* и Занками; что тіе села *Смоляжъ* з Занками надани отцу его ... Самойлу Афанасиевичу» (Василенко 76; 77).

1709 село *Смоляжъ* Ніжинського полку (ОРОМ 219).

1799–1801 село *Смоляжъ* (ОЛУ 137).

1859 *Смоляжъ* (*Смолежъ*), с. при урочищї Плавї и Чечугї Борзенскїй у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 24).

1924 село *Головенька* Комаровскїй район Нежинскїй округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 48).

1946 с. *Смоляж* Комарівського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 659).

Ойконім похідний від гідроніма *Смоляж* – р., п. Десни л. Дніпра у цьому ж р-ні, пор.: «... на р. *Смоляжъ* ...», 1786 р. (СГУ 512). Первісна для ойконіма та гідроніма форма – ст.-укр. *Смоляжъ* (< д.-руськ. *Смоляжъ).

Сохачі Крп.

Уперше згадано в переказі про рід князів Глинських у зв'язку з поразкою і майже чудесним порятунком від смерті кн. Вітовта в битві з військом Тимура Кутлуга і Єдигея на Ворсклі 1399 р.: «И князь Ивановы вожи привели Великаго князя Витовта къ Литовской Украинї къ городу его къ Хороблю, да къ волостемъ: къ Макошину, да къ Сахочеву, да къ Верху, да къ Коболонью; князь же Великій Витовтъ тотъ городъ Хороборъ и волости тѣ даль вѣ вотчину Князю Ивану Александровичу Мансуркіятову внуку, а Мамаеву Цареву правнуку» (РКСП 196).

1669 село ... *сохачѣ* (Василенко 296).

1729–1730 Село *Сохачѣ* Ніжинського полку (Василенко 64).

1765 С. *Сохачи* Ніжинського полку (ОРОМ 381).

1779–1781 Сотни Короповской. Село *Сохачи*, владенія гп-дна графа Петра Александровича Румянцева Задунайского (ОНСН 402).

1859 *Сохачи (Сухачи)*, сел. разн. сосл. при рч. Синявкѣ Кролевецкій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 88).

1924 село *Сохачи* Коропский район Конотопский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 26).

1946 с. *Сохачі* Коропського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 659).

Назва поселення *Сохачі* – результат плюралізації первісної форми ойконіма *Сохач*, утвореного від контактного гідроніма: пор. (фонетично видозмінений варіант) р. *Сухач*, л. Десни л. Дніпра з варіантами *Сухачѣ*, *Сухачи* (СГУ 545), а також позначене на електронній карті сучасне оз. *Сохачі*⁵, яке витікає з Десни і від якого, справді, є відгалуження. Це ж озеро (а можливо, кілька) засвідчене 1672 р.: «озера Змѣтневскіє, *Сохачовскіє*, Риботинскіє, Конятинскіє» (УУГ 627). Місце, де рукав Десни, що далі утворює озеро, роздвоюється, справді нагадує *соху*. Відповідно первісною формою гідроніма мала бути саме *Сохач*, яку згодом було переосмислено під впливом прикметника *сухий*.

За доступними матеріалами, ойконім походить від назви урочища, де колись було багато *сохатих* – лосів. Припускають, що в минулому село було на самому березі Десни, про що свідчать залишені Десною русла – річки Деснище, Бакаївка, які тепер течуть попід самим селом (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Сохачі>).

Обидві наведені версії об'єднує здатність водних об'єктів (найчастіше – ручаї, річки) бути природною межею між земельними угіддями.

З іншого боку, назва урочища і гідронім можуть походити від ойконіма *Сохачі*, похідного від ОН *Сохач*, пор., напр., ст.-пол. *Sochacz*, 1398 р. (SSNO V, 141).

Чемер Кзл.

1666 Село *Чемер* (ПК 377).

1799–1801 село *Чемерь* (ОЛУ 135)

1859 *Чемер*, с. при безыменномъ болотѣ Козелецкій у. Черниговская губ. (СНМЧГ 1859: 60).

1924 мес. *Чемер* Чемерский район Черниговский округ Черниговская губ. (СНМЧГ 1924: 134).

1946 с. *Чемер* Олишівського р-ну Чернігівської обл. (АТП 1947: 668).

Ойконім походить від назви річки *Чемер. Нині це майже переохла річка *Чемерка*, прит. Остра (ІМСУ Чр. 335) у с. *Чемер*; у 1785 р. гідронім засвідчено як *Чемерка* (СГУ 602).

Сам гідронім – дериват від онімизованого ГТ *чемер, щодо відновлення семантики якого пор., напр., (похідні) укр. діал. *чемернік* ‘чагарник’, *чемереч* ‘густі кушові зарості’ (Черепанова 234). Із другим можна також співвідносити мікротопоніми *Чемерече* – поле на місці колишнього лісу, урочище в Середино-Будському р-ні (Черепанова Микротоп. 297).

Поліський ГТ *чемер сягає псл. *čemerъ / *čemera* (серед рефлексів якого знаходимо похідні зі значеннями ‘біда’, ‘отрута’, ‘чорт’) (ЕССЯ 4, 52–53). Така семантика цілком придатна для позначення заболоченої місцевості.

¹ Іваненко О.В. Про річку *Ахтыр* та місто *Ахтырку* // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. С. 62–87.

² У джерелах також засвідчена слобода *Савинці* (в околиці Конотопа), що дещо ускладнює ідентифікацію ойконіма, пор. ≈1730 р.: «Слободка» Савинцы, рч. Ромень, посажена ок. 1730 г. Марією Стахович ... «на грамотном степѣ Пекаворскомъ, надъ рудкою Ромномъ, осажена мною слободка, прозваніємъ Савинки» (Лазаревский III, 298–299); 1779–1781 Сотни Голынской. Деревня *Савинцы* и хуторъ бунчукового товарища Дорошенка (ОНСН 502); 1799–1801 слободка *Савинцы* Конотопського пов. Малоросійської губ. (ОЛУ 153); 1859 *Савинцы* (*Сакинцы*) д. вл., при болотѣ Сухом Ромнѣ р. Пслѣ. Конотопскій у. Черниговская губ. (СНМПГ 1862: 75).

³ *Самоквасов Д.Я.* Древние города России. Историко-юридическое исследование. Приложение. СПб., 1873. С. 25.

⁴ *Голубовский П.В.* Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г. // Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе. 1905 / Под ред. графини Уваровой. М., 1908. Т II. С. 8.

⁵ Вся Украина на карте. Все города и поселки Украины с картами – алфавитный указатель / Саверское, Савин, Савинка, ..., Сядрино. Черниговская область. Режим доступу: http://town-map.com.ua/sohachi_koropskiy_chernigovskaya.htm.

Скорочення

- АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. К., 1947.
- Василенко – Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка (1729–1730 г.) Н.П. Василенка. Чернигов, 1901.

- ВУР — Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. М., 1953.
- Горпинич, Корнієнко ЕСЛГНПР — *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.
- ІМСУ Чр. — Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. Чернігівська обл. К., 1972.
- Лазаревский — *Лазаревский А.М.* Описание старой Малороссии. К., 1888—1902. Т. I—III.
- МПК — Малороссийские переписные книги 1666 года. С послесловием Ал. Лазаревского. К., 1900.
- ОЛУ — Описи Лівобережної України кінця XVIII — початку XIX ст. / Відп. ред. П.С. Сохань. К., 1997.
- ОНСН — Опис Новгородсіверського намісництва (1779—1781 рр.). К., 1931.
- ОРОМ — Обозрение Румянцевской описи Малороссии Ал. Лазаревского. Чернигов, 1866—1867. Вып. I—II.
- ПК — Переписні книги 1666 року / Підг. і зред. В.О. Романівський. К., 1933.
- Пр.К. 1654 — Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / Упоряд. Ю. Мицик, М. Кравець. К., 2002.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. М., 1962. Т. II: Ипатьевская летопись.
- Реєстр — Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту / Підг. до друку О.В. Тодійчук (гол. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.
- Ригельман — Летописное повествование о Малой России, ее народе и козаках вообще ... Собрано и составлено через труды инженер-генерал-майора и кавалера Александра Ригельмана, 1785—86 года. М., 1847.
- РКВРГ — Родословная книга Великого Российскаго Государства Великих Князей, от перваго Великаго Князя Рюрика и до Царя и Великаго Князя Федора Иоанновича всеа великия России Самодержца, и родословье отъ Великихъ Князей и удѣльнымъ Княземъ, и отъ нихъ родословіе и имяннымъ Княземъ, и родословіе боярскимъ и дворянскимъ родамъ, и родословіе дѣтемъ боярскимъ разныхъ городовъ писано по ряду всѣмъ // Временник имп. Московского общества истории и древностей российских. М., 1851. Кн. 10. Отдел «Материалы». С. 1—266.

- СГУ – Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко (відп. ред.). К., 1979.
- СНМПГ 1862 – Список населенных мест Полтавской губернии по сведениям 1859 года. СПб., 1862. Т. XXIII.
- СНМЧГ 1866 – Черниговская губерния. Список населенных мест Черниговской губернии по сведениям 1859 года. СПб., 1866. Т. XLVIII.
- СНМЧГ 1924 – Список населенных мест Черниговской губернии 1924 года. Чернигов. 1924.
- Срезневский – *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка. Репр. изд. М., 1989. Т. I–III.
- УІМ – Універсали Івана Мазепи 1687–1709 / Упор. І. Бутич. К.; Львів, 2002.
- ЧЕД – Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. К., 1990.
- Черепанова – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Черепанова
Микротоп. – *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Шкоропад, Савон – *Шкоропад Д.О., Савон О.А.* Прилуччина: Енциклопедичний довідник / За ред. Г.Ф. Гайдая. Ніжин, 2007.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
- Beauplan 1639 – *Delineatio Generalis. Camporum Desertorum vulgo Ukraina. Cum adjacetibus Provinciis. Bono publico erecta per Guilhelmum le Vasseur de Beauplan. S.R.M. tis Architectum militarem et Capitaneum.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wdl.org/ru/item/79/view/1/1/>.
- Sanson 1665 – *Partie de Lithuanie ou sont les Palatinats de Wilna et Troki, subdivisés en leurs Chastellenies. et Partie du Palat. at de Minsk. Par le Sir. Sanson d'Abbeville Geographe ordinaire du Roy. A Paris chez Pierre Mariette, rue Saint Iacues a l'Esperance, Avec priuilege pour vingt ans, 1665.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etomesto.ru/map-belarus_1665/.
- SP – *Słownik praszówiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. Т. I–.*
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1983. Т. I–VI; Т. VII: Supplement / Pod kier. M. Malec. Wrocław, 1984–1987.*

Скорочення назв районів

Брз. — Борзенський р-н
Бхм. — Бахмацький р-н
Ічн. — Ічнянський р-н
Кзл. — Козелецький р-н
Крк. — Корюківський р-н

Крп. — Коропський р-н
Н.-С. — Новгород-Сіверський р-н
Нос. — Носівський р-н
Срб. — Срібнянський р-н
Тал. — Талалаївський р-н

О.П. Карпенко
(Київ)

ФРАГМЕНТИ З ОЙКОНІМІЇ КИЇВЩИНИ

Київська область (колишня Київська губернія, а в глибоку давнину Київська земля, або Київське князівство) приваблювала численних дослідників слов'янської архаїки. Багата вітчизняна та зарубіжна література розкриває різні аспекти історії цього регіону від часів племінного укладу (коли на цій території жили поляни) та виникнення стародавнього Києва. Стосовно існування полянських поселень на цій території, то сьогодні ми можемо говорити лише про ті, які зафіксовано в літописних джерелах. Долітописний ойконімікон полян (можливо, й інших племен) за браком історичних документів залишається невідомим або гіпотетичним. Історико-географічний опис Київської землі, зокрема локалізація її поселень, як до подій XIII ст., пов'язаних зі згубними наслідками набігів тюркських орд, так і після них має чимало лакун.

Цілком природно, що історики та археологи, досліджуючи стародавні міста цього терену, найбільшу увагу приділяли великим житловим центрам, відомим за літописами, передусім наближеним до Києва, зокрема *Вишгороду*, *Білгороду*, *Ржищеву*, *Халепу*, *Чучину* тощо. Крім цього, завдяки успіхам археологів у вивченні давньоруських ойконімів було виявлено та описано неукріплені поселення в заплаві Дніпра і Тетерева, поблизу Ржищева та й інших міст, що дало уявлення про господарську спеціалізацію місцевих мешканців¹. Ці артефакти, на жаль, не дають лінгвістам ніякої інформації для вивчення назвотворення цих поселень. Можна очікувати, що порівняння наявної історичної, археологічної та документальної джерельної бази дасть змогу пов'язати в часі такі поселення з наявними тепер на цій території. Імовірно також, що різноманітні військові події час від

часу призводили до знищення таких незахищених поселень та всіх їхніх мешканців. Це, своєю чергою, поступово стерло пам'ять про них і спричинило втрату таких писемно незасвідчених ойконімів назавжди. Зрозуміло, що за сприятливіших історичних умов на місцях давніх зруйнованих поселень (або поблизу них) могли виникати нові населені пункти зі своєю історією та господарською спеціалізацією, одні з них дійшли до наших днів незалежно від того, що протягом існування неодноразово змінювали свої назви, інші мали коротшу історію, спогади про них залишилися хіба що в переказах і легендарних оповідах мешканців збережених поселень. Київщина XIV ст. представлена досить незначною кількістю ойконімів, закріплених документально, більшість із них успадковані із часів Київської Русі.

Регулярну фіксацію ойконімів на сторінках писемних джерел, зокрема актових документів, люстрацій, ділових документів, різних історичних хронік, у картографічних джерелах, описах подорожніх з інших країн простежуємо тільки з кінця XV—XVII ст. Унаслідок консервативності мови закономірні онімні втрати не руйнували загальну структуру ойконімікону, вони коригували її відповідно до нових соціально-історичних умов. Незважаючи на неминучі значні втрати історичних онімів, ойконімікон Київщини, як у дзеркалі, відбиває особливості мови, історії, культури, етнографії східних слов'ян від часів праслов'янства до сучасності, дає змогу відновити втрачені лексичні елементи, встановити семантичні та словотвірні особливості, а також змінність мотивів номінації та причини, які її зумовлювали.

Динамічні процеси, які впливали на зміну географічного ономастикону, властиві не тільки історичним формаціям, вони продовжують активно діяти та змінювати сучасний адміністративно-територіальний поділ. Отже, говорити про закономірні причини перейменувань завжди виправдано, але в кожному окремо окреслений період вони постають унаслідок різних соціальних умов, передбачити які досить складно. Здебільшого вивчають наслідки таких динамічних процесів, які важливі для зміни географічної карти.

Регіональна мова загалом і оніми різних класів зокрема надзвичайно інформативні для дослідження культурної спадщини не тільки місцевого населення, це помітна частка в культурній традиції слов'ян загалом. Онімний матеріал суттєво допомагає не лише в процесі реконструкції праслов'янської культури, мовних особливостей, але й під час вивчення пізніших онімних модифікацій, зміни мовних

форм, зумовлених не тільки лінгвістичними причинами. При цьому важливо зважати й на те, що «мова, як достатньо складна і в той же час жорстка система, яка здійснює тиск на мовну будову та форми, не настільки історично «багатошарова», наскільки багатошарова духова культура»².

Ось чому, коли, наприклад, ідеться про те, що ойконіми Київщини залишаються одним із важливих джерел для розуміння складу антропонімійної системи в різних часових межах, то необхідно усвідомлювати, що це твердження не проливає світло на антропонімійну систему регіону загалом. Виправдано говорити лише про окремі східнослов'янські антропоніми, виявлені в основах місцевих назв населених пунктів. При цьому варто пам'ятати, що давньоруські писані тексти із цієї території, яких обмаль, подають досить скупої фактичний матеріал, який стосується здебільшого князівської верхівки. Саме тому реконструкцію, скажімо, шару архаїчних композитів часто-густо здійснювали на підставі західно- та південнослов'янських антропонімів, які більш різноманітні і краще збережені. Щодо вивчення східнослов'янських архаїчних антропонімів, то відповідних оригінальних назв зовсім мало. Переважна їхня більшість не з регіону дослідження. Вони дійшли в пізніх документальних списках із Новгороду, Пскова, подекуди з територіально невизначених документальних джерел. Таким чином, використання засвідчених назв населених пунктів для відновлення антропонімікону Київщини можна прирівнювати до реальних текстів. Найімовірніше, що носіями таких антропонімів були представники високих соціальних верств населення, проте поміж них траплялися також простолюдини, які орендували землю в багатих землевласників і сплачували належну данину (медом, зерном, іншими сільськогосподарськими продуктами). Окремі з таких землевласників згодом ставали засновниками майбутніх поселень. Пригадаймо, скажімо, історію виникнення ойконіма *Дитятки* (істор. *Дитятковичі*) в колишньому Чорнобильському р-ні (сучасний Іванківський р-н), *Гвоздова* у Васильківському р-ні та ін. Відновлення кожного такого антропоніма виправдане на старожитніх східнослов'янських територіях із безперервним заселенням, що підкріплено надійною джерельною базою.

Вивчення ойконімікону Київщини, як і більшості інших старожитніх територій, засвідчує його неоднорідність. Ідеться про співіснування архаїчних назв і новоутворень. Можливо, в цьому разі навіть

недоцільно говорити про архаїчні та неархаїчні зони. Насправді всі ойконіми становлять єдиний регіональний онімний комплекс, який вимагає окремого коментаря щодо кожної назви: можливої хронології її виникнення, походження тощо. Такої архітекτονіки намагаємося дотримуватися в пропонованій історико-етимологічній розвідці, яка містить фрагментарні коментарі щодо походження ойконімів Київської області.

На Київщині у Васильківському р-ні існує давній населений пункт **Тростинка**, відомий із такою назвою десь із другої пол. XVI – поч. XVII ст. За історичними джерелами, витоки поселення під назвою **Чмелів / Чмелево** сягають давньоруського періоду. Уперше його згадано близько 1031 р. *Czmielowo* (dzis *Trostynka*) (Rulikowski 25). Зазначимо, що цей ойконім не потрапив на сторінки літописів, тому його не було внесено до реестру Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі. Реальність його існування підтверджує збережений «Выпись изъ крѣпостной книги киевопечерской лавры ...», зроблений із грамоти великого кн. Андрія Юрійовича про надання маєтності Васильків та згаданого села Києво-Печерській лаврі: «селище *Чмелево* на рѣчцѣ Олшаницы; сѣ того сельца *Чмелева*», датований 1159 р. (ОДАЗ II, 162). У наявних документах наступна згадка про сільце *Чмелево* з'являється майже через три століття в духовному заповіті Сенька Гридковича «wieś tę (*Czmielow?* – *О.К.*), i drugą Hrydków ... odpisał ... monastéru Nikolskiego pustynnego», 1432 р. (цит. за: Rulikowski 62; SG XII, 511). Те, що поселення насправді стало належати Микільському монастиреві, підтверджує ще одне джерело: «*Czmielów (Trostynka) należą do mnstru pustynskiego*», 1586 р. (Żdz. XXII, 677). Воно ж фігурує тут як *Тростинка*, тобто поселення отримує нову назву, яка залишається актуальною досі. Причини його перейменування залишаються невідомі. Давня назва поселення не так швидко виходить з ужитку, вона продовжує співіснувати паралельно з новою ще й у першій пол. XVII ст.: «dóbr row. *Czmielowszczyzna* zw. *Trostianka*», 1618 р. (Żdz. XXI, 297), «имѣнія *Чмелевицины* или *Тростянки*», 1626 р. (ОДАЗ II, 168). Правда, ойконім дещо змінює свою структуру, його починають сприймати як похідне із суфіксом *-щина* (пол. *-szczyzna*), букв. 'Чмелева, -е, -ів поселення'.

Історична назва – посесив на *-ев(о)* від антропоніма *Чмель* [~ сучасне укр. прізвище *Чміль* (м. Київ; власний запис), блр. *Чмель* (Бірыла 1969: 450), пол. *Czmiel* (SN II, 295)]. Антропонім відапелятивного

походження, пор. укр. *чміль*, род. відм. *чмеля́* ‘джміль’ (Грінченко 4, 467), рос. діал., блр. *чмель*, пол. *szmiel* (ЕСУМ 2, 52). Про власника цього імені нічого невідомо. Можна лише припускати, що людина з таким іменем не належала до князівської верхівки, проте ймовірно, що це могла бути особа, наближена до високих соціальних верств. Важлива інформація про ранню фіксацію цього антропоніма – в основі ойконіма, який розширює наші відомості про поселення, які розташовувалися неподалік Києва (зокрема в бас. р. Стугни) в літописний період.

Точно вказати дату перейменування поселення на *Тростинка* або *Тростянка* складно. За походженням це відгідронімна трансонімізована назва, пор. р. *Тростянка* п. Стугни п. Дніпра (вона ж *Тростинка*, *Раківка*; СГУ 573). Гідронім *Тростянка* мотивований прикметником *тростяній*, дооформленим за допомогою суфікса *-к-*. Варіант *Тростинка* співвідносний з прикметниками *тростінний* (СУМ Х, 284), *тростинівий* ‘зроблений із трості, властивий трості’ (Грінченко 4, 287) або, можливо, це демінутивне утворення від *тростіна* ‘тростина, очерет’ (там само), ‘стеблина очерету, комишу і т. ін’, рідко ‘те саме, що очерет’ (СУМ Х, 284).

Колонщина – с. у Макарівському р-ні, відоме лише з першої пол. XVII ст.; дещо раніше воно мало назву **Лоїв Ріг**. Його власником, найімовірніше, міг бути Івашенцевич, згодом відомий як Макаревич, якому належала власність Макарівщини: «*Łojów róg (rózniejsza Kołóńszczyzna)*», 1605 р. (SG V, 922). Імовірно, саме про це давніше село, подане без назви, йдеться в описі місцевості *Колонщини* Л.І. Похилевича. Автор повідомляє про те, що «на цьому місці, яке називається тепер *Селищем*, є ознаки давніх людських помешкань», і розташовувалося воно по р. Бучі трохи нижче від центральної частини сучасного села (Похилевич 69). Встановити дату появи *Лоевого Рогу* не вдалося. Засвідчена вище згадка (1605 р.) – одна з найпізніших, оскільки інша його назва – *Колонщина* – відома з 1635 р.: «w dobrach Makarewiczów niejaki *Kołoński* osiedla wieś *Kołonszczyznę*» (Rulikowski ОРК 94). Як бачимо, Е. Руликівський повідомляє також прізвище засновника *Колонщини* – *Колонського*, пор. пол. прізвище *Koloński* (SN V, 78). Ойконім утворено за допомогою суфікса *-щина* (пол. *-szczyzna*). Показово, що після *Колонського* ще тривалий час (протягом XVII–XIX ст.) власниками *Колонщини* були етнічні поляки. Збережені історичні факти про заснування *Колонщини* та його

власників ставлять під сумнів легендарні перекази про те, що попередня його назва — *Колійщина*, зникнення якої пов'язано з великою битвою (Похилевич 69).

Історичні джерела поміж попередників *Колонцини* називають лише згадане поселення *Лоїв Ріг*. Імовірно, його справді було зруйновано внаслідок бойових дій, проте ця територія не була пустою, її незабаром знову заселили. Первісний ойконім складений: перший компонент у формі посесива на *-iv* (пол. *-ow*) мотивований антропонімом *Лой*, пор. ст.-укр. *Лой* — галицький піп, 1371 р. (Тупиков 230), Сємен *Лои*, 1649 р. (Реєстр 214), сучасне блр. прізвище *Лої* (Бірьла 1969: 256), пол. *Łoj* (SN VI, 53), другий — апелятивом *ріг*, пол. *róg* у функції географічного терміна, пор. укр. діал. *ріг* ‘край лісу, клин лісу’, ‘поворот річки’ (Данилюк 117), ‘клин берега’ (Шийка 97).

Село **Мала Вільшанка** Обухівського р-ну, засноване в XVI ст., зафіксоване в писемних джерелах спершу під назвою маєтності *Ольшаниця*: «na majęt. ... Obuchow i *Olszanice*», 1595 р. (Żdz. XXI, 10), а на початку наступного століття — це містечко: «do dóbr ... m. powo-osadzonego *Olszanicy*», 1618 р. (т. с. 207), яке переходить у власність Костянтина Острозького: «имѣніями ... Константина Острожскаго Обуховомъ, *Ольшаницей*», 1623 р. (ОДАЗ I, 186). Отже, первісна відома назва поселення — *Ольшаниця*. Вона варте уваги, оскільки ідентична гідронімові *Ольшаниця*, відомому в Київській землі в бас. р. Стугни з літописного періоду (1150 р.; ЕСЛГНПР 95). За переказами, літописна *Ольшаниця* отримала свою назву від великих боліт, порослих вільхою, лозою та очеретом (Похилевич 388). У незмінній формі гідронім засвідчено в джерелах XVI ст.: «наверху *Ольшаницы*», 1507 р. (АЮЗР I/6, 12).

Тільки згодом простежуємо незначні формальні зміни досліджуваного ойконіма: *Olszanka*, 1734, 1775, 1789 рр. (Тарифи 240; АЮЗР V/2, вып. 1, 210; АЮЗР VII/3 (2), 436). Гідронім *Ольшаниця* також має варіанти — *Ольшаниця* / *Ольшанка*. Якому з класу онімів (гідроніму чи ойконіму) належить тут першість, сказати складно. Варіант *Ольшанка* можна пояснювати як: а) мотивований прикметником *ольшаний* + суф. *-к(а)* < д.-руськ. *ольшаныи* (Сл.РЯ XI–XVII вв. 12, 362) < *ольха*, *ольша*; б) пов'язаний безпосередньо з апелятивом *ольшанка*, пор. укр. діал. *ольшанка* ‘вільховий ліс’ (Данилюк 91).

Як уже було відзначено, архаїзм *Ольшаниця* мав варіант *Ольшанка*. Звернемо увагу на локалізацію поселення з цією назвою. Село

Ольшанка (сучасна *Мала Вільшанка*) розташоване на березі р. Раківка, що відома ще як *Тростинка*, пор. «*Olszanka, zwana także Olszanka Mała, wś nad rzeką Rakówką* al. *Trostyńka*», 1886 р. (SG VII, 502). Ріка *Раківка* п. Стугни невелика за розміром (хоча протікала у двох суміжних р-нах – Васильківському та Обухівському, де знаходиться її гирло; СГУ 456), часто її називали ручаєм (Похилевич 388). Тоді як р. *Вільшанка*, відома як літописна *Ольшаниця* п. Раківки п. Стугни (СГУ 111), колись повноводна ріка, за розмірами більша. Зрозуміло, що первинна назва поселення була пов'язана з гідронімом *Ольшаниця*. Натомість поява варіанта *Ольшанка* не зовсім очевидна. Річ у тім, що с. *Мала Вільшанка* Обухівського р-ну, історична *Olszanka*, 1789 р. (АЮЗР VII/3 (2), 436), локалізоване на р. *Вільшанка* п. Красної п. Дніпра (СГУ 11). Таким чином, на Обухівщині відомі дві річки *Вільшанки*: одна з них – колишня *Ольшаниця*, друга – притока Красної, яка також могла вплинути на мотивацію ойконіма *Ольшанка*. Крім того, не можна оминати увагою й той факт, що сс. *Мала Вільшанка* Обухівського р-ну) та с. *Велика Вільшанка* (Васильківського р-ну; колишня *Ольшанка*) у давнину могли бути єдиним населеним пунктом (Похилевич 388), а з часом стали самостійними географічними об'єктами. Попри те, що в джерелах васильківську *Ольшанка* зафіксовано трохи раніше за обухівську: «добра *Ольшанка*», 1588 р. (ККПС 239), обухівський ойконім за пізнішої фіксації (1595 р.) має форму *Ольшаниця*. Що вплинуло на таку відмінність: розмежування населених пунктів і прагнення розрізнити їх у такий спосіб, неоднакова мотивація від початку виникнення, якась інша причина – можна лише гадати. Така детальна спроба пояснення мотивації ойконіма тільки трохи відхиляє завісу, властиву тривалій скрупульозній дослідницькій роботі ономаста у вивченні номінації кожної назви. Особливо складно досліджувати причини мотивації давніх утворень. Це пов'язано не тільки з тим, що мислення людності і мотиваційні засади в процесі визначення денотата різні в часі, але й із браком історичних територіальних описів, які могли б пролити світло на географічні та гідрографічні об'єкти минулого.

Існування двох однойменних поселень *Ольшанка*, які розташовувалися в різних повітах, але фактично в суміжжі, оскільки роз'єднувалися тільки берегами р. Раківки, або Тростинки, викликало певні незручності щодо їх ідентифікації. З метою уникнення непорозумінь ці поселення перейменували: «*Ольшанка* село называється также

Малой Ольшанкой и Германовской», 1864 р. (Похилевич 59). Складений ойконім *Мала-Вільшанка* постав як диференційне утворення з означенням *Мала* < прикметника *малий* (-а) щодо с. *Велика-Вільшанка* у цьому ж р-ні, пор. *Olszanka Wielka*, 1765 р. (АЮЗР VII/3 (2), 97, 123). Про швидкий розвиток цього села (порівняно з обухівським) свідчить не лише означення *Велика* < прикметника *великий* (-а), але й наданий йому статус містечка. Засвідчено також інші мовні варіанти, які впливали на розподібнення ойконімів: *Германівська Ольшанка* (пол. *Olszanka Hermanowska*, 1886 р.; SG VII, 502), і навіть *Малогермановская Ольшанка*, 1885 р. (Волости III, 151). Очевидно нагромадження структурних складників не сприяло життєздатності цього ойконіма. Перший компонент варіанта *Германівська Ольшанка* – утворення із суф. -ськ- від контактного ойконіма *Германівка*, який займав чільне місце в Германівському старостві. Назва постала на противагу васильківській *Ольшанці*, яка на поч. XIX ст. отримала складену назву – *Olszanka Barachtańska*, 1823 р. (Коломієць 112), перший компонент якої – дериват із суфіксом -ськ- від контактного ойконіма *Баракти* Васильківського р-ну. Спроба в 1900 р. повернути обом поселенням назву *Ольшанка* зі зрозумілих причин не могла мати успіху (СНМКГ 191, 456).

Уважають, що село *Митниця* у Васильківському р-ні виникло в 1686 р. (Похилевич 408). Варто уточнити, що назва *Митниця* з'явилася до появи такого населеного пункту. За польського панування поблизу мотовилівських володінь, власником яких були *Аксаки*, постала *Митниця Аксакова* (пол. *Mytnica Aksakowska (Aksakowa)*). Це було місце, де урядник збирав мито від подорожніх купців. На цей час села ще не було, але вже існувала «w polu karczma czyli “mytnica”» (SG VI, 846). Унаслідок Вічного миру 1686 р. між Річчю Посполитою і Московським Царством поміж інших правобережних міст до Росії відійшов і Васильків, а на місці польської митниці на новоствореному кордоні виник митний пункт: «Komora ta nazywała się *Kalantyrem* i stała na przecin komory polskiej *Mytnicą Aksakową*» (Rulikowski 59). Назва *Калантип* пов'язана з апелятивом *калантір* = *карантін*, запозиченим, можливо, з російської мови (< франц. *quarantaine* 'карантин; сорокаденний піст; сорок років; штук із сорок; близько чотирьох десятків', пов'язаним із числівником *quarante* 'сорок'). Первісне значення слова 'сорок (днів)', які звичайно тривала тимчасова ізоляція під час захворювань (ЕСУМ 2, 386).

Складена назва старої польської митниці мотивована пол. аплетивом *mytnica* ‘приміщення для збирання мита’ та антропонімом *Аксак* (пол. *Aksak*) у формі посесива на *-ow(a)*. Змінювалися власники та й призначення старої митниці, яка перетворилася на постійний двір: «*Należy Sołtanówka większa i mniejsza, Mytnica karczma*», 1725 р. (SG VI, 747), навколо якого з’явилося поселення. За появи мешканців це було невелике сільце з несталою назвою: «*Mytnica alias Słobodka; Mytnica*», 1734 р. (ТПП 234, 241). Варіант *Слободка* мотивований аплетивом *слободка*, пор. рос. діал. *слобóдка* ‘поселення, яке виникло в результаті переселення жителів із іншої місцевості; виселок’, ‘частина села, жителі якої мали якісь особливі права’, ‘невелике поселення, сільце’ (СРНГ 38, 289), укр. *слобідка* ‘зменш. від *слобода*’ (Грінченко 4, 152). Початкова невизначеність назви поселення була тимчасовою, тоді як назва *Митниця* залишилася основною. Вона заступила топонім *Калантип*, зумовлений появою російської митної залоги і мотивований запозиченою лексемою, а отже — незрозумілою для місцевої людності. Закономірно, що слов’янське слово *митниця* (в основі старої польської назви, потім корчми) мало праслов’янські корені < *mytnica (ЕССЯ 21, 86), було питомим для поляків, росіян, українців і закріпилося в інших територіальних онімах, зокрема в ойконімі *Митниця*.

Заснування с. **Ожегівка** Володарського р-ну відносять до середини XVIII ст. (МСУ II, 383), коли воно належало до Сквирського повіту, але після чергової адміністративної реформи його віднесли до Таращанського повіту. Дослідивши історичні джерела, можемо поглибити датування поселення, а також уважніше поставитися до визначення правильної первісної форми. Очевидно, саме цей населений пункт засвідчено на поч. XVII ст.: «*we wsi ... Ożechowcach*», 1604 р. (Żdz. XXI, 469), пор. ще: «*we wsi Ożohowcach*», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 11). Трохи пізніше натрапляємо на словоформу, наближену до сучасної: *Ożuchowka*, 1775 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 218), проте в цьому ж джерелі згадано ойконім *Ożohowce*, 1787 р. (АЮЗР V/2, вып. 2, 497). У подальших фіксаціях стабільно простежуємо назву *Ожогівка*.

Наведені історичні форми дають підстави вважати варіант *Ожогівка* вторинним. Первісна назва *Ожогівці* (пол. *Ożechowce / Ożohowce*) пов’язана з катойконімом *ожогівці* ‘машканці або переселенці з нп *Ожогова’. В основі цього ойконіма — антропонім *Ожог*, пор. ст.-укр.

Каленикь *Шжоґь*, 1649 р. (Реєстр 164) відапелятивного походження. Пор., наприклад, укр. *ожѣг* ‘дерев’яна кочерга’ (Білецький-Носенко 259), *о́жог*, *о́жуг* ‘палиця для перегортання вуглів або соломи (замість кочерги)’ (Грінченко 3, 44) < псл. *obžegъ. Поширення цієї лексеми в межах Славії (ЕССЯ 31, 235) зумовило її продуктивну реалізацію в антропонімії. Отже, назва *Ожогівка* – вторинна форма, переоформлена відповідно до пізніх утворень на *-івка*. Висловлені міркування щодо появи ойконіма *Ожогівка* дають підстави сумніватися в тому, що його засновником міг бути місцевий діяч, регіментар української партії, романівський староста – Антоній *Ожга* (МСУ I, 383).

Требухів – стародавнє село в Броварському р-ні. За матеріалами «Історії міст і сіл УРСР», *Требухівку* заснували 1633 р. на місці поселення часів Київської Русі – *Іваничі*, зруйнованого татарами (ІМС Кв. 245). Зваживши на історичні свідчення, можна дещо поглибити хронологію виникнення *Требухова*: «до ... міст ... Барішівка, Іванків, *Трибухово*», 1622 р. (СР 1569–1647: 448), «на селищу *Трыбуховѣ*; *Трыбуховѣ*», 1629 р. (цит. за: Стороженко 515). Наведений вище факт 1633 р. згадано в огляді про колонізацію Лівобережної України, в якому справді йдеться про те, що цього року «Даниловичи основывають *Трибуховку*» (Н.М. № 5, 263). Чи були Даниловичі (хто саме з Даниловичів?) осадчими *Требухова*, чи вони лише відновили його – невідомо, адже ще 1629 р. Данилович брав участь у судовому процесі за ці землі з ігуменом Бельським (МСУ I, 272). Варіант *Трибуховка* трапляється лише раз у згаданому документі про колонізацію Лівобережжя, написаним автором у кінці ХІХ ст., коли пізні утворення на *-овка* мали значне поширення в регіоні. До і після цього стабільно функціонує форма *Требухів(о)* (*Трибуховѣ*), яку можна визнати первісною, пор. «в селе *Требуховѣ*», 1662 р. (Акты МУ 64), *Требухово*, 1666 р. (ПК 1666: 218). Формальні показники дають підстави інтерпретувати її як посесив на *-ов(о)* > *-ів* від антропоніма *Требухъ* (*Трибухъ*) [~ст.-укр. *Треско Трибух*, 1649 р. (Реєстр 419), сучасні прізвиська укр. *Трѣбух* (Редько 2, 1066), пол. *Tribuch* (SN IX, 584)], мотивованого апелятивом *требу́х* ‘череву; шлунок; нутрощі тварини’, *трибу́х* ‘нутрощі, шлунок; свинячий шлунок, начинений м’ясом’ (ЕСУМ 5, 626), пор. ще рос. діал. *требу́х* ‘живіт, брюхо’, ‘великий живіт’, ‘про зажерливу людину’ (СРНГ 45, 20).

Поселення *Іваничі*, яке передувало *Требухову*, а нині згадане як городище, – форма мн. від патроніма *Іваничъ*, пор. пол. прізвище *Iwanicz* (SN IV, 227).

Циблі – ойконім у Переяслав-Хмельницькому р-ні. Відомий на початку XVII ст. – *Cyble*, 1622 р. (ВУР I, 30; *Źdz.V*, 132). Існування ойконіма в цей період підтверджують похідні суфіксальні відойконімні антропоніми, зокрема Миско *Цибелский* та Дмитро *Цыбельский* – козаки Переяславського полку, 1649 р. (Реєстр 316, 319). Форма його стабільна від часу виникнення. Можливо її стійкість зумовлена специфікою походження. Вважаємо, що такою стійкістю здебільшого вирізняються ойконіми, похідні від контактних гідронімів.

Ойконім *Циблі*, безперечно, пов'язаний із гідронімом *Цибля* (історично мн. *Цыбли*) – р., л. Трубежа л. Дніпра (СГУ 599). Назву річки правомірно пояснювати як метафоричну за походженням, пор. блр. діал. *цѣблы* 'довгі ноги' (ТС 5, 279), укр. *цибáтий* = діал. *цибилáтий* 'довгоногий' (Грінченко 4, 428). Наведена лексика співвідносна з укр. лексемами *цѣба* 'довга нога', *цибати* 'широко ступати, стрибати', пол. *cybu* 'довгі ноги' тощо (ЕСУМ 6, 242).

На Київщині в Таращанському р-ні відоме с. **Ківшовата**. Щодо його походження побутує чимало переказів, наслідком яких стали різні етимологічні версії. Пов'язані вони насамперед з невизначеністю вихідної форми ойконіма і часом його виникнення. За наявними свідченнями, село *Ківшовата* з'явилося в період татарського володіння, що й сприяло появі її тюркської назви, пов'язаної з апелятивом *киш* 'стан' (Похилевич 337). Зазначимо однак, що статус запозичення лексеми *киш* із тюркських мов не може бути достатньою підставою для обстоювання тюркської генези досліджуваного ойконіма. Утім тюркське походження ойконіма стало визначальним на тривалий час.

Перші свідчення про започаткування поселення пов'язують із XIV ст., коли Київське Поросся було звільнено від орд, і узбережжя Росії почали потроху залюднювати. Вважають, що це й був час, коли «*Koszowata musiała powstać, zrazu jako zgubiona wśród stepów maluczka osada*» (SG IV, 486). Раніших документальних джерел про існування ойконіма не маємо. Проте ще довго ця територія залишалася під загрозою знищення поселень та місцевої людності, тому й колонізації місцевості фактично не продовжували. Ще в другій пол. XVI ст. «*Koszowatej tenże los spotkał, występuje ona w dokumentach jako puste*

sieliszczce» (SG IV, 486). Водночас деякі зміни все ж відбувалися. Уже за панування Зигмунта Августа привілей на *Кішовату* здобуває якийсь *Черниш*, що, звичайно, відбилося на зміні назви населеного пункту: «na Kisłowce, pustynię *Bowkun*, ztąd czasem “*Czernyszki*”, różniej zaś *Kowszowatą* (*Koszowatą*) zwana», 1571 р. (Żdz. XXII, 617). Наведені документи подають цінну інформацію про топоніми, які були на місці *Кішоватої* між XIV – I пол. XVI ст. Дата зруйнування і знелюднення поселення невідома. Найімовірніше, саме тоді цю пустельну місцевість стали називати *Бовкун*. Для відновлення конкретної мотивації цієї назви бракує історичних свідчень. Припускаємо, що це могло бути трансонімізоване відгідронімне утворення, пор. історичну назву р. *Бовкун* (пол. *Bowkun*). Тепер вона відома як р. *Кислівка* п. Росі п. Дніпра (SG VI, 486). Назва *Бовкун* походить від географічного терміна, пор. укр. діал. *бавкун* ‘місце в річці, де сильно б’є вода’ (Никончук 131) < *бовкун* < *bьlkuń – похідне з суф. *-uń* від псл. *bьlkatī. Згодом, як свідчать наведені вище документи, *Кішовата* стала родовим маєтком *Чернишів*, який за прізвиськом власника здобув нову назву – *Czernyszki* (Żdz. XXII, 617, 625) < антропоніма *Czernyszko* / *Czernyszka* < *Czernysz* + суфікс *-k-*. Пор. сучасне укр. прізвисько *Черниш* (м. Буча Київськ. обл.), пол. *Czernysz* (SN II, 285). Документально підтверджено, що в 1571 р. власник с. *Чернишків* змінився: «Tyszkowiczowi sioło *Czernyszki* alias *Kowszowatyście*» (SG IV, 486). З Тишковичем – новим власником села – повернулася назва *Kowszowatyca*. Чи була вона первісною (точніше, чи відповідала такій), відповісти складно, оскільки ранні оригінальні документи про заснування села не збереглися. Коли йдеться про цю назву, то дослідники традиційно апелюють до історичних варіантів *Кошовата* (пол. *Koszowata*) та *Ковшовата* (пол. *Kowszowata*). Обидва відзначено в давніх джерелах, але значно пізніших від реальної появи ойконіма. Припускаємо, що варіант *Ковшоватиця* 1571 р. теж не первісний, але після відновлення поселення формально наближений до нього. Реальність існування *Кішоватиця* підтверджує інша фіксація ойконіма: «przu sieliszczu *Kowsowatyca*», 1618 р. (PBM 587). Після цієї згадки документи відображають форми *Ковшовата* та *Кошовата*. З першої пол. XVII ст. і майже до XX ст. функціонує варіант *Кошовата*.

Таким чином, назва *Кішоватиця* (*Kowszowatyca*) якщо й не претендує на архаїчність, то належить до досить ранніх фіксацій. Стосовно структури її слід віднести до відад’ективних утворень із суфік-

сом *-иця*. Деривати на *-иця* < **-іса* превалюють в гідронімії, нечасто, але подекуди трапляються в ойконімії. У такій формі потамонім у джерелах не представлений, але його зафіксовано дещо пізніше в іншому суфіксальному оформленні: «Городъ *Кофшеватая*, на рѣчкѣ *Кофшеватовкѣ*», 1654 р. (Акты ЮЗР X, 239, 792). Наведені форми вторинні, з оглушенням приголосного *-в-* перед глухим *-ш-*. Прикметник *ківшоватий*, покладений в основу варіантів *Ківшоватиця* та *Ківшовата*, – похідний із суфіксом *-ат-* від укр. *ківшовий* (*ківшевий*) (СУМ IV, 158) < *ківш*, рос. діал. *ковшево́й* ‘належний ковшу, ковшам, *ковшóвый нож* ‘особливої форми ніж для обробки ковшів’ (СРНГ 14, 35). Суфікс *-ат-* тільки підсилює зовнішньо-конфігураційну особливість об’єкта. Семантику наведеного слова розкриває споріднена лексика, яка може бути зведена до укр. діал. *кóвшик* ‘стиснена низинна місцевість’, ‘низина з рослинністю’ (Черепанова 98), *ковш* ‘яма круглої форми’ (Личук 142). Пізніші варіанти *Kozzowata* / *Кошовата* – форми з абсорбцією плавного приголосного *л* (> *ў* в українській мові). Пояснення досить пізніх фонетичних варіантів спростовує давню тюркську етимологію ойконіма. Додамо, що в слов’янських регіонах досить продуктивно реалізувалася основа *Кошов-* / *Кошев-* < **Kǫšev-* у складі різних класів онімів³.

Таким чином, врахування історичних варіантів при дослідженні еволюції проаналізованих онімів засвідчило їхній суголосний зв’язок із історією регіону, його мовними, зокрема фонетичними, особливостями.

¹ Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков. К., 1980. С. 35.

² Толстой Н.И. Некоторые соображения о реконструкции славянской духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: Источники и методы / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1989. С. 11.

³Детальніше див.: Казлова Р.М. Славянская гідранімія. Праславянські фонд. Гомель, 2003. Т. III. С. 270.

Скорочення

- Акты МУ – Местечко Борисполь в XVII-м веке: Акты Мейского уряда 1612–1699 г. / Предисл. А.В. Стороженко. К., 1892.
- Акты ЮЗР – Акты, отн. к истории Южной и Западной России, собр. и изд. Археографическою комиссиею. СПб., 1863–1892. Т. I–XV.

- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1895–1914. Ч. I–VIII.
- Білецький-Носенко
Бірыла 1969 — *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. К., 1966.
- *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- Волости — Волости и важнейшие селения европейской России. По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства Внутренних Дел, по поручению Статистического совета. СПб., 1885. Вып. III: Губернии Малороссийские и Юго-Западные.
- ВУР — Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. М., 1953. Т. I–III.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Данилюк — *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 2013.
- ЕСЛГНПР — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ККПС — Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 1991.
- Коломієць — *Коломієць В.* Геометричні плани як джерело дослідження економічного потенціалу правобережної Київщини у середині XIX ст. // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. К., 2012. Ч. 12. С. 110–123.
- Личук — *Личук С.В.* Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ, 2018.
- МСУ
Н.М. — Міста і села України: Київщина. К., 2009–2011. Кн. I–II.
- Левобережная Украина в XV–XVII ст. Очерк колонизации // Киевская старина. 1896. Т. LIII. № 5. С. 249–267.
- ОДАЗ — Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов / Сост. С.Г. Рункевич. СПб., 1897–1907. Т. I–II.
- ПК 1666 — Переписні книги 1666 року / Ред. В.О. Романовський. К., 1933.
- Похилевич — Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л.И. Похилевич. Біла Церква, 2005.

- РВМ — Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1873 рр. / Передм. П.К. Грімстед. К., 2002.
- Редько — *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.
- Реєстр — Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (головн. упорядн.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. К., 1995.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко К., 1979.
- Сл.РЯ XI–XVII вв. — Словарь русского языка XI–XVII вв. / Гл. ред.: С.Г. Бархударов (вып. 1–6), Ф.П. Филин (вып. 7–10), Д.Н. Шмелев (вып. 11–14), Г.А. Богатова (вып. 15–26), В.Б. Крысько (вып. 27–29), Р.Н. Кривко (вып. 30). М., 1975–. Вып. 1–.
- СНМКГ — Список населенных мест Киевской губернии. К., 1900.
- СР 1569–1647 — Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г.В. Боряк, К.А. Віслобоков, Т.Ю. Гірич та ін. К., 1993.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л. / С.-Петербург, 1965–. Вып. 1–.
- Стороженко — *Стороженко А.* К истории местечка Борисполя Полтавской губернии // Оттиск из журнала Киевская старина. К., 1899. С. 509–518.
- СУМ — Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. 1–XІ.
- Тимченко — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.
- ТПП — Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття / Укл. К. Жеменецький при співпр. Є. Чернецького, П. Юзвікевича і В. Шимчик. Біла Церква, 2014.
- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Тушиков — *Тушиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.

- Шийка – *Шийка С.В.* Словник народних географічних термінів Ровенщини. Тернопіль, 2016.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Пра-слав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 2005. Вып. 31.
- Rulikowski – *Rulikowski E.* Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. Warszawa, 1853.
- Rulikowski ОРК – *Rulikowski E.* Opis powiatu Kijowskiego. Kijów; Warszawa, 1913.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1904. T. I–XV.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- Џdz. – *Џródła dziejowe* / Wyd. A. Jabłonowski. Warszawa, 1876–1915. T. I–XXIV.

З.О. Купчинська
(Львів)

ДЕФТЕР МУФАССАЛ 1681 РОКУ – УНІКАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОГО ОНІМІКОНУ

Дефтер – турецьке історичне джерело, яке дає змогу вивчати соціально-економічні й певною мірою політичні стосунки в Османській імперії (Порті), починаючи з XV ст. Найважливішу групу становили дефтери муфассали (mufassal у перекладі українською означає ‘докладний’) – детальні переписи провінцій імперії – еялетів (eyalet), які містять назви міст (kal‘e), містечок (vardoş), сіл (kariye), відомості про підвладне, передусім християнське, населення (re‘aya), що повинно було сплачувати податки й різні додаткові побори натурою і готівкою¹. Дефтери, як і інша документація Порті, написана турецькою мовою, але арабською графікою. У книзі (Dariusz Kołodziejczyk. *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanıçe. Part I: Text, Translation, and Commentary / Dariusz Kołodziejczyk. Kyiv; Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2004. 672 p., 6 maps*) укладач і автор коментарів Д. Колодзейчик наводить текст муфассала сучасною турецькою мовою, транскрибуючи латинкою. Для нас особливо цікавим є Дефтер Кам’янецького еялету, який функціонував упродовж 1672–1699 рр. на території Подільського воєводства, що нею Річ Посполита змушена була поступитися Порті за Бучацьким мирним договором 1672 року. У 1994 році всі ці історичні події описано в монографії Д. Колодзейчика² (Dariusz Kołodziejczyk. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699*) (рецензії: А. Дзюбинського³; З. Вуйцика⁴; М.Г. Крикуна⁵), цінність якої, як зазначають усі рецензенти цієї книги, зумовлена тим, що автор увів у

науковий обіг турецькі рукописні джерела і обґрунтував низку історичних питань, що стосуються Поділля 1672–1699 рр.

Віктор Остапчук, професор департаменту цивілізацій Близького і Середнього Сходу Торонтського університету, у передмові до “Дефтера Муфассала 1681 року” означив основні етапи роботи над цим історичним джерелом, зосередився на проблемах підготовки тексту документів Кам’янецького еялету, який містить інформацію про українських, польських, єврейських, вірменських та інших мешканців Поділля, їхні потенційні податки та інші економічні ресурси. Науковці-османісти (і не лише вони), зважаючи на помилки попередніх видань дефтерів (наприклад, лише часткове видання документів), однотайні в тому, що обов’язковою умовою появи цього історичного джерела має бути повний факсимільний текст. Крім того, у виданні треба представити аналіз цієї пам’ятки з обширними додатками, зокрема покажчиками назв, глосаріями й детальними картами. Тому, наприклад, крім назв населених пунктів, у цій публікації подано реєстри різних типів антропонімів, що є принципово цікавим для ономастів.

Рукопис Дефтеру – це книга з 384 сторінок, з яких перша і ще 21 не заповнені текстом, а на другій зображено тугру – монограму тогочасного султана Мехмеда IV. Текст займає 361 сторінку. Муфассал опубліковано на основі мікрофільму цього рукопису, який зберігається в Головному османському архіві в Стамбулі (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Рукопис написано каленом (червоним пером), чорним чорнилом на білому італійському папері, виготовленому спеціально для Порти. Детальний опис цієї пам’ятки подає Д. Колодзейчик у вступі. Документ не має заголовка і не датований. За аналогією до подібних документів інших провінцій Порти, Д. Колодзейчик називає його Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice⁶. Хто ж склав цей важливий для Порти документ? Д. Колодзейчик обґрунтував походження укладачів Дефтеру муфассала на основі записів географічних та власних назв людей. Установлено, що вони – вихідці з південнослов’янських земель (Болгарії, Македонії, Боснії)⁷. Укладачів супроводжували турецькі військові, їм довелося об’їздити територію Кам’янецького, Язловецького, Барського і Меджибізького санджаків Подільського еялету. Загальний нагляд за цим переписом населення здійснював Ахмед-паша – дефтердар – скарбник Порти.

Дефтер складається з двох частин. У першій ідеться про хасси – річні доходи султана і кам’янецького бейлербея з еялету, про кількість

промислів та наявність дозволів на підприємницьку діяльність, перелік володінь великого візира Ахмеда-паші Кьопрюлю-заде⁸.

Друга частина складається з переліку назв усіх зареєстрованих поселень (844) і поіменного реєстру дворів та їхніх господарів. Опис проведено в такій послідовності санджаків: Кам'янецький, Меджибізький, Барський та Язловецький⁹. Д. Колодзейчик уважає, що за кількістю зафіксованих поселень та їхніх назв Дефтер муфассал – найвичерпніше джерело для Подільського воєводства аж до ХХ ст.¹⁰ Проблем з ідентифікацією назв географічних об'єктів в історичних пам'ятках завжди багато, були вони і в Д. Колодзейчика, про що розлого пише у своїй рецензії авторитетний історик-дослідник Поділля М.Г. Крикун¹¹. Професор наголошує, що назви дуже багатьох поселень у муфассалі орієнтовані на їхнє польське звучання (*Hriçkuv, Holoskuf, Berezuvka, Çarnekoınçe*). Примітно, що антропонімікон українського населення, що переважало на Поділлі, все ж таки передано в пам'ятці наближено до українського звучання (*Mihaylo, Ulas, Yurko*). У Дефтері муфассалі відчутний вплив норм турецької мови в записах ойконімів та антропонімів, зокрема, послідовно вжито літеру І на початку тих із них, які мали збіг s і z з іншими приголосними (*Iskala, Izvan*). У переважній більшості в джерелі не засвідчено атрибутивних компонентів у складених назвах. Зазначимо, що Дефтер муфассал містить не лише власні географічні назви та антропоніми, зафіксовано в ньому й гідроніми та мікротопоніми.

Видання Дефтеру муфассалу (Dariusz Kołodziejczyk. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe) має чітку структуру. Він складається з передмови слова Віктора Остапчука, в якому професор ретельно представив процес підготовки цього історичного джерела (від ідеї до її реалізації), та вступної частини, в якій Д. Колодзейчик описав історичне тло подій, які відбувалися на території частини Поділля в кінці ХVІІ ст. – османської провінції, зосередився на аналізі змісту, організації, призначення, функції та фізичного опису Дефтеру муфассалу. Особливої уваги заслуговує частина праці, яка репрезентує османський реєстр як мовне, топографічне, демографічне та економічне джерело. Надзвичайно цікаві підрозділи (і не лише для істориків), в яких описано тодішнє населення та етнічний склад Османського Поділля, соціальну структуру та господарство українського подільського села, розмежування Поділля між Портою та Річчю Посполитою. Тут роз-

писано принципи публікації цього історичного джерела, подані легенди та нотатки про турецьку та українську транскрипції, важливий для читача параграф “Як читати Дефтер”. А для ономаста цінні параграфи, присвячені топонімії та антропонімії.

Текст Дефтеру муфассалу розміщено майже на трьохстах сторінках, де подано описи міст і сіл Кам'янецького, Меджибізького, Барського та Язловецького санджаків. Особливої наукової уваги заслуговує довідковий апарат цього видання. Представлено десять таблиць (1. Османські намісники Кам'янецького аялету. 2. Ідентифіковані та невідомі місцевості, зареєстровані в Дефтері. 3. Населені та безлюдні місцевості на Османському Поділлі. 4. Християнське та єврейське населення Османського Поділля. 5. Найпопулярніші населені пункти Поділля. 6. Реальні та майбутні доходи в Османському Поділлі тощо), карти (1. Територія навколо Сатанова (із вставкою: Кучманський шлях у межах Поділля. 2. Місцевість навколо Чорного Острова та Плоскирова. 3. Місцевість навколо Меджибожа та Констянтинова. 4. Місцевість навколо Язлівця. 5. Місцевість навколо Кам'янця. 6. Місцевість навколо Бара), глосарій, індекси антропонімів (українські (руські) та деякі польські імена (крім поляків у Кам'янці); імена поляків, зареєстрованих у Кам'янці (лише християнські імена); єврейські імена; вірменські імена; грецькі, болгарські та південнослов'янські імена), ойконімів та інших власних географічних та етнічних назв. Дуже інформативний серед додатків конкорданс турецьких відповідників українських географічних назв. В “Індексі географічних назв” подано п'ять позицій: 1) транскрипція (запис латинкою того, як звучала назва); 2) арабське написання; 3) запис сучасного українського варіанта назви; 4) польський варіант назви; 5) сторінка в дефтері (*Babin* – *في باب* – *Babune* – *Babin* – 382). У статті опускаємо арабський та польський записи, для нас дуже важливе транскрибоване звучання назви і сучасний відповідник ойконіма. Контекст дефтеру допомагає локалізувати назви поселень. Зосередимося на архаїчних словотвірних типах ойконімів (*-*ьn*-, *-*ьsk*-, *-*any* / *-*jany*, *-*itji*, *-*j(b)*, *-*ov*- / *-*ev*-, *-*in*-), з'ясуємо, які назви цих типів не були репрезентовані в доступних нам джерелах, а зафіксовані в дефтері. Виявлено 176 ойконімів зазначених типів:

***Babin*–*Babune* 382**

Очевидно, йдеться про *Бабин* Вн., Іллінецький, Бабинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1629, АЮЗР VII/2, 397; 1550, ЕДУАТУ (тут і далі подаємо першу та останню фіксації назви).

Balin–Balyn 41

За контекстом дефтеру йдеться про *Балин* Хм., Дунаєвецький, Балинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1542, 1530, *ŽDz.* XIX, 159. Хоч маємо на Поділлі й інший *Балин* Вн., Літинський, Малинівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1661, АЮЗР VII/2, 521; 1520, ЕДУАТУ).

Batkova–Bat’kova 307

На сьогодні цей ойконім не зафіксовано. У дефтері його локалізовано в таких межах:

Локалізація: Деражня–Летичів.

Batkuf – Batkiv 307

Локація: Деражня–Летичів.

Berdičuv–Berdičiv 38

Локалізація великих та відомих власних географічних назв очевидна, це стосується і цього ойконіма: *Бердичів* Жт., Бердичівський, 2011, ЕДУАТУ; 1593, АЮЗР VI/1, 227, прил. 154; 1430, ЕДУАТУ.

Beremene–Berem’jany // Beremljany 332

Беремляни Тр., Бучацький, Берем’янська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 339.

Berezuv–Berezova (Naddnistrjans’ke) 91

Наддністрянське (кол. н. *Березова*) Вн., Мурованокуриловецький, Наддністрянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1965, ЕДУАТУ. На жаль, давня назва не збереглася.

Bireznaŭa–Berezna 290

Березна Вн., Хмільницький, Березнянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; кін. XVI – поч. XVII ст., *ŽDz.* XXII, 333, 502, 527.

Borçova // Borçuv–Borščiv 83, 86

Борців Тр., Борщівський; 2011, ЕДУАТУ; 1542, 1530, *ŽDz.* XIX, 164, 195, 225.

Botvin–Botvyn 314

Локалізація: Бар.

Виґаґ–Виґаґ 37

Бучач Тр., Бучацький; 2011, ЕДУАТУ; 1379, AGZ V, 19, 20, 30, 31.

Виґни 297

Локалізація: Бар. Маємо фіксацію ойконіма *Буґне* (Поділля; 1661, АЮЗР VII/2, 520), однак детальнішої локалізації нема. Можливо, це один і той самий об’єкт.

Вухни–Вохну 290

Локалізація: Летичів.

Byelani—Biljany 80

За свідченнями дефтеру, зафіксовані *Byelani—Biljany* локалізовані поряд із населеними пунктами Балакири, Грицьків, які належать до сучасного Городоцького р-ну Хмельницької обл., тому відомі на сьогодні *Біляни Котюжанські* (Вн., Мураванокуріловецький, Попелюхівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 512) та *Біляни Шаргородські* (Вн., Чернівецький, Білянівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1604, Крикун 512) не мають жодного стосунку до тих *Білян*, які репрезентовано в цій пам'ятці.

Curin—Džuryn 338

Ойконімний контекст турецької пам'ятки вказує на те, що зафіксований ойконім *Curin—Džuryn* — це *Джурин* (Тр., Чортківський, Джуринська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1524, Бевзо 100), а не *Джурин*; Вн., Шаргородський, Джуринська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVI ст., ІМС Вн. 710.

Ѕarava — Careva 321

Локалізація: Копайгород—Бар.

Ѕekova—Cukova 80

Інформація дефтеру свідчить про глибшу хронологію цього ойконіма. *Цикова* Хм., Чемеровецький, Циківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1765, АЮЗР V/2, 1, 154.

Ѕerepova—Ѕerepova 293

Завдяки дефтеру з'ясовано, що перша фіксація ойконіма *Черепова* (Хм., Хмельницький, Олешинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ) належить до XVII ст.

Ѕernani—Ѕorna 48, 80

Локалізація: Городок—Ярмолинці—Дунаївці.

Ѕernatin—Ѕernjatynci 292

Контекст пам'ятки заперечує зміну ойконіма *Чернятин* на *Чернятинці*, бо географічно ці два населені пункти надто віддалені; можливо, що це *Чернятин* (Вн., Жмеринський, Чернятинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1258, ЕСЛГНПР 172). Хоч наступна фіксація ойконіма, очевидно, пов'язана з сучасним *Чернятином*.

Ѕernoŋinci—Ѕernjatyn 297

Чернятин (*Чернятинъ*) Вн., Жмеринський, Чернятинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1258, ЕСЛГНПР 172.

Ѕernyani // Ѕernani 69

Локалізація: Кам'янець-Подільський.

Čerse–Čerče 42, 45

Черче Хм., Чемеровецький, Залучанська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1546, Новицький 37.

Čortkuv–Čortkiv 11, 357, 366–67, 369, 379–80

Чортків Тр., Чортківський; 2011, ЕДУАТУ; XVI ст., MS III, 215.

Demšin–Demšyn 116, 214, 217

Демшин Хм., Кам'янець-Подільський, Калачковецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 425.

Derevjani–Derevjany 115

Дерев'яне К-П, Кам'янець-Подільський; 1946, УкрАТП 618; I пол. XVII ст., Крикун 425.

Dirajna // Dirasna–Deražnja 11

Деражня Хм., Деражнянський; 2011, ЕДУАТУ; 1485, АЮЗР VIII/1, 26.

Dirasna-i Hatna – Hatna Deražnja 309

Гатна (кол. н. *Гатна-Деражня*); Хм., Деражнянський, Гатнянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1660, ЕДУАТУ.

Dirasna-i Kalna–Kal'na Deražnja 310

Деражня Кальна (суч. н. *Кальна*); К-П, Деражнянський; 1946, УкрАТП 474; 1629, 1552, Крикун 496.

Diviće–Divyče 380

Локалізація: Сатанів.

Dobrovyani–Dobrivljany 349

Добрівляни Тр., Заліщицький, Добрівлянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530, *ŽDz.* XIX, 175; 1440, ЕДУАТУ.

Dolinyani–Dolynjany 297

Долиняни Вн., Мурованокуриловецький, Долинянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530, *ŽDz.* XIX, 170.

Dumanuf–Dumaniv 69

Думанів Хм., Кам'янець-Подільський, Думанівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530, *ŽDz.* XIX, 163; 1412, ЕДУАТУ.

Dumin // Dumenki 222

Локалізація: Меджибіж.

Dvorilne–Tvorylne 329

Локалізація: Язловець.

Eski Mejibuji–Staryj Medžybiž 240, 244

Меджибіж Хм., Летичівський; 2011, ЕДУАТУ; 1578, Новицький 33.

Feličetin – Fel'styn (Gvardijs'ke) 79

Фельштынъ (суч. н. *Гвардійське*); Проскурів—Зіньків—Поділля; 1889, ГульдПГ 339; 60-ті р. XVI ст., Інкін 15.

Glinani—Hlynjany 318

Локалізація: Бар.

Harbasuv—Horbasiv 286

Горбасів Хм., Летичівський, Горбасівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1565, *ŽDz.* XIX, 185; 1494, ЕДУАТУ.

Himilova—Xmeleva 337

Локалізація: Заліщики.

Hlibuf—Hlibiv 305

Глібів Хм., Новоушицький, Глібівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1509, АЮЗР VIII/1, 37.

Holešni—Olešyn 270

Олешин Хм., Хмельницький, Олешинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 339.

Holoskuf (1)—Holoskiv 44

Голосків Хм., Летичівський, Голосківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII—XVIII ст., Сkochиляс 64, 343.

Holoskuf (2)—Holoskiv 222, 250

Голосків Хм., Кам'янець-Подільський, Голосківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1570, *Жерела* VII, 95.

Horodok Bedrihuv—Bedryxiv-Horodok 79

Бердиховъ Поділля—Ярмолинці; 1653, АЮЗР III/4, 779.

Horodok Kulakuf—Horodok Kulików Gródek 342

Локалізація: Меджибіж.

Horopotova—Xropotova 79

Хропотова Хм., Чемеровецький, Хропотівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 489.

Horošova—Horošova 155

Локалізація: Борщів.

Hreptujuv—Hreptijiv 96

Хребтіїв Хм., Новоушицький, Пилипо-Хребтіївська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2 335.

Hričkuv—Hryckiv 80

Грицьків Хм., Городоцький, Великокарабчіївська сільрада; 2011 ЕДУАТУ; 1565, АЮЗР VII/2, 180.

Hubara—Hubariv 112

Губарів Хм., Новоушицький, Вахновецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VII/2, 335.

Hubin–Hubyn 378

Губин Тр., Бучацький, Миколаївська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1578, *ŹDz.* XVIII, I, 88.

Husatın–Husjatyn 189, 380

Гусятин Тр., Гусятинський, Гусятинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1548, 1507, MPRS IV, № 10944.

Isçe–Tirova // Ščedrova 289

Локалізація: Летичів.

Iskipçe–Skypçe 74

Скипча Хм., Городоцький, Скипченська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочиляс 73.

Iskodenci–Skotyňjany 197

Скотиняни К-П, Городоцький; 1946, УкрАТП 393; XVII–XVIII ст., Скочиляс 69, 268.

Iskovyatinči–Skov’jatyn 166

Сков’ятин Тр., Борщівський, Сков’ятинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 519.

Istadniči–Stadnyci 291

Локалізація: Хмільник.

Is[t]ari Kostantin–Starokostjantyniv 382

Старокостянтинів Хм., Старокостянтинівський; 2011, ЕДУАТУ; 1588, Пів.Ф. 57.

Istorošuv–Storošiv 130

Локалізація: Китайгород.

Isvidofu–Svydova 362

Свидова Тр., Чортківський, Свидівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1939, ЕДУАТУ.

Isvitova–Cvitova 329

Цвіткова Тр., Бучацький, Цвітівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ.

Ivačkuv–Ivačkiv 85

Локалізація: Скала.

Ivankuv–Ivankiv 83

Іванків Тр., Борщівський, Іванківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочиляс 71, 111, 270.

Ivanye (1)–IvanePuste 55

Іване Пусте Тр., Борщівський; XVII–XVIII ст., Скочиляс 71, 112, 270.

Ivanye (2)–Ivane 338

Іване (суч. н. *Іване-Золоте*); Тр., Заліщицький; 2011, ЕДУАТУ; 1583, *ŹDz. XIX*, 263.

Izbrice–Zbryž 82–83

Збриж Хм., Чемеровецький, Сокиринецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1664, Гал. л. I, 577; 1494, ЕДУАТУ.

Izvinace (1)–Dzvynjачка 164

Дзвинячка Тр., Борщівський; 2011, ЕДУАТУ; 1946, УкрАТП, 1159.

Izvinace (2)–Dzvynjač 348, 350

Дзвиняч Тр., Заліщицький; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочилиас 49; 1517, ЕДУАТУ.

Iznamir – Źyznomyr 379

Жизномир Тр., Бучацький, Жизномирська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1457, AGZ XII, 247, 249, 261.

Juravnuf–Źuravne 291

Журавно Вн., Літинський, Журавненська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 342; 1290, ЕДУАТУ.

Kačmazova–Kačmaziv 176

Кацмазів Вн., Жмеринський, Кацмазівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 469.

Kaline–Kalynja 37

Локалізація: Кам'янець.

Kaniv–Kanivka 380

Канівка Хм., Волочеський; 2011, ЕДУАТУ; 1758, АЮЗР I/4, 551.

Kapustyani–Kapustjani 305

Капустяни Хм., Новоушицький, Капустянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 469.

Karišev–Karyšiv 300

Локалізація: Бар.

Kariškova–Karyšiv 178

Пrawdopodobно, що Каришків, засвідчений у дефтері, не є тим самим, який ідентифіковано на сьогодні (*Каришків* Вн., Барський, Каришківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 469). Локалізація *Каришкова* з турецької пам'ятки пов'язана з територією між Чернівцями (Вн. обл.) і Могилевим-Подільським.

Krikuv–Krykiv 191

Криків Хм., Чемеровецький, Шидловецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочилиас 52, 263.

Kirivčani (1)–Kryvčany (1) 112

Кривчани К-П, Староушицький; 1946, УкрАТП 1397; 1627, Крикун 430.

***Kirivčani* (2)–*Kryvčany* (2) 184**

Стосовно омонімічного ойконіма, то, найімовірніше, він зник. Менш імовірно, що це той самий ойконім, що й попередній. Локалізація доволі близька, хоч перший тяжіє до Жвана, а другий – до Ольчедаєва та Вендичан.

***Kirivče* (1)–*Kryvče* 10. 141, 143–44, 146, 148, 150.**

Кривче Тр., Борщівський, Кривченська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1480, AGZ XVIII, 144.

***Kirivče* (2)–*Kryvčyk* 69**

Назва *Кривче* змінилася на *Кривчик* Хм., Дунаєвецький; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 515.

***Kirničani*–*Krynučany* 70**

Криничани Хм., Дунаєвецький, Смотрицька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1441, AGZ XIV, 504.

***Knahinin*–*Knjahynyn* 198, 204–05**

Княгинин Хм., Кам'янець-Подільський, Ходоровецька сільрада 1946, УкрАТП 639; 1469, *ŽDz.* XVIII, I, 33.

***Kojuhuf*–*Kožuxiv* 290**

Кожухів Вн., Літинський, Кожухівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1570, Жерела VII, 83.

***Kolindan*–*Kolyndjany* 367–68**

Коліндяни Тр., Чортківський, Коліндянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1569, *ŽDz.* XIX, 227.

***Konopasne*–*Konopasne* 130**

Локалізація: Китайгород.

***Kopostirin*–*Kopystyrin* 177**

Копистири Вн., Шаргородський, Копистири́нська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1448, AGZ V, 166.

***Kopustin*–*Kopystyn* 250**

Копистин Хм., Хмельницький, Копистинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530–1542, *ŽDz.* XIX, 166.

***Kostantin*–*Novokostjantyniv* 10, 272**

Новокостянтинів Хм., Летичівський, Суловецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1649, Бевзо 123.

***Kosuv*–*Kosiv* 379–80**

Косів Тр., Чортківський, Косівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1564, *ŽDz.* XVIII, I, 99, 102.

Kozluf–Kozliv 184

Козлів Вн., Могилів-Подільський, Козлівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1445, УГ 10.

Kozodeyuf–Kozodejiv 290

Локалізація цієї назви пов'язана з Хмільником на Вінниччині.

Krasilova–Krasyliv 381

Красилів Хм., Красилівський район; 2011, ЕДУАТУ; 1444, AS I, 40.

Kremyen–Kreminne 79

Кремінна Хм., Городоцький, Кременянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1612, Крикун 430; 1547, ЕДУАТУ.

Krivčan–Kryučany 213

Кривчани К-П, Староушицький; 1946, УкрАТП 1397; 1627, Крикун 430.

Kropotova–Xropotova 71–74

Локалізація: Кам'янець.

Kulikuf–Kulykiv 290

На Поділлі зафіксовано ойконім Куликів (Монастирищенський; 1927, СПУО 684; XVI–XVII ст., *ŽDz.* XXI, 54, 296, 639; XVI ст., Клепацький 356), однак омонімічна назва з дефтеру іншої локалізації – Хмільник на Вінничині.

Kumanovka–Kumaniv 381

Куманів Хм., Городоцький, Хоптинеська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530–1542, *ŽDz.* XIX, 164; 1480, ЕДУАТУ.

Kupin–Kupyn 79

Купин Хм., Городоцький, Купинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 337.

Kuzmin–Kuz'myn 79

Кузьмин Хм., Городоцький, Кузьминська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 431.

Latičova–Letyčiv 222, 278, 289

Летичів Хм., Летичівський, Летичівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1516, Бевзо 125; 1411, ЕДУАТУ.

Lipčane–Lypčany 180

Липчани Вн., Могилів-Подільський, Козлівська сільрада; 1946, УкрАТП 1716; 1622, Крикун 473.

Lozni–Lozny 284

Фіксація цього ойконіма в турецькому джерелі дає змогу поглибити його хронологію, адже було лише дві фіксації (*Лозни* Хм., Летичівський, Сахнівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1903, ГульдПГПЗ 269).

Lubar–Ljubar 382

Любар Жт., Любарський, Любарська селищна рада; 2011, ЕДУАТУ; 1637, 1594, СРУкр. 404, 468.

Makni–Makny 291

Локалізація: Хмільник.

Mejibuji (1)–Medžybiž 4, 10, 194, 222–26

Меджибіж Хм., Летицівський; 2011, ЕДУАТУ; 1578, Новицький 33.

Mejibuji (2)–Mežyriv 297

Межирів Вн., Жмеринський, Рівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1552, АЮЗР XVIII/1, 153.

Mihalkova – Muxalkiv 157

Михалків Тр., Боршівський, Устянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XV ст., MRPS II, № 1305.

Mihaylova–Mohyliv 4, 5, 10, 167

Могилів-Подільський; Вн., 2011, ЕДУАТУ; 1579–1582, АНР 21.

Miškuv–Myškov 355

Мишків Тр., Залщицький, Мишківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1542, 1530, ŹDz. XIX, 164, 184, 223; 1495, ЕДУАТУ.

Milyova–Xmeleva 378

Локалізація: Язловець.

Mlunuv–Mlyniv 270

Локалізація: Хмельницький.

Molohuf–Moloxiv 315

Молохів (суч. н. *Северинівка*); Вн., Жмеринка; XVII–XVIII ст., Сkochиляс 345; 1565, АЮЗР VII/2, 230.

Mordin–Mordyn 222, 282

Мордин Прилужне–Старокостянтинів; 1737, АЮЗР III/3, 247, 253; XVII–XVIII ст., Сkochиляс 338.

Morozuv–Morozivka 318

Локалізація: Бар.

Movčyani–Movčany 176

Локалізація цього ойконіма – Шаргород, тому омонімічна назва на Поділлі (*Мовчани* Хм., Красилівський, Щиборівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1765, АЮЗР V/2, 1, 94) не має стосунку до засвідченої в турецькому документі.

Nahoran–Nahorjany (1) 200, 204

Нагоряни Хм., Кам'янець-Подільський, Довжоцька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 336.

Nahoryane—Nahorjany (2) 179

Нагоряни Вн., Могилів-Подільський, Козлівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1622, Крикун 434.

Nahoryani—Nahorjany (3) 270

Локалізація: Хмельницький

Nemirče—Nemerče 183

Немерче Вн., Мурованокуриловецький, Немерченська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 477.

Obuhi—Obuxiv 318

Обухів Вн., Мурованокуриловецький, Обухівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVI—XVII ст., *ŽDz.* XXI, 335, 338, 343, 475, 501, 503, 564, 573, 628.

Ohni—Oxny 291

Локалізація: Хмільник.

Olçeduf // Olçedayuv Mali—Malyj (Nyžčyj) Ol'čedajiv 184

Нижчий Ольчедаїв Вн., Могилів-Подільський, Кукавська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1464, АЮЗР VIII/1, 23.

Olçeduf Veliki—Velykuj (Vyžč-) Ol'čedajiv 300

Ця назва не збереглася, однак маємо засвідчені в цьому ж столітті ойконіми: *Ольчидаїв Новий*; Вн., Яришівський; I пол. XVII ст., Крикун 478. *Ольчидаїв Старий*; Вн., Яришівський; I пол. XVII ст., Крикун 479.

Orinin—Orynyn 46, 48

Оринин Хм., Кам'янець-Подільський, Орининська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 336.

Oromin—Virmeny 43

Ормяни (суч. н. *Великозалісся*) Хм., Кам'янець-Подільський; XIX—XX ст., Легун 230; 1582, СРУкр. 67.

Oslamuv — Oslamiv 297

Осламів Хм., Віньковецький, Осламівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII—XVIII ст., Скочиляс 351.

Ostrovčani—Ostrivčany 124

Острівчани Хм., Кам'янець-Подільський, Ходоровецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 517.

Ozeryany—Ozerjany 368

Озеряни Тр., Боршівський, Озерянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1565, *ŽDz.* XIX, 193, 222.

Papšin—Babšyn 138

Бабишин Хм., Кам'янець-Подільський, Гринчуцька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 421; 1445, ЕДУАТУ.

Petrani—Petrani 312

Петрані Вн., Жмеринський, Кармалюківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1563, АЮЗР VIII/1, 207.

Pisočna—Stara PISOČNA 75

Пісочна Стара Хм., Городоцький, Старопісочнянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1661, АЮЗР VII/2 515; 1493, ЕДУАТУ.

Pobуна—Pobуjna 130.

Побійна Велика Хм., Дунаєвецький, Великопобіянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII ст., Крикун 512.

Poloskiruf—Proskuriv 10, 222, 254

Проскурів Поділля; 1903, ГульдПГ 337; 1493, АЮЗР VIII/2, 339.

Porosatkuv—Porosjatkiv (Velykyj) 306

Поросятків (суч. н. *Великий Олександрів*); Хм., Віньківці; 1786, СРУ X—465; 1493, АЮЗР VIII/2, 335.

Probijena—Probižna 368, 380

Пробіжна Тр., Чортківський, Пробіжнянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1569, *ŽDz.* XIX, 229, 288.

Proniluv—Pronyliv 228

Пронилів Хм., Летичів; XVII—XVIII ст., Скочиляс 65, 344.

Pуаиіани—P'јатнуіану 81

П'ятничани Хм., Чемеровецький, П'ятничанська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530, *ŽDz.* XIX, 163.

Rohozna—Rohizna 210, 214

Рогізна Хм., Кам'янець-Подільський, Калачковецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1741, 1629, 1591, Крикун 437.

Rojni—Rožny 289

Локалізація: Летичів.

Rujііna—Rožуіna 267

Локалізація ойконіма *Rujііna* в дефтері свідчить про те, що йдеться про сучасну назву *Ружичанка* (*Рожична Нова* Летичів — Меджибіж; 1610, 1578, Крикун 482; 1542, 1530, *ŽDz.* XIX, 168), а не *Rožуіna*.

Runkuš—Runkošiv 105, 213, 217

Рункошів Хм., Кам'янець-Подільський, Грушківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1765, АЮЗР V/1, 1, 173; 1431, ЕДУАТУ.

Sahni—Saxny 289

Локалізація: Летичів.

Sapahuv–Sapohiv 166

Сапогів Тр., Борщівський, Сапогівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530–1542, *ŽDz.* XIX, 165.

Satanova–Sataniv 185, 188–92

Сатанів Хм., Городоцький, Сатанівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530–1542, *ŽDz.* XXI, 164, 179, 181, 230, 237, 242; 1404, ЕДУАТУ.

Sideriova–Sydoriv 190–91

Сидорів Тр., Гусятинський, Сидорівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 335; 1380, ЕДУАТУ.

Sihani–Cyhany 83

Цигани (суч. н. *Рудки*) Тр., Скала-Подільський; 1946 УкРАТП, 1031; 1569, *ŽDz.* XIX, 226.

Sinkuv–Syn'kiv 158

Синьків Тр., Заліщицький, Синьківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1565, *ŽDz.* XIX, 196, 295; 1427, ЕДУАТУ.

Stabalovçova–Stabalivciv 86

Локалізація: Скала.

Stemin–Stemin 291

Локалізація: Хмільник.

Stipankuv–Stepanky (2) 177

Степанки Вн., Мурованокуриловецький; 2011, ЕДУАТУ.

Suboç–Suboç 210, 214

Субіч Хм., Кам'янець-Подільський, Калачковецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1543, MRPS IV, III, № 20997.

Sviçnaya–Sviçna 287

Свічна Хм., Летичівський, Кудинська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1542, 1530, *ŽDz.* XIX, 169.

Şelehuvka–Şelexove 307

Шелехове Хм., Деражнянський, Божиковецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1551, АЮЗР VIII/1, 144.

Şelestyan–Şelestjany 112

Шелестяни Хм., Новоушицький, Косиковецька сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1625, Крикун 445.

Timkuv–Tymkiv 323

Тимків Хм., Новоушицький, Отроківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 442.

Tinna–Tynna 78

Тинна Хм., Дунаєвецький, Тиннянська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1661, АЮЗР VII/2, 521.

Toroške–Tors'ke 335, 338

Torske Тр., Заліщицький, Торськівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1530, *ŽDz.* XIX, 165, 219, 220; 1440, ЕДУАТУ.

Trenbovl–Terebovlja 379–80

Terebovlya Тр., Теребовлянський; 2011, ЕДУАТУ; 1097, Лавр. 55.

Turil'ce–Turyl'če 83

Turil'che Тр., Боршівський, Турильченська сільрада; 2011, 1458, AGZ XI, 340, ЕДУАТУ.

Turubčin–Trubčyn 143

Trubčyn Тр., Борщівський, Вигодська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; I пол. XVII ст., Крикун 419.

Tutoruv Bile–pole Tudoriv 380

Tudoriv Тр., Гусятинський, Тудорівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1511, АЮЗР VIII/4, 56; 1442, ЕДУАТУ.

Uhrin–Uhryn' 369

Uhrin' Тр., Чортківський, Угринська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочиляс 106, 259.

Ulanuf–Ulaniv 292

Ulaniv; Вн., Хмільницький, Уланівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1565, АЮЗР VII/2, 163; 1434, ЕДУАТУ.

Urusilova–Rusyliv 379

Rusiliv Тр., Бучацький, Русилівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочиляс 43, 233.

Ušrubka–Šrubkiv 230

Šrubkiv Хм., Летичівський, Шрубківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочиляс 65, 344.

Vendičani–Vendyčany 184

Vendičani Вн., Могилів-Подільський, Вендичанська селищна рада; 2011, ЕДУАТУ; 1622, Крикун 460; XVI ст., ЕДУАТУ.

Virmenska–Virmen'ska 69

Локалізація: Кам'янець.

Vivčani–Vivčany 78

Локалізація: Кам'янець.

Yablonuv–Jabluniv 380

Jabluniv Тр., Гусятинський, Яблунівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1404, АЮЗР VIII/2, 327.

Yaltuški–Jaltuškiv 11, 298

Jaltuškiv Вн., Барський, Ялтушківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1542, 1530, *ŽDz.* XIX, 170.

Ялтушків Підлісний Вн., Барський, Підлісноялтушківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочилиас 12, 327, 336.

Yaruşuf–Jaryşiv 173

Яришів Вн., Могилів-Подільський, Яришівська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; XVII–XVIII ст., Скочилиас 66, 348, Скочилиас Лв. 314; 1569, ЕДУАТУ.

Yufçi–Ivča 290

Івча Вн., Літинський; 2011, ЕДУАТУ; 1493, АЮЗР VIII/2, 342.

Zaluf–Dzjaliv 176

Дзяловь (суч. н. *Кам'яногірка*) Вн., Жмеринка; 1903, ГульдПГПЗ, 330; 1671, Гал. л., I/д, 475.

Zinkuv–Zin'kiv 11, 302, 304, 322–23

Зіньків Хм., Вінковецький, Зіньківська сільрада; 2011, ЕДУАТУ; 1545, АЮЗР VI/1, 20; 1404, ЕДУАТУ.

Отже, Дефтер муфассал 1681 року – історичне джерело, яке уможливує не лише вивчення соціально-економічних і політичних стосунків в Османській імперії, а й репрезентує детальні переписи провінцій імперії, які містять назви поселень, відомості про населення Поділля тощо. Оприлюднене турецьке рукописне джерело відкриває перед дослідниками низку історичних питань, що стосуються Поділля 1672–1699 рр. Ця пам'ятка важлива і для лінгвістичних студій, зокрема ономастичних. Представлені в Дефтері муфасалі списки українських (руських) та деяких польських імен, християнських імен поляків, зареєстрованих у Кам'янці, єврейських, вірменських, грецьких, болгарських та південнослов'янських імен, перелік ойконімів та інших власних географічних й етнічних назв – це прекрасна джерельна база для ономастичних студій у сфері ойконіміки та антропоніміки, адже маємо справу з ретельним описом 844 зареєстрованих поселень і поіменного реестру дворів та їхніх господарів у межах Кам'янецького, Меджибізького, Барського та Язловецького санджаків. Наголошую, що Дефтер муфассал містить не лише географічні назви та антропоніми; зафіксовано в ньому й гідроніми та мікротопоніми. Ця турецька пам'ятка дає можливість точно локалізувати назви поселень, цьому сприяє не тільки опис населених пунктів, а й карти, на яких візуалізовано території навколо Сатанова, Чорного Острова, Плоскирова, Меджибожа, Константинова, Язлівця, Кам'янця, Бара.

Щодо аналізу конкретного ойконімного матеріалу, то зі 176 ойконімів архаїчних типів (*-*ьл*-, *-*ьск*-, *-*ану*- / *-*яну*-, *-*итји*-, *-*ј(ь)*-, *-*ов*- / *-*ев*-, *-*ін*-), зафіксованих у Дефтері муфассалі, 32 назви раніше не виявлено, що становить 18%. Це доволі великий відсоток, однак треба пам'ятати, що ці ойконіми змінювалися, могли переходити з одного типу в інший тощо. Для кількох назв, зафіксованих у Дефтері, поглиблено хронологію, що дуже важливо для стратиграфічних досліджень.

Історичних пам'яток, які б репрезентували онімкон Поділля XVII ст., дуже мало. Тому поява Дефтеру муфассалу — це важлива подія насамперед у джерелознавстві, а для ономастів цей фоліант — безцінне джерело пропріального матеріалу з території Поділля.

¹ Крикун М. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 603.

² Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672—1699. Warszawa, 1994.

³ Dziubiński A. In: Przegląd Historyczny. 1995. № 86/1. S. 107—111.

⁴ Wójcik Zb. In: Kwartalnik Historyczny. 1995. Rocz. III. S. 3—4.

⁵ Крикун М. In: Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1998. Вип. 33. С. 290—295.

⁶ Крикун М. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 606.

⁷ Kołodziejczyk D. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Part I: Text, Translation, and Commentary. Kyiv; Cambridge; Massachusetts, 2004. P. 31.

⁸ Там само. Р. 73—78.

⁹ Там само. Р. 79—277, 300—453.

¹⁰ Там само. Р. 1.

¹¹ Крикун М. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях. С. 612—614.

Джерела

- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859—1914. Ч. I—VIII.
- Бевзо — Бевзо О.А. Львівський літопис і острозький літописець. К., 1970.
- Гал. л. — Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год / Сост. А.С. Петрушевич // Литературный сборник. Львов, 1874—1897.
- ГульдПГ — Гульдман В.К. Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольск, 1889.

- ГульдППЗ – Поместное землевладение в Подольской губернии / Сост. В.К. Гульдман. Каменец-Подольский, 1903.
- ЕДУАТУ – Україна. Адміністративно-територіальний устрій: електронний довідник. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/a002>
- ЕСЛГНПР – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.
- Жерела – Жерела до історії України-Руси. Матеріали до історії Галичини. Акти з 1648–1649 / Зібр. і впоряд. С. Томашівський. Львів, 1898–1903. Т. IV–VII.
- ІМС – Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. / Голов. редкол. П.Т. Тронько. К., 1967–1973. Т. 1–26.
- Інкін – *Інкін В.* Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси. Львів, 2004.
- Клепатський – *Клепатский П.Г.* Очерки из истории Киевской земли. Одесса, 1912. Т. 1. Литовский период.
- Крикун – *Крикун М.* Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки НТШ. Праці іст.-філософ. секції. Львів, 2002. Т. 243. С. 374–521.
- Лавр. – Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. СПб., 1846. Т. I.
- Легун – *Легун Ю.* Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Вінниця, 2005.
- Новицкий – *Новицкий И.* Очерк истории крестьянского сословия Юго-Западной России в XV–XVIII веке [Предисл. к I тому VI части Архива Юго-Западной России]. К., 1876.
- Шв.Ф. – Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): зб. док. / Упорядники: Я.Д. Ісаєвич, О.А. Купчинський, О.Я. Мацюк, Е.Й. Ружицький. К., 1975.
- Скочиялс – *Скочиялс І.* Генеральні візитації Київської унійної метрополії XVII–XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів, 2004. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій.
- Скочиялс Льв. – *Скочиялс І.* Галицька (Львівська) єпархія XVII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010.
- СПУО – Список поселень Уманської округи. Умань, 1927.
- СРУ – Селянський рух на Україні (середина XVIII–перша чверть XIX ст.): зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г.В. Болотова та ін. К., 1978.
- СРУкр. – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: зб. док. і матеріалів / Упоряд. Г.В. Боряк та ін. К., 1993.

- УГ – Українські грамоти XV ст. / Підготов. тексту, вступ. ст. і комент. В.М. Русанівського. К., 1965.
- УкрАТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947.
- АНР – Atlas historyczny Polski / [Red. W. Czapliński, T. Ładogyrski]. Wyd. 2. Warszawa, 1970.
- AGZ – Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie / Wyd. L. Tatomir, F.X. Liske, A. Prochaska. Lwów, 1868–1906. T. I–XX.
- AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. pod kierown. Z.L. Radziwińskiego, przy współdz. P. Skobelskiego, B. Gorczaka. Lwów, 1887–1897. T. I–V.
- MRPS – Matricularum Regni Poloniae Summaria (= Sumariusz ksiąg Metryki Koronnej) excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Casimiri IV regis tempora complectens (1447–1492) / Contextuit indicesque adiecit Th. Wierzbowski. Varsoviae, MCMV–MCMXIX. T. I–VI.
- MS – Monumenta Confraternitatis stauropigianae Leopoliensis / Ed. W. Milkowicz. Leopoli, 1895. T. I.
- ŹDz. – Źródła dziejowe. Warszawa, 1877–1894. T. V–XXII.

Н.І. Лісняк
(Київ)

МІКРОТОПОНІМИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ, МОТИВОВАНІ АНТРОПОНІМАМИ

Мікротопонімія Західного Поділля – невід’ємна частина топонімного простору України. Власні назви малих географічних об’єктів, представлені в нашій картотечі, утворені від апелятивів та онімів. Матеріали засвідчують, що твірні основи західноподільських мікротопонімів мотивували різні власні назви, передусім антропоніми й топоніми. У них відобразилася історія краю, родинні стосунки місцевого населення тощо. Об’єкт аналізу в пропонованій статті – мікротопоніми Західного Поділля, утворені від антропонімів.

Дослідники відантропонімних назв мікротопооб’єктів визначають різну продуктивність таких утворень. Зокрема, М.О. Карпенко вважає їх найпродуктивнішою групою мікротопонімів¹. Дослідниця закарпатських мікротопонімів басейну Ужа В.Ф. Баньої наголошує на середньому ступені продуктивності таких назв².

Зазначимо, що українські відантропонімні топоніми та мікротопоніми досліджували Д.Г. Бучко, М.О. Демчук, М. Дуйчак, М.Л. Хуdash, В.В. Лучик, С.О. Вербич, О.І. Михальчук та інші, і майже кожен із мовознавців указував на труднощі, які виникають під час розрізнення відантропонімних та відапелятивних назв мікротопооб’єктів.

Відантропонімні мікротопоніми Західного Поділля утворені від імен, прізвищ і прізвиськ людей. У нашій картотечі ця група становить 60% назв. Такі мікротопоніми поділяємо на дві групи. До першої належать мікротопоніми, утворені від власних особових імен, а до другої – мікротопоніми, в основі яких – відпрізвисьцеві та відпрізвиськові деривати.

Власні імена людей, відображені в мікротопонімах Західного Поділля, це здебільшого чоловічі імена християнського календаря східного обряду та їхні гіпокористичні варіанти. Наприклад: *Андрій, Андріян, Андрусик, Андрух, Архип, Валько, Василечко, Василь, Василько, Васько, Волександр, Гаврило, Гілько, Гнатко, Гнатуньо, Гриньо, Гриць, Данилко, Данило, Демко, Дмитро, Зінько, Іван, Іванцьо, Іваночко, Івась, Івасько, Ївун, Йван, Йвасько, Йвон, Йосип, Карпо, Касько, Кирило, Кіндрат, Ксенько, Кузьо, Лесьо, Лук'ян, Макар, Максим, Марко, Мартин, Мар'ян, Микита, Миколай, Миронко, Митрофан, Михаленько, Назар, Нітефор, Нуфрій, Олекса, Онофер, Павло, Панько, Петро, Роман, Романко, Романьо, Савко, Софат, Свідор, Семен, Семенко, Семко, Софій, Станіслав, Стас, Стах, Стефко, Стефцьо, Тарас, Только, Федір, Хома, Юрко.*

Серед них трапляються й повні імена та варіанти імен католицького календаря: *Адасько, Тадеуш, Юзик, Юзьо, Якуб, Ян.*

Поряд із християнськими в основах аналізованих мікротопонімів зафіксовано також генетично єврейські імена: *Берко, Борух, Лейба, Мошко, Шоломко.*

Відіменні мікротопоніми Західного Поділля представлені однослівними, двослівними назвами та прийменниковими конструкціями. До однослівних способом універбізації перейшли колишні двослівні, коли відпадала потреба в базовому компоненті, наприклад: *Гількова* (гора), *Грицева* (вулиця), *Дмитрове* (пасовище), *Іванцева* (долина), *Йосипова* (долина), *Кіндратів* (сад), *Мітрова* (частина лісу), *Панькова* (вулиця), *Петрівка* (вулиця), *Пилипівка* (вулиця), *Тарасова* (криниця), *Федорова* (гора). Цей процес міг розвиватися і в зворотному напрямі, оскільки, як фіксують записи, у тому самому населеному пункті функціонують два мікротопоніми на позначення одного об'єкта, так звані мікротопоніми-дублети: *Йванова Гора* (гора) – *Йванова* (гора), *Назарова Вулиця* (вулиця) – *Назарова* (вулиця).

Найбільшу групу відіменних мікротопонімів становлять двослівні назви. Наприклад: *Адаськів Яр* (балка), *Андріїв Вир* (вир), *Андріянів Сад* (сад), *Антонова Круча* (круча), *Василевий Кут* (пасовище), *Беркова Руда* (поле), *Василечкова Долина* (луг), *Василів Сад* (сад), *Василькова Долина* (долина, пасовище), *Гаврилів Клин* (поле), *Григорів Яр* (долина), *Грицьова Долина* (город, поле), *Данилів Кут* (ліс), *Іванова Круча* (круча), *Іванова Бинда* (поле), *Іванова Долина* (поле), *Іванова Рогатка* (ліс), *Іванова Круча* (круча), *Івановий Берег* (берег), *Йванова*

Гора (гора), *Йосафатова Долина* (кут села), *Йосипові Рови* (рів), *Лейбова Долина* (поле), *Лейбове Поле* (поле), *Мар'янів Ліс* (ліс), *Мошків Щовб* (урвище), *Назарова Вулиця* (вулиця), *Пітрів Клиниц* (яр), *Романовий Садок* (сад), *Стефанів Горбок* (горб), *Стефків Кар'єр* (кар'єр), *Стахів Міст* (міст), *Стахова Посадка* (ліс), *Толькова Калабаня* (болото), *Юзькова Бинда* (поле), *Якубова Стінка* (ліс) тощо.

Невелику групу відіменних мікротопонімів формують прийменникові конструкції. Дослідники стверджують, що такі власні назви поширені майже на всій слов'янській території³. Наприклад: *Біля Кирила* (місце купання), *Коло Миколая* (в'їзд), *Коло Тадеуша* (поле), *Коло Яна* (поле), *Коло Йвана з-під греблі* (стежка).

Для творення мікротопонімів Західного Поділля використовували й жіночі імена: *Анна*, *Варвара*, *Варварка*, *Верка*, *Воленя*, *Галька*, *Гандзя*, *Гануська*, *Ганька*, *Ганя*, *Дарина*, *Єва*, *Єлена*, *Іванка*, *Йвіна*, *Катерина*, *Катеринка*, *Марина*, *Маринка*, *Марійка*, *Марія*, *Михайлінка*, *Ніна*, *Оксана*, *Олена*, *Павліна*, *Пазя*, *Паранька*, *Поліна*, *Руся*, *Танючка*, *Текля*, *Феська*, зокрема й жіночі імена католицького календаря: *Бронька*, *Зося*, *Кася*, *Каська*, *Марися*, *Рузя*.

Жіночі імена чи прізвиська в минулому значно рідше мотивували основи мікротопонімів, аніж чоловічі, адже саме чоловік був головою сім'ї, годувальником, старійшиною роду. Жінка ж була лише другою особою в родині. Та все ж таки за певних обставин жіночі імена, прізвиська чи прізвища також могли мотивувати назви мікротопооб'єктів. Це було тоді, коли на жінку переходили обов'язки голови сім'ї або ж коли жінка чимось особливим виділялася серед інших. Таким чином й постали такі мікротопоніми, як *Александрія* (хутір), *Біля Танькового Хреста* (поле), *Броньчина Стежка* (стежка), *Варварчина Стежка* (стежка), *Гальчине* (пасовище), *Гандзин* (сад), *Євіна* (пасовище, ліс), *Єленине Болото* (болото), *Катерини* (частина лісу), *Касьчин* (горб), *Коло Анни* (пасовище), *Коло Волени* (джерело), *Коло Марині з Ружової хати* (куток села), *Коло Маринки* (стежка), *Коло Ніни* (поле), *Коло Танючки* (круча), *Маринин Пляц* (пасовище), *Марищине Джерело* (джерело), *Павлінин* (рів), *Паранчин* (яр), *Поліна* (поле), *Теклине* (поле), *Фещина Долина* (урочище). З-поміж досліджуваних назв зафіксовано однослівні, двослівні та прийменникові відіменні утворення.

У наших матеріалах представлено сотні мікротопонімів, сформованих на базі прізвищ та прізвиस्क. Більшість їх свідчить про тісний

зв'язок людей із землею. Серед місцевих назв, утворених від таких онімів, перше місце посідають присвійно-прикметникові назви, що вказують на те, кому саме належала, чією власністю була певна місцевість, хто на ній проживав чи господарював. Наприклад: *Баболенка* (пасовище), *Байкове* (пасовище), *Безпалка* (сад), *Верстюкова* (вулиця), *Вільчинського* (поле), *Гаврилишина* (ліс), *Горішного* (вулиця), *Грабарчикова* (балка), *Гретівка* (пасовище, поле), *Грубянівка* (частина села), *Джурин* (потік), *Дзигманова* (стежка), *Дзюбанська* (долина), *Ковальський* (ліс), *Левонтова* (хутір), *Лищинських* (кут села), *Марчукове* (озеро), *Немирівка* (поле), *Олійникова* (гора), *Онуфрейка* (кут села), *Петьчишина* (вулиця), *Пробухарів* (поле), *Г'ялова* (вулиця), *Хом'яківка* (вулиця), *Хранівщина* (поле), *Цизерівський* (сад), *Черникове* (пасовище), *Штуркове* (пасовище), *Яциків* (поле) тощо. Належність мікротопооб'єктів певному власникові виражена в їхніх назвах за допомогою присвійно-прикметникових суфіксів *-ів*, *-ов*, *-ев*: *Апостолів* (поле, сад), *Бабійова* (гора, ліс), *Байсаровичова* (долина), *Баранів* (сад), *Вухачева* (вулиця), *Дармоносова* (вулиця), *Дармоходове* (поле). Мікротопоніми *Баболенка*, *Безпалка*, *Білавіна*, *Блацишина*, *Боднарка*, *Гаврилишина*, *Онуфрейка* та інші – посесивні утворення у формі родового відмінка від прізвищ *Баболенко*, *Безпалко*, *Білавін*, *Блацишин*, *Боднарко*, *Гаврилишин*, *Онуфрейко*. Окремі назви не мають присвійного суфікса, а засвідчені у формі називного відмінка однини відповідного іменника. Наприклад: *Білофоцик* (ліс), *Веприк* (вулиця).

Серед відпрізвищевих і відпрізвиських мікротопонімів наявна велика кількість двослівних назв моделі «присвійний прикметник + іменник». Наприклад: *Біликів Яр* (яр), *Близнюкове Поле* (поле), *Бобрікове Озеро* (пасовище), *Богушова Долина* (долина), *Ваців Ліс* (ліс), *Верещакове Поле* (поле), *Войткова Долина* (поле), *Галаюшкове Поле* (поле), *Гахів Ліс* (ліс), *Гладійова Пасека* (чагарник), *Гойдів Рів* (яр), *Гонтові Поля* (поле), *Грабіїв Луг* (луг), *Гурасева Кузня* (кут села), *Джявалова Долина* (долина), *Довбушева Гора* (гора), *Желізняків Сад* (пасовище), *Заяців Гай* (хутір), *Зозуляків Ліс* (ліс), *Їсакова Криниця* (ліс), *Комарова Долина* (долина), *Косарева Гора* (гора), *Крукова Долина* (поле), *Кубаїв Рів* (рів), *Лисове Поле* (поле), *Литвинова Криниця* (криниця), *Мельників Сад* (сад), *Мілінів Берег* (берег), *Пацова Долина* (долина), *Пацулів Садок* (поле), *Перцева Долина* (долина), *Пирогове Поле* (поле), *Процева Березина* (ліс), *Путерові Корчі* (сад), *Радова Гора*

(гора), *Ребрикова Гора* (гора), *Рєвова Вулиця* (вулиця), *Рекушова Долина* (долина), *Рємєзова Пасіка* (долина), *Розумнів Горб* (частина лісу), *Сабадахів Клин* (ліс), *Сватєнковє Поле* (поле), *Трембачові Поля* (поле), *Черваків Окіп* (поле), *Ябчарова Долина* (долина) тощо.

Окрему групу становлять мікротопоніми, утворені за моделлю «іменник + іменник»: *Костановського Город* (частина лісу), *Медицького Долина* (поле), *Ярушевського Гай* (гай).

У наших матеріалах зафіксовано двокомпонентні мікротопоніми, де стрижневе слово перебуває в позиції:

а) модель «іменник + присвійний прикметник»: *Долина Вузнякава* (долина);

б) модель «іменник + іменник»: *Долина Боярських* (долина), *Долина Дємбїцького* (поле), *Лінія Гринька* (ліс), *Ліс Заячихи* (ліс), *Сад Безпалка* (сад), *Сад Семчишиного* (сад), *Сад Турбацького* (сад).

Польові записи засвідчують й трикомпонентні мікротопоніми, наприклад, *Ліс Великої Марії*, *Ліс Кучаривої Ганьки*. Очевидно, особові назви *Велика Марія* та *Кучарива Ганька* — це антропоніми, що функціонують як прізвиська.

Наші матеріали містять ще й такі двокомпонентні мікротопоніми, в яких відображено ім'я та прізвище особи, яка, напевно, була власником названого об'єкта, наприклад: *Гілька Кулинського* (поле), *Івана Кльопативого* (поле), *Івана Лисого* (поле), *Івана Ядрикового* (поле), *Йосина Красєвичового* (поле), *Сємка Матвійцевого* (поле). Імовірно, донедавна ці назви побутували як трикомпонентні.

Десятки відпрізвищєвих та відпрізвищєкових мікротопонімів Західного Поділля мають форму множини. Прізвище (або прізвисько) голови сім'ї, першого поселєнця переходило на всіх членів роду, а згодом закріплювалося за людьми, які жили на певній території. Відповідно місцевість, де вони проживали, називали ім'ям того роду. Найчастіше родові йменування ставали назвами хуторів, вулиць, кутків села, рідше — полів, пасовищ. Деривати від родових назв згадано в працях Л.Л. Гумєцької⁴, Ю.О. Карпенка⁵, Д.Г. Бучка⁶, М.Л. Худаша та М.О. Дємчук⁷ та ін. Враховуючи особливості виникнення аналізованих онімів, Д.Г. Бучко⁸ пропонує називати їх відродинними назвами. Наші польові записи фіксують такі родові (відродинні) мікротопоніми: *Борухи* (хутір), *Бурдилі* (горб), *Будзяки* (кут села), *Германи* (частина села), *Глєвки* (місце розваги), *Горанці* (частина села), *Долиняги* (частина села), *Запорожани* (частина села), *Ков-*

туни (хутір), *Козаки* (поле), *Ковші* (поле) *Крутяки* (вулиця), *Мадзури* (вулиця), *Мандрики* (частина села), *Пархуни* (кут села), *Погоряни* (вулиця), *Погумейки* (поле), *Пушкарі* (частина села), *Сварки* (поле), *Турки* (гора), *Хоминци* (хутір), *Шевці* (кут села) тощо.

Наша картотека містить також чимало мікротопонімів із суфіксом *-ів-к(а)*. Як відомо, він виник способом поєднання присвійно-прикметникового форманта *-ів* із субстантивним суфіксом *-к(а)*. Утворення із цим формантом широко представлені в українській топонімії, зокрема в ойконімії, гідронімії та мікротопонімії. Твірними основами мікротопонімів Західного Поділля такої моделі були зазвичай прізвища чи прізвиська, зрідка – імена. Наприклад: *Андрухівка* (криниця), *Антонівка* (урочище), *Бабійка* (кладовище), *Гайдівка* (вулиця), *Гацівка* (поле), *Деренівка* (кут села), *Дідурівка* (кут села, частина села), *Дубранівка* (кут села), *Жирманівка* (частина села), *Іванівка* (частина села), *Йосипівка* (хутір), *Калабайка* (вуличка, кут села), *Кобзарівка* (кут села), *Козирівка* (кут села), *Лапайка* (вулиця, кут села), *Масівка* (вулиця, поле), *Немирівка* (поле), *Нітефорівка* (кут села), *Панасівка* (ліс), *Петрунівка* (вулиця), *Собулівка* (поле), *Ходорівка* (хутір), *Цимбалівка* (вулиця) тощо.

Невелику групу відантропонімних мікротопонімів становлять прийменникові конструкції: *Біля Лисканюка* (в'їзд), *Біля Цаля* (поле), *Від Бутлика* (поле), *За Бандирою* (в'їзд), *За Білаком* (поле), *За Волийником* (поле), *За Дурисітом* (пасовище), *За Смоляком* (поле), *Коло Гусака* (кут села), *Коло Жука* (дорога, поле), *Коло Лилика* (луг), *На Демидяки* (дорога), *Під Зеленським* (пасовище), *Під Опалом* (горб, кут села), *Поза Коваликом* (дорога). Такі назви конкретизують розміщення йменованого об'єкта.

Аналізуючи мікротопоніми Західного Поділля, утворені від імен, прізвищ та прізвиськ, бачимо, що більшість із них – українськомовні утворення: *Андріїв Вир* (вир), *Андрухівка* (криниця), *Бабійова* (гора), *Бабінець* (кут села), *Безпалка* (сад), *Боднарова* (криниця), *Бойчукова* (криниця), *Вівушів* (гора), *Гайбишин Рів* (поле), *Гончарівка* (вулиця), *Гудилів* (вулиця), *Довбушева Гора* (гора), *Жабирівка* (кут села), *Желізняків Сад* (пасовище), *Іванова Рогатка* (частина села), *Левентова* (хутір), *Місачикова Долина* (поле), *Немирівка* (поле), *Оленине Болото* (поле), *Павлінин* (рів), *Раківка* (ліс), *Сидорівка* (хутір), *Струсєва* (ліс), *Тютюнова Поляна* (гай), *Унятова Долина* (частина села), *Чуганівка* (пасовище), *Шпиликова* (вулиця), *Шурова* (вулиця).

Досліджувані відантропонімні мікротопоніми Західного Поділля утворені різними способами: одні з них не мають посесивного форманта, а представлені у формі називного відмінка однини відповідного іменника, у решти ж присвійність виражена за допомогою закінчення родового відмінка однини або множини, а в частини — через присвійно-прикметниковий суфікс.

---

¹ Карпенко М. Відантропонімні мікротопоніми Кременецького району Тернопільської області // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. Чернівці, 2007. Вип. 354–355. С. 167.

² Баньої В.Ф. Закарпатські мікротопоніми басейну річки Ужа, мотивовані антропонімами // Одеський лінгвістичний вісник. Одеса, 2014. Вип. 4. С. 8.

³ Адамовіч Я. Мікратапанімічні назви. Мінск, 1971.

⁴ Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. К., 1958.

⁵ Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. К., 1973.

⁶ Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів, 1990.

⁷ Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). К., 1991.

⁸ Бучко Д.Г. Відродинні ойконіми Надсяння // Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica: VII Міжнар. навук. канф. “Беларуска-руська-польська супастаўляльнае мавазнаўства, культуралогія”. Віцебск, 2006. С. 294–296.

О.С. Мосур
(Львів)

МІКРОТОПОНІМИ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ, МОТИВОВАНІ ЗЕМЛЕРОБСЬКОЮ ЛЕКСИКОЮ. 1

Історична мікротопонімія – пласт малодослідженої пропріальної лексики¹. У запропонованій статті аналізуватимемо оніми Самбірського циркулу (далі – *СЦ*) на зламі XVIII–XIX ст. СЦ – це історичний регіон, який за сучасним адміністративно-територіальним поділом перебував частково у межах Самбірського, Старосамбірського, Дрогобицького, Турківського, Городоцького, Мостиського, Пустомитівського, Миколаївського, Стрийського та Сколівського районів Львівської області та на території Польщі (5 поселень). До його складу входило 412 населених пунктів. Джерельна база дослідження – Йосифінська (1785–1788) (фонд 19, опис XIV повністю) і Францисканська (1819–1820) (фонд 20, опис XIV повністю) метрики (далі – *ЙМ*, *ФМ*), які зберігаються в Центральному державному історичному архіві в м. Львові².

Документи «детально аналізують стан і використання сільськогосподарських угідь»³. У комплекс метрик входить багато документів: описи земельних жез громади, правила фасіювання нив, сумарії, аднотації, специфікації, проте найголовнішими вважаємо книги по-грунтового прибутку, в яких «поєдновано перелічуються всі земельні угіддя, розташовані в межах даної громади»⁴. Унаслідок виправлення *ЙМ* в 1819–1820 рр. виникла *ФМ*, у книгах якої «відображені зміни у приналежності ділянок, розмірах і якості земель, що сталися за час після виготовлення Йосифінських кадастрів»⁵. На сторінках метричних книг укладачі зафіксували значну кількість мікротопонімів кін. XVIII – поч. XIX ст., оскільки, описуючи угіддя, поряд із поряд-

ковим номером ділянки записували її неофіційну народну назву. Порівнюючи записи ЙМ і ФМ, можна відстежити кількісні і якісні зміни в мікротопонімії за 30 років.

Територія СЦ – етнічні українські землі, на яких проживали українці (за винятком восьми німецьких колоній). В офіційних документах – ЙМ і ФМ – відображали українські простонародні назви сільськогосподарських угідь. Кадастри писали польською, почасти німецькою чи латинською мовами. Тому автохтонні назви на письмі передавали латинською, часто полонізували, перекручували; фіксуємо й випадки транслітерації українських мікротопонімів (пор.: *Під Перелісками – Pid Pereliskamy*, *Путище – Putyszczę*). Услід за М.Л. Худашем вважаємо, що онімний матеріал писемних пам'яток у роботі доцільно відображати в оригінальній формі⁶. Назви подано в такому вигляді, в якому його зафіксовано в метриках, проте запропоновано принципи транслітерації, які представлено в трьох таблицях і які відображають основні способи фонетичної і словотвірної адаптації та графічної передачі українських мікротопонімів⁷.

Жителі СЦ активно займалися землеробством. Про це свідчить значна кількість апелювативів, пов'язаних із цим видом діяльності, зафіксованих в основах мікротопонімів досліджуваного регіону. Виділено сім груп мікротопоназв: 1) мікротопоніми, що відображають спосіб освоєння земельного наділу; 2) оніми, утворені від лексем, які вказують на призначення угіддя; 3) пропріативи, похідні від назв неосвоєних ділянок; 4) мікротопоніми, мотивовані метрологічними назвами; 5) оніми СЦ, які містять інформацію про форму володіння угіддям; 6) мікротопоніми, похідні від назв малих за розміром об'єктів і тих, які вирізняються з-поміж інших; 7) пропріативи, утворені від назв сільськогосподарських будівель для зберігання і перероблення зернових та овочевих культур. У запропонованій статті розглянемо власні назви мікрооб'єктів перших чотирьох груп.

1. Мікротопоніми, що відображають спосіб освоєння земельного наділу

Твірні бази мікротопонімів СЦ зберігають інформацію про те, як жителі освоювали земельні простори регіону: зрубували лісові масиви (*зруб, поруб*), викорчувували (*корч, пняки*) чи випалювали (*угор, згар*) залишки деревини, перекопували землю (*перекін*) та орали (*ораний*). Ділянки, які з'явилися внаслідок згоряння чи випалювання лісу, іменували *згаром, погаром, погорілиськом, спаленищем* тощо.

Апелятив *zgar* = *згарисько*, *згарище* ‘місце, де була пожежа’ (СУМ III, 509), ‘місце, де спалено ліс’ (Rudnicki 34) зафіксовано в мікротопонімах *Między Zharami*, п. (Голов. ЙМ, 364 зв.); *Zharyska*, п. (Кривк. ЙМ, 66 зв.); *Zharyszcze*, пот. (Пл. ЙМ, 59 зв.; ФМ, 85 зв.).

Лексема *nedogoriluii* ‘який не згорів повністю’ (СУМ V, 291) – твірна база оніма *Pod nedochoriłyt*, п. (Кривк. ЙМ, 94 зв.; ФМ, 94 зв.).

Загальна назва *паленище* ‘випалене місце в степу, в лісі’ (СУМ VI, 24) відображена у власній назві мікрооб’єкта *Pałenyszcz*, поля (Кр. ЙМ, 2 зв.).

Продуктивною твірною базою на зламі XVIII–XIX ст. стали загальні назви *погар* ‘випалене місце в лісі’ = *погарисько* (Данилюк 103), ‘що-небудь горіле; залишки чогось горілого’, ‘місце, де була пожежа; згарище’ > *Pochoryska*, б. (Фор. ЙМ, 46 зв.), лук. (Фор. ЙМ, 162 зв.); *Zapohar*, поля (Бусов. ЙМ, 65 зв.; ФМ, 64 зв.), *погорілисько* ~ *Na Pogorzelski*, п. (Горб. ЙМ, 14 зв.; ФМ, 24 зв.) і *погорілий* ~ *Pole Pochoryłe*, п. (ЯсЗ. ЙМ, 114 зв.).

Апелятив *пожар* ‘пожежа’ (СУМ VI, 770) зберігся в онімі *Pozar*, л. (МонДереж. ЙМ, 2 зв.).

Ряд назв мікрооб’єктів утворився від лексеми *спалений* ~ *Na Spalonyt*, п. (Смер. ЙМ, 75 зв.) та її суфіксальних дериватів – *спалениско* > *Spalenisko*, зар. (УгЗапл. ЙМ, 10 зв.), *спаленище* ‘згарище’ (СУМ IX, 486) > *Spaleniszcz*, п. (ВисВиж. ЙМ, 2 зв.), *спаленик* (пор. *спалениця* = *спаленина*, *спаленище* ‘ліс, зруб для засіву збіжжя’ (Rudnicki 31) > *Spałenyk*, в. (Завадк. ЙМ, 3 зв.), г. (Багн. ЙМ, 3; Рик. ЙМ, 1; Рос. ЙМ, 2 зв.), п. (Долж. ЙМ, 1 зв.).

Назва *угор* = *вигар* ‘спаленисько’, ‘згар’ (Rudnicki 33) відображена в онімі *Ugory*, н. (Борисл. ЙМ, 78 зв.), поля (КропСт. ЙМ, 16 зв.).

Лексема *черінь* (*черенина*) ‘спалений зруб під поле’ (Rudnicki 19) мотивувала мікротопоніми *Czereninku*, д-ни (Гум. ЙМ, 87 зв.), *Czerenyw Dzwinowci*, гр. (Крив. ЙМ, 41 зв.).

Частина земель регіону ставала придатною для використання після вирубування лісу, що засвідчено в таких апелятивах:

Зруб ‘місце, де зрубано ліс’ (Онишкевич 1, 320; Rudnicki 34) ~ *Zrębu*, л. (Бистриц. ФМ, 79 зв.).

Пасіка (*посіка*) ‘ділянка лісу, призначена на зруб’ ~ *Pasieka*, зар. (Сол. ЙМ, 45 зв.), лук. (Модр. ЙМ, 115 зв.; ФМ, 240 зв.), н. (Біск. ЙМ, 76 зв.); *Posieka*, пас. (Долж. ЙМ, 43 зв.), *посіч* ‘пасіка’, ‘місце, на якому вирубуано ліс для управи поля’ (Rudnicki 27–28) ~ *Posiczu*

Pszczęły, н. (Опак., ЙМ, 32 зв.). Окрім того, *nasіka* — ‘місце, де стоять вулики’ (ЕСУМ 4, 304). Ці слова — омоніми, похідні від дієслова *posękti ‘посікти’ (ЕСУМ 4 305). У мікротопонімії, вважаємо, домінантним було значення ‘ділянка лісу, призначена на зруб’.

Поруб ‘місце, ділянка, де вирубано ліс’ (СУМ VII, 292) ~ *Porub*, пот. (Торч. ЙМ, 122 зв.), *Porubyszczа*, н. (Ласт. ЙМ, 184 зв.; ФМ, 143 зв.).

Просіка ‘очищена від дерев смуга землі в лісі, яка є межею ділянки, дорогою і т. ін.’ (СУМ VIII, 285) ~ *Prosiky*, п. (Рад. ЙМ, 2).

Рубань ‘купа дров; поле серед лісу’ (ЕСУМ 5, 130) ~ *Rubań*, л. (Тарин. ЙМ, 56 зв.).

Теребіж ‘місце, очищене від кущів’ < *terbiti ‘чистити, очищати’ (ЕСУМ 5, 549–550) мотивує мікротопонім *Terebiżu*, поля (Хлпл. ЙМ, 77 зв.).

Чертіж ‘вирубка, цілина’, ‘поле, оброблене внаслідок вирубки і корчування лісу’ (Rudnicki 19) < псл. *čersti ‘різати’ (ЕСУМ 6, 310) ~ *Na Czertezach*, лук. (Ольш. ФМ, 141 зв.).

Твірні основи мікротопонімів СЦ вказують на ще одну технологію освоєння земель — викорчовування залишків коріння або пеньків після вирубування лісу. Наші припущення підтверджують такі лексеми:

Корч ‘викорчуване дерево або пень’ < псл. *kārčь (ЕСУМ 3, 45), ‘пень, викорчований з корінням’ (СУМ IV, 302) і спільнокореневе з ним слово *корчуватий* відображені в пропріативах СЦ: *Korczy*, зар. (Долж. ЙМ, 5 зв.), *Łąka Korczowata*, лук. (Східн. ФМ, 92 зв.).

Похідні від лексеми *пень* ‘нижня частина стовбура дерева, яка залишилась на корені після того, як дерево зрубали, спиляли, зламали і т. ін.’ (СУМ VI, 117) слова зі значенням здрібнілості та згрубілості — *пеньки*, *пнища* мотивували мікротопоніми *Pieńki*, зар. (УгЗапл. ЙМ, 10 зв.); *W Pniszczach*, г-ти (Рол., Б. ФМ, 21 зв.).

Земельні наділи також перекопували і орали, про що свідчать такі апелятиви:

Перекин ‘перекопане місце’ (СУМ VI, 196) ~ *Zaprzekopie*, луки (ГорШл. ЙМ, 52 зв.).

Орань, пор. *ораниця*, *оранка* ‘рілля’ (СУМ V, 737), *ораніна* ‘орання; рілля’ (ЕСУМ 4, 207) ~ *Na Orani*, п. (Присл. ЙМ, 71 зв.), *ораний* (< *орати* ‘обробляти землю плугом, сохою’ (СУМ V, 737) ~ *Orane Pole*, м. (Тих. ЙМ, 23 зв.), *орний* ‘який обробляється плугом або сохою;

оброблюваний', 'призначений для оранки', 'який ґрунтується на оранці' (СУМ V, 749) ~ *Zagon Orny*, п. (Татари. ЙМ, 155).

У писемних пам'яток зафіксовано 320 пропріативів, твірні основи яких містять назви методів освоєння земель: *зруб, пасіка, пекеркіп, черінь* тощо.

2. Оніми, утворені від лексем, які вказують на призначення угіддя

Горбд 'ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів' (СУМ II, 135), 'оброблене поле' (Данилюк 37) ~ *Między Ogrodami*, н. (Шум. ЙМ, 25 зв.).

Ґрунт 'земельний наділ' (ЕСУМ I, 606) ~ *Pod Grątamі*, луки (Чиш. ЙМ, 58 зв.), варіант *Pod Gronatami*, луки (Чиш. ФМ, 46 зв.).

Апелятив *нива* < псл. *niva 'парове поле' (ЕСУМ 4, 84–85), 'ділянка поля', 'оброблене поле', 'необроблене поле' (Данилюк 86), 'ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування; поле' (СУМ V, 408) ~ *Na Niwie*, поля (НовГост. ЙМ, 107 зв.), *нивка* 'ділянка поля', 'поле, підготовлене до обробітку' (Данилюк 86) ~ *Niwki*, луки (Судк. ЙМ, 6 зв.), п. (Ковин. ЙМ, 4 зв.; ФМ, 9 зв.; Крич. ФМ, 14 зв.).

Зауважимо, що в кадастрах слово *нива* має дещо інше значення. Укладачі метрик поділяли територію населеного пункту на сектори – *ниви*, або *флури*. Достеменно невідомо, за яким критерієм здійснювали таку парцеляцію, проте часто простежуємо тенденцію називання нив за найбільшим (локально важливим) об'єктом (пор.: *Niwa III Potniarki po lewey stronie drogi z Lubienia do Lubienka idącej, u Sczerzeckiej drogi dotykaiącej się* (ЛюбМал. ЙМ. 22 зв.); *Jedynasta Niwa Krasny Garb zwana* (МонВел. ЙМ, 107 зв.). Неодноразово *нива* (флура) – те саме, що кут села, пор.: *Flura Kąt Mielnikow zwana* (Наг. ЙМ, 81 зв.; ФМ, 122 зв.) або поселення (осада), яке входить до складу більшого населеного пункту (села): *Osada zwana Hucisko* (Гут. ЙМ, 174 зв.) → *Niwa Hucisko zwana* (Гут. ФМ, 237 зв.), *Osada Korytyszcze zwane* (Корит. ЙМ, 60 зв.) → *Niwa Korytyszcze zwana* (Корит. ФМ, 100 зв.).

Одна із сем багатозначного слова *плаха* – 'частина зораного поля' (ЕСУМ 4, 432) побутує у сфері рільництва і засвідчена в пам'ятках в одному онімі: *Plachu*, л. (ГусВиж. ФМ, 47 зв.), н. (ГусВиж. ЙМ, 109 зв.), п. (Яв. ЙМ, 58 зв.).

Поле 'ділянка обробленої землі' (Данилюк 105), 'безліса рівнина, рівний великий простір', 'ділянка землі, що використовується під посіви', 'значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під

що-небудь' (СУМ VII, 61) ~ *Pole*, лан (Дорож. ЙМ, 95 зв.; ФМ, 73 зв.), демінутив *полько*, пор. *польце* 'рівнинна місцевість' (Данилюк 105) ~ *Pulko*, луки (Кавськ. ФМ, 164 зв.).

Найпоширенішим видом угідь на території СЦ були городи і поля. Усього в ЙМ і ФМ метриках зафіксовано 99 онімів, похідних від апелятивів, які вказують на призначення земельної ділянки.

3. Пропріативи, похідні від назв неосвоєних ділянок

Низку історичних мікротопонімів мотивував апелятив *голиця* > *Holica*, н., п. (Ор. ЙМ, 282 зв.; ФМ, 376 зв.), *голий* ~ *Hoła*, б. (Комарник. ЙМ, 2 зв.), п. (ВисВиж. ЙМ, 4 зв.), *голиця* ~ *Hołyszczka*, поля, пас-ща (Комарник. ЙМ, 4), пор. укр. *голіня* 'відкрите поле', *голиця* 'облізле хутро' (ЕСУМ 1, 548).

Апелятиви *лисина* 'ділянка землі, позбавлена рослинності' (ЕСУМ 3, 241) ~ *Лузуна*, н. (Рибн. ЙМ, 40 зв.), *лисиця* 'гола вершина гори' (ЕСУМ 3, 241) ~ *Lisice*, поля (Топ. ЙМ, 10 зв.) і прикметник *лисий* ~ *Lysy Pola*, г-ти (Мельн. ЙМ, 1 зв.) утворили 40 власних назв географічних мікрооб'єктів.

Новина 'цілина; поле, вперше засіяне після розкорчування лісу' < псл. **novъ* (ЕСУМ 4, 107), 'вперше зоране поле' (Данилюк 87) ~ *Nowinka*, л. (Шол. ЙМ, 89 зв.; ФМ, 71 зв.), лан (Шол. ФМ, 93 зв.).

Обліг 'необроблене поле' (Данилюк 88), 'протягом кількох років не оране, не оброблюване поле; переліг' (СУМ V, 526), 'не засіяне орне поле' (Rudnicki 26) ~ *Obłogi do Dymkowuch*, н. (Брон. ЙМ, 93 зв.).

Пар (*паренина*) 'рілля, залишена на одне літо без посіву' (ЕСУМ 4, 286), 'необроблене поле', 'поле, яке відпочиває від посіву рік або два' (Данилюк 94) ~ *Par*, пот. (Бик. ЙМ, 63 зв.; ФМ, 69 зв.); *Parенина*, н. (ЯсМас. ЙМ, 95 зв.).

Переліг 'необроблене поле' (Данилюк 98), 'заросле травою поле, що свідомо не обробляється кілька років для відновлення родючості ґрунту', 'земля, що ніколи не оброблялась; цілина' (СУМ VI, 215), 'земля, що один рік лежить облогом' (Онишкевич 2, 51) ~ *Nad Perełohami*, п. (ГаїВиж. ФМ, 35 зв.).

Пліш (*п्लीшина*) 'позбавлене рослинності місце серед поля, в лісі' (ЕСУМ 4, 450) ~ *Pleszenne*, зар. (ГаїНиж. ЙМ, 36 зв.), *Potok Pleszenny*, пот. (ГаїНиж. ФМ, 70 зв.).

Уважаємо, що на території СЦ неродючі землі називали *погиб-льськом* або *погиблицею* < псл. **gybnoŭi* (ЕСУМ 1, 503), пор. *Рогеблуса*, н. (Ор. ЙМ, 429 зв.; ФМ, 536 зв.), *Pohibliska*, поля (ЛужДол. ЙМ, 117).

Пустиня ‘пустеля, пустир’, ‘ніколи не орана земля’ (ЕСУМ 4, 638) ~ *Pustyni*, п. (Рик. ЙМ, 54 зв.).

Пустка ‘незаселена, необроблена ділянка землі; пустище’ (СУМ VIII, 400) ~ *Za Pustka*, п. (Рибн. ЙМ, 91 зв.).

Пустошак ‘цілина; пустиня’ (ЕСУМ 4, 638) ~ *Pustoszak*, гр. (Мита ЙМ, 44 зв.), п. (Рос. ЙМ, 85 зв.; ФМ, 61 зв.).

У ЙМ і ФМ фіксуємо 120 мікротопонімів, утворених від апелятивів на позначення неосвоєних земель.

4. Мікротопоніми, мотивовані метрологічними назвами

Волока ‘площа землі від 8 до 40 десятин’ (ЕСУМ 1, 420), ‘на Україні, а також у Польщі, Литві, Білорусії в другій половині XV–XVII ст. – ділянка землі площею близько 16,8 га’ (СУМ I, 729), *валóка, валóка* ‘вузька смуга орної землі’ (Лисенко 39, 49) ~ *Woloka*, п. (Ранев. ЙМ, 38 зв.; ФМ, 56 зв.).

Лан ‘поле; нива’, ‘одиниця виміру орної землі’ (ЕСУМ 3, 189–190), ‘ділянка оброблюваної землі в межах 10–30 десятин як міра площини’ (СУМ IV, 443) ~ *Na Łanie*, п. (ІльнКор. ЙМ, 131 зв.).

Земельне угіддя, яке займає половину площі лану, на території СЦ називають *півланом* ~ *Puł Łanek*, п. (КульчШл. ЙМ, 283 в.), *Pułłanki*, п. (Гвозд. ЙМ, 40 зв.; КульчШл. ФМ, 370 зв.).

Мірка ‘народно-побутова одиниця об’єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудина такої місткості’ (СУМ IV, 746) ~ *Na Mirkach*, п. (Лімн. ЙМ, 94 зв.). На теренах досліджуваного регіону побутує апелятив *півмірки* ~ *Na Pułmiarkach*, п. (Ник. ЙМ, 16 зв.; Ник. ФМ, 14 зв.).

Міртук ‘відро місткістю близько одного літра для вимірювання молока’, ‘ківш для набирання борошна; літр’ (ЕСУМ 3, 481) ~ *Mirtuk*, лук. (Фор. ФМ, 163 зв.).

Морг ‘міра землі, що дорівнює 0,57 га’, ‘нивка, вузька грядка’ (ЕСУМ 3, 512), ‘ділянка поля’ (Данилюк 83) ~ *Morgi*, п. (Чол. ЙМ, 34 зв.).

Лексема *прут* ‘міра земельної площі, що дорівнює приблизно гектару; вузький шматок поля’ (СУМ VIII, 363) у формі множини мотивує єдиний пропріатив – *Pręty*, лук. (Над. ЙМ, 12 зв.; (Над. ФМ, 19 зв.).

Третина ‘одна з трьох рівних частин чого-небудь’ (СУМ X, 248) ~ *Na Tretynach*, п. (ЛінВел. ЙМ, 237 зв.; ФМ, 142 зв.).

Онімоторчу продуктивність лексеми *чверть* ‘одна з чотирьох рівних частин, на які ділиться ціле’ (СУМ XI, 288) ~ *Cwierc*, п. (Корн.

ФМ, 33 зв.) і її похідних на апелятивному рівні – *четвертина* ‘четверта частина чого-небудь; чверть’ (СУМ XI, 319) ~ *Szetwertyna*, гр. (Крив. ЙМ, 6 зв.), п. (ТурНиж. ЙМ, 245 зв.), *чwertka* ‘старовинна міра земельної площі, що становить 1,5 десятини’ (СУМ XI, 288) ~ *Szwartki*, п. (Ятв. ЙМ, 19 зв.) – засвідчує 21 мікротопонім. Зафіксовано три пропріативи, мотивовані лексемою *нівчверток* (пор. укр. *нівчверті* ‘половина чверті як міра чого-небудь’ або *нівчварта* (*нівчверта*) ‘кількість із трьох з половиною одиниць’; СУМ VI, 390) ~ *Pułcwiartek*, п. (Корн. ЙМ, 20; ФМ, 39 зв.).

Уважаємо, що більшу за площею земельну ділянку, поділену на парцелі в шаховому порядку, іменовали *шахівницею*. Ця номінація – взірць (мікро)топонімної метафори – перенесення ознаки за схожістю. Пор. *Szachownica*, гор. (ВисВиж. ФМ, 6 зв.), п. (Топ. ЙМ, 41), сін. (Фор. ЙМ, 46 зв.).

Шнур ‘міра довжини, що дорівнювала близько 45 метрам’ (СУМ XI, 503) ~ *Pole Sznurowe*, п. (Тул. ЙМ, 37 зв.; Ятв. ФМ, 26 зв.), *Sznurki*, п. (Годв. ЙМ, 58 зв.).

Метрологічні апелятиви мотивували 109 історичних назв мікроб’єктів.

Мікротопоніми, мотивовані землеробською лексикою, становлять 10% від загальної кількості пропріативів СЦ, зафіксованих у Йосифінській (1785–1788) і Францисканській (1819–1820) метриках. Це свідчить про вагомий роль землеробської діяльності для мешканців регіону.

---

¹ Мосур О.С. Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2019.

² Мосур О.С. Йосифінська та Францисканська метрики як джерело вивчення мікротопонімії // Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. праць / За ред. проф. І.С. Попової. Дніпропетровськ, 2014. Вип. 15. С. 58–66.

³ Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Відп. ред. Я. Захарчишина; уклад.: Я. Пироженко, В. Сіверська. К., 1965. С. 5.

⁴ Там само. С. 11.

⁵ Там само. С. 13.

⁶ Худащ М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 43.

⁷ Мосур О.С. Мікротопонімія кінця XVIII – початку XIX століття: Самбірський циркул: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. С. 5–6.

Джерела

- Грінченко — Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1958. Т. 1—4.
- Данилюк — *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Вид. друге, доп. і виправл. Луцьк, 2013.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Головн. ред. О.С. Мельничук. К., 1982—. Т. 1—.
- ЙМ — Йосифінська метрика (1785–1788) // ЦДАЛ. Ф. 19. Оп. XIV.
- Лисенко — *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок. К., 1984. Ч. 1—2.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980.
- ФМ — Францисканська метрика (1819–1820) // ЦДАЛ. Ф. 20. Оп. XIV.
- Rudnicki — *Rudnicki J.* Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny. Lwów, 1939.

**Список населених пунктів Самбірського циркулу
(нині Львівської області)**

- Б. — Бояри (присілок с. Ролева) Дрогобицького р-ну
- Багн. — Багновате / Бахновате (тепер Багнувате) Турківського р-ну
- Бик. — Биків Дрогобицького р-ну
- Бистриц. — Бистриця (до 2014) (тепер Бистриця-Гірська) Дрогобицького р-ну
- Біск. — Бісковичі Самбірського р-ну
- Борисл. — м. Борислав Дрогобицького р-ну
- Брон. — Брониця Дрогобицького р-ну
- Бусов. — Бусовисько Старосамбірського р-ну
- ВисВиж. — Висоцько Вижне, Висіцьки Вижні (тепер Верхнє Висоцьке) Турківського р-ну
- Гаїв. — Гаїв Вижні (тепер Верхні Гаїв) Дрогобицького р-ну
- ГаївНиж. — Гаїв Нижні (тепер Нижні Гаїв) Дрогобицького р-ну
- Гвозд. — Гвоздець Старосамбірського р-ну
- Годв. — Годвишня Городоцького р-ну
- Голов. — Головецько Старосамбірського р-ну
- Горб. — Горбачі Пустомитівського р-ну
- ГорШл. — Городище Шляхетське (тепер Городище) Самбірського р-ну
- Гум. — Гуменець (тепер Гуманець) Старосамбірського р-ну
- ГусВиж. — Гусне Вижне (Вижнє Гусне) Турківського р-ну

- Гут. – Гута (присілок Старого Кропивника) Дрогобицького р-ну
- Долж. – Должки (тепер Довжки) Сколівського р-ну
- Дорож. – Дорожів (тепер Верхній Дорожів) Дрогобицького р-ну
- Завадк. – Звадка Сколівського р-ну
- ІльнКор. – Ільник Королівський Турківського р-ну р-ну
- Кавськ. – Кавсько (тепер Кавське) Стрийського р-ну
- Ковин. – Ковиничі Самбірського р-ну
- Комарник. – Комарники Турківського р-ну
- Корн. – Корналовичі Самбірського р-ну
- Кр. – Красне Турківського р-ну
- Крив. – Криве Сколівського р-ну
- Кривк. – Кривка Турківського р-ну
- Крин. – Криниця Миколаївського р-ну
- КропСт. – Кропивник Старий (тепер Старий Кропивник) Дрогобицького р-ну
- КульчШл. – Кульчиці Шляхетські (тепер Кульчиці) Самбірського р-ну
- Ласт. – Ластівки (тепер Ластівка) Турківського р-ну
- Лімн. – Лімна Турківського р-ну
- ЛінВел. – Лінина Велика (тепер Велика Лінина) Старосамбірського р-ну
- Лоп. – Лопушна Перемишлянського р-ну
- ЛужДол. – Лужок Долішній (тепер Долішній Лужок) Дрогобицького р-ну
- ЛюбМал. – Любінь Малий (тепер Малий Любінь) Городоцького р-ну
- Мельн. – Мельничне Турківського р-ну
- Мита – Мита Сколівського р-ну
- Модр. – Модрич (тепер Модричі) Дрогобицького р-ну
- МонВел. – Монастирок Великий (тепер немає)
- МонДереж. – Монастир-Дережицький Дрогобицького р-ну
- Наг. – Нагуєвичі Дрогобицького р-ну
- Над. – Надиби Старосамбірського р-ну
- Ник. – Никонковичі Пустомитівського р-ну
- НовГост. – Новосілки Гостинні (тепер Новосілки-Гостинні) Самбірського р-ну
- Ольш. – Ольшаник (тепер Вільшаник) Самбірського р-ну
- Опак. – Опака Дрогобицького р-ну
- Ор. – Орове (тепер Орів) Сколівського р-ну
- Присл. – Присліп Турківського р-ну
- Рад. – Радич Турківського р-ну
- Ранев. – Раневичі Дрогобицького р-ну

Рибн.	– Рибник (присілок Головська) Турківського р-ну
Рик.	– Риків Турківського р-ну
Рол.	– Ролів Дрогобицького р-ну
Рос.	– Росохач Сколівського р-ну
Смер.	– Смеречка Старосамбірського р-ну
Сол.	– Солець / Сілець (тепер мікрорайон Стебника) Дрогобицького р-ну
Судк.	– Судковичі Мостиського р-ну
Східн.	– Східниця Дрогобицького р-ну
Татари	– Татари (тепер Залужани) Самбірського р-ну
Татарин.	– Татаринів Городоцького р-ну
Тих.	– Тиха Старосамбірського р-ну
Топ.	– Топільниця Старосамбірського р-ну
Торч.	– Торчиновичі Старосамбірського р-ну
Тул.	– Тулиголови (тепер Тулиголове) Городоцького р-ну
ТурНиж.	– Турочки Нижні (тепер Нижній Турів) Турківського р-ну
УгЗапл.	– Угерці Заплатинські (тепер Нагірне) Самбірського р-ну
Фор.	– Фороща Королівська і Фороща Шляхетська (тепер хутір Велика Хвороща) Самбірського р-ну
Хлпл.	– Хлиплі Мостиського р-ну
Чиш.	– Чишки (тепер Чижки) Старосамбірського р-ну
Чол.	– Чоловичі (тепер Чуловичі) Городоцького р-ну
Шол.	– Шоломиничі Городоцького р-ну
Шум.	– Шумина Старосамбірського р-ну
ЯсЗ	– Ясениця-Замкова Старосамбірського р-ну
ЯсМас.	– Ясінка Масьова (тепер Ясениця) Турківського р-ну
Ятв.	– Ятвяги Мостиського р-ну

Скорочення назв географічних об'єктів

б. – болото, *в.* – верх, *г.* – гора, *гор.* – город, *г-ти* – ґрунти, *гр.* – ґрунт, *д-ни* – долини, *зар.* – зарості, *л.* – ліс, *лук.* – лука, *м.* – місце, *н.* – нива, *пас.* – пасовище, *пас-ща* – пасовища, *п.* – поле, *пот.* – потік, *сін.* – сіножать.

С.М. Пахомова
(Пряшів)

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСПОЗИЦІЇ ДЕЯКИХ СЛОВАЦЬКИХ ТОПОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Відтворення пропріальної лексики в процесі перекладу належить до складних проблем транслатології. Незважаючи на наявність спеціальних праць, присвячених транспозиції власних назв, вироблених принципів і правил передавання онімів в іншомовному тексті, на практиці ці правила трактують або надто буквально, або суб'єктивно. До того ж ці правила були вироблені переважно для світових мов (російської та англійської); щодо споріднених слов'янських мов – української та словацької – їх бракує, а втручання державних приписів ускладнює й без того непросту ситуацію з транспозицією власних назв під час перекладу зі словацької мови українською.

Питання відтворення антропонімів у процесі словацько-українського перекладу ми вже порушували в попередніх студіях¹, однак повністю розв'язаним його вважати ще не можна. Є ціла низка проблем, що постають під час передавання словацьких власних назв українською мовою, які не були предметом спеціального розгляду.

Ще кілька десятиліть тому проблема транслатції пропріальної лексики не поставала так гостро, адже словацько-українська комунікація була обмежена закритістю радянського суспільства, а також тим, що міждержавні стосунки здійснювалися між тодішніми державами СРСР і ЧССР, до складу яких входили Україна і Словаччина, за посередництвом інших мов – російської та чеської. Гостроту описуваної проблеми посилюють екстралінгвальні фактори: інтенсифікація економічних, політичних, культурних і міжлюдських стосунків, а також масова трудова й академічна міграція громадян України в Словаччину, яку спостерігаємо останніми роками. У різних стилях су-

часної словацької і української мови — офіційно-діловому, науковому і публіцистичному — дедалі частіше помітно інтерес до сусідньої держави, і водночас з цим неспинно збільшується кількість онімів, пов'язаних з українськими (словацькими) реаліями. Їх транспозиція викликає цілий ряд проблем, різночитань і помилок, які потребують уваги й фахового розв'язання. Зважаючи на це, мета нашої статті — розглянути проблемні питання транспозиції одного із найуживаніших класів топонімної лексики — ойконімів — у процесі словацько-українського перекладу.

Загальновідомо, що географічні назви треба перекладати, спираючись на професійні словники, словники та інші перевірені джерела. У процесі передавання топонімів іншомовну назву відповідно до загального правила транскрибують у мові-реципієнті засобами власної графічної системи та чинних орфографічних норм. Однак є певні особливості, коли відбувається відхилення від указанного правила. «Різні мови по-різному ставляться до транскрипції: одні прагнуть транскрибувати максимально близько до справжнього звучання імені, інші вводять ряд обмежень фонетичного принципу на основі етимологічного, морфологічного тощо»². Українській мові під час передавання словацьких онімів притаманне транскрибування з елементами етимологічного та морфологічного принципів.

Чи не найскладнішу транслатологічну проблему під час передавання ойконімів (назв населених пунктів) у процесі словацько-українського перекладу створює наявність двох варіантів, які належать одному денотату: *Бардіїв* — *Бардейов*, *Кошиці* — *Кошіце*, *Михайлівці* — *Міхаловце*, *Меджилабірці* — *Медзілаборце*, *Пряшів* — *Прешов*, *Сніна* — *Сніна*, *Свидник* — *Свіднік* та ін. Їх наявність зумовлена асинхронним входженням наведених назв в українську мову: перший варіант є історичним, другий відповідає сучасним тенденціям уживання.

Практика уживання словацьких топонімів в українських публіцистичних текстах непослідовна, що красномовно відображено в такому контексті: «А на словацькому боці за 300 метрів від пункту пропуску — магазин, бар та зупинка місцевих автобусів, якими за смішну ціну можна доїхати в *Михайлівці* й *Кошице*, щоб там пересісти на прямий потяг або автобус будь-куди»³. У першому разі автор правильно передає назву *Михайлівці*, а в другому — дає помилкову транспозицію *Кошице*, замість нормативного *Кошиці*, чим спотворюється граматична структура власної назви. Множинні топоніми,

згідно з правилами, треба відмінювати в обох мовах – і в словацькій, і в українській, тому неприпустимо вживати форми *їду в Кошице, університет у Кошице, біля Кошице* – це помилка; правильно: *їду в Кошиці, університет у Кошицях, біля Кошиць* тощо⁴. До речі, словаки транспонують українські множинні назви засобами власної мови: *Чернівці – Černovce*, зберігаючи при цьому граему множини.

Населені пункти – об'єкти відповідної номінації – розташовані на теренах Північно-Східної Словаччини – території споконвічного проживання русинів-українців. Ці назви виникли в межах українських діалектів. Відповідно до узусу в мовленні місцевого населення їх дотепер уживають в історичній формі: *Бардіїв, Кошиці, Михайлівці, Пряшів, Свидник, Снина*. Саме на ці варіанти натрапляємо у випусках газети *Нове життя* – друкованому органі Союзу русинів-українців Словаччини. Їх зафіксовано також у текстах минулих століть.

Натомість другий варіант – це повна транскрипція сучасних словацьких назв *Bardejov, Košice, Michalovce, Prešov, Svidník, Snina* і активно вживають у мовленні сучасних білінгвів, особливо громадян, що походять із Центральної та Східної України.

Якому варіанту з двох наведених потрібно надати перевагу? Подібні ситуації наявності двох способів передавання одного оніма під час перекладу відомі й іншим парам мов, щодо них уже вироблено принцип, який наводять автори монографії *Неперекладне в перекладі*. До транскрипції вживаної в тексті власної назви перекладач підходить по-різному, залежно від того: 1) чи має вона вже сформований у мові-перципієнті графічний вигляд або ж 2) її тільки належить транскрибувати. У першому разі ім'я зазвичай беруть в уже готовому вигляді, який не підлягає змінам навіть тоді, коли давніший варіант не відповідає сучасним вимогам⁵. Отже, згідно з наведеним принципом, перекладач має обрати перший варіант – *Бардіїв, Кошиці, Михайлівці, Пряшів, Свидник, Снина*.

Морфологічний принцип під час транскрипції ойконімів варто долучати, коли транспонують назви складної структури – для збереження значення орудного відмінка залежного компонента з граемою жіночого роду (форми чоловічого роду не створюють жодних проблем завдяки повному фонетичному збігу відповідних закінчень, наприклад: *Nové Mesto nad Váhom – Нове Место-над-Вагом*). Ідеться про другу частину власних назв на кшталт *Vranov nad Topľou, Čierna nad Tisou* тощо. Як свідчить аналіз перекладних текстів, їхні автори,

вдаючись до точної транскрипції аналогічних назв, спотворюють граматичну структуру онімів: у формах *над Топльоу* чи *над Топльов* не проглядається орудний відмінок. У наведених прикладах треба вживати *над Топлею*, *над Тисою*: *Vranov nad Topľou* – *Воронів-над-Топлею*, *Čierna nad Tisou* – *Чорна-над-Тисою*.

Під час транспозиції словацьких географічних назв історичних українських територій потрібно застосовувати основні правила транскрипції:

У словацькій мові	В українській мові
закінчення <i>-ý</i>	закінчення <i>ий</i>
суфікс <i>-ov</i>	суфікс <i>-ів</i>
суфікс <i>-in</i>	суфікс <i>-ин</i>
суфікс <i>-ec</i>	суфікс <i>-ець</i>
фіналь <i>-ovce</i>	фіналь <i>-івці</i>
сполучення <i>št</i>	літера <i>щ</i>
зубний африкат <i>dz</i>	піднебінний африкат <i>дж</i>
<i>Veľký</i>	Великий
<i>Vyšný</i>	Вишній
<i>Nížná</i>	Нижня
морфема <i>čern-</i>	морфема <i>чорн-</i>

У процесі передавання назв населених пунктів Словаччини, розташованих на території компактного проживання русинів-українців, треба дотримуватися мовного узусу, ustalених мовленнєвих традицій місцевого населення, що зберігалися протягом багатомісячного проживання тут східнослов'янського етносу. З правильною транспозицією географічних назв безпосередньо пов'язаний відповідний переклад відтопонімних прикметників і катойконімів – назв мешканців за належністю до населеного пункту, де вони проживають: *Пряшів* – *пряшівський, пряшівчани*; *Снина* – *синський, синчани*; *Меджилабірці* – *меджилабірський, меджилабірчани* тощо.

Уже давно на часі створення спеціального словацько-українського словника-довідника ойконімів. Доки його немає, перекладачам варто орієнтуватися на наукові праці, де наведені історичні українські назви сучасних словацьких населених пунктів указаної території⁶.

Прихильники буквальної транскрипції (*Прешов*, *Кошице* тощо) аргументують такий вибір необхідністю передавати актуальне зву-

чання словацькою мовою, не беручи до уваги той факт, що норми словацької мови не враховують дзеркально актуальне звучання українських назв населених пунктів. Дотепер частину українських ойконімів транспонують словацькою мовою через російську: *Kyjev, Charkov, Zápotožje, Lvov*. Ми усвідомлюємо, що не можемо впливати на норми мови-реципієнта, але зазначимо, що норма – явище історичне, яке може зазнавати змін. Ці зміни в ономастичній сфері відбуваються, зазвичай, у періоди значних соціально-політичних зламів. Можна згадати факти численних перейменувань населених пунктів та оновлення фонографічного вигляду запозичених ойконімів у кінці ХХ ст., в період горбачовської перебудови, з метою повернення їхньої питомої структури, притаманної мові-джерелу: *Алма-Ата* → *Алма-ти*; *Таллін* → *Таллінн* та ін.

Подібний процес нині відбувається стосовно назви столиці України. Європейський Союз змінив написання *Kiev* на *Kyiv* в електронних адресах своїх співробітників. Рада США з географічних назв прийняла рішення замінити в міжнародній базі офіційну назву нашої столиці з *Kiev* на *Kyiv*. Найавторитетніший довідник із правопису німецької мови *Duden* перейшов із російської транскрипції назви української столиці на українську. Десятки міжнародних аеропортів змінили назву *Kiev* на *Kyiv*. Цілком можливо, що з часом така трансформація закріпиться й у нормах сучасної словацької мови.

¹Пахомова С.М. Словацькі прізвища в дзеркалі перекладу // *Studia Slavistica*, вип. 16: Словацька мова і література в дзеркалі перекладу / Упорядн. та відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород, 2016. С. 147–156; Пахомова С.М. Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові // *Студії з ономастики і етимології*. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. С. 99–108; Пахомова С.М. Ономастика в дзеркалі словацько-української комунікації // *Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна*. Львів, 2019. Вип. 71. Ч. 1. С. 188–198.

²Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М., 1980. С. 209.

³Логінов Я. Євроінтеграція на практиці: коли перейдемо з Ужгорода у Словаччину? // *Дзеркало тижня*, 22 жовтня 2016 р. № 38–39.

⁴До речі, назву *Кошиці* відображено в новій редакції українського правопису 2019 року: «Польське, чеське й словацьке закінчення *-e*, що наявне в географічних назвах із суфіксами *-и-*, *-иц-*, *-иц-* (лат. *-с-*, *-іс-*) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням *-із* відповідним граматичним значенням: *Кельці, Кошиці, Лідичі, П'ярдубичі*. Ці географічні назви відмінюємо: *Кóшиці – Кóшиць, Кóшицям* // *Український правопис (у новій редакції)*. 2019. С. 151. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

⁵Влахов С., Флорин С. Цит. праця. С. 209.

⁶Вархол Н. Звідки і коли. Топонімічні перекази про заснування сіл та виникнення їх назв. Пряшів; Свидник, 2009. Лазорик О. Наші місцеві назви і як їх уживати. Словник місцевих олітературнених назв сіл (міст) Пряшівщини та похідних від них утворень. Пряшів, 1994. Сополіга М. Музей українсько-руської культури у Свиднику. Путівник. Свидник, 2006.

О.М. Склярєнко
(Одеса)

ПРО НОМІНАТИВНО-КОМУНІКАТИВНУ ФУНКЦІЮ ОСОБОВИХ ІМЕН (ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Номінація та комунікація – основні функціональні сфери мови. Науковці зазначають: «За своєю власною природою номінація – це таке ж фундаментальне та багатовимірне мовне явище, як і комунікативна сфера мови»¹. Номінація та комунікація не тільки співіснують у мові, а й тісно взаємодіють, що проявляється і в пропріальній сфері лексики. В одних і тих же онімах (зокрема, в антропонімах) відображені (в різних пропорціях) як компоненти номінативності, так і компоненти комунікативності. Ці пропорції відмінні в різних ономастичних категоріях однієї мови, які неоднакові в мовах різних структур і культур.

Вивчаючи антропонімію в широкому типологічному вимірі, можна розглядати її як інструмент для виконання різноманітних функцій, в ієрархії яких чільне місце займає *функція повідомлення*, а отже, *комунікативна функція*. Комунікативна функція антропонімів базується на теорії мовленнєвих актів, теорії мовленнєвої дії, яка «зображена не лише мовленнєвими актами, а й теорією комунікативної компетенції, етнографією мовлення, аналізом розмови, та кількома іншими напрямками досліджень – лінгвістичних, соціолінгвістичних чи таких, що вже переходять у сферу філософії мови»². Мовна комунікація здійснюється з єдиною метою: передати певну інформацію адресатам. Реальне функціонування мови – це нескінченний процес вербальної комунікації людей. На ролі комунікативного аспекту в мові наголошував ще Г.В. Колшанський, який, зокрема, зазначив: «Комунікативне призначення мови – її перша та єдина функція, яка

перетворює індивідуальну свідомість у суспільну»³. Тому процеси номінації не можна розглядати, не беручи до уваги комунікативного аспекту. Г.В. Колшанський щодо цього пише: «Можна погодитися з тим, що будь-яка спроба розглядати мову відокремлено від її комунікативної функції приречена на невдачу. Явище номінації не становить винятку»⁴.

Цю тезу можна доповнити. Комунікативна функція — не єдина функція мови. Мова слугує також для усвідомлення навколишнього світу, а слова — не лише для комунікації, а й для номінації, для фіксації знань про довколишній світ. Сказане повною мірою стосується також антропонімної номінації. Антропоніми виконують різноманітні функції, деякі з яких є універсальними, властивими їм в усіх мовах світу. Крім того, антропоніми виконують також специфічні, так би мовити, ареальні функції, властиві їм переважно в окремих мовних культурах. Серед універсальних функцій виокремлюємо їхню номінативно-екзистенційну функцію, тобто належність антропонімів як номінативних знаків у системі пропріальних номінацій до окремого ряду денотатів: до людських особистостей. Звичайно, кожне особове ім'я виконує номінативну функцію, оскільки це його домінанта. Антропонімна номінація обов'язково є одиницею лексичного рівня, і вона найчастіше репрезентована окремою лексемою, окремим словом. А чи може антропонімна номінація бути одиницею синтаксичного рівня, окремим реченням? Як відомо, «Слово вказує на предмет чи явище, а речення — на ситуацію»⁵. Комунікативні антропоніми такого роду, тобто *антропонімні інформативи (інформативні антропоніми)*, характерні для багатьох етносів Землі як у сучасну епоху, так і в давно минулі часи. Розглянемо особові імена людей, які жили в місті Урі на півдні Вавилонії (у Нижній Месопотамії) на початку II-го тис. до н. е. Учені засвідчують: «У старовавилонський період усі імена власні <...> граматично становили цілі речення — побажальні чи інші»⁶. Наведемо кілька особових імен тієї стародавньої доби: *Абітабум* 'мій батько хороший', *Ададілушу* 'Адад — його бог', *Ададмубалліт* 'Адад оживляє', *Адаллал* 'я вихваляю [бога]', *Аліахі* 'де ж мій брат?', *Амурруабі* 'бог Амурру — мій батько', *Дубламахмансум* 'велике сховище табличок дало його', *Ідіглатуммі* 'річка Тигр — моя мати'⁷. Зазирнемо в іще більш ранню історію — історію стародавнього Єгипту. Відома з джерел історія стародавнього Єгипту починається приблизно з V-го тис. до н. е. У різних місцевостях, у різні історичні часи побу-

тували ті чи інші типи особових імен людей, на зразок: *Хетенні-Пта* 'хай буде милостивий до мене *Пта*', *Аменемінт* 'Амон у Долині', *Аменемібі* 'Амон у серці моєму', *Хатхорііті* 'Хатхор прийшла'. Пор. такі імена стародавніх єгиптян, як *Джед-Пта-Хор-іуф-анх* 'Сказали [боги] *Пта* і *Хор*: він буде жити'. Імена-закляття мали на меті запобігання шкідливому впливу, захисником від якого було божество, наприклад: *Чаі-Ісе-Іму* 'так схопить *Ісіда* їх'⁸.

В онімному просторі Давньої Русі до запровадження християнства побутували численні *антропонімні експресиви* (*експресивні антропоніми*). Як свідчать джерела, у дохристиянські часи слов'яни називали дітей здебільшого відповідно до обставин родинного життя. Це найдавніші імена, які побутували серед наших прашурів⁹. Слова, які завдяки онімізації набували статусу власного імені, за походженням були слов'янськими, хоча генезис багатьох із них міг сягати й праіндоевропейської доби. У них номінативна функція співіснувала паралельно з комунікативною, не витісняючи одна одну. Через семантику твірних основ особових імен батьки інформували членів соціуму про емоції, викликані появою дитини. Довгоочікуваного сина називали *Любка*, *Кохан*, *Милаш*, *Бажан* (бажаний), *Ждан*, *Жадан* (жаданий), а небажаний дитині давали ім'я на зразок *Нелюб*, *Нелюбець*, *Неждан*, *Нерад*, *Нечай*, *Немила*, *Нерада*, *Безжданко*, *Безрада*. Якщо батьки вже більше не хотіли, аби в них народжувалися діти, то найменшому синові чи дочці давали ім'я *Ненад*, *Ненада*, *Нетреба*, *Нема*, *Доста* та ін., які містили своєрідне магічне прохання «не треба, досить нам дітей!». Додамо, що «дохристиянські імена присвоювали не лише немовлятам, а й підліткам, юнакам, а також дорослим. Ці імена вказували на характер чи заняття людини: *Безсон*, *Молчан*, *Утеш* та ін.»¹⁰.

Іллокуція – це реалізація комунікативного наміру. *Антропонімна іллокуція* – це втілення в створеному особовому імені певної комунікативної інтенції, комунікативної мети. За словами Дж. Р. Серля: «Комунікативний акт», або, інакше кажучи, «іллокутивний акт», тобто «мінімальна одиниця мовного спілкування» – це «творення конкретного речення в певних умовах»¹¹. А речення, як добре відомо, може бути побудоване з кількох слів певної мови або лише з одного слова. Іллокутивна сила комунікативної одиниці полягає в тому, який намір автора вона покликана здійснити: повідомлення, спонування, обіцянку, оцінку тощо¹².

Антропонімна іллокуція може бути продемонстрована на прикладах антропонімів різних мов світу, зокрема татарської. Ми використовуємо український переклад імен, що зумовлює відсутність певної адекватності, однак дає принаймні якість уявлення про реальність тих лінгвальних явищ. Пор. татарські чоловічі особові імена, які містять певне повідомлення (іноді виражене з експресією): *Абизгілде* ‘Абиз прийшов (народився)’; *Джигангілде* ‘народилася дитина, дорожча за все на світі’; *Кутлигілде* ‘прийшла (народилася) щаслива дитина’; *Імянкілде* ‘народився хлопчик, міцний і здоровий, як дуб’. Іллокутивна сила мовних одиниць може бути різною як у квантитативному плані (більшою чи меншою), так і в квалітативному (виражати різні інтенції мовців, у нашому разі – номінаторів, тих, хто надає імена). Туркменська традиція антропонімної номінації зберегла багато “фразових імен”: *Какагельди* – дослівно ‘батько прийшов’ або *Огулболди* ‘син народився’, *Огулгельди* ‘син прийшов’, *Огулдурди* ‘син з’явився’. *Антропонімні імперативи* становлять окрему групу іллокутивних особових імен, пор. татарські чоловічі імена: *Бузан* ‘стань дорослим, живи довго’; *Карай* ‘стань сильним, потужним’; *Юзай* ‘живи сто років’; *Ярбул* ‘будь другом, товаришем’. Розглянемо із цих позицій кілька різномовних особових імен чоловічого роду: азерб. *Гарйагді* ‘сніг випав’; узб. *Йовкошти* ‘ворог утік’; татар. *Ілкілде* ‘настав мир’; тюрк. *Севдік* ‘ми зраділи’; араб. *Тафаддал* ‘надайте милість’, ‘ласкаво просимо’; тюрк. *Ердугди* ‘чоловік народився’; азерб., башк., татар. *Даян* ‘тримайся’; казах., киргиз. *Онгал* ‘видужуй’; татар. *Нурлан* ‘світ’, ‘світи’, ‘осявай променями’¹³. У башкирів власні імена з компонентом *көн* відображали поклоніння сонцю, яке повинно було протегувати дитині. «Аналіз башкирських шежере XVIII століття показує, – зазначає Р.А. Сулейманова, – що навіть у період активізації мусульманських імен у башкирському іменникові функціонували імена *Кунай*, *Кунтугмуш*. В антропонімній системі башкир з компонентом *көн* функціонують такі жіночі імена, як *Кунбіка*, *Куннур*, *Кунсилу*, *Куньямал*. Тут можна говорити про втрату зв’язку з давніми віруваннями. У більшості випадків у таких іменах лише зазначається “фіксація” часу появи (день) дитини на світ, а також побажання краси і ніжності. Починаючи з XIX століття, чоловічі імена з компонентом *көн* виходять з ужитку. Замість них, за нашими спостереженнями, з’являється власне ім’я *ояш* (*Кояш* / *Куяш*). <...> У сучасному іменуванні башкирів цей антропонім трапляється як жіноче ім’я, що, своєю

чергою, доводить подвійну сутність сонця»¹⁴. «Власні імена з компонентом *ай* ‘місяць’ активно функціонували та продовжують функціонувати в антропоніміконі башкирів, наприклад: *Айзуак, Айлі, Айсуйак, Айтуган*. *Ай* у башкирських іменах може також означати ‘народився в місячну ніч’ і ‘гарний’. У сучасному башкирському іменуванні є 60 чоловічих і 44 жіночих імен із препозитивним компонентом *ай*, наприклад: *Айнур, Айзат, Айдар, Айдан, Айсина* та ін.»¹⁵. Пор. ще: «Власне ім’я втратило зв’язок з апелятивом *ай*, з яким пов’язані різноманітні вірування, традиції давніх тюрків. Ім’я *Айсилу*, втративши своє колишнє теофорне значення, в сучасному антропоніміконі набуває дезидеративного значення. *Айсилу* утворено з двох компонентів тюрк. *ай* + татар. *силу* ‘красуня’. Перший компонент *ай* ужито як побажання дитині краси та величі, подібної місяцеві»¹⁶. Пор.: *Айбул* ‘будь місяцем’ у значенні ‘будь красивим, як місяць’¹⁷. В іменах дітей, які народилися в п’ятницю (*джума* або *анна*), відображають цей день відпочинку і молитви. Тому й поширені такі імена, як *Аннадурди* і *Джумадурди* ‘п’ятниця прийшла’, *Аннаберди* ‘п’ятниця дала’. Якщо ж випадає сніг, дитину називали *Гаряди* ‘сніг випав’. Ті, хто народився на світанку, могли отримати ім’я *Гюндодгу* ‘сонце встало’. Якщо перший крик хлопчика припадав на весняну пору, його іноді так і називали «по-весняному»: *Яздурди* ‘весна прийшла’ або *Язберди* ‘весна дала’¹⁸. «Однак, — зазначає Т.Х. Кусімова, — назви небесних тіл, атмосферних явищ та пір року: *ай* ‘місяць’, *көн* ‘сонце’, *тац* ‘зоря’, ‘світанок’, *Юяш* ‘сонце’, *төн* ‘ніч’, *киць* ‘вечір’ утворили антропоніми, з одного боку, як тотеми, а з іншого — як показники часу народження дитини. Який із цих факторів в утворенні антропонімів був на першому місці — сказати важко» (Т.Х. Кусімова цит. за: ¹⁹).

Інколи в лексичній семантиці імен містяться такі іллокуції, як опосередковане бажання, прохання тощо. У родині, де вже є кілька дочок, наступній дочці дають красномовне ім’я *uZanele* ‘їх (дівчат) досить’²⁰. У народі волофу, як і в інших африканських народів, діти отримують значимі імена, семантика яких пов’язана з обставинами їхнього народження, пор. волофські імена *Воти* ‘покинутий’, *Бугума* ‘я не хочу’ (наприклад, доньку)²¹. Іменем може бути будь-яке дієслово або навіть ціле речення: ‘він запізнівся’ (хлопчик народився пізніше, ніж очікували), ‘вона поспішила’ (дівчинка народилася в дуже молодих батьків) і т. д. Пор. приклади власних імен берберською мовою в туарегів: *Gharat* ‘сезон-жаркий-восени’, *Tanfa* ‘вона корисна’, *Tendew* ‘її покинули’, *Tahambayat* ‘та, в якої чорні ясна’²².

Імен-речень в антропоніміконах різних мов нашої планети за потреби можна відшукати значну кількість. У сучасній монгольській антропонімії нерідко трапляються імена-фрази, які з формального погляду нагадують прості речення, що складаються з підмета і присудка, тобто такі імена здебільшого складаються з іменника та дієслова. Цей різновид монгольських особових імен може поділятися на кілька груп. Одну з груп *фразових антропонімів* становлять особові імена, аналогічні за структурою речень, які утворюються за моделлю “іменник + дієслово минулого часу”: «*Герелгарав < герел гарав* ‘світло з’явилося’, *Майгарав < май гарав* ‘травень настав’. Іншу групу імен-фраз складають антропоніми, аналогічні за структурою до питальних речень, наприклад: *Хенбилее < хен билее?* ‘хто такий?’, *Терхенбее < тер хен бе?* ‘хто той?’, *Юубилее < юу билее?* ‘що таке?’. Ще одну групу монгольських імен-фраз формують антропоніми, аналогічні за структурою до спонукальних речень, наприклад: *Одбарь < од барь* ‘тримай зірку!’, *Маамаагеерей < маамаа геерей* ‘скажи мама’. Іншу групу становлять імена-фрази, аналогічні за структурою до заперечного речення, наприклад: *Бибишхорлоо < би биш хорлоо* ‘це не я, а Хорлоо’, Другу групу складають імена, аналогічні за структурою до стверджувальних речень, наприклад: *Хийморьсайн < хийморь сайн* ‘бадьорий дух — це добре’. Пор. також імена, які мають характер номінативного речення: *Хишигбат < хишиг бат* ‘добробут міцний’»²³. Верховним божеством башкири вважали *Тенґрі* ‘небо’, ‘космос’, ‘небесні сили’, найменування якого відобразилося в наданні імен. «Незважаючи на те що ім’я верховного божества *Тенґрі* відображає чоловіче начало і, здавалося б, повинно даватися тільки хлопчикам, у башкирському антропоніміконі функціонує жіноче ім’я: *Тэнґрeбiкэ*. У нашому джерелі зафіксовано прізвище *Тенґрiбiрдiн* (*Тенґрi* ‘всевишній’ + *бiрдe* ‘дав’). У шежере башкирів роду кальсер-табин племені табин відзначено власне ім’я *Тенґрiбiрдe-бii*»²⁴.

Антропонімікон величезної поліетнічної Тропічної Африки — це відкрита ономастична система, де особовою назвою може стати будь-яке слово, словосполучення або речення (стверджувальне, питальне, заперечне) рідною мовою. Це може бути обов’язкове додавання антропонімного префікса, як у мові зулусів, пор. апелятиви *eZunkawini* ‘серед мавп’, *ekuseni* ‘рано-вранці’, *themba* ‘мати надію’ та власні імена *uZunkawini*, *uKuseni*, *uThemba*²⁵.

Політичні антропоніми як одна зі специфічних лексико-семантичних груп африканських антропоніміконів — це динамічні соці-

альні тексти із значною інформативною глибиною, яка детермінована відповідним соціально-культурним фоном. Пор. особові імена в зулусів: *uSibongile* ‘ми задоволені’, *uSiphive* ‘нам дали’, *uThokozile* букв. ‘будучи щасливим’²⁶, *Thandive* ‘улюблений’, *Siyauva* ‘ми радіємо’, *Themba* ‘надія’, *Thembelihle* ‘прекрасна надія’, *Nonlanhla* ‘щасливий’, *Khululisizwe* ‘звільнити націю’, *Lungelo* ‘права’, *Teurai Ropa* ‘пролий кров’, *Mbumburu Kupisa* ‘яка гаряча моя куля’, *Yeukai Chimurenga* ‘пам’ятай революцію’, *Nkululeko* ‘свобода’, *Noxolo* ‘мир’, *Tshepiso* ‘обіцянка’, *Nombuyiselo* ‘нагорода’, *Lindokuhle* ‘чекаючи хороших речей’, *Siyaya-eNkululekweni* ‘ми йдемо за свободою’²⁷.

Рідномовні аборигенні власні імена в домашньому спілкуванні домінують у багатьох африканських родинах. Мотивація особових імен ситуативними чинниками відображається у відповідних африканських пареміях на зразок такого прислів’я африканського етносу, який розмовляє на діалекті іла мови йоруба: *Ule a mi gho ja i ho ota oruko rin*, що можна приблизно перекласти так: ‘Ім’я, яке ми маємо намір дати дитині, зумовлене певною ситуацією в родині’²⁸. Лексична семантика одного із власних імен підкреслює важливість мати «добре ім’я» *Eziafa (Ezi afa ka ego)*, тобто ‘ліпше добре ім’я, ніж гроші’²⁹. Деякі африканські власні імена походять від національних паремій, які перебувають у відношеннях змістової еквівалентності з прислів’ями інших етнічних культур. Особове ім’я *Abhorunse* походить від прислів’я “*A ka gho urun ji a ri se*”, яке можна приблизно перекласти так: ‘перш ніж зробити щось, уважно все проаналізуй’³⁰. Численні африканські монолексемні імена містять *алюзії* на багатослівні паремії. Наведемо приклад з антропонімії народу конго: ім’я *Kimbémbi* ‘перепелятник’ пов’язане з прислів’ям мовою конго *Kimbémbi kibaaba maluuiinsi ku Nzaambi-Mpuungu* ‘маленький перепелятник, змахуючи крилами, залишається в рівновазі, дякуючи Всемогутньому Богу’³¹. Латинська приказка *festina lente*, що має грецький відповідник *speude bradeôs* ‘поспішай повільно’, має африканські змістові антропонімії кореляти, в яких ту саму думку викладено в національних традиціях, пор. особові імена *Aiyenunmelô* < *Aiye nen umelo* ‘життя вимагає повільного руху’, а також *Ojuekanmi* < *Oju e kan mi* ‘я не поспішаю’³². Латинський вислів *Tempora mutantur et nos mutamus in illis* (‘часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними’) має африканський відповідник *Aiyeyi wa oghun a me se rin* (‘ми рухаємося в ногу з часом’), на основі якого виникло особове ім’я *Aieyeiwa*³³.

Численні паремійні антропоніми функціонують у китайській ономастичній культурі. Особливо часто трапляються так звані *ченьюї* – традиційні китайські фразеологізми, які складаються із чотирьох елементів і мають повчальний характер. Оскільки двоскладове або трискладове ім'я не може містити повну форму *ченьюї*, у китайських антропонімах відпаремійного походження представлений лише усічений варіант. Так, ім'я *Чжен Пенчен* співвідноситься з висловом *пенчен ванлі* ‘великому кораблю велике плавання’. Ім'я *Ван Цзюйань* співвідноситься з висловом *цзюйань сивей* ‘живучи в спокої, думай про небезпеку’³⁴.

Деякі особові африканські імена своєю внутрішньою формою виражають філософські роздуми, відбивають моральні цінності народу. Ім'я *Udoka* приблизно перекладають як ‘мир має першорядне значення’, *Ozuluonye (Uwazulonye)* ‘для кого цей світ бездоганий?’, *Onyenwura* ‘хто володіє світом?’³⁵. За уявленнями китайців, *інтерогативні імена* містять питання, які можуть змусити людину замислитися над певними проблемами життя, явищами навколишнього світу. Сене цих питань зазвичай має філософський характер. Наведемо кілька прикладів: *Чень Хулі* ‘що вважати справедливістю?’, *Мін Шуфей* ‘хто подає неправду як істину?’, *Хе Цижчі* ‘як розширювати помисли?’, *Ші Аньцай* ‘у чому полягає історія?’, *Яо Ванхе* ‘чого очікувати в майбутньому?’³⁶.

У світовій антропонімії *антропонімні інформативи* нескінченні як за структурним складом, так і за семантикою своїх компонентів. Пор. імена племені могауків – північноамериканських індіанців, які належать до східного відгалуження сім'ї ірокезів. Дитину, яка народилася під час відлиги, назвали *Крижини-які-відносить-вода*; сина бідної жінки назвали *Вона-в-нужді*³⁷. У племені ірокезів у Північній Америці особові імена найчастіше утворюють від одного дієслова й одного приєданого до нього іменника на зразок *Він-сповіщає-поразку (-перемогу)*, *Вона-працює-вдома*, *Вона-має-двох-чоловіків*. Пор. інші іменування, які нерідко мають метафоричні конотації: *В-центрі-неба*, *Він-піднімає-небо*, *За-небом*; *Звисаюча-квітка*, *Красива-квітка*. Пор. ще особові імена *Там-де-з'єднуються-дві-річки*, *Перетин-доріж*³⁸.

Отже, мовленнева діяльність – це особливий феномен у сфері людської комунікації. Проблеми мовлення та мовленневої діяльності (та участь у цій діяльності антропонімії) входять у коло інтересів таких наук, як соціо-, етно-, психо- та етнопсихолінгвістика тощо.

Власне кажучи, комунікативну, інформаційну функцію антропоніми виконують у багатьох мовних культурах світу, але найчастіше ця функціональна їхня сторона мало помітна, оскільки пригнічена домінантною номінативною функцією. І лише в антропоніміконах деяких мов комунікативна функція антропонімів репрезентована більш виразно. Ця функція яскраво розкривається в тих антропонімних системах, які є результатом вільної творчої діяльності номінаторів. Таким чином, у багатьох антропонімах співіснують і конкурують номінативна та комунікативна функції. Маючи різний ступінь виразності, на перший план виступає то один, то інший аспект цих онімних одиниць.

---

¹ Уфимцева А.А. и др. Лингвистическая сущность и аспекты номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). М., 1977. С. 78.

² Акуленко В.В. Українська мова в європейському контексті (проблеми розвитку мовленнєвої комунікації) // Мовознавство. 1998. № 2–3. С. 94.

³ Колишанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). М., 1977. С. 8.

⁴ Колишанский Г.В. Там само. С. 100.

⁵ Теоретична морфологія української мови / Упоряд. І. Вихованець, К. Городенська. К., 2004. С. 11.

⁶ Боброва Л.В. Просопографический указатель // Дьяконов И.М. Люди города Ура. М., 1990. С. 386.

⁷ Боброва Л.В. Там само. С. 386–416.

⁸ Коростовцев М.А. Религия древнего Египта. М., 1976. С. 175–176.

⁹ Балов А. Великорусские фамилии и их происхождение. Историко-этнографический очерк // Живая старина. 1896. Вып. II. С. 161.

¹⁰ Балов А. Там само. С. 161.

¹¹ Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. Вып. 17. С. 152.

¹² Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. Вып. 17. С. 92.

¹³ Мусульманские имена. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1026648/Musulmanskie_imena.html

¹⁴ Сулейманова Р.А. Башкирские фамилии, основанные на анимистических верованиях: лингвокультурологический и этимологический аспекты // Ономастика Поволжья: Материалы XVII Международ. научн. конф. (Великий Новгород, 17–20 сентября 2019 года). Великий Новгород, 2019. С. 340–341.

¹⁵ Сулейманова Р.А. Там само. С. 341.

¹⁶ Хазиева-Демирбаш Г.С. Современные татарские личные имена в этнокультурном пространстве // Ономастика Поволжья: Материалы XVII Международ. научн. конф. (Великий Новгород, 17–20 сентября 2019 года). Великий Новгород, 2019. С. 345.

¹⁷ Мусульманские имена. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1026648/Musulmanskie_imena.html

- ¹⁸ *Туркменские имена*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.btcic.org/index.php?option=585:turkmenskie-imena&catid>
- ¹⁹ Сулейманова Р.А. Знач. праця. С. 339.
- ²⁰ Коортан А. Uniqueness in the Zulu anthroponymic system // *Onoma*. 2009. N 44. P. 76.
- ²¹ Кальщикова Е.Н. Волофы // Системы личных имен у народов мира. М., 1989. С. 95.
- ²² *Aghali-Zakara M. Onomastique berbère. Noms propres en touareg et traduction // Proceedings of the XXI st International Congress of Onomastic Sciences, August 19–24. 2002. Uppsala, 2008. № 4. P. 259.*
- ²³ Энхбат Д. Грамматические способы образования сложных личных имен монголов // Ономастика Поволжья: Материалы XVI Международ. научн. конф. (Ульяновск, 20–23 сентября 2017 г.): В 2 т. Ульяновск, 2017. Т. 1. С. 246–255.
- ²⁴ Сулейманова Р.А. Знач. праця. С. 339.
- ²⁵ Duke J. African anthroponyms and structural principles of the ‘ideal’ name // *Proceedings of the XXI st International Congress of Onomastic Sciences, August 19–24. 2002. Uppsala, 2005. № 1. P. 148.*
- ²⁶ Коортан А. Знач. праця. P. 76.
- ²⁷ Herbert R.K. Personal Names as Social Protest: The Status of African Political Names // *Names*. 1999. N°47. 2. P. 112, 113, 120.
- ²⁸ Olowo Ojoade J. African Proverbial Names: 101 Ilaje Examples // *Names*. 1980. Vol. 28. N 3. P. 195.
- ²⁹ Okoh N. The Positive of the Negative in Enuani Names // *Onoma*. 2009. Vol. 44. P. 153.
- ³⁰ Olowo Ojoade J. Знач. праця. P. 200.
- ³¹ Daeleman J. Système anthroponymique koongo // *Anthroponymie afro-romane*. 1991. N°4. P. 34, 35.
- ³² Olowo Ojoade J. Знач. праця. P. 201, 209.
- ³³ Olowo Ojoade J. Там само. P. 201.
- ³⁴ Хамаева Е.А. Китайские антропонимы. Иркутск, 2015. С. 274–275.
- ³⁵ Okoh N. Знач. праця. P. 154, 159.
- ³⁶ Хамаева Е.А. Знач. праця. С. 274–275.
- ³⁷ Леви-Стросс К. Первобытное мышление. М., 1994. С. 253.
- ³⁸ Леви-Стросс К. Там само. С. 253.

О.Л. Смаль
(Київ)

МІКРОГІДРОНІМІЯ КИЇВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ: ЛІМНОНІМ *АЛМАЗНЕ*

Крім малих річок, на території міста Києва багато озер і ставків (понад 200). Вони належать переважно до заплави Дніпра, а також до русел колишніх річок. Гідрологи зазначають, що «З гідрографічної точки зору територія Києва поділяється на дві основні частини: заплавне лівобережжя та вододільно-яружне правобережжя. Значно відрізняються і водойми, які характерні для цих частин міста. Озерні котловини майже всіх водойм лівобережжя знаходяться в піщаних ґрунтах з порівняно неглибоким заляганням водоносних горизонтів, на рівнинній місцевості без вираженого розчленування водозбірних площ.

За походженням, це головним чином, залишкові заплавні озера, які утворилися після зміщення русла Дніпра. Деякі водойми мають штучне походження, що в даному випадку не впливає на гідрологічний режим. Розміри водної поверхні озер в основному незначні. Найбільші з них — це озера Лісове, Тягле, Вирлиця, Верблюже, Редькіно, Алмазне...»¹.

Алмазне — озеро (інші назви: *Лісове*, *Кар'єр б*, *Торфи*, *Торфовище*). Український біолог І.Ю. Парникоза та інші дослідники вважають, що одне з найбільших кар'єрних озер Києва — *Лісове* (або *Алмазне*)²; «найбільшим озером у лівобережній частині Києва, і загалом у місті, є озеро з красивою назвою — *Алмазне*, або ж *Лісове*, що неподалік від житлового масиву Вигурівщина-Троєщина (сх) та Лісового масиву (пн). Майже впритул до води тут підступає сосновий ліс. Озеро є проточним — з його західної частини витікає струмок, який зрештою досягає Дніпра»³; основне русло сучасного Троєщинського колекто-

ра починається з новоутвореного Алмазного озера, розташованого за Лісовим кладовищем, і перетинає територію житлового масиву Вигурівщина-Троєщина; зауважимо, що більша його частина проходить під проспектом Маяковського⁴. На сучасних картах і атласах Києва озеро *Алмазне (Лісове)* локалізоване в Деснянському районі міста неподалік від житлового масиву Троєщина: між вул. Крайньою та Пухівською, Лісовим кладовищем і ТЕЦ-6⁵.

Цікаво, що в деяких електронних ресурсах, а також на сучасних картах міста Києва відзначено тільки одну назву (*Алмазне озеро*), напр.: «Озеро штучного походження на місці стариці Десни. Розташоване в межах лівобережної заплави Дніпра на північ від Лісового масиву і на схід від масиву Вигурівщина-Троєщина в Деснянському районі Києва. За площею (1,65 км²) – найбільше озеро Києва. Максимальна довжина відкритої частини становить 3,2 км, ширина – 715 м, периметр – 9,06 км. Максимальна глибина сягає 19,7 м.

Озеро виникло в першій половині 1980-х років у зв'язку з видобутком ґрунту, який було використано для підвищення позначок земної поверхні перед будівництвом житлового масиву Вигурівщина-Троєщина. У 1984 році розміри озера становили лише третину від теперішніх. У сучасних розмірах відоме приблизно з 1990 року.

Озеро живиться переважно атмосферними опадами і завдяки надходженню підземних вод. Слабопротічне – сполучається бетонною трубою з групою Вигурівських озер, а через них – із Десенкою. На берегах озера Алмазного ростуть верба, тополя, береза, сосна. Повітряно-водна рослинність розвинена слабо, оскільки озеро має дуже мало неглибоких ділянок. Виняток – ділянка, прилегла до північно-східної частини озера. Характерні види: очерет звичайний, рогіз вузьколистий та рогіз широколистий. У другій половині літа і на початку вересня озеро сильно «цвіте».

В озері водиться понад 10 видів риб, зокрема карась сріблястий, щука, лящ звичайний, окунь звичайний, плітка звичайна, лин, вівсянка звичайна, щипавка звичайна, бичок-пісочник, бичок-гонець, плоскирка звичайна, краснопірка звичайна, з екзотичних – сонячний окунь звичайний (царьок). Із водоплавних птахів на озері трапляються крижні, пірникози, лиски»⁶.

Ідентичні власні географічні назви нечастотні в топонімії України: «*Алмазна*, м., підпорядковане Стахановській міськраді (Луганськ. обл.). Засноване 1887 р. Назва від *алмаз* – мінералу з класу самород-

них металів, дорогоцінний камінь. Спочатку *Алмазом* на місцевій шахті було названо вугільний пласт за його високу якість і велику потужність (до 2,5 м). Пізніше назва поширилась на забій, а згодом і на невеличке того часу селище...». *Алмазне* – селище, підпорядковане Макіївській міськраді (Донецьк. обл.)⁷.

Український дослідник В.В. Лучик, аналізуючи назву міста *Алмазна*, стверджує, що «ойконім виник унаслідок субстантивізації та онімізації форми жін. роду відн. прикм. *алмазний* ‘стос. до алмаз’, яка узгоджувалася з номенклатурним іменем *шахта*, або від ергоніма (назви шахти) «*Алмазна*» способом його трансонімізації» (Лучик 18).

Прізвище *Алмазов* поодиноке на території України, а в Росії (за дослідженнями М.О. Баскакова, І.М. Ганжиної) – популярне, оскільки утворене на основі імені по батькові від давньоруського прізвиська *Алмаз*, в основі якого – рос. *алмаз*, запозичене або з грецької, або з арабської через тюркські мови, в яких позначає не тільки коштовний камінь (у казахській, наприклад, *алмаз* ‘найкраща сталь’). Уважають, що росіяни переняли це слово від татар. Відомий дворянський рід *Алмазових*, геральдика якого підтверджує, що прізвище походить від назви коштовного каменя та має татарське коріння. Імовірно, у деяких випадках початкове прізвисько могло походити з тюрк. *almaz* ‘не візьмуть, не зачеплять’. Саме із цим значенням, за твердженням М.О. Баскакова, ім’я *Алмаз* функціонує, наприклад, у татарській мові (Ганжина 22).

Щодо походження апелятив *алмаз* – «древнерусское заимствование из тюркск. яз. В тюркских восходит к греч. *adamas* – ‘несокрушимый’ (*a* – ‘не’, *datazō* – ‘разбиваю’), усвоенному русск. яз. (через посредство старославянского) в виде *адамант*. *Адамант* – ‘брильянт, алмаз’ сейчас является устаревшим» (Шанский 22); *адамант* «‘драгоценный камень, алмаз’ (в переносном смысле: *адамант веры*), др.-русск., цслав. *адамантъ* из греч. *ἀδάμας*...» (Фасмер I, 61, 71).

Назву озера *Алмазне* на лівобережжі міста Києва утворено способом субстантивізації та онімізації прикметника *алмазний* ‘прозорий’, що вказує на прозорість та блиск води. Дослідник В. Василенко також підтверджує цю думку: «Назвали озеро *Алмазним* за нетипово чисту для цієї місцевості воду. Озеро є проточним – з його західної сторони витікає струмок, який зрештою досягає Дніпра. Глибина в деяких місцях досягає 35–45 метрів. Донедавна тут водилися плотва,

червонопірка, лящ і навіть сазан; нині трапляється карась, щука і окунь. Тут можна побачити диких качок»⁸.

Лімнонім *Лісове* функціонує паралельно з першою назвою *Алмазне*⁹. Майже впритул до води тут підступає сосновий ліс¹⁰.

Подібні назви часто трапляються в межах України, наприклад: *Ліски*, *Лісківщина*, *Лісовий* – мікротопоніми Києва, а також похідні від них урбаноніми¹¹; *Лісове* – 19 топонімів України (Шульгач 78); *Ліски*, *Лісне*, *Лісова Поляна* – ойконіми на Сумщині (Іваненко 152–153); *Ліс*, *Ліски*, *Лісківці*, *Лісна*, *Лісне*, *Лісний*, *Лісова*, *Лісовий*, *Лісоводи*, *Лісоводка*, *Лісогірка*, *Лісок* – мікротопоніми (Хмельницьк. обл.) (Торчинський 278–283); *Ліски*, *Лісова* – назви балок у басейні Нижнього Дністра (Вербич 72); *Лісна*, *Лісне*, *Лісний* – «численні гідроніми, ойконіми, мікротопоніми тощо...; пор. спорід. назви *Ліски*, *Лісовий*, *Лісова*, *Лісове*, *Лісовець*, *Лісок*» (Лучик 305); *Лісова*, гора; с. Старі Кути Косівськ. р-ну (Івано-Франківськ. обл.) (Габорак 302).

Наведені топоніми були об'єктом дослідження багатьох ономастів, які пояснюють, що вони «виникли внаслідок субстантивизації та онімізації відповідної форми відн. прикм. *лісний* (< *ліс*), яка узгоджується з номенклатурним іменем *річка*, *балка*, *село*, *яр* і т. ін.» (Лучик 305); пор. ще: назва гори (Івано-Франківськ. обл. «утворена способом субстативації та онімізації прикметника *лісова* ‘яка знаходиться в лісі; вкрита лісом’» (Габорак 302). На території Славії також відомі споріднені топоніми, які докладно аналізує В.П. Шульгач¹².

Другу назву озера *Лісове* утворено семантичним способом від прикметника *лісовий* (-е), мотивованого географічним терміном *ліс*: внутрішня форма мікротопоніма вказує на характер рослинності біля озера, місцезнаходження (біля лісу, у лісі, на місці лісу). Пор.: На берегах озера Алмазного (Лісового) росте верба, тополя, береза, сосна¹³; майже впритул до води тут підступає сосновий ліс¹⁴; розташоване на північ від Лісового масиву; біля Лісового кладовища¹⁵.

Це озеро має ще кілька народних (неофіційних) назв *Кар'єр 6*, *Торфи* (*Торфовище*), які збереглися тільки в пам'яті старожилів.

Озеро утворилося на місці колишнього кар'єра (місцеві називають його *Кар'єр 6*). Звідси будівельники брали пісок для наміву під житловий масив Троєщина. Котлован поступово заповнила вода з підземних джерел¹⁶. Жителі цієї місцевості розповідають, що озеро утворилося внаслідок впорядкування стоків і наміву житлового масиву Вигурівщина-Троєщина та промзони біля нього. Цю думку

підтверджує І.Ю. Парникоза: «...Під час гідронамиву Троєщини на лівому березі постала величезна затока Доманя, а також велике Лісове чи Алмазне озеро...»¹⁷.

Нечисленні споріднені назви відзначені на карті України: *Кар'єрна* вул. (Караваєві дачі) — урбанонім м. Києва¹⁸; *Кар'єри* — с-ще (Хмельницьк. обл.). «Розташоване в р-ні Товтр (Медоборів), багатих на поклади вапняків — осадових гірських порід морського походження. У 1958 тут було відкрито *кар'єри* по їх видобутку. ... *Кар'єрне* — смт (Херсонськ. обл.)... виникло поблизу вапнякових *кар'єрів* у 1958, від яких і походить назва...» (Янко 168); *Кар'єр 1-й, 2-й* — кар'єри, *Кар'єри*, ур. (Хмельницьк. обл.). «Як нп зареєстровані в 1899 р. Локативно-квалітаивні н., ускладнені диференційним числівником» (Торчинський 223); *Кар'єр*, ур. — мікротопонім (Івано-Франківськ. обл.) (Габорак 237).

В основі зазначених назв дослідники вбачають географічний термін *кар'єр* — 'низьке піщане місце'; 'місце відкритого добування копалин, які залягають неглибоко' (Торчинський 223); тобто вони утворені семантичним способом від апелятива *кар'єр* 'місце, де добувають камінь, глину, пісок і т. ін.' (Габорак 237).

Торфи (*Торфовище*) — озеро. До 70-х років на цьому місці було невелике болото і торфовище. Цей факт пояснює появу ще однієї назви озера *Торфи*, або *Торфовище*, пор.: «До виникнення озера на його місці видобували торф. Тому зрідка серед місцевого населення трапляється ще одна назва озера — *Торфи*»¹⁹; *Торфовище* — «неофіційна назва кар'єрного озера, яке знаходиться між промзоною Вигурівщини-Троєщини, Білодібровним лісництвом та Лісовим цвинтарем. У минулому цей терен був відомий жителям Вигурівщини просто як «болото»; розробка торфу почалася з 50-х років. Добуток піску почався 1979 р. Довжина Торфовища — 2 км, ширина до 400 м, глибина до 20 м, площа 267 га, об'єм 27 000 000 м³»²⁰.

Назву утворено семантичним способом від географічного терміна *торфовище* 'поклади торфу, торфове болото', в основі якого — апелятив *торф*, пор.: *торф* 'місце добування торфу'; *торфище* 1. 'торф'яне болото'; 2. 'місце добування торфу'; *торфняк* 1. 'торф'яне болото'; 2. 'випалене місце на болоті'; 3. 'місце добування торфу'; *торфовина*, *торф'яник* 'торф'яне болото'²¹; «Сему 'торф'яне болото' репрезентують лексеми *торфище*, *торфняк*, *торфовина*, *торф'яник*, похідні від *торф*. Пор. *торфище* 'поклади торфу, торфове болото', а

також місц. *торф* ‘поклади торфу’²². *Торфовище* – типове для української мови утворення, завдяки словотвірному значенню форманта *-ище* легко розвинуло семантику ‘старе...’. Звернімо увагу, що багато дослідників підтверджують цю думку, наприклад: «Апелятиви на *-ищ(е)* одним із своїх значень у топонімії мають вказівку на місце, де знаходився зниклий географічний об’єкт, названий твірним словом...» (Лучик 79). Паралельна назва *Торфи* (у формі множини) може відображати й реальну множинність об’єктів: ‘декілька боліт’; або не пов’язана з множинністю об’єктів, а вказує на ‘старе місце, де був цей об’єкт’.

На думку деяких ономастів, зокрема О.Ю. Карпенко, О.М. Склярєнка, О.М. Склярєнка, «Власні назви існують у ментальному лексиконі людей. Входячи до ментального лексикону, власні назви стають концептами. Концепти виступають як одиниці збереження інформації в ментальному лексиконі. Завдяки процесам концептуалізації концепти шикуються у фрейми (або, детальніше, в субфрейми чи домени) (О.Ю. Карпенко). Пасивні концепти – ті, «що в даний момент не використовуються і перебувають у сховищах пам’яті» (О.Ю. Карпенко) не «вивітрюються», вони мають стійкий, перманентний характер. Існування онімних концептів у людській свідомості може впливати не лише на функціонування топонімних лексем, воно може впливати на саме їх існування...»²³. Ця теза пояснює, чому з усіх варіантів – *Алмазне*, *Лісове*, *Кар’єр б*, *Торфи*, *Торфовище* – мешканці Києва (а також адміністрація міста) віддали перевагу назві *Алмазне* як оригінальній, привабливій, «з позитивним значенням», що вказує на зовнішній характер об’єкта. Інші назви, внутрішня форма яких мотивована локалізацією відповідного господарського об’єкта, видобуванням яких-небудь копалин (*Кар’єр б*, *Торфи*, *Торфовище*), географічним місцезнаходженням (біля лісу, у лісі, неподалік від Лісового масиву (пн.), біля Лісового кладовища – *Лісове озеро*), збереглися тільки в пам’яті старих мешканців або функціонують паралельно.

Місцеві жителі стверджують, що вода тут дуже чиста, хоча близько розташоване міське кладовище й очисні споруди ТЕЦ. Озеро *Алмазне* проточне – зі східної сторони в нього впадає невеликий струмок, а з протилежної – водойма, з’єднана з Вигурівськими озерами, які сполучені з Десенкою²⁴; у воді водяться раки, відомо, що в брудній воді вони не живуть, і щороку експерти перевіряють воду. На гли-

бині 3 метрів вода, придатна для пиття²⁵. Назва *Лісове озеро* також офіційна (іноді не відзначена на сучасних картах, планах), але, напевно, побутує більшою мірою як орієнтир. Зауважимо, що *Алмазне озеро* не входить до переліку рекомендованих для купання через своє походження, тому що утворилося на місці кар'єру, у лісі (поряд із Лісовим кладовищем).

---

¹ Гідролого-гідрохімічна характеристика озер і ставків території м. Києва (реферат) // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. К., 2001. С. 259–535. URL: <http://referatu.com.ua> (дата звернення: 03.04.2020). С. 20.

² *Парнікоза І.Ю.* Киевские острова и прибрежные урочища на Днепре – взгляд сквозь века. 2.5.8. Левобережная пойма Троещина, Выгуровщина, Воскресенская, Никольская и Кухмистерская Слободки, Дарница, Позняки, Осокорки, Бортнички и др. во второй половине XIX в. – 1917. URL: www.myslenedrevo.com.ua/ru/sci/Kyiv/Islands/History/Kyiv-capitalism-1850-1917/dniper-left-bank-1850-1917.html (дата звернення: 10.01.2010).

³ *Вишневецький В.* Водний фундамент столиці. URL: http://www.interesniy.kiev.ua/old/Nature/rivers/vod_fundament (дата звернення: 03.12.2009).

⁴ *Степанець К.М.* Малые реки Киева и их исследователи. К., 2015. С. 92.

⁵ Див.: Київ: Атлас туриста. К., 2016. С. 5, 7; Київ до кожного будинку: Атлас. К., 2014. С. 21.

⁶ А саме: Алмазне озеро. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Алмазне_озеро (дата звернення: 04.04.2020); Киев для всех: план-схема / Сост. и подг. к печати ООО НПФ “Гео’с”. К., 2009; Київ: Атлас туриста. К., 2016. С. 5.

⁷ Алмазне селище. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Алмазне_\(селище\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Алмазне_(селище)) (дата звернення: 27.08.2017).

⁸ *Василенко В.* Київське озеро „Алмазне” впишуть в „Червону книгу”? // Трибуна України: Інформаційно-публіцистичне інтернет видання. URL: <http://ukrtribune.com/2012/05/kiivske-ozero-almazne-vpishut-v..> Назва з екрану (дата звернення: 01.12.2008).

⁹ Напр.: Київ: Атлас туриста. С. 7; Київ до кожного будинку: Атлас. С. 21.

¹⁰ *Вишневецький В.* Там само.

¹¹ Вулиці Києва. Довідник / За ред. А.В. Кудрицького. К., 1995. С. 275–276, 123–124.

¹² *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 153.

¹³ Алмазне озеро. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Алмазне_озеро (дата звернення: 04.04.2020).

¹⁴ *Вишневецький В.* Там само.

¹⁵ Київ: Атлас туриста. С. 7.

¹⁶ *Василенко В.* Там само.

¹⁷ *Парнікоза І.* Київські острови на Дніпрі – погляд крізь століття (Частина сьомома). URL: <http://h.ua/story/126889/> (дата звернення: 05.12.2009).

¹⁸ Вулиці Києва. С. 90.

¹⁹ Алмазне озеро. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Алмазне_озеро (дата звернення: 04.04.2020).

²⁰ Деснянський район: з глибини століть – у сьогодення: Довідково-інформаційне видання / Укл.: С. Вакулишин (краєзнавець), Л. Василенко. К., 2006. URL: desnabib.kiev.ua/files/Z_Glybnyu_stolit.pdf (дата звернення: 06.01.2019). С. 199, 185.

²¹ Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В.В. Лучик. К.; Кіровоград, 1999. С. 194.

²² Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Відп. ред. В.В. Лучик. Кіровоград, 2000. С. 75.

²³ Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика: у 5 кн. Кн. 1: Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса, 2012. С. 71.

²⁴ Озеро Алмазное. URL: https://ua.igotoworld.com/ru/poi_object/67525_ozero-almaznoe.htm (дата звернення: 05.04.2020).

²⁵ Алмазное озеро. URL: <https://wikimapia.org/2429966/ru/Алмазное-озеро> (дата звернення: 05.04.2020).

Скорочення

- Вербич – *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Нижнього Дністра: Етимологічний словник. Луцьк, 2013.
- Габорак – *Габорак М.* Топонімія Галицької Гуцульщини: Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ, 2011.
- Ганжина – *Ганжина И.М.* Словарь современных русских фамилий. М., 2001.
- Іваненко – *Іваненко О.В.* Назви поселень Сумщини: Історико-етимологічний словник. К., 2017.
- Лучик – *Лучик В.В.* Етимологічний словник топонімів України / Відп. ред. В.Г. Скляренко. К., 2014.
- Торчинський – *Торчинська Н.М., Торчинський М.М.* Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький, 2008.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986.
- Шанский – *Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В.* Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. С.Г. Бархударова. М., 1961.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001.
- Янко – *Янко М.Т.* Топонімічний словник України: Словник-довідник. К., 1998.

О. А. Теуш
(Екатеринбург)

ЗАИМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА С СЕМАНТИКОЙ ‘ОЗЕРО’ В ДИАЛЕКТАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СЕВЕРА РОССИИ

Европейский север России – озерная территория. При общей влажности территории здесь встречаются как большие озерные пространства, так и небольшие озера в лесу, на болотах, в старицах рек. Русские апеллятивные наименования озер нередко заимствованы из языков местного населения, каковым являлось финно-угро-самодийское. В настоящей статье производится этимологическая интерпретация выявленных в севернорусских диалектах заимствованных апеллятивных лимнонимов.

Прибалтийско-финского происхождения лексема *áloдь* ‘открытое озеро, обширное водное пространство’ (Олон.) (Куликовский 1; СРНГ 1, 240) < приб.-фин. *alode, ср. фин. *alue* ‘зона, территория’, производное от *ala* ‘пространство, место’ и восходящее далее к *ala-* ‘нижний’ (SKES 1, 14; SSA 1, 66; Фасмер 1, 71–72; Аникин 1, 167).

Диалектное *балда́* ‘заросшее озеро, изобилующее карасями’ (Яр.) (ЯОС 1, 32) < приб.-фин., ср. фин. *palle, palte* ‘берег, край (ручья, озера, ямы для выгонки смолы)’, ‘склон горы’, ‘гора, хребет’ (SKES 2, 476), фин. *palle, palte* ‘склон, откос, косогор; береговой обрыв’, карел., люд. *palte* ‘склон, откос’, вепс. *paute, paude, poude* ‘склон, косогор’ (SSA 2, 302), саам. *puolta* ‘склон горы’ (SSA 2, 304). «Озерное» значение вторично. То же происхождение имеет севернорусское *балда́* ‘высошенность, холм с плоской вершиной’ (Арх.: Прим.) (СГРС 1, 53).

Лексема *бе́рдога* ‘глубокое место в реке, озере’ (Ленингр.: Лод.) (СРГК 1, 60), по мнению А. Е. Аникина, производна от слав. *бе́рдо*

‘отмель’ и является результатом междиалектной энантиосемии (Аникин 3, 106).

Для слова *богѡта* ‘небольшое озерко’ (Влг.: Гряз.) (КСГРС) наиболее близкие соответствия обнаруживаются в вепс. *poht* ‘небольшой залив озера или реки’ (СВЯ 486), саам. патс. *põk'k'E* ‘самое узкое место озера или реки’, сонг. *pojǰk'k'E* ‘низина, ложбина (между двумя возвышенностями)’, *pohk*, *poht* ‘узкое место в реке между скалами’ (KKLS 1, 391).

В Ярославской области ‘небольшое озеро’ называется *бодана* (Яр.: Некр.) (КСГРС), ср. *batán* ‘глубокое место в реке’ (Яр.: Люб., Некр., Яросл.) (ЯОС 1, 41), ‘яма с водой’ (Яр.: Некр.) (КСГРС), *bodán* ‘яма с водой’ (Яр.: Некр.) (КСГРС), *bodaná* ‘лужа’ (Яр.: Некр.) (КСГРС). Лексема может рассматриваться как < приб.-фин., ср.: фин. *pata*, карел. *pata*, *pada* ‘глиняная посуда, горшок’, вепс. *pada* ‘горшок’, фин. *patero* ‘небольшое круглое углубление или яма; небольшое лесное озеро’, карел. *patero*, *paduro* ‘небольшое углубление, яма’, *paderoni* ‘небольшой пруд’ (SKES 3, 502; SSA 2, 322).

Со значением ‘плёс на озере’ отмечено слово *богач* (Арх.: Карг.) (КСГРС). Оно является результатом метатезы в *богач* ‘часть реки между изгибами, плес’ (Арх.: Карг.) (КСГРС). Последняя лексема имеет широчайший спектр значений и обширную географию (Европейский север и средняя полоса России). Наиболее вероятным источником заимствования представляется субстратный волжско-финский язык (мерянский?), по ряду фонетических особенностей близкий к саамскому, ср. саам. ин. *viač̄ci* ‘длинное, узкое болото или залив’, норв. *vioc̄'č̄o* ‘болото, которое образуется водой текущего ручья’ (SKES 6, 1825), *vioc̄č̄o* ‘болото, которое образуется при понижении уровня воды в ручье (при пересыхании ручья)’ (KKLS 1, 1072).

Заимствованием из коми языка является *вадьа* ‘небольшое бессточное озеро’ (Арх.: Лен.) (КСГРС), ‘лесное озеро с черной водой и мшистыми берегами’ (Арх.: Лен.) (КСГРС), *вадьа*, *вадья* ‘небольшое озерко, окошко среди болота, трясины’ (Влг.: Ник., Тот., Устьс., Ярен.) (Дилакторский 45), (Влг.: Ярен.) (Опыт 20), *вадейка* ‘непроточное озеро’ (Арх.: Лен.) (КСГРС): < коми *вад* (основа *вадй-*) ‘озеро; чаще лесное озеро, непроточное озеро (находящееся вне поймы реки); озеро с топкими берегами (образовавшееся в старом русле реки)’, ‘заболоченное место, заболоченное озеро; болото’ (КРС 72), вв., вым., иж., л., нв., скр., сс., уд. ‘топкая болотистая местность, топь,

трясина', 'луговое непроточное озеро с топкими берегами и топким дном' (ССКЗД 36). Коми слово убедительной этимологии не имеет, но существует предположение о его производности от коми *ва* 'сырой, мокрый' с помощью суффикса прилагательных *-д-* с аналогичным первоначальным значением 'сырой, мокрый' (КЭСК 46). Семантический переход 'сырой, мокрый' > 'озеро' недостаточно убедителен. Возможно, это коми слово, не имеющее надежных параллелей (КЭСК Доп. 11), заимствовано из прибалтийско-финских языков, ср. фин. *vataja* 'большое водное пространство', 'место с медленным течением или без течения, плес', 'подобное озеру или заливу спокойноводное расширение в реке или ручье (например, выше плотины или ниже порога)' (SKES 6, 1672–1673).

Для лексемы *vána* значение 'озеро в русле реки, ручья' (Арх.: Холм.) (КСГРС) является одним из широкого географического спектра: *vána* 'полянья' (Олон.: Выт., Пд.) (Куликовский 8), 'заливной луг' (Арх.: Холм.) (КСГРС), *ваны́* 'затопленный берег реки или озера' (Костр.: Галич.) (КСГРС), 'пролив между двумя островами' (Олон.) (Куликовский 10). Слово прибалтийско-финского происхождения, ср. карел. *vana* 'глубокое русло реки', ливв. *vana* 'низина, заросшая травой' (ПФГЛ 100), ливв. *vana* 'болотце, заросшее травой' (Макаров СКЯ 416), вепс. *vana* или *van* 'овраг', фин. *vana* 'полянья', 'русло реки, фарватер' (SKES 6, 1631–1632; SSA 3, 404–405). Этимология предложена Я. Калима (Kalima 1919: 82), см. также (Фасмер 1, 271; ПФГЛ 100).

Лексема *вóлма* 'низкое, зыбкое, сырое место' (Костр.: Меж., Пыщуг, Шар.), 'сырой покос' (Костр.: Меж.) (КСГРС) развивает значение 'заросшее озеро' (Костр.: Пыщуг.) (КСГРС) на русской почве. Слово имеет саамское происхождение, ср. патс. *vüǰǰli*, аттр. *vüǰǰjips*, нот. *vüǰǰei*, аттр. *vüǰǰjyps*, кильд. *vüǰǰe*^(?), аттр. *vvüǰǰe*^(?) *yes*, терск. *vǰǰle*^g, аттр. *vǰǰǰeges*, им. *vuolli* 'низменный, низинный, низкий', сонг. *uallaš*, *vualgaš* 'находящийся на нижней стороне' (KKLS 1, 786).

Локальное слово *вон* 'рыбное место у берега озера' (Костр.: Галич.), 'мелкое место на озере, заросшее травой' (Костр.: Галич.), 'затопленный берег озера' (Костр.: Галич.) (КСГРС) может рассматриваться как результат упрощения *вонг < приоб.-фин., ср. фин. *vonka*, *vonkka* 'излучина реки', 'широкое и глубокое место в реке, залив', 'бухта, заливчик', карел. *vonka* 'излучина реки, заводь, плес', люд. *vong* 'водоворот, глубокое и спокойное место в реке' (SSA 3, 470). Рассматриваемые значения – результат конкретизации.

По отношению к *kargáč* ‘песчаная отмель’ (Влг.: Вож.) (КСГРС) (< саам. патс. *karġ*⁴ ‘речная мель (каменистая или песчаная, наполовину или целиком покрытая водой)’ (KKLS 1, 90), саам. *kārġ*⁴ ‘каменистый или песчаный речной пережат, отмель’, которые родственны фин. *kari* ‘подводная мель или выступающая над поверхностью воды скала, или каменистая отмель, луда’, *karikko* ‘риф, каменистая банка’, карел. *kari* ‘каменистый порог, отмель, риф’, ливв. *kari* ‘то же’, ‘порог, высохшее русло порога’, люд. *kari, kare, karičče* ‘отмель, порог’, ‘наиболее глубокое место под порогом, куда падает вода’ (SKES 1, 162; SSA 1, 312)) вторично *kárgáč* ‘поросшее травой место на берегу озера или в озере’ (Влг.: Ваш., Вож.) (КСГРС).

Только в Онежском районе Архангельской области функционирует лексема *кулѣма* ‘тинистое, заросшее осокой, рогозом, камышом озерко, через которое протекает река’ (Арх.: Он.) (КСГРС). Семантически и фонетически близкое *кулѣмина* ‘залив в реке’ Н.В. Галинова объясняет как результат скрещивания лексем типа *курѣвина* ‘то же’ и дериватов праславянского корня **kul-* ‘гнуть’ (Галинова 2001: 47). По второй гипотезе Н.В. Галиновой слово «может быть производным непосредственно от корня **kul-* ‘гнуть’, так как данная семантика вполне выводима из ‘гнуть’: ‘гнуть’ > ‘загибаться’ > ‘изгиб реки или залив’» (Галинова 2001: 47). Вместе с тем предложенные сопоставления для локального севернорусского слова выглядят слишком натянутыми. Лексему *кулѣма* нужно сопоставить с приб.-фин., ср. фин. *kulu*, люд. *кули* ‘старый, бедный, негодная вещь, хлам’, которые являются составной частью ряда географических терминов: фин. *kulumaa* ‘низина’, ‘дважды или трижды возделанная заросшая подсека’, карел. ливв. *kulumua* ‘пустошь, залежь, негодная к обработке земля’, люд. *кулумио* ‘пал, пожар, который уже был сначала засеян рожью, засеянный овсом’, вепс. *kuluma* ‘поле’, ср. вепс. *кулуда* ‘изнашиваться, становиться ветхим’ (СВЯ 244), фин. *кулуттаа* ‘изнашивать, изнашивать’, люд. *кулуда* ‘то же’, вепс. *кули* ‘старый, бедный, негодный, несчастный’ (SKES 2, 235; SSA 1, 433). Произошла трансформация семантики: ‘непригодный, негодный, изношенный’ > ‘заросший сорными растениями’.

По этимологии А. К. Матвеева, *курья* ‘небольшое озерцо, оставшееся после разлива реки’ (Арх.: Вель., Карг., Кон., Мез., Пин.; Влг.: Бабуш., Вож., В.-Уст., М.-Реч., Сямж., Тот., Хар.; Киров.: Кот., Халт.) (КСГРС), ‘небольшое озеро (как правило, сточное)’ (Арх.: Лен., Леш.,

Мез., Пин.; Влг.: К.-Г., М.-Реч.) (КСГРС) (ср. *курья* ‘морской, речной или озерный залив (нередко узкой, вытянутой формы)’ (Арх.: Вель., Вил., Вин., В.-Т., Карг., К.-Б., Кон., Котл., Лен., Мез., Нянд., Пин., Плес., Прим., Уст., Холм., Шенк.; Влг.: Бабуш., В.-Важ., Влгд., Вож., В.-Уст., К.-Г., Кир., М.-Реч., Ник., Сок., Сямж., Тот., У.-Куб., Хар.; Киров.: Опар., Халт.; Костр.: Галич., Кологр.) (КСГРС), (Влг.: Влгд., Кадн., Сольв., Ярен.) (Дилакторский 225), (Олон.: Карг.) (Куликовский 47), (Помор.) (Гемп 291), (Влг.: В.-Важ., В.-Уст., Влгд., К.-Г., М.-Реч., Ник., Ньюкс., Сок., Сямж., Тарн., Тот., У.-Куб., Хар.) (СВГ 4, 23) < приб.-фин. или саам., ср. фин. *kuru* ‘длинное узкое углубление’, ‘залив или ложбина, ущелье или русло с крутыми берегами, борозда, складка’, ‘угол’, эст. *kuru* ‘угол, уголок’, ‘узкий проход’, саам. норв. *gurrå* ‘отверстие, ущелье, углубление, дырка’, лул. *kurra* ‘отверстие’, ‘узкое углубление (проход) в горной тундре’ (SKES 2, 247; SSA 1, 448). Приводя указанные соответствия, А. К. Матвеев отмечает, что термин может восходить и к севернофинским диалектам (Матвеев 2001: 196).

Саамского происхождения *куцькóль* ‘перешеек между озерами’, ‘протока между озерами’ (Помор.) (Мосеев 74): < саам., ср. сонг. *kuotksa* ‘ровная земля, которая находится между мелким песком, между влажными местами’, сонг. *kuo'skaš* ‘илистый пруд (с илом внизу и на поверхности воды)’, *küõ'sk(A)sqz* ‘грязевая лужа’ (KKLS 1, 178–179).

‘Середина озера, широкое водное пространство (в противоположность заливам, проливам)’ (Олон.: Выт., Лп., Пт.) обозначается лексемой *ла́йда* (Куликовский 48). Результатом диссимиляции является *ла́йба* ‘незамерзающее пространство на море, в озере’ (Карел.: Кем.) (СРГК 3, 91), *ла́йбина* ‘водное пространство между грядами камней в озере, реке’ (Карел.: Кондоп.) (СРГК 3, 91). Русские диалектные слова имеют прибалтийско-финское происхождение, ср. вепс. *laid* ‘открытое место на озере или реке’, фин. *laita* ‘фарватер, направление’, эст. *lait* (род. п. *laida*) ‘углубление, ямка’, ‘яма между кочками’, ‘переход, переправа’ (< герм.) (SKES 2, 270–271; SSA 2, 38), вепс. *laid* ‘пространство озера вдали от берегов’, ‘участок (например, поля)’ (СВЯ 272), ливв. *laido* ‘то же’ (ПФГЛ 49). Этимология предложена в (Kalima 1919: 148; Фасмер 2, 451).

Для лексемы *ла́ма* значение ‘небольшое озерко в лесу с чистой водой’ (Арх.: В.-Т.) (КСГРС) нужно считать вторичным. К семантике этимона (< приб.-фин., ср. фин. *lamu* ‘равнина’, ‘лощина, ложби-

на', 'болото', карел. *latu* 'низменная ровная земля между горами', вепс. *latu* 'перешеек' (SKES 2, 273; SSA 2, 43), карел. твер. *latakka* 'пологий, отлогий' (Пунжина СКЯ 130)) более близко *лама* 'мелкое чистое место в озере около берега' (Костр.: Галич.) (КСГРС).

Наиболее частотным обозначением озера в севернорусских диалектах являются *ла́мба* 'небольшое лесное, часто заболоченное озеро' (Олон.) (Опыт 100; Даль 2, 235), (Олон.: Заон., Ол., Пв., Пт.) (Куликовский 48), (Карел.: Кондоп., Медв., Прион., Пуд., Сег.) (СРГК 3, 93), 'небольшое озерко' (Арх.: Он.) (КСГРС), 'небольшой залив озера' (Карел.: Кондоп., Прион.) (СРГК 3, 93), *ла́мбина* 'небольшое лесное, часто заболоченное озеро' (Арх.: Он.) (КСГРС), (Олон.: Выгоз.) (Куликовский 48), (Карел.: Белом., Кем., Кондоп., Медв., Сег.; Мурман.: Канд., Тер.) (СРГК 3, 93), 'озерко, образовавшееся на прежнем русле реки' (Арх.) (Опыт 100; Даль 2, 235), (Арх.: Кол.) (Подвысоцкий 81), *глуха́я ла́мбина* 'лесное озеро со стоячей водой' (Карел.: Белом., Кем.; Мурман.: Канд.) (СРГК 3, 93), *ла́мбина* 'небольшое лесное, часто заболоченное озеро' (Арх.: Он.) (КСГРС), *ла́мбинка* 'то же' (Арх.: Прим.) (КСГРС), (Карел.: Медв.; Мурман.: Канд.) (СРГК 3, 93), *ла́мбица* 'то же' (Карел.: Кондоп., Прион., Пуд.) (СРГК 3, 93), *ла́мбови́нка* 'то же' (Арх.: Прим.) (КСГРС), *ла́мбочка* 'то же' (Карел.: Прион.) (СРГК 3, 93), *ла́мбушка* 'то же' (Влг.: Ваш.) (КСГРС), (Карел.: Кондоп., Прион., Сег.) (СРГК 3, 93).

Лексема, по данным СРНГ, широко распространена в северной полосе Европейской России: *ла́мба* 'небольшое озеро без истоков (особенно в лесу), озеро, образовавшееся на прежнем русле реки' (Олон., Карел.: Медв., Арх.), *ла́мба́* 'то же' (Олон.), *ла́мба* 'прорубь во льду, через которую вытягивают невод при подледном лове' (Влг.: Кад.), *ла́мбина* 'небольшое озеро без истоков (особенно в лесу), озеро, образовавшееся на прежнем русле реки' (Олон., Карел.: Медв., Арх., Арх.: Кол., Беломор.), *ла́мбина́* 'то же' (Арх.), *ла́мбушка* 'небольшое озеро без истоков (особенно в лесу), озеро, образовавшееся на прежнем русле реки' (Карел.: Медв.) (СРНГ 16, 253).

Прибалтийско-финское происхождение слова было установлено Я. Калимой (Kalima 1919: 149) и сочтено убедительным М. Фасмером (Фасмер 2, 455): ср. фин. *lampi*, *lamppi*, *lammi* 'пруд, лесное озеро', карел., ливв. *lambi* 'речной залив, заводь', люд. *lamb*, *lambik* 'расширение русла реки', 'плес, участок реки со спокойным течением', эст. *lammikas* 'заросший пруд, небольшое озерко' (SKES 2, 273—

274; SSA 2, 42). Вместе с тем следует учитывать саам. кильд., йок., терск. *lāmp* ‘болото’ (SKES 2, 273–274; SSA 2, 42), саам. кильд. *lām^bp^f*, терск. *Bām^bp^e* ‘болото, топь’ (KKLS 1, 191–192).

Описательным по внутренней форме образованием является *лапчужка* ‘маленькое озерко, лужица в лесу’ (Влг.: Выг.) (КСГРС): < вепс. *lapak* ‘пологий, покатый’ (СВЯ 275), ~ фин. *lappaa* ‘приплюснутый’, ‘скат’, ‘широкий’, ‘плоский’, вепс. *lart* ‘место, находящееся в стороне’, саам. терск. *lāɔɔjd* ‘сторона, край’ (SKES 2, 277; SSA 2, 46). Суффиксальное производное на русской почве.

Значение ‘прибрежное озерко, место на берегу реки со стоячей водой’ (Арх.: Плес.) вторично у лексики *лѣста* ‘низкое место у озера’ (Арх.: Лен., Леш.), ‘залив на озере’ (Арх.: Плес.) (КСГРС): < саам. сонг. *lāsta* ‘груда камней, каменистое место’ (KKLS 1, 206). Саамское происхождение имеет также *лѣкшма* ‘заболоченное озеро’ (Помор.) (Мосеев 76): этимологом выступает саам. норв. *lœk’sa* ‘большая долина’ (UEW 683).

Уменьшительное *ливушка* ‘небольшое озерко’ (Арх.: Он.) (КСГРС) производно от *лива* ‘топкое место на болоте, трясина’, ‘окно чистой воды на болоте’ (Арх.: Он.) (КСГРС), заимствованного из прибалтийско-финских языков, ср. фин., карел. *liiva* ‘ил, тина’, фин. *liiva* ‘ил, грязь, раздавленная кашеобразная или мокрая масса’, *liiva* ‘слизь’, карел. *liiva* ‘то же’, ливв. *liivu* ‘ил’, люд. *liv*, *live* ‘то же’ (SKES 2, 294; SSA 2, 75), карел. ливв. *liivu* ‘тина’, ‘цветение воды’, *liivaine* ‘тинистый, слизистый’, *liivakas* ‘тинистый, обильный тиной или слизью’ (Макаров СКЯ 187), карел. люд. *liiva* ‘тина, ряска (в стоячей воде)’, ‘зеленая слизь, мелкие водоросли (в текучей воде)’, ‘плесень, пленка на жидкости’ (Пунжина СКЯ 139), фин., карел. *liiva* ‘морской ил, грязь, раздавленная кашеобразная или мокрая масса’, эст. *liv* ‘песок’ (Kalima 1919: 157).

Преимущественно белозерское *личма* ‘гладкая поверхность озера’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘небольшой плавучий остров в озере’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), (Влг.: Хар.) (СВГ 4, 42), ‘берег озера’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘труднопроходимое место на берегу озера со скрытым течением’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘топкое, низкое место, как правило, у берега озера’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘место впадения реки в озеро’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘помост на берегу озера, с которого полощут белье’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘искусственный водоем, пруд, яма с водой’ (Влг.: Бел., Ваш.) (КСГРС) соотносится с функционирующими

на смежной территории *лі́жма* (Влг.: Выт.) ‘слой почвы на поверхности зарастающего озера, плавучий островок’, *лі́зьма* (Влг.: Выт.) ‘то же’, *лі́жма* (Влг.: Выт.) ‘топкое место на берегу, в болоте; зыбун’, *лі́зма* (Влг.: Вож.) ‘то же’, *лі́зьма* (Влг.: Ваш., Выт.) ‘то же’, *лі́зьма* (Влг.: Выт.) ‘островок сухой земли на болоте’. Лексемы соотносятся с вепс. *ližt* ‘илистый’ (СВЯ 293) ~ саам. терск. *liž*[∞], род. п. *ližčige* ‘сало, шуга, тонкий лед’ (KKLS 1, 208). Показательны контексты: «*Лижмы есть на озёрах зыбучи*» (Выт, Замошье); «*Озёро затынется мхом, зыбун зыбаться, в эки лижмы попадёшь — можно и не встать*» (Выт, Замошье); «*Забрался в личму, что едва вышел*» (Бел, Урицкое). В связи с фонетическими трудностями в объяснении из карел. *lidma* сомневался М. Фасмер (Фасмер 2, 506).

Для лексемы *лост* значение ‘приток, впадающий в озеро’ (Влг.: Сок.) (КСГРС) вторично к *лост* (Влг.: Череп.) ‘сосновая или березовая дранка’ (КСГРС) (< приб.-фин., ср. фин. *loska, losku* ‘полоска материи’, ‘полоса земли’, ‘кусочек, кусок’, ‘кусочек доски’, ‘опорный столб’, ‘подставка, опора, подпора, крепление’ (SSA 2, 94)).

Прибалтийско-финского происхождения *лудь* ‘мелкое место в озере’ (Влг.: Выт.), *лудушка* ‘то же’ (Арх.: Он.) (КСГРС): < приб.-фин., ср. карел. *luoto* ‘подводная скала, подводный камень, мель’, ‘илистая или песчаная мель, отмель’, люд. *luod, luodo* ‘скалистый островок’, ‘подводная скала, риф’, ливв. *luodo* ‘маленький остров’, ‘каменистая отмель’, ‘находящийся под водой утес’, вепс. *lod, lodo* ‘мель, отмель’, эст. *lood* ‘подводная скала’, ‘каменистый островок’, ‘отмель’, ‘сухая сланцевая равнина’, ‘безлесный маленький лесистый островок’, фин. *luoto* ‘маленький и скалистый островок’, ‘остров леса’, ‘каменистое или скалистое место в поле’ (SKES 2, 313; SSA 2, 111). Этимология разработана Я. Калима (Kalima 1919: 56–57; Фасмер 2, 528).

Только в Няндомском районе Архангельской области функционирует лексема *лу́зя* ‘отмель на реке, озере, море, песчаная или каменная’ (КСГРС). Однокоренные лексемы обозначают различные озерные объекты: *лу́зи* ‘место на озере, где впадает или вытекает река’ (Арх.: Нянд.), ‘дно озера у берега, где бьют родники’ (Арх.: Нянд.), *лузь* ‘мелкое место на озере’ (Арх.: Нянд.) (КСГРС). М. Фасмер схожее *лузь* ‘луг’ (Владим.), ‘поросшая лесом низина’ (Ряз.), ‘замёрзшая лужа, обледенелая дорога’ (Пск., Твер.) считает возможным рассматривать как родственное лит. *laužas* ‘куча наломанных ветокі, *lūkžis* ‘лом, полом’, ‘бурелом’, латыш. *laužņi* ‘сломанные, наваленные друг

на друга дерева’ (Фасмер 2, 531). Однако география (Арх.: Нянд.) и различия в семантике в пользу заимствования из приоб.-фин., ср. фин. *luosa* ‘лужа’, *luoso* ‘пруд, лужа, образованные талой водой’, эст. *loos* ‘маленький луг, окруженный возвышенностями’, ‘круглая лужа (на лугу)’, ‘заросшее речное русло’, *loosik* ‘маленький низкий луг или долина’ (SKES 2, 312; SSA 2, 109).

Поморское *лѹмба, лѹмбала* ‘озеро на болоте, из которого вытекает ручей’ (Помор.) (Мосеев 78) может быть соотнесено с приоб.-фин., ср. эст. диал. *lunt* (род. п. *lundī*), *lont* (род. п. *londi*) ‘лощина, лужа’, *lonte, lontsik*, юж. *londzak* ‘лесное озеро, лужа’, фин. *lonne* (род. п. *lonteen*) ‘ложбина, долина’, ‘низкое место на земле’, ‘сырое место, сырая местность’, *lonto, lontto* ‘яма, ямка, впадина’, ‘ложбина, лощина’ (SKES 2, 302–303; SSA 2, 92).

Заимствованием из коми языка является *лѹнца, лѹнци* ‘глубокое место в озере’ (Влг.: Вож.) (КСГРС): < коми вым., л., нв., скр., сс. *лѹнтѹсь*, вв. *лѹнтэсь*, л. *лѹнйѹсь*, вс. *лѹнѹсь* ‘засоренный наносным хламом, захламенный’ (ССКЗД 204), *лѹн* (осн. *лѹнт-*) ‘сор, мусор, древесный хлам’ (ИД 172) коми-п. *лѹн* (осн. *лѹнт-*) ‘низкое место в пойме реки, где собирается древесный хлам при половодье’ (Кривошекова-Гантман 1974: 37), < доперм. **lǫr̥z-* (КЭСК 162).

Отмечаемое на западе Европейского севера России *лѹхта* ‘заросшее озеро; часть озера, заросшая травой’ (Арх.: К.-Б., Плес.; Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘плавучий остров на заросшем озере, болоте’ (Карел.: Пуд.) (СРГК 3, 102), ‘мелкое место в озере, покрытое травой’ (Олон.) (Куликовский 51), ‘низкий заболоченный топкий берег озера’ (Арх.: Карг., К.-Б., Нянд., Он., Плес.; Влг.: Бел., Выт., Кад.) (КСГРС), ‘заливной луг на берегу реки или озера’ (Арх.: Нянд., Плес.; Влг.: Бел., Выт., Кад.) (КСГРС), (Влг.: Выт.; Ленингр.: Подп., Тихв.) (СРГК 3, 102) имеет прибалтийско-финские или саамские истоки: ср. саам. патс. *лухт^a*, нот. *лѹхт^a*, кильд. *лѹхт^(A)*, йок. *лѹкт^(A)* ‘залив, бухта’ (KKLS 1, 224), приоб.-фин., ср. фин. *luhta* ‘заливной луг’, карел. *luhta* ‘прибрежный луг’, ливв. *luhtu* ‘озерко, лужа’, люд. *luht, luhtę* ‘лужа, грязь’, ‘заливной луг’, эст. *luht* ‘прибрежный луг’ (SKES 2, 306; SSA 2, 98), карел. твер. *luhta* ‘низкое место у водоема, заливаемое в половодье, пойма’ (Пунжина СКЯ 145). География и семантика не позволяют точнее определить источник заимствования. Этимология предложена Т. Итконеном (Itkonen 1931: 54).

Широкую «озерную» семантику имеет слово *лѹва*: ‘яма с водой, озерко’ (Киров.: Халт.; Костр.: Антр., Галич., Мант., Меж., Нейск.,

Парф., Пыщуг, Чухл., Шар.) (КСГРС), ‘заросшее озеро или русло реки’ (Арх.: Вин., Кон., Леш., Он., Уст., Шенк.; Влг.: Бел., Вож., Кир., Тарн., Хар.) (КСГРС), (Влг.: Ваш.) (СРГК 3, 162), ‘болотистый, топкий, зарастающий берег реки, озера’ (Арх.: Вин., Карг, Кон., Леш., Мез., Нянд., Пин., Плес., Шенк.; Влг.: Бел., Ваш., Вож., К.-Г., Кир., Ник., Ньюкс., Сямж., У.-Куб., Хар.; Костр.: Галич.) (КСГРС), ‘озерный ил, используемый для удобрения почвы’ (Костр.: Галич.) (ЯОС 6, 20), *львина*. ‘яма с водой, озерко’ (Киров.: Халт.; Костр.: Галич., Чухл.) (КСГРС), ‘заросшее озеро или русло реки’ (Арх.: В.-Т., Плес.; Влг.: Бел., Вож., Выт.) (КСГРС), ‘болотистый, топкий, зарастающий берег реки, озера’ (Арх.: Вин., Кон.; Влг.: Баб., Бел., Вож., Выт.) (КСГРС), ср. также *львка* ‘участок чистой воды в заросшем озере’ (Арх.: Кон.) (КСГРС). Я. Калима квалифицировал лексему и производные как прибалтийско-финские заимствования: < фин., карел. *liiva* ‘морской ил, грязь, раздавленная кашеобразная или мокрая масса’, эст. *liv* ‘песок’ (Kalima 1919: 157; Фасмер 2, 539). Ср. данные современных лексикографических источников: фин., карел. *liiva* ‘ил, тина’, фин. ‘ил, грязь, раздавленная кашеобразная или мокрая масса’, *liiva* ‘слизь’, карел. *liiva* ‘то же’, ливв. *liivu* ‘ил’, люд. *liv, live* ‘то же’ (SKES 2, 294; SSA 2, 75).

Характер начального согласного в *лямбушка* ‘небольшое лесное, часто заболоченное озеро’ (Карел.: Медв.) (СРГК 3, 93) указывает на саамский источник лексемы, ср. саам. кильд. *l̥am^bpe*, терск. *l̥am^bpe* ‘болото’, ‘топь’ (KKLS 1, 191–192), родственное приоб.-фин., ср. фин. *lampi, lamppi, lammi* ‘пруд, лесное озеро’, карел., ливв. *lambi* ‘речной залив, заводь’, люд. *lamb, lambik* ‘расширение русла реки’, ‘плес, участок реки со спокойным течением’, эст. *lammikas* ‘заросший пруд, небольшое озерко’ (SKES 2, 273–274; SSA 2, 42). Саамский источник следует предпочесть и для *лятина* ‘грязное место у берега озера’ (Яр.: Некр.) (КСГРС), ср. саам. патс. *li̥e^ɔti^ɛ*, *lie^ɔkk̥*, нот. *li̥e^ɔkk̥^ɛ* ‘лощина, ложбина’, ‘седловина’, ‘низина’, ‘долина’ (KKLS 1, 210). Менее приемлемо сопоставление с приоб.-фин., ср. фин. *lätäkkö, lätikkö, lätikkö*, ижор. *lätikkä*, карел. *lätäkkö, lätikkö*, люд. *lätäkk(o)*, вепс. *l’ät’äk, l’ät’ik*, водск. *lätätkko* ‘пруд’, ‘лужа’ (SKES 2, 322; SSA 2, 129).

Диссимиляция *-нд-* > *-нг-* отражена в *манга́* ‘источник ключевой воды в озере, над которым образуется непрочный лед’ (Помор.) (Моисеев 79), < приоб.-фин., ср. фин. *manto* ‘мягкий’ (SKES 2, 333–334; SSA 2, 148).

Лексема *на́рья* ‘озерко в старице реки’ (Арх.: В.-Т.) (КСГРС), имеющая также значение ‘остров между основным руслом реки и ее рукавом или старицей’ (Арх.: В.-Т.) (КСГРС), и представленная с колебанием *р/л* (*налья́* ‘подводная песчаная мель на озере’ (Пск.: Новоржев.) (Опыт 122)) сопоставима с мар. *норо* ‘сырой’, ‘влажный’ (МРС 360), морд. эрз. *нар* ‘трава’, ‘луг’ (ЭрзРС 400), мокш. *нар* ‘мелкая стелящаяся трава’ (МокшРС 175), что позволяет предполагать волжско-финские (мерянские?) истоки слова. Иное решение предложено Н. В. Кабининой (Кабинина 2011: 108): < саам. патс. *hárg^A*, нот. *hárg^{kA}*, уменьш. *hárgje*, кильд. *hárg^{k(A)}*, терск. *hãrg^{k(A)}* ‘мыс’ (KKLS 1, 295). Учитывая нот. *hárgje*, это сопоставление нужно признать наиболее приемлемым с фонетической стороны. Исходной семантикой в этом случае надо признавать значение ‘подводная песчаная мель на озере’ (< ‘наносной мыс’). В этом случае семантика *на́рья* ‘озерко в старице реки’ должна интерпретироваться как производная от ‘водное пространство, находящееся за мысом, отмелью’.

Вокализм первого слога лексем *обóй* ‘озерко на берегу реки, связанное с ней протокой’ (Влг.: Выт.), ‘мелкое заросшее озеро’ (Влг.: Выт.), *убóй* ‘озерко на берегу реки, связанное с ней протокой’ (Влг.: Выт.) (КСГРС) указывает на саамский источник русских слов: < саам. кольск. *uõ'p'ri* ‘маленький глухой речной или озерный залив, бухта, выбоина в речном берегу’ ~ фин. *ара́ја* ‘тоня’, ‘большой ручей’, карел. *abajá*, *ара́ја*, ливв. *abai*, люд. *abai*, вепс. *abai* ‘тоня’, водск. *ара́ја* ‘залив’, ‘лужа’ (SKES 1, 20; SSA 1, 78).

В Вашкинском районе Вологодской области отмечено *орга́* ‘небольшое глубокое озеро’ (КСГРС). Лексема имеет прибалтийско-финское происхождение, ср. фин. *orko* ‘глубокая ложбина с сырым дном, низина’, ‘узкая долина между гор’, ‘береговая промоина, прорытая весенней водой’, *orkko* ‘ямка, вмятина’, ‘промоина’, *orkonen* ‘углубление, вмятина, ямка’, ‘выбоина, рубец, рана’, карел. *orko* ‘промежуток между двумя холмами’, ‘сырое темное место, поросшее высоким ельником’, *orgo* ‘низменное место между холмами, заливаемое весенней водой и пышно цветущее летом’, ‘луг на берегу реки, расчищенный от ельника’, ‘глухой еловый лес’, ливв. *orgo* ‘овраг, долина между двух горных гряд, имеющая обычно илистое дно’, люд. *org*, *orko* ‘низина, сырое низменное место, заросшее лесом’, вепс. *org* ‘лощина, заросшая лесом’ (SKES 2, 438; SSA 2, 271).

Описательно по внутренней форме *пелма́к* ‘маленькое озеро в болоте’ (Арх.: Пин.) (КСГРС): < приб.-фин., ср. фин. *pelkkä*, *pälkkä*,

pälkä ‘чистый, голый’, карел. *pelkkä* ‘то же’ (SKES 3, 515; SSA 2, 333). Переход *-лк-* > *-лт-* — результат дистактной диссимиляции.

Русск. диал. *перей* ‘заболоченная часть озера’ (Арх.: Он.) (СРГК 4, 446) имеет прибалтийско-финское происхождение: < карел., ливв. *perä* ‘конец залива’, ср. фин. *peräs* ‘залив’ (SKES 3, 527–528; SSA 2, 342). Функционирующее в близком значении *сытра* ‘низкий заболоченный берег озера, заливаемый водой’ (Влг.: Бел.) (КСГРС), ‘небольшой залив у озера, пересыхающий летом’ (Влг.: Бел.) (КСГРС) (ср. также *сытра* ‘лес на сыром, заболоченном месте’ (Влг.: Бел.) (КСГРС)) саамского происхождения: < патс. *sëuŋter*, сонг. *sõtr*, нот. *sëuŋter*, *sëäx̄tar*, кильд. *sieuŋter*, *sëäx̄tar*, терск. *sëäktä* r. ‘белый мох’, ‘торфяной (сфагновый, белый) мох’ (KKLS 1, 487).

Обозначением ‘протоки, соединяющей реку с озером и озеро с озером’ является *пучкас* (Влг.: Влгд., Кадн.) (Дилакторский 422–423), (Влг.: Сок., У.-Куб.) (КСГРС), которое также имеет значения ‘залив’ (Влг.: У.-Куб.), ‘низкое сырое сенокосное место на берегу водоема’ (Влг.: Сок., У.-Куб.), ‘глубокая яма с водой (часто после пересыхания водоема)’ (Влг.: У.-Куб.) (КСГРС). Лексема находит соответствие в коми *пытшикӧс* ‘внутренность, полость’, < общеперм. **рищк-* или **риск-* ‘внутренняя часть’ (КЭСК 237).

Диалектизм *сокайма* ‘несколько небольших озер, расположенных недалеко друг от друга’ (Арх.: В.-Т.) (КСГРС) следует считать композитом вепского происхождения, ср. вепс. *so* ‘болото’ (СВЯ 516), *kaiv* ‘колодец’ (СВЯ 170). Реконструируемой формой является *сокайва, > *сокайма*. Предполагаемое развитие семантики однотипно с *колодец* ‘небольшое пространство («окно») чистой воды в болоте’ (Арх.: Вель., В.-Т., Леш., Мез., Пин., С.-Дв., Шенк.; Влг.: В.-Важ., К.-Г., Хар.; Костр.: Кологр., Чухл.) (КСГРС) > ‘родниковое озерцо в болоте, являющееся истоком реки’ (Арх.: В.-Т.) (КСГРС).

Коми заимствованиями являются *тыкала*, *тыкало* ‘заболоченное озеро’ (Арх.: Лен.) (КСГРС), ‘пересыхающий заболочиваемый залив’ (Арх.: Лен.) (КСГРС), *тыкола* ‘озерное место, многоозерье’ (Влг.) (Опыт 234; Дилакторский 515; Даль 4, 447): < коми вым., нв., скр., уд. *тыкӧла*, вв., печ., уд. *тыкола*, иж. *тыкела* ‘небольшое озерко; сырое заболоченное место (на старицах, вокруг озера) с небольшими озерками’ (ССКЗД 389). Этимология предложена Я. Калима (Kalima 1927: 40).

Для лексемы *уйта* значение ‘заросшее озеро’ (Арх.: Вин.) (КСГРС) узко локально на фоне широкой географии *уйта* ‘моховое

или травянистое болото' (Арх.) (Даль 4, 480), (Арх.: Вин., В.-Т., Карг., Кон., Леш., Мез., Нянд., Он., Пин., Плес., Прим., Шенк.; Влг.: Бел., Выт.) (КСГРС), 'рукав болота, уходящий в лес, пожню' (Арх.: Вин., Карг., Кон., Леш., Он.; Влг.: Бел., Вож.) (КСГРС), 'узкий залив реки, озера' (Арх.: Леш., Он., Прим.; Влг.: Кир.) (КСГРС). Лексема заимствована из прибалтийско-финских языков, ср. фин. *uittu* 'ложбина, поросшая травой', 'низкое, сырое место', 'длинный паводковый залив', карел., ливв. *uitto* 'промежуток, ложбина между возвышенностями', 'небольшой пруд', люд. *uitto* 'узкий и длинный сырой луг между возвышенностями', вепс. *uit* 'большая лужа, неглубокий пруд' (SKES 5, 1522).

Ненец. *хасрë* 'заболоченное озеро' (НРС 757), *хасарë* (РНС 165) > русск. *хасурëй*, *хасырëй* 'обмелевшее или пересохшее озеро в тундре' (Арх.: Мез.) (КСГРС). > коми иж. *хасырей* 'заболоченное озеро' (ССКЗД 402; ИД 232), *касырей ты* 'непроточное озеро' (ИД 160). Вставной у/ы появился в трудной для произношения консонантной группе на русской почве или отражает ненец. *хасарë* (Матвеев 1996: 77). Коми лексемы считаются заимствованными из ненецкого (Туркин 1985: 181), однако наличие вставного гласного и финаль лексемы заставляют предпочесть возможность русского посредства.

Саамского происхождения *чáрус* 'небольшое, но очень глубокое озерцо на мхах, наполненное чаще жидкую грязью, а не водою' (Арх.: Арх.) (Подвысоцкий 186), *чару́с* 'то же' (Влг.: Ярен.) (Дилакторский 551), *чáрус* 'топкое болото на месте заросшего озера' (Арх.: В.-Т., Он., Прим., С.-Дв., Холм.) (КСГРС), *чарусá* 'то же' (Арх.: Он.) (Опыт 254), (Арх.) (Даль 4, 582), *чурáс* 'небольшое, но очень глубокое озерцо на мхах, наполненное чаще жидкую грязью, а не водою' (Арх.: Арх.) (Подвысоцкий 186): < саам. *чápp* 'тундра' (СРС 387). Синонимичное к *чáрус* диалектное *чару́ша* 'небольшое, но очень глубокое озерцо на мхах, наполненное чаще жидкую грязью, а не водою' (Киров.: Халт.) (КСГРС) имеет тот же источник.

Лексема *чírка* 'зарастающее озеро в пойме реки, заливаемое водой в половодье' (Арх.: Холм.) (КСГРС) может быть рассмотрена как производное от *чíрок* 'песчаная отмель на озере' (Влг.: Баб.) (КСГРС) (< вепс. *čirak* 'мель, гряда на озере' (СВЯ 59)). Однако различия в географии и семантике указывают на иной этимон: лексему нужно сопоставлять с саам. патс. *čšjūr^a*, нот. *t'ššjūr^e*, кильд. *t'ššjūr^(a)*, йок. *t'ššjūr^(a)*, им. *čšjūr* 'крупный гравий', 'каменистая отмель, риф' (KKLS 1, 669). Этимология предложена Л. А. Субботиной (Субботина 1988: 19).

На крайнем северо-востоке Европейского севера России отмечено *шар* ‘круглое озеро’ (Арх.: Мез.) (КСГРС), ср. *шар* ‘пролив; протока, рукав реки’ (Арх.: Мез., Леш.), *шарбк*, *шарбчек* ‘то же’ (Арх.: Мез.) (КСГРС), ‘морской пролив, как правило, между берегом и островами’ (Арх.) (Опыт 263), (Арх.: Мез.) (Подвысоцкий 191), (Помор.) (Мосеев 125), ‘рукав или залив реки, который во время прилива наполняется водою’ (Арх.: Мез.) (Опыт 263), ‘старица реки’ (Арх.: Мез.) (КСГРС). Я. Калима возводит русское слово к коми *sor* ‘ручей’ (Kalima 1927: 46), что сомнительно из-за передачи коми *o* через русск. *a*. Скорее, слово имеет субстратный финно-угорский источник пермского типа. Коми иж. *шар* ‘пролив, рукав реки’ (ИД 239), равно как и ненец. *sar* ‘пролив’ (Lehtisalo 404) восходят к русскому (КЭСК 317; Kalima 1927: 46–47).

В целом, заимствование апеллятивных наименований озер в диалекты Европейского севера России связано с потребностями в конкретизации семантики: обозначении лесных озер, озер в болотистой местности, старичных озер и т. п. Языки-источники разнообразны, однако наибольшее количество лексем имеет прибалтийско-финское происхождение.

Литература

1. Словари и источники

- Аникин — *Аникин А. Е.* Русский этимологический словарь. М., 2007. Вып. 1.
- Гемп — *Гемп К. П.* Сказ о Беломорье. Словарь поморских речений. М.; Архангельск, 2004.
- Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.
- Дилакторский — *Дилакторский П. А.* Словарь областного вологодского наречия в его бытовом и этнографическом применении. Вологда, 1902.
- ИД — *Сахарова М. А., Сельков Н. Н.* Ижемский диалект коми языка. Сыктывкар, 1976.
- КРС — Коми-русский словарь. М., 1961.
- КСГРС — Картотека «Словаря говоров Русского Севера» (хранится на кафедре русского языка и общего языкознания УрФУ).
- Куликовский — *Куликовский Г.* Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1898.

- КЭСК — *Лыткин В. И., Гуляев Е. И.* Краткий этимологический словарь коми языка. М., 1970.
- КЭСК Доп. — *Лыткин В. И., Гуляев Е. С.* Дополнения к Краткому этимологическому словарю коми языка // Коми филология. Труды Института языка, литературы и истории Коми филиала АН СССР. Приложение. Сыктывкар, 1975. С. 3–45.
- Макаров СКЯ — *Словарь карельского языка (ливвиковский диалект). Сост. Г. Н. Макаров.* Петрозаводск, 1990.
- МокшРС — *Мокшанско-русский словарь: 41000 слов / Под ред. Б. А. Серебренникова, А. П. Феоктистова, О. Е. Полякова.* М., 1998.
- Мосеев — *Мосеев И. И.* Поморьска говоря. Краткий словарь поморского языка. Архангельск, 2005.
- МРС — *Марийско-русский словарь.* М., 1956.
- НРС — *Ненецко-русский словарь / Сост. Н. М. Терещенко.* М., 1965.
- Опыт — *Опыт областного великорусского словаря, изд. Вторым отделением Академии наук.* СПб., 1852.
- Подвысоцкий — *Подвысоцкий А.* Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. СПб., 1885.
- Пунжина СКЯ — *Словарь карельского языка (тверские говоры) / Сост. А. В. Пунжина.* Петрозаводск, 1994.
- ПФГЛ — *Мамонтова Н. Н., Муллонен И. И.* Прибалтийско-финская географическая лексика Карелии. Петрозаводск, 1991.
- РНС — *Русско-ненецкий словарь / Сост. А. П. Пырерка, Н. М. Терещенко.* М., 1948.
- СВЯ — *Зайцева М. И., Муллонен М. И.* Словарь вепского языка. Л., 1972.
- СГРС — *Словарь говоров Русского Севера.* Екатеринбург, 2001–2014. Т. 1–6.
- СРГК — *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А. С. Герд.* СПб., 1994–2005. Вып. 1–6.
- СРНГ — *Словарь русских народных говоров.* М.; Л., 1965–. Вып. 1–.
- СРС — *Саамско-русский словарь / Под ред. Р. Д. Куруч.* М., 1985.
- ССКЗД — *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов.* Сыктывкар, 1961.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: в 4-х тт. М., 1964–1973.
- ЭрзРС — *Эрзянско-русский словарь.* М., 1993.

- ЯОС — Ярославский областной словарь. Ярославль, 1981—1991. Вып. 1—10.
- KKLS — *Itkonen T. I.* Koltan- ja Kuolanlapin sanakirja. I—II. LSFU, XV. Helsinki, 1958.
- Lehtisalo — *Lehtisalo T.* Juraksamojedisches Wörterbuch. LSFU, XIII. Helsinki, 1956.
- SKES — Suomen kielen etymologinen sanakirja. LSFU, XII. O. 1—7. Helsinki, 1958—1981.
- SSA — Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. O. 1—3. Helsinki, 1992—2000.
- UEW — *Rédei K.* Uralisches etymologisches Wörterbuch. Budapest, 1986—1991. Bd. 1—3.

2. Исследования

- Галинова — *Галинова Н. В.* К изучению явления контаминации в говорах Русского Севера // Этимологические исследования. Екатеринбург, 2001. Вып. 7. С. 25—48.
- Кабинина — *Кабинина Н. В.* Субстратная топонимия Архангельского Поморья. Екатеринбург, 2011.
- Кривошекова-Гантман — *Кривошекова-Гантман А. С.* Коми-пермяцкие заимствования в русских говорах Верхнего Прикамья // Этимологические исследования. Свердловск, 1981. Вып. 2. С. 46—62.
- Матвеев — *Матвеев А. К.* К лексикографическому описанию финно-угро-самодийских заимствований в говорах Русского Севера // Русская диалектная этимология. Тез. докл. Второго научного совещания. Екатеринбург, 1996. С. 77.
- Матвеев — *Матвеев А. К.* Субстратная топонимия Русского Севера. Екатеринбург, 2001. Ч. 1.
- Субботина — *Субботина Л. А.* Саамские элементы в географической терминологии Белозерского края // Этимологические исследования. Свердловск, 1988. Вып. 4. С. 18—22.
- Туркин — *Туркин А. И.* Коми местные географические термины ненецкого и обско-угорского происхождения // Топонимия Урала и севера Европейской части СССР. Свердловск, 1985. С. 121.
- Itkonen — *Itkonen T. I.* Lappische Lehnwörter im Russischen // Suomen Tiedeakatemia Toimituksia. Ser. B. Helsinki, 1931. Bd. XXVII. S. 47—65.
- Kalima — *Kalima J.* Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen // MSFOu. Helsinki, 1919. XLIV.
- Kalima — *Kalima J.* Syrjänisches Lehngut im Russischen // FUF. Helsinki, 1927. XVIII. S. 1—56.

Сокращения

1. Языки и диалекты

вв.	– верхневычегодский диалект коми-зырянского языка
вепс.	– вепсский язык
водск.	– водский язык
вс.	– верхнесыольский диалект коми-зырянского языка
вым.	– вымский диалект коми-зырянского языка
герм.	– германские языки
доперм.	– допермское
иж.	– ижемский диалект коми-зырянского языка
ижор.	– ижорский язык
им.	– диалект Имандра саамского языка
ин.	– диалект Инари саамского языка
йок.	– диалект Йоканьга саамского языка
карел.	– карельский язык
кильд.	– кильдинский диалект саамского языка
кольск.	– кольский диалект саамского языка
коми	– коми-зырянский язык
коми-п.	– коми-пермяцкий язык
л.	– летский диалект коми-зырянского языка
латыш.	– латышский язык
ливв.	– ливвиковский диалект карельского языка
лит.	– литовский язык
лул.	– диалект Луле саамского языка
люд.	– людиковский диалект карельского языка
мар.	– марийский язык
мокш.	– мокша-мордовский диалект
морд.	– мордовский язык
нв.	– нижневычегодский диалект коми-зырянского языка
ненец.	– ненецкий язык
норв.	– норвежский диалект саамского языка, норвежский язык
нот.	– нотозерский диалект саамского языка
общеперм.	– общепермское
патс.	– диалект Патсйоки саамского языка
печ.	– печорский диалект коми-зырянского языка
приб.-фин.	– прибалтийско-финские языки
русск.	– русский язык
саам.	– саамский язык
скр.	– сыктывкарский диалект коми-зырянского языка
слав.	– славянские языки
сонг.	– сонгельский диалект саамского языка
сс.	– среднесыольский диалект саамского языка

твер.	– тверской диалект саамского языка
терск.	– терский диалект саамского языка
уд.	– удорский диалект коми-зырянского языка
фин.	– финский (суоми) язык
эрз.	– эрзя-мордовский язык
эст.	– эстонский язык

2. Географические названия

Антр.	– Антроповский район Костромской области
Арх.	– Архангельская область (губерния), г. Архангельск
Баб.	– Бабаевский район Вологодской области
Бабуш.	– Бабушкинский район Вологодской области
Бел.	– Белозерский район Вологодской области
Белом.	– Беломорский район Карелии
Беломор.	– побережье Белого моря
Ваш.	– Вашкинский район Вологодской области
В.-Важ.	– Верховажский район Вологодской области
Вель	– Вельский район Архангельской области
Вил.	– Вилегодский район Архангельской области
Вин.	– Виноградовский район Архангельской области
Владим.	– Владимирская область
Влг.	– Вологодская область (губерния)
Влгд.	– Вологодский район Вологодской области
Вож.	– Вожегодский район Вологодской области
В.-Т.	– Верхне-Тоемский район Архангельской области
В.-Уст.	– Великоустюжский район Вологодской области
Выгоз.	– Выгозерский уезд Олонецкой губернии
Выт.	– Вытегорский район Вологодской области
	– Вытегорский уезд Олонецкой губернии
Галич.	– Галичский район Костромской области
Гряз.	– Грязовецкий район Вологодской области
Заон.	– Заонежский уезд Олонецкой губернии
Кад.	– Кадуйский район Вологодской области
Кадн.	– Кадниковский район Вологодской области
Канд.	– Кандалакшский район Мурманской области
Карг.	– Каргопольский район Архангельской области
	– Каргопольский уезд Олонецкой губернии
Карел.	– республика Карелия
К.-Б.	– Красноборский район Архангельской области
К.-Г.	– Кичменгско-Городецкий район Вологодской области
Кем.	– Кемский район Карелии
Кир.	– Кирилловский район Вологодской области
Киров.	– Кировская область

Кол.	– Кольский уезд Архангельской губернии
Кологр.	– Кологривский район Костромской области
Кон.	– Коношский район Архангельской области
Кондоп.	– Кондопожский район Карелии
Костр.	– Костромская область
Кот.	– Котельничский район Кировской области
Котл.	– Котласский район Архангельской области
Лен.	– Ленский район Архангельской области
Ленингр.	– Ленинградская область
Леш.	– Лешуконский район Архангельской области
Лод.	– Лодейнопольский район Ленинградской области
Лп.	– Лодейнопольский уезд Олонецкой губернии
Люб.	– Любимский район Ярославской области
Мант.	– Мантуровский район Костромской области
Медв.	– Медвежьегорский район Карелии
Меж.	– Межевской район Костромской области
Мез.	– Мезенский район Архангельской области
М.-Реч.	– Междуреченский район Вологодской области
Мурм.	– Мурманская область
Нейск.	– Нейский район Костромской области
Некр.	– Некрасовский район Ярославской области
Ник.	– Никольский район Вологодской области
Новоржев.	– Новоржевский район Псковской области
Нюкс.	– Нюксенский район Вологодской области
Нянд.	– Няндомский район Архангельской области
Ол.	– Олонецкий уезд Олонецкой губернии
Олон.	– Олонецкая губерния
Он.	– Онежский район Архангельской области
Опар.	– Опаринский район Кировской области
Парф.	– Парфеньевский район Костромской области
Пв.	– Повенецкий уезд Олонецкой губернии
Пд.	– Пудожский уезд Олонецкой губернии
Пин.	– Пинежский район Архангельской области
Плес.	– Плесецкий район Архангельской области
Подп.	– Подпорожский район Ленинградской области
Помор.	– Поморье (побережье Белого моря)
Пск.	– Псковская область
Прим.	– Приморский район Архангельской области
Прион.	– Прионежский район Карелии
Пт.	– Петрозаводский уезд Олонецкой губернии
Пуд.	– Пудожский район Карелии
Пыщуг.	– Пыщугский район Костромской области

Ряз.	– Рязанская область
С.-Дв.	– район г. Северодвинск
Сег.	– Сегежский район Карелии
Сок.	– Сокольский район Вологодской области
Сольв.	– Сольвычегодский уезд Вологодской губернии
Сямж.	– Сямженский район Вологодской области
Тарн.	– Тарногский район Вологодской области
Твер.	– Тверская область
Тер.	– Терский район Мурманской области
Тихв.	– Тихвинский район Ленинградской области
Тот.	– Тотемский район Вологодской области
У.-Куб.	– Усть-Кубинский район Вологодской области
Уст.	– Устьянский район Архангельской области
Усть.	– Устьсысольский уезд Вологодской губернии
Халт.	– Халтуринский район Кировской области
Хар.	– Харовский район Вологодской области
Холм.	– Холмогорский район Архангельской области
Череп.	– Череповецкий район Вологодской области
Чухл.	– Чухломской район Костромской области
Шар.	– Шарьинский район Костромской области
Шенк.	– Шенкурский район Архангельской области
Яр.	– Ярославская область
Ярен.	– Яренский уезд Вологодской губернии
Яросл.	– Ярославский район Ярославской области

3. Прочие

аттр.	– атрибутив
диал.	– диалектный
осн.	– основа
род. п.	– родительный падеж
см.	– смотри
ср.	– сравни
уменьш.	– уменьшительное
юж.	– южное

С.В. Шийка
(Рівне)

НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ РОВЕНЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛІСУ

У мовленні ровенців функціонує багато народних географічних назв на позначення лісових масивів, які займають 37% площі території сучасної Ровенщини. Їх класифікуємо і характеризуємо за такими ознаками: загальні особливості (ліс узагалі); площа; густота; якість, стан лісу; вік лісу; ліс за породою дерев; місце в лісі, вільне від дерев; узлісся, місцевість біля лісу.

ЛСГ «Ліс узагалі». Один із основних географічних термінів цієї лексико-семантичної групи — *ліс* < псл. *lěszь ‘простір, порослий деревами; дерево як будівельний матеріал’ (ЕСУМ 3, 265–266). Усюди на досліджуваній території ця лексема має аналогічне значення. На території Житомирщини поняття ‘ліс (у загальному значенні)’ позначають такі апелятиви: *л’ес, л’єс, ліс, лїс, ліс, бір, бор, гай, деревняк, пуца* (Черненко 121). Це географічний термін функціонує також в інших слов’янських мовах, наприклад: рос. *лес* (Толстой 284), блр. діал. *лес* (Яшкін 105), пол. *las* (STG 90), слвц. *les* (SSJ II, 33), чеськ. *les* (Малько 6). У поліській частині Ровенщини поширені фонетичні варіанти лексеми *ліс* — *л’ес, лѐс, лес* (Шийка 67).

На позначення ‘лісу загалом’ поодинокі (сміт Клесів Сарненськ. р-ну) вживають лексему *берлог* (Шийка 12), споріднену з д.-руськ. *берлога* ‘ліс’ (ЕСУМ 1, 144).

ЛСГ «Ліс за розміром і площею». Цю лексико-семантичну групу формують терміни зі значенням ‘великий ліс’, ‘гай’, ‘бір’, ‘ділянка лісу’. Для називання ‘старого високого лісу’ на Ровенщині зафіксовано такі лексеми: композит *буйноліс* (від *буйний* < *буяти* < *viјati) (ЕСУМ 1, 314) і *ліс*, *буйнолісся* (суфіксальне утворення на -*ьj-*) та

словосполучення *великий ліс*. У Дубровицькому та Рокитнівському р-нах поширені географічні терміни *буйнолісся* та *град* (Шийка 16, 34). Апелятив *град* ‘ліс як загорожа’, очевидно, можна співвідносити з д.-руськ. *градъ* ‘місто, загорожа’ (ЕСУМ 1, 581). Словосполучення *хаз’дйіс’к’і л’ѣс* у с. Немовичі і в м. Сарни Сарненського р-ну має значення ‘високий, рівний, прямий ліс’ (Шийка 111).

За ознакою ‘площа’ відзначено такі народні географічні терміни: *лісок* ‘невеликий ліс’ (уся обстежена територія), *лісочок* ‘невеликий лісок’ (с. Острів, Сестрятин Радивилівськ. р-ну), *борок* ‘невеликий ліс’ (с. Кухітська Воля Заріченськ. р-ну), *масів* (< фр. *massif* ‘важкий, ваговитий’; ЕСУМ 3, 406) ‘лісовий масив’, ‘великий лісовий простір’ (смт Смига Дубенськ. р-ну) (Шийка 14, 66, 69).

У значення ‘ліс на болоті’ вживається апелятив *болотняк*, записаний тільки в с. Слобідка Острозького р-ну (Шийка 13).

У досліджуваному регіоні поширені терміни-словосполучення з прозорим значенням — *лістяний ліс*, *мішаний ліс*. Лексему *шѣлеп* зафіксовано в с. Глинськ Здолбунівського р-ну зі значенням ‘великий мішаний ліс’ (Шийка 114). Споріднену семантику в інших слов’янських мовах мають лексеми: макед. діал. *шума* ‘ліс’, схв. літ. *шѹма* ‘ліс’, діал. *шума* ‘гілка з листям’, болг. діал. *шѹма* ‘ліс, чагарник’ < псл. *šuma < *šuměti ‘шуміти’ (Толстой 64–65).

Зі значенням ‘гай, невеликий ліс’ функціонує лексема *гай*, що походить від псл. *gajь (ЕСУМ 1, 451) і є твірною для таких народних географічних термінів, як *гаї*, *гайкі* (мн.), *гайок* (Шийка 28).

За назвою породи дерев, що утворюють ліс, значення ‘гай’ на території області спорадично передають такі лексеми: *березняк*, *березнякі*, *берізняк*, *горобіна*, *горобінник*, *грабнік*, *грабняк*, *дубняк*, *хвійнік*, *хвойнік*.

Семантика апелятива *гай*, поширеного на Ровенщині (Шийка 28), близька до укр. *гай* ‘невеликий, переважно листяний ліс’ (СУМ II, 15). На Волині ця лексема реалізує значення ‘великий ліс’, а також протилежну семантику — ‘малий ліс’, ‘невеликий, переважно листяний ліс’, окрім того, ще й ‘рідкий ліс’ (Данилюк 23); на Західному Поділлі *гай*, *гайок* — ‘невеликий ліс’, ‘гай’ (Потапчук 252). Ближче до півдня, зокрема на Кіровоградщині, де заліснення значно менше, цей географічний термін функціонує зі значенням ‘зарослі кущів біля річки’, ‘необроблене поле’, ‘ділянка поля, що поросла бур’яном’, ‘берег’ (Громко 54). Отже, у цьому регіоні лексема *гай* частково перехо-

дять до сфери сільськогосподарської термінології. Явище семантичного синкретизму спостерігаємо в східнословобожанських говірках Луганщини, де цей термін позначає ‘низину біля річки’, ‘низину, порослу деревами’ (Слободян 105). На Житомирщині для позначення лісу за породою дерев чи переважного виду рослин уживають словосполучення: *березовий гай*, *малиновий гай*, *дубовий гай*, *сосновий гай*, *вільховий гай* (Черненко 127).

Апелятив *бір* (< псл. *borъ ‘сосна; сосновий ліс’; ЕСУМ 1, 200) і його фонетичні варіанти *бир*, *бор*, *ббр* позначають ‘бір; великий сосновий ліс’ (Шийка 13). У такому ж значенні лексема *бір* функціонує і в українській літературній мові. На території Ровенщини географічний термін *бір* репрезентує й інші значення: ‘високий старий ліс’, ‘хвойний ліс’, ‘мішаний ліс’. Міждіалектну амплітуду коливання семантики лексеми *borъ описав М.І. Толстой на матеріалах досліджень Полісся, Прикарпаття та Росії (Толстой 22–42). На Сумщині й Чернігівщині теж зафіксовано лексеми *бор* і *бір* (Черепанова 30, 34), на Волині – *бир*, *бір* (Данилюк 10–11), на Житомирщині – *бір* (*бор*) (Черненко 122–125), а на Кіровоградщині – лише номен *бір* (Громко 25) (пор. також пол. *bór* ‘хвойний ліс’ (STG 21), слвц. *bor*, *bôr* ‘сосна’, ‘сосновий бір’ (SSJ I, 118), чеськ. *bor* ‘сосновий ліс, сосна’; Малько 6). За спостереженням О.П. Карпенко, термін *бір* на Правобережному Поліссі може вказувати не лише на сукупність сосен, але й на окреме дерево. Прикладом семантичного переходу ‘ліс’ → ‘окреме дерево’ слугує місцевий номен *гвубзд* ‘ліс’, що звузив свою семантику і позначає ‘ялину’ в сс. Єльне, Томашгород Рокитнівського р-ну¹.

Семему ‘ділянка лісу’ реалізували такі апелятиви: *ділянка* (< псл. *děliti ‘ділити’ < *děľь ‘частина’; ЕСУМ 2, 90), *квадрат* (< лат. *quadrātum* ‘чотиригранник, квадрат’; ЕСУМ 2, 413), демінутив *клантук* (< псл. *klapъťь; ЕСУМ 2, 454), *обхід* (~ *обходити* < псл. *obxoditi (*se*); ЭССЯ 27, 71), *прочістка* (< *прочистити* < *чистити* < псл. *čistiti; ЭССЯ 3, 189). Словосполучення *ділянка запасу* в смт Смига Дубенського р-ну та в сс. Бродниця, Олександрове Зарічненського р-ну реалізує значення ‘невикористана (запасна) ділянка лісу’ (Шийка 40).

На позначення ‘лісу між полянами, переліску’ в населених пунктах Дубровицького р-ну спорадично вживають народні географічні терміни *кўдра* → *кўдерка* (запозичення з литовської мови – *kūdra* ‘ставка, невелике болото, мокре місце, поросле чагарником’; ЕСУМ 3, 124), пор. мікротопоніми в м. Дубровиця Дубровицького р-ну – поле

Кудра, а також урочище *Кудра* біля оз. Сомино в тому ж р-ні (Шульгач 1999: 154), *Кудря* (*Кудра*) — ліс у с. Мочулище Дубровицького р-ну (СММР 286), мотивовані цим географічним терміном. Основа *Кудр*-представлена також у мікротопонімі *Кудранка* — куток у с. Колодязне Березнівського р-ну. У селах Березнівського і Корецького р-нів таку ж семантику реалізують номени *кул'іца* і *кул'ічка*, у селах Березнівського, Костопільського і Сарненського р-нів — *града* (очевидно, діалектна форма з отверділим приголосним *p* < *grьda*, пор. блр. діал. *градá* ‘смуга лісу’; ЕСУМ 1, 608), у селах Сарненського р-ну — *прóлєсок*, у с. Симонів Гошанського р-ну — *перелісок* (Шийка 37, 83, 92). Лексема *лужок*, перенесена з іншого поняттєвого мікрополя, в сс. Лугове, Миляч Дубровицького р-ну також позначає ‘ліс між полями, перелісок’ (Шийка 67–68).

ЛСГ «Ліс за густотою». Цю лексико-семантичну групу можна поділити на три підгрупи: ‘густий ліс’, ‘рідкий ліс’, ‘лісосмуга’. Значення ‘густий ліс’ репрезентують народні географічні терміни: *глуш* < *глухий* (< псл. *gluxъ (jъ); ЭССЯ 5, 146), *гуц* (< псл. *goščъ; ЭССЯ 7, 89), *густотá*. На території Ровенщини зафіксовано також суфіксальні утворення, морфологічні варіанти від зазначених вище лексем: *глуш* → *глушинá*, *глушиця*; *гуц* → *гуца*, *гуцавіна*, *гуца́к*, *гуци́на*, *гуци́ння* (Шийка 31, 37–38). Зі значенням ‘густий ліс’ у смт Зарічне Заріченського р-ну і в с. Великий Олексин Ровенського р-ну функціонує лексикалізоване словосполучення *густолісся* (Шийка 37). На території України, зокрема на Чернігівсько-Сумському Поліссі та Волині, окрім указаних лексем, на позначення ‘густого лісу’ зафіксовано ще й такі: *густі́ж*, *гуцани́на*, *гуца́н* (Черепанова 68); *гуцаві́к*, *гуцаві́на*, *гуца́к*, *гуца́віна* (Данилюк 30–31).

Народні географічні терміни *дебр* (< псл. *dьbrъ; Шульгач 1998: 83), *дэбра*, мн. *дэбры*, *дэбры* в досліджуваному регіоні зафіксовано зі значенням ‘густий ліс’ (Шийка 38). Як зауважує П.П. Чучка, у давньоруській географічній номенклатурі нечисленність засвідчених тополексем компенсувалася їхньою полісемічністю. Так, д.-руськ. номен *дебрь* реалізує чотири значення: ‘долина, ущелина’, ‘яр, рів’, ‘ліс; долина, поросла густим лісом; непрохідна хаша’, ‘пекло’². Такі ж значення лексеми *дебр* зафіксовано і в українській літературній мові (СУМ II, 228). Пор. також укр. діал. *дэбра* ‘яр, улоговина’, ‘балка’, ‘узгір’я’, ‘крутий, стрімкий бік гори, горба’ (Онишкевич 1, 207).

У с. Буца Дубенського р-ну, с. Глинськ Здолбунівського р-ну, с. Рогізне Демидівського р-ну на позначення ‘густого непроглядного

лісу' вживають словосполучення *чорний ліс* (Шийка 113). Апелятив *град'* у с. Біловіж Рокитнівського р-ну позначає 'довгу смугу густого лісу', а лексема *градь* у с. Купель цього ж р-ну — 'довгу смугу густого хорошого лісу' (Шийка 34). Заслужують на увагу народні географічні терміни, що передають значення 'густий ліс', запозичені з інших поняттєвих полів: *грівка* (< *гріва* < псл. *griva; ЭССЯ 7, 129) 'густий сосновий ліс' (с. Зелений Дуб, Мости Здолбунівськ. р-ну; с. Теремне Острозьк. р-ну), *щетіна* (< псл. *szęcina; ЕСУМ 6, 507) 'густий ліс' (с. Теремне Острозьк. р-ну) (Шийка 36, 114). Пор. також мікротопоніми: *Щетина* — назва лісу в с. Новостав Ровенського р-ну (СММР 445), територіально віддалена назва лісу *Щитинь* у с. Головне Любомльського р-ну Волинської обл. (Шульгач 2001: 153).

Значення 'рідкий ліс' передає словосполучення *рідкий ліс* (уся обстежена територія) та композит *рідколіс* (с. Малинськ Березнівськ. р-ну, с. Бродниця Зарічненськ. р-ну, смт Томашгород Рокитнівськ. р-ну), а також географічний термін *рідколісся* (м. Рівне, смт Томашгород Рокитнівськ. р-ну) (Шийка 97).

Повсюди на Ровенщині семантику 'смуга лісонасаджень' репрезентують лексеми: *смуга* (таке ж значення і в укр. літературній мові; СУМ IV, 526), *полосá* (< псл. *polsa 'смуга землі'; ЕСУМ 4, 500). На позначення 'ряду дерев, придорожніх насаджень' уживають такі апелятиви і словосполучення: *смуга*, *захисна смуга*, *лісонаса́дження*, *лісополосá*, *огоро́жа*, *полосá*, *придоро́жня полосá*, *ряд дере́в*. В українській діалектній мові, зокрема на території Волині, трапляється ще й апелятив *лісосмуга* зі значенням 'край лісу, клин лісу', 'суцільний лісовий масив' (Данилюк 55). Й.О. Дзензелівський відносив його до неологізмів 30-х років ХХ століття, «коли у зоні степу стали влаштовувати полезахисні лісонасадження»³.

На досліджуваній території лісосмугу часто номінують за назвою дерев, які тут ростуть, наприклад: *бері́зки*, *осоко́ри*, *соко́ри*, *сіко́ри*, *топо́лі*, *черешні*, *ясені*. Значення 'смуга лісу, зарості дерев і кущів' у с. Хрінів Острозького р-ну репрезентує семантично прозора лексема *за́пусток* (Шийка 47).

ЛСГ «Ліс за якістю і станом». Географічні терміни, які вживають на позначення лісу за якістю і станом дерев, диференційовано в шести семантичних рядах.

Значення 'дрібний ліс, лісосмуга' в с. Іваничі Ровенського р-ну має апелятив *бичавнік* (Шийка 12), утворений від прикметника *би-*

чавний (пор. блр. діал. *бічавік*, *бічаўнік* ‘полоса, відчуження по боках дороги’ (Яшкін 23–24), можливо, звідси й значення ‘дрібний ліс по боках дороги’, ‘лісосмуга’). Народний географічний термін *дрізка* (< псл. *dręzga; ЭССЯ 5, 111) ‘дрібний густий ліс’, який засвідчено в с. Зелений Дуб Здолбунівського р-ну, має відповідники та суфіксальні деривати з аналогічним значенням у болгарській мові: *дрезга*, *дрезги*, *дрездак* (Григорян 72).

На позначення ‘сухого лісу’ в досліджуваному регіоні повсюди вживають лексеми: *сухоліс*, *сухостій*, *сухостой* та словосполучення *сухий ліс*.

Семантику ‘низькорослий, кривий, кривостовбурний ліс’ репрезентують такі народні назви: *дров’янік*, *караковаті л’їс*, *каракуватий л’їс*, *каракі*, *кл’акі*, *кл’аківі л’їс*, *кракі*, *крачче*, *кривен’д’їчче*, *кр’ївул’акі*, *кр’ївул’ач’ч’е* (Шийка 41, 53, 60). Наведені лексеми, об’єднані за ознакою ‘кривий, зігнутий’, мають різне походження. Деякі з них пов’язані з прикметником *кривий*: *кривен’д’їчче*, *кр’ївул’акі*, *кр’ївул’ач’ч’е*. Номени *кракі* і *каракі* і праслов’янського походження < псл. *kъrakъ, *korakъ (Шульгач 1998: 144–145) (пор. споріднений буковинський гідротермін *крак* ‘рукав річки’, ‘притока річки’, ‘тілка’; Дзендзелівський 40–41).

Субстантивований іменник із суфіксом *-ця каракітиця* в с. Вілія Острозького р-ну і в с. Курсики Радивилівського р-ну позначає ‘окреме дерево невизначеної форми’ (Шийка 53). Він постав на основі ад’єктивних форм: укр. *каракітий* ‘сукуватий; кривий’ (ЕСУМ 2, 384), пор. ще укр. діал. (поліськ.) *каракуватий л’їс* ‘низькорослий, кривий, кривостовбурний ліс’ (Никончук 64). Цей географічний термін сягає укр. діал. *каракі* і ‘низькорослий, кривий, кривостовбурний ліс’ (Никончук 64), *каракі* ‘місце, де стовбур дерева розділяється надвоє’ (ЕСУМ 2, 384), *карака* ‘одне з двох (чи більшої кількості) дерев, що виростають із спільного кореня’ (Никончук 70), для яких відновлюють праслов’янську форму *korakъ / *koraka (Козлова 265–272).

Географічний термін *кручений* ‘покручений ліс’ (с. Олександрове Зарічненськ. р-ну) (Шийка 62) суфіксально похідний від ад’єктива *кручений*. З ідентичним значенням цей апелятив уживають у деяких населених пунктах Кіровоградської області, щоправда, з різним наголошенням: *кручений* ‘покручений ліс’ (Громко 105).

Місцеві лексеми на позначення ‘лісу, поваленого бурєю’, мотивовані такими дієсловами: (з)*валити* – *вал’бж’їна*, *вальбжнік*, *ва-*

льбжник, звáлище, звáлля; ломити — ломáчця, ломáчче; вивертати — віворот, в'іворот, в'іворот. Прозорі за своїм значенням словоформи *лесоовáл* 'ліс, повалений бурею' (с. Сварицевичі Дубровицьк. р-ну), *буралóm* та *бурелóm* 'т. с.' (сс. Олександрове, Серники Зарічненськ. р-ну; с. Дубини Радивилівськ. р-ну) (Шийка 17, 65), пор. укр. діал. *бурелóm*, *буролóm* (Черепанова 38), блр. *буралóm*, *валіна* (Яшкін 28, 32), чеськ., слвц. *lotina* (Малько 9). Народні географічні терміни *л'эж*, *л'эжа*, *повáл*, *самосвáл*, *трúхле дэрево* (< *трухлий* < псл. **trux(l)ǫjǫ* / **trox(l)ǫjǫ*; ЕСУМ 5, 661) позначають на території області 'лежаче гниюче дерево' (Шийка 65, 87, 102, 109).

ЛСГ «Ліс за віком». Значення 'лісонасадження (дія; молоді насадження)' на території Ровенщини реалізоване в народних географічних термінах з основами *ліс-*, *сад-*, *зелен-*: *заліснення*, *лісонасáдження*, *лісopосáдка*, *насáдження*, *озелéнення*.

Низка апелятивів зі значенням 'молодий тонкий ліс; лісонасадження', утворені конфіксальним способом та основоскладанням, вони семантично прозорі: *ві-сад-к-а*, *за-гáй-н-ик*, *по-сáд-к-а*, *пó-сáт-к-и*, *молод-н-я́к*, *пá-молодь*, *ліс-о-насáдження*, *ліс-о-посáдка*, *ліс-о-посáдження*, *ново-сáд-к-и*, *сам-о-сів*, *сам-о-сій*.

Семантику 'молодий ліс, що росте від пеньків' у с. Теремне Острозького р-ну реалізує лексема *пагінці* (мн.) (Шийка 80). У цьому разі сема 'молоді паростки на окремому дереві' розширює семему 'ліс'. Зі позначенням 'молодий ліс' без додаткової класифікації за породою дерев функціонує апелятив *роща* (с. Кривиця Дубровицьк. р-ну, с. Бутове Зарічненськ. р-ну) (Шийка 100). Очевидно, це запозичення з російської мови. Лексему *корчакі* (< *корчак* < псл. **kǫrčakǫ*; ЭССЯ 13, 210) зафіксовано в смт Смига Дубенського р-ну зі значенням 'молодий ліс', 'зарості кущів' (Шийка 58).

У с. Майдан Дубенського р-ну зафіксовано народний географічний термін *оперізок* 'смуга молодого соснового лісу' (Шийка 78) — префіксально-суфіксальне утворення від *о(б)нѣрез* < псл. **obperzati* (ЭССЯ 28, 186–187). Семантику 'густий, тонкий, молодий ліс' реалізують номени *жѣрдѣ* (сс. Єльне, Старе Село Рокитнівськ. р-ну) та *жѣрдя* (с. Яринівка Березнівськ. р-ну; сс. Буща, Мости Здолбунівськ. р-ну) (Шийка 43). Як зауважує В.П. Шульгач, лексему *жѣрдя* < псл. **žbrd'a* можна кваліфікувати як детермінативно (-d-) ускладнене утворення від і.-є. **ger-* 'гнути, кривити'; пов'язана відношенням якісно-кількісного чергування з **gǫrd-* / **gord-*⁴ (пор. укр. літ. *жердя* 'дов-

гий тонкий, без гілок кусок дерева, ключина' (СУМ II, 520), діал. *жердка* 'покрутина', 'жердка з прута' (Онишкевич 1, 250), блр. діал. *жерднік* 'ліс, придатний для жердя'; Яшкін 64). Значення 'молодий ліс' на території області реалізують ще й такі спільнокореневі лексеми: *пáросль, пáростки, пóросла, пóросли, пóрослі, пóросль, пóросля, поросляк* (Шийка 81, 90). З аналогічною семантикою перелічені апелятиви функціонують як в українській літературній, так і в діалектній мові (СУМ VII, 283; Черепанова 157, 178; Данилюк 68, 76; Громко 158). Лексема *поросля* зі значенням 'великий сосновий ліс', за спостереженням М.І. Толстого, поширена майже на всій території Білоруського Полісся. Географічний термін *поросл'á* 'паросль молодого лісу, який виріс самосадом на піщаних ґрунтах' відзначено на Східному Поліссі⁵.

ЛІСГ «Ліс за породою дерев». Для лісів, поширених на досліджуваній території, характерні різноманітні породи (види) дерев.

Значення 'березовий ліс', 'ліс, у якому ростуть берези' репрезентують географічні терміни з праслов'янською основою **berz-* (ЕСУМ I, 171) > *берез-*: *берéза, берéзи* (мн.), *берéзінá, берéз'іна, берéзіна, берéз'н'áк, берéзнік, берéз'н'ік, берéзнік, берéзнік, березняк, березнякі, берéзовик, берізник, берьóза, берóза* (Шийка 11–12). Дериваційна різноманітність цих апелятивів підтверджує висновок П.П. Чучки про те, що морфологічний спосіб словотворення, зокрема суфіксація, – один із найпродуктивніших засобів поповнення географічної номенклатури⁶. На позначення вказаної семи в українській літературній мові зафіксовано лексему *берéзина* (СУМ I, 160). У волинських говірках побутують і такі апелятиви: *берéзінка, березиця, березінка, бірэзина* (Данилюк 10–11), пор. ще блр. діал. *березáк, беразн'як, бярозавець, бярэзіна, бярэзна, бярэзнік, бярэсцішча* 'березовий ліс, гай, зарості' (Яшкін 23, 29–30).

Семантику 'берестовий гай, ліс', 'ліс, у якому ростуть берести', 'ліс, де переважають берести' на території Ровенщини реалізують такі народні географічні терміни: *берест* (< псл. **berstь*; ЕСУМ I, 173), *берестувка, берестя* (пор. укр. діал. *бересткі* 'берестовий ліс'; Громко 24).

Біологічно споріднені верба і лоза часто ростуть поряд, тому й апелятивну лексику, пов'язану з ними, не доцільно розглядати окремо. Значення 'зарості верби', 'зарості лози', 'місце, де росте (де багато) верба, лоза' репрезентують географічні терміни: *вэрба* (< псл. **vьrba*

‘прут, лозина, стебло’; ЕСУМ 1, 350), *вѣрби, вѣрбіна, вѣрбник, лоза* (< псл. *loza; ЕСУМ 3, 281), *лѳзи, лѳзіна*. Аналогічну семантику реалізують також апелятиви *верболі́з* (пор. укр. літ. *верболі́з* ‘високий кущ, або невелике дерево з довгими блискучими гілками і вузьким листям, що росте, звичайно, у вологих місцях’, ‘зарості цієї рослини’; СУМ I, 326), *верболѳ́з, верболѳ́зи*. Лексикалізовані словосполучення та окремі терміни з аналогічними значеннями зафіксовано в українській діалектній мові: *верболі́ззя, верболѳ́ззя, лѳзні́к* (Черепанова 40, 127); *лѳзи, лѳзіна, лѳзні́к* (Данилюк 55); *вербичкі́, лѳзіна́, лѳзо́к* (Громко 36, 114); пор. також блр. діал. *вербалѳ́з, вербалѳ́знік, лаза́* (Яшкін 33, 104).

На позначення ‘вільхового лісу’, ‘заростей вільхи’, ‘місця, де росте вільха’ в досліджуваному регіоні зафіксовано значну кількість місцевих географічних термінів. Це або фонетичні варіанти, або ж суфіксальні утворення від основ *вільх-* / *ольх-* / *ольс-* (< псл. **jelъx-* / **olъx-*; ЕСУМ 1, 399–400). Наведені значення репрезентують апелятиви: *вільха, вільхи, вільші́нники, вільші́на, ол’є́шн’ак, ол’є́шник, ол’є́шн’ик, ол’ха́, бл’ха, ол’ші́на, ол’ші́на, ол’ші́к, ольха́, ольші́на, гол’бс, гол’ха, гол’ші́на, л’є́шн’ік* (Шийка 25, 31, 77). В інших регіонах України, зокрема на території Чернігівсько-Сумського Полісся, також функціонують лексеми з основою *ольх-*: *ольх, ольхѳвище, ольсі́, ольсі́на*, пор. ще *олѳс, ол’є́шник, олешні́к, ольошні́к, ольснї́к, ольші́ник, ольші́нік* (Черепанова 149–150), а також блр. діал. *ольс* ‘низинний вільховий ліс’ (Яшкін 123). На Волині зафіксовано лексеми з протетичним приголосним *г* – *гольші́ник* ‘вільховий ліс’ (Данилюк 26).

Значення ‘грабовий ліс’ на території Ровенщини реалізують апелятиви з основою *граб-* (< псл. *grabъ; ЕСУМ 1, 578): *граб, грабі́на, граб’іна́, грабі́нник, граб’іна́, грабн’ак, грабні́к, грабн’ік, грабні́к, грабні́к, грабнї́к* (пор. укр. літ. *грабі́на* ‘грабові дерева’ (СУМ II, 150); діал. *грабѳ́на, грабі́на* ‘ліс за породою дерев’ (Данилюк 28); болг., макед. *габрї́к, габърї́к, габърля́к* ‘грабовий ліс’; Григорян 47).

Із семантикою ‘дубовий ліс’ у досліджуваному регіоні функціонують деривати з основою *дуб-* (< псл. *dobъ ‘дерево, дуб’; ЕСУМ 2, 138): *дуб, дубі́на, дубі́ни, дубі́нка, дуб’іна́, дубі́є, дубкі́, дубн’ак, дубні́к, дубн’ік, дубнї́к, дїбрѳ́ва, дубрѳ́ва, дубчї́к* (Шийка 41–42). Народний географічний термін *дубї́вка*, пов’язаний із прикметником *дубовий*, позначає в с. Вербівка Дубровицького р-ну та в смт Степань Сарненського р-ну ‘місце, де ріс дубовий ліс’ (Шийка 42).

На теренах Ровенщини досить розгалужена семантична мережа загальних назв *дїбрѳ́ва, дубрѳ́ва*. Лексема *дїбрѳ́ва* (< псл. *dobrova ‘ліс’;

ЕСУМ 2, 84) функціонує зі значеннями ‘дубовий ліс’ (с. Малинськ Березнівськ. р-ну; с. Вербень, смт Демидівка Демидівськ. р-ну, м. Костопіль Костопільськ. р-ну; с. Великий Олексин Ровенськ. р-ну), ‘невеликий ліс’ (с. Здовбиця Здолбунівськ. р-ну), ‘дубовий гай’ (с. Ступно Здолбунівськ. р-ну). Фонетичний варіант *дубрѡва* зафіксовано на Ровенщині зі значеннями ‘дубовий ліс’, ‘грабовий ліс’, ‘кленовий ліс’, ‘висока трава, яка росте в лісі’ (Шийка 40, 42). В українській літературній мові лексема *дїброва* означає ‘листяний ліс на родючих ґрунтах’ (СУМ II, 296), пор. блр. діал. *дубрѡва* ‘дубовий ліс, гай’, ‘листяний ліс’, ‘мішаний ліс’, ‘березник’, ‘сосняк, хвойний ліс’, ‘трава, яка росте в лісі або вид кормових трав’, ‘болото’ (Яшкін 62); болг. *дѣбрѡва* ‘молодий ліс’ (Григорян 74). М.І. Толстой зауважував, що в північноукраїнських говорах лексема *дїброва* (*дубрѡва*) позначає не тільки дубовий ліс, але й гай, просто ліс, мішаний ліс. До того ж, крім рослинного, географічний термін *дїброва* реалізує ще й рельєфне значення – ‘низина, поросла лісом’, ‘глибокий яр, зарослий лісом’⁷.

Семантику ‘кленовий ліс’ репрезентують народні географічні терміни з основою *клен-* (< псл. **klenъ* ‘клен’; ЕСУМ 2, 458): *клен*, *клѣни* (мн.), *кленїна*, *кленїна* та фонетичні варіанти *клїн*, *кл’он*, *кл’он* (Шийка 55–56). Зі значенням ‘лісонасадження, де росте липа’ у досліджуваному ареалі поширені лексеми *ліпа* (< псл. **līpa* ‘ліпа’; ЕСУМ 3, 237), *ліпи* (пор. блр. діал. *ліпішча* ‘місце, де росла липа’, *ліпняк* ‘липовий ліс; липові зарості’; Яшкін 106). У с. Козин Радивилівського р-ну значення ‘ліс, де ростуть липи’ реалізує апелятив *ліпки* (Шийка 65). На території Ровенщини зафіксовано народні географічні терміни *ліска* (< псл. **lěska* ‘ліщина’; ЕСУМ 3, 267), *ліціна* (< псл. **lěščina*; ЭССЯ 14, 263), *люшїна* (тільки в с. Кисоричі Рокитнівськ. р-ну), що позначають ‘ліс, у якому росте ліщина’, ‘зарості ліщини’ (Шийка 66, 68), пор. укр. діал. *ліціна*, *ліцінник* ‘ліщиновий ліс’ (Данилюк 55), блр. діал. *ляшчэўнік* ‘зарості ліщини, лісового горішника’ (Яшкін 111).

Хвойні породи дерев становлять основу лісового масиву краю (68%). Значення ‘сосновий ліс’ репрезентують такі лексеми, як: *сосна́* (< псл. **sosna* ‘хвойне дерево, ялина, сосна’; ЕСУМ 5, 359), *со́сни*, *соc’н’ак*, *соcнік*, *соcніна́*, *соcнінка*, *соcніна*, *соcня́к*, *суcніна*, а також словосполучення *соcно́вий бїр* та *соcно́вий гай*. На Ровенщині значення ‘сосновий ліс’, ‘хвойний ліс’, ‘ліс, у якому ростуть хвойні дерева’ реалізують також географічні терміни *бир*, *бїр*, *хвїйник*, *хвїїнік*, *хвїй-*

на, хво́йник, хво́йні, хво́йнік, хвóјн'ік (пор. волин. *хво́йна* 'ліс, де ростуть хвойні дерева' (Данилюк 1997: 98), блр. діал. *хво́йнік* 'сосновий ліс, сосонник', 'зарості хвої, ялинник', 'сосновий і ялиновий ліс'; Яшкін 199).

Зі значенням 'ліс, де ростуть ялини, ялиновий ліс' на території області функціонують апелятиви *яліна*, *яліни* (мн.), *ельник*, *йółка* (рос.) (Шийка 51), пор. волин. *їлнік* 'ліс за породою дерев'; *ялі́нник* 'місце, де ростуть ялини' (Данилюк 42, 102); блр. діал. *ёлка* 'місце, яке густо поросло ялинами; ялинові зарості', *ельнік* 'ялиновий ліс; зарості молодих ялин', *яліна* 'ялиновий ліс; ялинник', *ялюга́* 'густі зарості на болоті, на узбережжі якого росте ялинник' (Яшкін 63, 209). Лексему *гво́зд* 'ялина', віднайдену в матеріалах Державного архіву Ровенської області, зафіксовано в сс. Єльне і Томашгород Рокитнівського р-ну. О.П. Карпенко порівняла її з білоруським апелятивом *уво́зд* 'невеликий сухий простір, покритий лісом, що підіймається серед боліт', який К. Мошинський записав у 20-х роках минулого століття в с. Дружиновичі колишнього Дорогичинського повіту, і простежила семантичний розвиток цього давнього слов'янського географічного терміна (сягає псл. *gvozdb; ЭССЯ 7, 185) 'ліс' → 'окреме дерево'. Услід за М.І. Толстим дослідниця на великому онімному матеріалі підтвердила його функціонування на території східних слов'ян, зокрема на Поліссі та в Передкарпатті⁸.

Для назви дерева *ясен* у досліджуваному регіоні відзначено такі народні географічні терміни: *ёсень*, *ёсень* (< псл. *(*j*)*asenb* / *(*j*)*asenb*; ЕСУМ 6, 555) 'ліс, у якому ростуть ясени' (с. Кухітська Воля Зарічненськ. р-ну) (Шийка 42), *ясені* (мн.) 'лісосмуга ясенів' (с. Мутвиця Зарічненськ. р-ну, с. Бокійма Млинівськ. р-ну, с. Башарівка Радивилівськ. р-ну). На Кіровоградщині значення 'зарості ясена' реалізує лексема *ясенóк* (Громко 209), пор. також блр. діал. *ясяніна* 'зарості, ліс із ясеном' (Яшкін 211).

ЛСГ «Місце в лісі, вільне від дерев». Змістовий спектр цієї лексико-семантичної групи окреслюють чотири семи: 'прогалина; місце, на якому у лісі немає дерев', 'дорога; стежка в лісі', 'місце, де зрубаний ліс', 'випалене місце в лісі'.

Значення 'прогалина; місце, на якому у лісі немає дерев' передають на території Ровенщини народні географічні терміни з основою *гал-* / *гол-* (< псл. *galb, що пов'язане чергуванням голосних з основою прикметника *golb 'голий'; ЕСУМ 1, 455): *гáл'áва*, *гал'áвицá*, *гáло*,

гáло, гáлява, гáлявина, гáлявка, галявна, гóл'а, гóля. Префіксально-суфіксальне утворення *прогл'áвина* – семантично прозорий апелятив, який у населених пунктах Березнівського р-ну позначає ‘невелику (переважно круглу) площу серед лісу, вільну від дерев’ (Шийка 92).

На теренах Ровенщини спостерігаємо семантичне розмаїття лексем *гáло* і *гáлява*. Так, термін *гáло* позначає ‘низьку болотисту місцевість, де косять сіно’, ‘лісову поляну’, *галó* – ‘лісову поляну’, ‘безлісу територію’, ‘місцевість, яку весною заливає вода’, ‘болото’, ‘незаросле, непрохідне болото’ (Шийка 28–29). В українській діалектній мові натрапляємо й на інше значення лексеми *гáло* ‘низька болотиста місцевість’ (Толстой 106). Таким чином, апелятив *гáло* може переходити до розряду гідрографічних термінів, що вживають на позначення ‘низинної місцевості, яку заливає вода’, ‘болота’.

Лексема *гáлява* позначає ‘місце посеред лісу без дерев’, ‘ділянку поля, де нічого не росте’, ‘ділянку поля однієї рослинності посеред іншої’. Схоже значення апелятива *гáлява* відображене і в українській літературній мові – ‘поляна, звичайно на узліссі або серед лісу; прогалина в хлібах, очереті і т. ін.’ (СУМ II, 22). Відповідники місцевих географічних термінів *галява, галявина* з подібними значеннями зафіксовано на Волині, Чернігівсько-Сумському Поліссі та Кіровоградщині (Черепанова 55; Данилюк 23; Громко 55). Домінантою переважної більшості реалізованих значень залишається ‘голе, чисте місце’, тільки зрідка спостерігаємо семему ‘зарослий простір’.

Значення ‘місце в лісі, вільне від дерев’ у багатьох населених пунктах області репрезентують народні географічні терміни *поляна* (< *поле* < псл. *polje; ЕСУМ 4, 487), *полянка, прбсіка* (< *просікти* < *сікти* < псл. *sěkti; ЕСУМ 5, 252).

У досліджуваному регіоні, зокрема в с. Купель Рокитнівського р-ну, лексема *ляда* (*л'ада*) (< псл. *lędo ‘необроблена земля’; ЕСУМ 3, 335) функціонує зі значенням ‘галявина в лісі’. Цю ж семантику передає апелятив *лядо*, засвідчений у смт Томашгороді Рокитнівського р-ну та в смт Клесові Сарненського р-ну. У сс. Єльне й Томашгород Рокитнівського р-ну лексема *лядо* позначає ‘ліс’, у с. Обсіч того ж р-ну *лядо* – ‘сосновий ліс на грудку’. У північних районах області для позначення ‘невеликої (переважно круглої) площі серед лісу, вільної від дерев’, ‘соснового лісу, де ростуть чорниці й інші ягоди’ вживають фонетичний варіант *л'áдо*, у с. Біловіж Рокитнівського р-ну лексемою *лядо* (*л'адó*) називають ‘високе місце в лісі’ (Шийка 68). Апе-

лятиви *лядо*, *ляда* зі значенням ‘поляна в лісі, поросла травною’, ‘гальявина, невелика кругла площа серед лісу, вільна від дерев’ зафіксовано в словнику Є.О. Черепанової (Черепанова 130). На Волині лексема *лядо* позначає ‘оброблене поле’ (Данилюк 57), а на Кіровоградщині *ляда*, *лядо* – ‘поле, підготовлене для обробітку’ (Громко 118). За спостереженнями М.І. Толстого, географічні терміни *ляда*, *лядо* поширені на східнослов’янській мовній території з розгалуженою семантикою: ‘підвищене місце в лісі’, ‘поляна в лісі’, ‘місце, поросле лісом’, ‘ділянка землі’ тощо (Толстой 134–143).

Семантику ‘зрубаний ліс; місце в лісі після вирубування дерев’ на досліджуваній території репрезентують лексеми з кореневою основою *-руб-* (< псл. **rǫb-* ‘руб, відрубаний край предмета (= відрубане)’; ЕСУМ 5, 131): *віруб*, *вірубанка*, *вірубка*, *вірубки*, *зруб*, *зрубище* (пор. східнословобожанське *зруб* ‘великий ліс, де можна нарубати дрова або деревину для сільськогосподарських потреб’; Слободян 109). До цієї ж семантичної групи зараховуємо суфіксальні деривати від апелятива *корч* (< псл. **kъrĭъ*; ЭССЯ 13, 210–211): *корчункі*, *корчунок*. Лексема *пенькі* (< псл. **rънь*; ЕСУМ 4, 336) у сс. Дитиничі, Судобичі, смт Смига Дубенського р-ну, с. Верхів Острозького р-ну, сс. Полуничне, Сестрятин Радивилівського р-ну позначає ‘місце в лісі, де вирубано дерева’ (Шийка 82).

На Ровенщині зафіксовано одне зі значень загальнономовного апелятива *ділянка* – ‘вирубана ділянка лісу’ (Шийка 40), яке в слов’янських мовах реалізують інші лексеми. Пор., наприклад, слвц. *rubanica* ‘вирубка в лісі’, *čistina* ‘місце в лісі, вільне від дерев, вирубки’, *čert’ až* ‘границя, вирубка в лісі’ (Малько 9).

Значення ‘випалене місце в лісі’ на досліджуваній території передають віддієслівні іменники з кореневими основами: *гор-* (< *goriti* < псл. **gorĕi* ‘палати’; ЕСУМ 1, 567), *жар-* (< *жарити* < псл. **žarъ* < **gērъ*, що пов’язане чергуванням голосних із **gorĕti* ‘горіти’; ЕСУМ 2, 187), *пал-* (< *палити* < псл. **paliti* ‘горіти, палити’; ЕСУМ 4, 266). Деякі лексеми утворено префіксальним способом – за допомогою префіксів *з-*, *по-*, *ви-*:

– географічні терміни з префіксом *з-* (мотивовані дієсловом *згоріти*): *згар*, *згарь*; префіксально-суфіксальні утворення: *згарище*, *згорище* (Шийка 49) (пор. укр. літ. *згарище* ‘випалене або вигоріле місце в лісі’ (СУМ III, 509); укр діал. *згарище* ‘випалене місце в лісі’ (Черепанова 88); *згари*, *згариско*, *згарисько*, *згарище*, *згорище* ‘випалене місце

в лісі' (Данилюк 40), *зга́рище, зга́рощі, зго́рище* 'випалене місце в лісі'; Громко 84);

– географічні терміни з префіксом *по-* (мотивовані дієсловом *погоріти*): *пога́рище, погорі́ле* (Шийка 88) (пор. укр. літ. *по́гар* 'щонебудь горіле; залишки чогось горілого', 'місце, де була пожежа; згаріще' (СУМ VI, 705); укр. діал. *по́гар, пога́рисько, погорі́лля, погорі́льник* 'випалене місце в лісі' (Данилюк 74), *пога́рище, погорі́лля* 'випалене місце в лісі'; Громко 153);

– географічні терміни з префіксом *ви-*, мотивовані дієсловами *вигоріти, вижарити, випалити*: *ві́гар, ві́гари, ві́жар, ві́пал* (Шийка 21–22). Пор. укр. діал. *ві́пал, ві́палина, ві́палки* 'випалене місце в лісі' (Черепанова 46); *ві́жар, ві́пал, ві́палене* 'випалене місце в лісі' (Данилюк 18).

Зазначену вище семантику на досліджуваній території демонструють також апелятиви *пал* (с. Будераж Здолбунівськ. р-ну) та *попелі́ще* (с. Малинськ Березнівськ. р-ну) (Шийка 81, 88), пор. укр. *попелі́ще* 'місце, куди викидають попіл', 'купа хмизу' (СУМ VII, 184), діал. *попілі́сько* 'випалене місце в лісі' (Громко 158).

ЛСГ «Узлісся, місцевість біля лісу». Географічні терміни на позначення 'узлісся; місцевості біля лісу' поділяємо на дві групи.

До першої належать апелятиви, перенесені з іншого поняттєвого поля або загальнономвні полісемантичні лексеми з базовою семантикою 'закінчення': *ві́їзд, ві́хід* (пор. укр. *ві́їзд* 'місце, яким виїжджають звідки-небудь' (СУМ I, 402); *ві́хід* 'місце, яким виходять чи яким можна виходити назовні з чого-небудь'; СУМ I, 527); із семантикою 'край' (< псл. **krajь* 'край'; ЕСУМ 3, 73): *кра́чок, окра́їна* (пор. укр. *окра́їна* 'крайня частина якої-небудь території; край'; СУМ V, 676); *око́лиця* (пор. укр. *око́лиця* 'місцевість, що прилягає до чого-небудь, оточує щось'; СУМ V, 672). Сюди ж належать словосполучення *окра́їна ле́са* (с. Рокитне Рокитнівськ. р-ну) (Шийка 77) та *скра́ю лісу* (с. Серники Зарічненськ. р-ну).

До другої групи входять терміни, що містять у своїх основах найпоширеніші корені вказаної тематичної групи (*-бор-*, *-ліс-*) і позначають 'закінчення', 'край лісу', 'місцевість біля лісу': *прілі́сок, підбі́р'я, підлі́сок, під лі́сом, підлі́сся, узлі́сок, узлі́сся* (пор. укр. *узлі́сся* 'смуга на краю лісу'; СУМ X, 408).

Проаналізована місцева апелятивна лексика на позначення лісу вирізняється значною кількістю географічних термінів, лексико-

семантичною і фонетичною варіантністю. Переважна більшість лексем цієї тематичної групи має питоме походження, деякі з них сягають значень першооснов.

¹ Карпенко О.П. Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003. С. 61.

² Чучка П.П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі // Мовознавство. 1980. № 3. С. 76.

³ Дзєндзелівський Й.О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат. Ужгород, 1982. С. 46.

⁴ Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 331.

⁵ Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. М., 1969. С. 42–44.

⁶ Чучка П.П. История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дис. ... канд. филол. наук. К., 1981. С. 11.

⁷ Там само. С. 42–44.

⁸ Карпенко О.П. Цит. праця. С. 54–62.

Скорочення

- Григорян — Григорян Э.А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. Ереван, 1975.
- Громко — Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. К.; Кіровоград, 1999.
- Данилюк — Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997.
- Дзєндзелівський — Дзєндзелівський Й.О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат. Ужгород, 1982. С. 3–53.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Козлова — Козлова Р.М. Праслав. *(s)korakъ, *(s)koraka и их рефлекссы в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1982 / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1984. С. 265–272.
- Малько — Малько Р.Н. Названия рельефа в чешском и словацком языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1970.
- Никончук — Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). К., 1979.
- Онишкевич — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.

- Потапчук — *Потапчук І.М.* Народна географічна термінологія в західноподільських говірках: дис. ... канд. філол. наук. Кам'янець-Подільський, 2012.
- Слободян — *Слободян О.В.* Структурно-семантична характеристика географічних народних термінів на позначення лісу в українських східнословобожанських говірках Луганщини // *Лінгвістика*. 2016. № 2 (35). С. 103–114.
- СММР — *Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Ровенщини / Упоряд. С.В. Шийка; відп. ред. О.П. Карпенко.* Тернопіль, 2016.
- СУМ — *Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід.* К., 1970–1980. Т. I–XI.
- Толстой — *Толстой Н.И.* Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. М., 1969.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Черненко — *Черненко Т.Ю.* Географічні терміни на позначення лісу в говірках Житомирщини // *Українська мова*. 2017. № 4. С. 120–133.
- Шийка — *Шийка С.В.* Словник народних географічних термінів Ровенщини. Тернопіль, 2016.
- Шульгач 1988 — *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
- Шульгач 1999 — *Шульгач В.П.* Топонімічні збіги західноукраїнського Полісся і Прибалтики // *Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М. Железняк.* К., 1999. С. 150–164.
- Шульгач 2001 — *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: етимологічний словник-довідник. К., 2001.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под. ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот.* М., 1974–. Вып. 1–.
- Яшкін — *Яшкін І.Я.* Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 1971.
- SSJ — *Slovník slovenského jazyka / Ved. red. Št. Peciar.* Bratislava, 1959–. D. I–.
- STG — *Słownik terminy geograficzne szkolny / K. Antczak, B. Jagiełło, E. Marjańska; red. J. Kaździołka.* Warszawa, 1997.

В.П. Шульгач
(Київ)

З ІСТОРИЧНОЇ ОЙКОНІМІЇ РОВЕНЩИНИ*

Боремель – ойконім у Демидівському районі. Історичні фіксації: *Боремель*, 1366 р. (Крушинский 67); *въ Бѣремѣли*, 1452 р. (ЛМ № 22, 68); *съ Буремля*; *въ Буремлѣ*, 1545 р. (Памятники IV/2, 86, 126); *в старом и новом Буремлѣ*, 1571 р. (ОАК № 2045, 22); *до Буремля*; замок *Буромль*, 1573 р. (АЮЗР VII/1, 237, 238); места *Буремля*; замьку *Буремьского*, 1574 р. (АЮЗР VIII/3, 284, 285); *Буремель*, 1578 р. (Сел. рух 1569–1679: 374); *до Буремля*; з дѣбровы *Буремскои*, 1580 р. (УП 1, 306); *одъ Буремля*. 1628 р. (АСД I, 269); *Буремель*, 1629 р. (Баранович 61); *Vureml*, 1662 р. (АЮЗР VII/3, 91); *W Boremlu*, 1789 р. (АЮЗР III/5, 223); *Баремель*, 1946 р. (АТПУ 442).

Похідне від антропоніма *Бором + індивідуально-посесивний суфікс *-j-*. Пор., наприклад, споріднені пол. прізвища *Voroma*, *Voromik* (SN I, 437).

Будераж – ойконім у Здолбунівському районі. Відомий як: *Будорожъ*, 1322 р. (ССУМ I, 128); *до Будорожа*; у *Будорожи*, 1572 р. (Сел. рух 1569–1673, 47); *Будоражъ*; у дворѣ *Будорозкомъ* (АЮЗР I/4, 226); *Будорож* (Пам'ятки 3/1, 100); з ... *Vudoraži*, 1598 р. (ККД 34); *Будораз*, *Будораж*, 1603 р. (ОО 93, 99); *Vudaraž*, 1604 р. (ОО 168); села *Будорожа*, 1628 р. (АСД I, 269); *Будераж*, 1629 р. (Баранович 36); *род Vudoraž*; *do Vuderaža*, 1649 р. (АЮЗР III/4, 163, 179); *Vuderaž*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 68); *Будераж*, 1946 р. (АТПУ 454).

---

*Продовження. Початок див.: Лінгвістичні студії: 36. наук. праць. Донецьк, 1998. Вип. 4. С. 185–189; Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 1. С. 19–22; Записки з ономастики. Одеса, 1999. Вип. 2. С. 28–30; Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 345–350; Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. С. 197–201.

Можливо, похідне від антропоніма *Бодорог (кореневе -у- < -о- під впливом губного Б-) + індивідуально-посесивний суфікс -j-. Див. ще (Пура 11).

На наш погляд, аналогічного походження ойконім **Будераж** у Дубенському районі. Пор. історичні фіксації: *до Будорожа*; у *Будорожи*, 1572 р. (Сел. рух 1569–1647: 47); *w ... Budarazi*, 1597 р. (Тесленко 54); *Будоражъ*, 1598 р. (АЮЗР I/6, 226); села *Будаража*, 1602 р. (Горін 87); *Buderaz*, 1753 р. (АР 55); *Будераж*, 1946 (АТПУ 438).

Буца – назва населеного пункту в Здолбунівському районі. Історично: село ... *Бусчу*, 1322 р. (ССУМ I, 132); *въ Бушу*, 1571 р. (ОАК № 2045, 11); *въ село Бушче*, 1585 р. (АЮЗР I/1, 203); село *Буще*, 1598 р. (Пам'ятки 3/1, 100); *Буца*, 1603 р. (ОО 99); *Busza*, 1662 р. (АЮЗР VII/3, 116); *Busza*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 79); *Буца*, 1946 р. (АТПУ 454).

Можливо, похідне з індивідуально-посесивним суфіксом -j- від антропоніма *Бусець.

Вовковий – ойконім у Демидівському районі. Відомий як: *въ ... Волковым*, 1459 р. (АЮЗР I/1, 182); *Wołkowye; in Wołkowyske*, 1478 р. (AGZ VI, 187); *Волковыи*, 1501 р. (ЛМ № 6, 273); *съ Волковий; въ Волковьяхъ*, 1545 р. (Памятники IV/2, 126); *в ... Волковьях*, 1571 р. (АЮЗР VIII/6, 367); *до Wołkowuі*, 1789 р. (АЮЗР III/5, 71); (два поселення) *Вовковиі Перші*, *Вовковиі Другі*, 1946 р. (АТПУ 450).

Відантропонімне похідне. Пор., наприклад, ст.-укр. Петраш *Волковья*, 1447 р. (АЮЗР VIII/4, 10).

Новородчичі – назва населеного пункту в Острозькому районі. В історичних документах фіксується як: *Новгородчичи*, 1470 р. (AS I, 64–65); оу селе ... *Новгоро(д)чичо(х)*, 1478 р. (ССУМ II, 54); *в Новгородчичох*, 1561 р. (ЛЗК 428); *въ Новгородчичахъ*, 1563 р. (АЮЗР VI/1, 110); *Новгородчицы*, 1579 р. (АЮЗР I/1, 113); *Новородчичі*, 1629 р. (Баранович 60); *Новородчицы*, 1906 р. (СНМ 1906: 183); *Новородчичі*, 1946 р. (АТПУ 458).

Ойконім тлумачили як похідний «від імені *Новгородець*. Можливо, що це спочатку була назва жителів поселення, які прийшли з якогось Новгорода» (Масенко 208). Імовірніше, це *мн.* від патроніма *Новгородчич*. Сучасна форма вторинна.

Озеряни – назва поселення в Дубенському районі. Історичні форми: *Озеряни / Ozieranu*, 1396 р. (Троневиц 177); *Wzerany*, 1463 р. (AS I, 56); *Ozieranu*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 68); *Озеряни*, 1906 р. (СНМ 1906: 61); *Озеряни*, 1946 р. (АТПУ 445).

Похідне від катойконіма *озеряни* ‘поселенці біля озера’.

Повча – ойконім у Дубенському районі. Відоме як: *зъ ... Пелча*, 1583 р. (АСД IV, 288); *Пелчо*, 1590 р. (ОАК № 9, 4); *Пелча*, 1629 р. (Баранович 35); *Pełcza*, 1662 р. (АЮЗР VII/3, 127); *Pełcza*, 1753 р. (АР 55); *Пелча*, 1855 р. (ВТК); *Пелча*, 1906 р. (СНМ 1906: 62); *Повча*, 1946 р. (АТПУ 439).

Похідне з суфіксом належності *-j-* від антропоніма *Полк* (*Пелк*). Пор., наприклад, ст.-укр. Яков *Полков*, 1654 р. (ПК 1654 р.: 133), пол. *Pełk* – сучасне прізвище (SN VII, 263).

Постійне – назва населеного пункту в Костопільському районі. Фіксується як: *в Постойне*, 1523 р. (АЮЗР VIII/4, 364); *do Postójna*, 1537 р. (AS IV, 72); *съ Постойна*; *въ Постойни*; *съ имения Постойно* (АЮЗР VI/1, 75); *Постоеньские ... мужи*, 1570 р. (АЮЗР I/1, 75); *уз Postoinem*, 1614 р. (Атаманенко 208); *Postójne*, 1620 р. (Stecki 255); в селі *Постойне*, 1651 р. (АЮЗР III/4, 603); *Postuyno*, 1678 р. (АЮЗР VII/3, 251); *Postuynе*, 1723 р. (Machynia 79); *Postoynе*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 69); *Постойно*, 1855 р. (ВТК); *Постійне*, 1946 р. (АТПУ 444).

Можливо, з первісного *Постойное место, в якому перший компонент відапелятивного походження. Пор., наприклад, укр. діал. *постой* ‘постій’ (ЕСУМ 5, 430), ‘місце, на якому стоїть мисливець під час полювання [...]’ (Аркушин 433).

Посягва – ойконім у Гощанському районі. Відомий як: пана Пашка *Посяговецкого*, 1472 р. (АЮЗР VIII/3, 2–3); *с Посегвы*, 1545 р. (ЛМ № 561, 115); кгрунт имения ... *Послагвы*, 1560 р. (ЛЗК 190); *съ Посегвы*, 1569 р. (АЮЗР II/1, 9); *Посягва*, 1581 р. (ОАК № 2057, 19); *Посягва*, 1629 р. (Баранович 58); *Posiahwa*, 1678 р. (АЮЗР VII/3, 251); *Posiahwa*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 73); *Посягва*, 1906 р. (СНМ 1906: 184); *Посягва*, 1946 р. (АТПУ 442).

Можливо, а) з первісного *Posegy, *-ъve* – залишок давньої *û*-іменної основи; б) похідне з суфіксом *-ъv-* (*-в-*) від дієслова *посягнути*. Мотиваційні засади незрозумілі.

Рачин – ойконім у Дубенському районі. Історичні форми: *в Рачзупіє*, 1545 р. (Памятники IV/2, 126); *в Ратъчине*, 1545 р. (ЛМ № 561, 159); *в Рачини*, II пол. XV ст. (ССУМ II, 290); *с подданными ... рачинскими*, 1561 р. (ЛЗК 411); *в ... Рачин*, 1571 р. (AS VII, 382); село *Ра(т)чин*, 1571 р. (ВГ 140); *Радчин*, 1629 р. (Баранович 35); *Расзуп*, 1662 р. (АЮЗР VII/3, 97); *Расзуп*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 68); *Рачинь*, 1906 р. (СНМ 1906: 63); *Рачин*, 1946 р. (АТПУ 446).

Похідне з присвійним суфіксом *-ин* від антропоніма *Ратьца (*Радьца). Пор., наприклад, пол. прізвище *Radca* (SN VIII, 15). Сучасна форма ойконіма вторинна.

Смордва – ойконім у Млинівському районі. Відомий як: *смордовь*, 1451 р. (ССУМ II, 362); *z Smordwy*; *z Smordowa*, 1545 р. (Памятники IV/2, 86, 104); пан Тыть Хомяк *Смордовский съ Смородова*, 1592 р. (АЮЗР I/1, 321); *na ... Smordwi*, 1603 р. (РВМ 399); *Смордва*, 1629 р. (Баранович 61); *Smordwa*, 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 67); *Смордва*, 1906 р. (СНМ 1906: 65); *Смордва*, 1946 р. (АТПУ 455).

Можливо, ойконім сягає первісного *Smьrdu, *-ьve* – релікт *ŷ*-іменних основ.

Джерела і література

- Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. А–Я. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016.
- АСД – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильно, 1867–1874. Т. I–X.
- Атаманенко – *Атаманенко В.* Міста поліських володінь князів Острозьких // Студії з україністики: Зб. наук. праць на пошану дослідника українського козацтва Валерія Цибульського з нагоди 60-річчя від дня народження. Рівне, 2010. С. 191–208.
- АТПУ – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссией для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Баранович – *Баранович О.* Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. К., 1930.
- ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. К., 1995.
- ВТК – Военно-топографическая карта Волынской губернии. Масштаб 1:126000, 3 версты в дюйме. СПб., 1855.
- Горін – *Горін С.* Монастирі Луцько-Острозької єпархії XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. К., 2012.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ККД – Колекція документів Київської Археографічної комісії 1369–1899. К., 1971.

- Крушинский — *Крушинский Л.* Исторический очерк Воыни. Житомир, 1867.
- ЛЗК — Луцька замкова книга 1560–1561 pp. / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Луцьк, 2013.
- ЛМ № 561 — Литовська Метрика. Книга № 561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підг. В. Кравченко. К., 2005.
- ОАК № 2045 — Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2045 / Сост. О.И. Левицкий. К., 1889.
- ОАК № 2057 — Опись актовой книги Киевского центрального архива № 2057 / Сост. М.Н. Ясинский. К., 1899.
- ОО — Описи Острожчини другої половини XVI — першої половини XVII ст.: Зб. документів / Упор. В. Атаманенко. Ред. Л. Винар. Острог, 2004.
- Пам'ятки — Пам'ятки: Архів української церкви. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / Упоряд. М.В. Довбищенко. К., 2001.
- Памятники — Памятники, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов. СПб., 1845–1859. Т. I–IV.
- Пура — *Пура Я.О.* Походження назв населених пунктів Ровенщини. Львів, 1990.
- РВМ — Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Братславське, Чернігівське воєводства) 1569–1873 pp. / Передм. П.К. Грімстед. К., 2002.
- Сел. рух 1569–1647 — Селянський рух на Україні 1569–1647 pp.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Г.В. Боряк та ін. К., 1993.
- СНМ 1906 — Списки населенних мест Воынской губернии. Житомир, 1906.
- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977–1978. Т. I–II.
- Тесленко — *Тесленко І.* Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині: Зб. наук. праць / Ред. В. Собчук. Кременець, 2007. С. 46–56.
- УП — Українське повсякдення ранньомодерної доби: Зб. документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упорядники: В.В. Безпалько, М.Б. Висотін, І.О. Ворончук (наук. ред.) та ін. К., 2014.
- AGZ — Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie [...] / Wyd. staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego. Lwów, 1868–1935. Т. I–XXV.

- AP – Akta publiczne do interessu ordynacyi Ostrogskiej należące. Б.м. Б.р.
- AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. We Lwowie, 1887–1910. T. I–VII.
- LM № 22 – Lietuvos Metrika. Kn. № 22 (1547). Vilnius, 2010.
- Machynia – *Machynia M.* Wojskowość ordynacji ostrogskiej za Sanguszków (1720–1766). Wybrane elementy // *Острозька давнина*. Острог, 2019. Вип. 6. С. 53–96.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- Stecki – *Stecki T.* Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. Kraków, 1888.

В.В. Шур, А.В. Кавалёва
(Мазыр, Беларусь)

УРБАНАНІМІЯ МАЗЫРА ЯК КРЫНІЦА ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЙ ІНФАРМАЦЫІ

Багатую інфармацыю пра мясцовыя падзеі, унутрыгарадскія аб'екты, іх афіцыйныя і неафіцыйныя, зніклыя і сучасныя назвы можна атрымаць з традыцыйных назваў гарадоў, вёсак, вуліц, плошчаў, калі паслядоўна прасочваюцца этапы станаўлення шматлікіх урбанонімаў, іх разнавіднасцей. Вывучэнне такіх адзінак, як сведчыць практыка іх апісання і сістэматызацыі, дае магчымасць даведацца не толькі пра тыя аб'екты, якія ёсць у сучасным паселішчы, а і пра зніклыя вуліцы, плошчы, культавыя і адміністрацыйныя будынкі, абарончыя аб'екты, ранейшы рэльеф, гаспадарчыя ўладкаванні, гандлёвае і сацыяльнае жыллё, самыя розныя кантакты і сувязі з суседнімі паселішчамі і народамі. Часткова ўрбананімія Мазыра разглядалася ў працах А. Бабра, У. Лякіна, В. Шура і інш.

У кожным паселішчы ёсць вуліцы, плошчы, назвы якіх перадаюць перыяды развіцця пэўнага паселішча. Такія тапанімічныя аб'екты маглі мець некалькі назваў, некаторыя з іх архаізаваліся і вядомы толькі спецыялістам, краяведам. Так, сучасная *Плошча Леніна* ў Мазыры ў розныя часы называлася *Базарная Плошча*, а ў першыя гады савецкай улады – *Плошча Свабоды*. Толькі старажылы могуць назваць, дзе ў Мазыры быў *Кісялякоўскі Роў*, *вуліцы Слуцкая, Пятніцкая, Ясная гара, Кальварыя, Яўрэйскія могілкі* і інш.

Назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў, у прыватнасці вуліц, як сведчаць пісьмовыя помнікі, сваю гісторыю пачынаюць з XV ст. Сярод самых старажытных урбанонімаў Мазыра называюць *Спаскую* (*Спасайскую*)

гару, (пазнейшая яе назва *Гара камунараў*), *Ясную гару*, *Піціцкую вежу*, *Рамашоў роў*, *гарадзішча Кімбараўка*, *Верхні замак*, *Ніжні замак*, *Мікалаеўскую царкву*, *Манастыр святой Пятніцы*, *Манастыр Бернардзінаў* і інш.

Паміж вуліцамі *Калініна* (былая *Калінік*) і *Інтэрнацыянальнай* (частка былога *Кіеўскага гасцінца*) знаходзіцца “*Капітанская горка*”, якая ў 20–30 гады XIX ст. была прарэзана *Пяцярбургска-Кіеўскім гасцінцам* – важнейшай па тых часах камунікацыяй, якая злучала сталіцу імперыі з багатай Украінай, ранейшая яе назва – *Царградская*. Яна злучала Санкт-Пецярбург і Стамбул. Яе паштовыя станцыі былі ў *Мазыры*, *Міхалках*, *Караліне* (Ельску), *Кузьмічах*, *Скародным*. У паўднёва-заходняй частцы Мазыра, крыху ўбаку ад гэтых чагырох узвышшаў, – самая высокая кропка *Мазырскай грады* – “*Шайтан-гара*”, да яе шчыльна прымыкае гарадская тэрыторыя, якая раней мела назву *Кальварыя*. Пра асаблівасці гэтага урбаноніма пісала даследчыца мікратапаніміі Мазыршчыны Г. Іванова: указаная ўскраіна знаходзіцца ва ўсходняй частцы Мазыра (канец вуліцы *Фрунзэ*), за 200 м. ад гары *Шайтан*. Назва рэлігійна-культавая: *кальварыя* – каталіцкае свяцілішча (у *Літве*, *Польшчы*, *Беларусі*) на месцах былых пахаванняў, якія валодаюць нібыта чудадзейнай сілаю вылечвання, а таксама месцы пакаяння, смутку (Іванова 88). *Кальварыйскія могілкі* ёсць у многіх паселішчах Беларусі, напрыклад, у Мінску, Навагрудку і інш.

У канцы XVI – XVIII ст., як сведчаць апісанні горада на той перыяд, планіроўка вуліц Мазыра была пераважна радыяльна-веернай. Гэта найперш было абумоўлена прыродна-геаграфічнымі ўмовамі – ярамі і ўзвышшамі, на якіх узнік і паступова фармаваўся яго ландшафт і канфігурацыя вуліц. Ад падэшвы *Спаскай* або *Замкавай гары*, дзе знаходзіўся галоўны пляц і дзе быў гарадскі рынак, у розныя накірункі разыходзіліся асноўныя тагачасныя вуліцы: на Кіеў і Оўруч – *Кіеўская*, *Оўруцкая*; На Мінск, Слуцк – *Слуцкая*, на Тураў – *Свідаўская* (*Свірыдаўская*), на Петрыкаў, што ўздоўж Прыпяці, – *Нагорная*, *Гончая*. У дарэвалюцыйныя часы, як сведчаць самыя розныя крыніцы пра старадаўні Мазыр, горад уяўлялі толькі вуліцы *Пятніцкая* (цяпер *Куйбышава*), *Слуцкая* (цяпер *Савецкая* ад Прымаставай плошчы да плошчы Леніна), *Кіеўская* (ад сучаснай плошчы імя Леніна да рынка (раён *плошчы Максіма Горкага*), якая да канца 60-х гадоў XX ст. была самай заселенай магістраллю, на ёй будынкі былі размешчаны толькі з аднаго боку – ад ракі. Каля падэшвы *Замкавай*

гары пабудоў не існавала, былі яшчэ вуліцы *Жытомірская*, а яшчэ раней — *Оўруцкая* (цяпер — плошча *Максіма Горкага*), а таксама *Базарная плошча* (цяпер — плошча *Леніна*), іншых падобных унутрыградскіх аб'ектаў не было. Гэтыя ўнутрыградскія аб'екты таксама пэўным чынам ідэнтыфікаваліся, мелі самыя розныя назвы, але яны не засведчаны ў гістарычных, кразнаўчых крыніцах.

Спецыфічнымі класіфікатарамі ўнутрыградскіх аб'ектаў дарэвалюцыйнага Мазыра выступалі агульныя назоўнікі тыпу *вуліца, гасцінец, роў, пляц, шлях, канец, яр, гара, пагорак, раўчак, спуск, пад'ём*. Традыцыйна ў горадзе выдзяляюць пяць асноўных равоў — доўгіх прыродных паглыбленняў, у якіх, як у незвычайных каньёнах, размешчана самая старажытная частка Мазыра. Гэта вуліцы *Калініна* (былая *Калінік*), *17 Верасня* (былая *Свідоўка* або *Свірыдаўская*), *Пралетарская* (былая *Папоўшчына*), *Саэта* (былы *Рамашоў Роў*), *Кісякоўскі роў* (у раёне Прымаставой плошчы), *Ленінская* (былыя назвы *Пакроўская* і *Арыстакратычная* (неафіцыйная і больш ужывальная раней назва *Астрожская*).

Усяго ў сучасным Мазыры 103 вуліцы, 52 завулкі, 3 плошчы з іх 69 — названы ў гонар пэўных гістарычных асоб. У іх ліку вуліцы *І. Апанскага, М. Данілеўскага, Г. Саэта, Ц. Бумажкова, М. Катаева, Ф. Нялідава, В. Харужай, А. Царэнка* і інш. Рэльеф ваколліц Мазыра, які размешчаны на ўзгорках, схілах *Мазырска-Хойніцкай грады*, якая ў асобных выпадках узвышаецца да 50 метраў над іншай навакольнай тэрыторыяй, паклаў свой адбітак на размяшчэнне і фармаванне ўнутрыградскіх аб'ектаў — мікрараёнаў, вуліц, плошчаў, паркаў, прамысловых прадпрыемстваў, аб'ектаў сацыяльнага і культурна-бытавога прызначэння, навучальных устаноў, могілкаў і інш. Равы, якія знаходзяцца на правабярэжжы Прыпяці, праразаючы тоўшчы мазырскіх узвышшаў у напрамку да ракі, паклалі адбітак на размяшчэнне і канфігурацыю вуліц і плошчаў горада: асноўныя яго лінейныя аб'екты (*вуліцы Калініна* (былая *Калінік*), *Талстога, Ленінская, Саэта, Нагорная* і інш.), што размешчаны ў далінах вузкіх і пакручастых равоў. Ужо ў той перыяд выразна нацеліся і ажыццявіліся працэсы ідэалагізацыі ўнутраградскіх лінейных аб'ектаў Мазыра: замяніліся назвы вуліц, якія ўтрымлівалі пэўную сувязь з былым дзяржаўным ладам, рэлігіяй, з'явіліся ўрбананімы ў гонар вядомых асоб, палітычных дзеячоў і інш, чаго раней амаль не было (параўн. зменныя назвы ў прыведзеным вышэй спісе). Так, у 30-я — 60 гады ХХ ст.

у Мазыры вуліцы *Калгасная, Камсамольская, Калектыўная, Завадская, Маладзёжная, Меліярацыйная, Міру, Гагарына*. У сувязі з будаўніцтвам новых прадпрыемстваў, мікрараёнаў, з’явіліся бульвары *Юнацтва, Дружбы, Страканицкі* і інш.

Дэідэалагізацыя сістэмы ўнутрыгарадскіх аб’ектаў — адна з задач у нармалізацыі гарадской урбананіміі не толькі Мазыра. Справа ў тым, што за апошнія сто гадоў у выніку масавых замен унутрыгарадскіх назваў і ўзнікнення новых па ўзоры з іншымі гарадамі адбылася масавая нівеліроўка шматлікіх урбанонімаў на адзін, на жаль, недарэчны касмапалітычны ўзор. Сталася так, што гарадскія назвы Мазыра, як і іншых гарадоў усяго былога СССР, у пераважнай большасці ўяўляюць абмежаваны набор аднастайных назваў-прысвячэнняў. Даследчык гарадской тапаніміі М. Гарбанеўскі, крытыкуючы асаблівасці савецкіх і постсавецкіх мемарыяльных назваў, адзначаў: варта ўсім улічваць адзін вельмі істотны навуковы факт, што гарадскі тапонім выконвае перш за ўсё функцыю арыенціра — гэта значыць адрасную функцыю, а не проста гісторыка-культурную (кумуляцыйную функцыю). А таму любая мемарыяльная назва вуліцы ў вусным маўленні хутка “сціраецца”, відавчы тэрмін, што абазначае аб’ект, падпадае пад моўнае ўзаемадзеянне і становіць імя нават паважанага чалавека, у гонар якога названа вуліца, у няёмкае становішча, а часам прыводзіць да глупства: “*Вы на Крупскай (вуліцы) выходзіце?*” (Горбаневский 5). У падыходах да замен назваў унутрыгарадскіх аб’ектаў — урбанонімаў, як лічаць даследчыкі, не варта асабліва спяшацца і імгненна рэагаваць на своеасаблівыя лозунгі пэўнага перыяду. Трэба ўважліва вывучыць, як прапаноўваюць многія даследчыкі, дзве крайнасці, якія ў наш час праявіліся і суіснуюць паралельна ў сучаснай, нярэдка супярэчлівай рэчаіснасці.

Не менш важнае патрабаванне да назваў вуліц — іх моўны лаканізм, натуральнасць для мясцовай тапанімічнай сістэмы, зручнасць у вымаўленні людзьмі розных інтэлектаў, узростаў... На нашу думку, уносяць блытаніну аднастайныя найменні тыпу: вуліца *Партова, Першы Партовы завулак, Другі Партовы завулак, Трэці Партовы завулак* і інш, што ў мікрараёне “Зарэчны” (Пхоў). Патрэбна ўлічваць наступнае важнае патрабаванне да запазычаных слоў: яны заўсёды асацыятыўныя адзінкі на фоне агульнавядомых. Як пісала А. Супяранская, малазнаёмыя імёны шукаюць сваё месца ў сістэме лексікі, уступаючы ў разнастайныя асацыяцыі са словамі, якія нечым падоб-

ныя да іх; пры стварэнні новых тапонімаў, назваў вуліц, істотна, каб яны не выклікалі непажаданых асацыяцый (Суперанская 286). Парунаем у гэтай сувязі назвы вуліц у гонар *С. Халтурына*, у гонар генерала *Бяды* (у Мінску), *Страканіцкі бульвар*.

Не прыжыліся сярод гараджан і безаблічныя, з вылушчанай рэгіянальнай спецыфікай афіцыйныя назвы сучасных мазырскіх мікра-раёнаў – *Усходні*, *Маладзёжны*, *Зарэчны*, *Студэнцкі* і інш. Амаль усе гараджане і госці горада выкарыстоўваюць традыцыйныя назвы для асобных частак Мазыра: тыпу паехаў у *Бабры*, быў на *Салаўёўцы*, хадзіў на *Кімбараўку*, ездзіў на *Пхоў*, купіў каля *Рамашовага Рова*, спяшаўся на *Калінік*. Чамусьці зніклі ў 30–50-я гады ХХ ст. назвы вуліц, якія ўказвалі на цесныя нацыянальныя, эканамічныя сувязі Мазыршчыны з роднаснымі ўкраінскімі, рускімі і суседнімі беларускімі рэгіёнамі. Натуральна і зразумела гучалі некалі на агульным фоне ўрбанонімаў такія зніклыя назвы, як *Пецярбургска-Кіеўскі (Ленінградска-Кіеўскі) гасцінец*, *Кацярынінскі шлях*, *Капітанская горка*, *Плошча Свабоды* і інш., некаторыя з іх існавалі ў Мазыры да канца 30-х гадоў ХХ ст. Вярнуцца да такіх натуральных, але зніклых назваў заклікаюць вядомыя вучоныя, краяведы, мясцовыя жыхары, якія такія назвы, дарэчы, ужываюць і цяпер.

А былі і ёсць неафіцыйныя назвы вуліц, равоў, узвышшаў, якія натуральна перадаюць асаблівасці мясцовага ландшафту, гістарычныя мясцовыя падзеі, і маглі б лагічна ўпісвацца ў сістэму гарадской урбананіміі. На нашу думку, гэта наступныя неафіцыйныя назвы самых розных унутрыгарадскіх аб'ектаў і тэрыторый: *Сядзельніцкі роў*, *Рамашоў роў*, *Кіслякоў роў* або *Пятніцкі роў*, *Кальварыя*, *Кацярынінскі шлях*, *Сярэдняя гара*, *Буслава гара*, *Бярозавы гай*, *Баравіцкае возера*, *Востраў*, *Уюнцова возера*, *Гусінае возера*, *Каменныя валы*, *Лебядзінае возера*, *Мазыраўшчына*, *Маложайская крыніца*, *Мялявіца*, *Млінава гара*, *Алесевы дубы*, *Патэлья*, *Празораўшчына*, *Прыпяцкі завулак*, *Святое (возера)*, *Снежаўка (вуліца)*, *Стрэлка (ручэй)*, *Хведарова даліна*, *Хранкава даліна* і інш. Значная частка такіх урбанонімаў архаізавалася і вядома толькі некаторым старажылам, краязнаўцам, дакладная індывікацыя, размяшчэнне ў межах сучаснага Мазыра некаторых забытых тапааб'ектаў з'яўляецца спрэчнай, напрыклад, у розных даследчыкаў, карэнных мазыран можна атрымаць супярэчлівую інфармацыю пра *Ясную гару*: адны сцвярджаюць, што гэты *аронім* знаходзіцца побач з *Прымастовай плошчай*, а дакладней, на ўзвышшы, на

якім размешчаны будынкi Мазырскага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна, другія лічаць, што *Ясная гара* — гэта ўзвышша ў заходняй частцы Мазыра над Прыпяццю ў раёне мэблевай фабрыкі.

Лінгвістамі, географамі, гісторыкамі выпрацаваны адпаведныя крытэрыі, якімі мэтазгодна кіравацца, прыводзячы ў сістэму нацыянальных традыцый існуючыя тапанімічныя і мікратапанімічныя назвы. Улічваючы іх, адзначым некаторыя недахопы, уласцівыя урбаніміі Мазыра. Сярод мемарыяльных у гонар тых або іншых асоб дамінуюць не мясцовыя, а пераважна чужародныя для беларускага тапанімічнага ландшафту прысвячэнні-урбанонімы гістарычным асобам, якія нічым не былі звязаны з Мазыром ці Палессем (вуліцы ў гонар *М. Калініна, С. Кірава, К. Варашылава, В. Куйбышава, М. Горкага, Г. Катоўскага, С. Лазо, Л. Талстога, М. Някрасава, А. Пушкіна, М. Фрунзэ, В. Чапаева, В. Чкалава, А. Кашавога, Н. Крупскай* і інш.). Параўнайце: у гэтым наборы вельмі мала прозвішчаў беларускіх дзеячаў, знакамітых беларусаў — пісьменнікаў, ваеначальнікаў сусветна вядомых навукоўцаў — ураджэнцаў нашай краіны, у тым ліку Мазыршчыны і г. Мазыра (а такіх нямала). У адным радзе з урбанонімамі, што ўшаноўваюць імёны *Ц. Бумажкова, В. Харужую, Я. Талкачова, М. Данілеўскага, А. Іваненку, М. Катаева, М. Катлаўца, В. Няжнова, Ф. Нялідава, Г. Саэта, А. Рыжкова, І. Ціханавы, М. Шчорса, Ф. Языковіча, Я. Коласа, М. Малініна, М. Марціновіча, А. Царэнкі* павінны быць, на нашу думку, унутрыгарадскія аб’екты ў гонар *Эдуарда Пякарскага*, які вучыўся ў Мазырскай гімназіі, рэвалюцыянера, пачынальніка якуцкага пісьменства, *Мітрафана Доўнар-Запольскага*, этнографа, археолага, фалькларыста.

Для абазначэння значных гарадскіх частак, як сведчыць вопыт іншых гарадоў і краін, трэба выкарыстоўваюць найменні, даўно створаныя народам і апрабаваныя моўнай практыкай. Гэта могуць быць шматлікія мікратапонімы, назвы зніклых суседніх паселішчаў, урочышчаў, якія “праглынуў” горад і дзе цяпер раскінуліся гарадскія мікрараёны. У Мазыры гарадскі выканаўчы камітэт у чэрвені 2007 г. прыняў рашэнне прысвоіць імёны вуліцам у раёне мікрараёна “*Дразды*” ў гонар: *Барысава Міхаіла Уладзіміравіча* — Героя Савецкага Саюза, які нарадзіўся ў вёсцы Нараўшчызна Мазырскага раёна; *Івана Паўлавіча Мележа* — народнага пісьменніка Беларусі, чыя “малая” радзіма недалёка ад Мазыра, а горад над Прыпяццю быў асабліва шанаваны класікам нашай літаратуры; *Захарава Канстанціна Фёда-*

равіча — Героя Савецкага Саюза, камандзіра авіяэскадрылі, які ў раёне Мазыра ў 1944 г., ахвяруючы сабою, паўтарыў подзвіг М. Гастэлы і інш. У верасні 2011 года Мазырскі раённы Савет дэпутатаў прысвоіў імёны дзесяці новым вуліцам, якія знаходзяцца ў квартале “*Паўднёвы*” — вуліцы ў гонар *Рыгора Коблава, Канстанціна Захарава, вуліцы Славянская, Кляновая, Кіеўская, 14 студзеня, Пераможцаў, Новая, Крынічная, Радужная.*

Пераважная большасць сучасных афіцыйных назваў вуліц Мазыра ўзнікла ў гады Савецкай улады: у горадзе былі заменены шматлікія традыцыйныя ўсталяваныя ў лексіконе жыхароў беларускія ўрбанонімы, а таксама ўзнікла мноства нетрадыцыйных тапанімічных назваў для абазначэння новых вуліц і іншых унутрыгарадскіх аб’ектаў. Асабліва адчувальным гэты працэс быў у пасляваенныя гады, калі горад забудоўваўся новымі мікрараёнамі. У розныя часы ў яго межы ўвайшло некалькі хутароў, фальваркаў, вёсак (*Бабры, Салаўёўка, Целяпуны, Баравікі, Свідоўка, Кімбараўка*). Некаторыя забытыя назвы ўнутрыгарадскіх і прылеглых да яго аб’ектаў — арыгінальныя і непаўторныя, у іх праяўляецца наша самабытнасць, нацыянальная адметнасць.

Літаратура

- Иванова — *Иванова А.А.* Микротопонимия Мозырского Полесья. Мозырь, 2003.
- Суперанская — *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. М., 1973.
- Горбаневский — *Горбаневский М.В.* О феномене мемориальной топонимии в России XX–XXI веков (в контексте научных идей академика Д.С. Лихачева) // *Имя — Социум — Культура: Материалы II Байкальской Междунар. ономаст. конф., Улан-Удэ, 4–6 сентября 2008 г. /* Редкол.: И.А. Дамбуев и др. Улан-Удэ, 2008. С. 4–6.

В.О. Яцій
(Київ)

ДЕЯКІ ПРИЗВИЩА ЛЬВІВЩИНИ З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ (*БОВТАЧ, БОГУН, БОДАЙ, БОДНЯ*)

Дослідження власних особових назв, зокрема прізвищ, завжди викликає найбільше зацікавлення ономастів у сфері аналізу *potina* *grorgia*. Очевидно, це зумовлено тим, що антропоніми ближчі для людей, ніж інші оніми: топоніми, ороніми, гідроніми тощо. Саме тому не можна не погодитися з обґрунтованими міркуваннями М.Л. Худаша, який писав, що «антропонімічне багатство кожного народу — це продукт його історії. В ньому відбиті особливості суспільно-економічного і суспільно-політичного життя народу різних історичних епох, особливості побуту, матеріальної і духовної культури, оточуючої природи, демографічні процеси, зв'язки з іншими народами тощо»¹. Як відомо, прізвище — оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та здебільшого передає своїм нащадкам².

Мета пропонованої розвідки* — лінгвістичний аналіз таких сучасних прізвищ Львівської області: *Бовтач, Богун, Бодай, Бодня*.

Бовтач (1995) (КПУ Льв. 2, 338). Відапелятивне утворення, що сягає праформи **bьltaць*, пор., наприклад, укр. *бовтач* ‘жердина, якою заганяють рибу в сітку’ (Желехівський, Недільський I, 35), спорід-

---

* Пропонована стаття продовжує попередню публікацію із цієї проблеми: Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (*Бахор, Біяк, Бута, Заруба*) // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна: 36. наук. праць / Редколегія: Т. Салига (гол. ред.), Я. Гарасим, М. Гірняк. Львів, 2019. Вип. 71. Ч. II. С. 45–54.

нені діал. *бовт* ‘жердина, якою полошать рибу’ (Онишкевич 1, 61), *болт* ‘жердина, якою заганяють рибу в сітку; бовт’ (Лисенко 34), *бовтачка* ‘рибальське пристосування заганяти рибу в сітку’ (Аркушин 1, 25) і под. Очевидно, антропонім *Бовтач* (первісно це було, найімовірніше, прізвисько) мотивувала яскрава індивідуальна ознака його власника *‘той, хто вирізнявся з-поміж інших людей своїм високим зростом і водночас тонким, сухорлявим тілом’. Пор. типологічно споріднені особові назви: укр. *Друк* – прізвище (с. Корчин Радехівськ. р-ну Львівськ. обл.) (ТД 89), *Дрюк* (< апелятива *дрюк*) (КПУ Киров. 1, 767), *Кий* (< апелятива *кий*), *Кийко́* (< апелятива *кийо́к*) (Редько 1, 457), *Палка* (прізвище в с. Стирківці Радехівськ. р-ну Львівськ. обл.; запис наш. – В.Я.) < апелятива *пáлка*, *Тичка* < апелятива *тічка* (Чучка 552), рос. *Дрынов* (ЖПТ) < *дрин* тощо.

Основа *Бов(л)т-* відображена також у низці інших власних особових назв, наприклад: д.-руськ. *Болтень*, 1100 р. (Морошкин 21), укр. *Бовт* – сучасне прізвище (Радіон 10), ст.-рос. Івашко *Болта*, 1495 р. (Тупиков 59), блр. *Болт*, *Болтач* (Бірыла 58), ст.-пол. *Bołtasz*, 1497 р., пол. *Bołt*, *Bołtasz*, *Bołtko*, (патронім) *Bołtowiez*, 1787 р. (Rymut I, 27–28) та ін.

Як свідчить доступний фактичний матеріал, основа аналізованого антропоніма *Бов(л)т-*, а також її суфіксальні варіанти продуктивні й серед топонімів. Пор., наприклад: *Бовті* – назва лісового урочища в с. Дубечне Старовижівського р-ну Волинської обл. (Сл.ММ 1, 57), *Бовтишка* – ойконім на Дніпропетровщині (АТУ 2012: 67), рос. *Болтина* (дві фіксації) – ойконіми в колишній Олонецькій губ. та в регіоні історичної Уфи, *Болтино* (одинадцять фіксацій) – назви поселень у колишніх Костромській, Ярославській, Московській та в ін. губ., *Болтачева* – назва населеного пункту в колишній Самарській губ., у першій частині композита *Болтаногово* – ойконім у колишній Калузькій губ., рос., блр. *Болтово* (4 фіксації) – назви поселень у колишніх Псковській, Вітебській та в ін. губ. (Vasmer RGN I, 459–460), блр. *Bołtycze*, 1880 р. – назва села в колишньому Новогрудському повіті (SG I, 304) та ін.

Богу́н (1968) (ІМСУ Льв. 108). Антропонім відпрізвиськового походження. Р.М. Козлова етимологізує його як продовження псл. *Vьlgunь < *vьlgunь ‘шлунок тварини’ (Казлова 52). Пор., наприклад, укр. *богу́н* ‘шлунок; перше відділення шлунка жуйних тварин, рубець’ (Желехівський, Недільський I, 36), рос. діал. *болгунок*, *балгун*, ‘одно-

річне теля' (наводиться за: Казлова 52). Пор. ще споріднені власні особові назви: слов'ян. *Богун* (Казаков 15), ст.-укр. *Богунець* Ломоносовь (Худаш 216), рос. *Балгун* (Казлова 52), *Богун*, *Богунов* (ЖПТ), блр. *Богун* (Бірыла 57), ст.-пол. *Vogun*, 1265 р., *Vohun*, 1464 р., (похідні *Vogunowicz*, 1319 р., *Vogunek*, 1416 р. (Rymut I, 44) та ін. Найімовірніше, таке прізвище його власник отримав завдяки своїм зовнішнім «індивідуальним окресленням»³.

Про широке побутування особової назви *Богун* на слов'янських теренах у минулому свідчать відантропонімні топоніми: в Україні – нп *Богунове*, *Богунівщина* – у Волинській обл., *Богунівка* (дві фіксації) у Волинській та Запорізькій обл. (АТП 1947: 47, 57, 203, 286, 378), нп *Vogunskoje* в колишній Херсонській губ. (Vasmer RGN I, 441), сучасні *Богунівий Садок* – назва саду в с. Ситовичі Ковельського р-ну, *Богунівка* – назва кутка в с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл. (Сл.ММ 1, 58); у Росії – нп *Богуніно*, *Богунов*, *Богунова* (дві фіксації) в колишніх Курській і Тверській губ. (Vasmer RGN I, 441); у Польщі – поселення і лісництво *Voguniewo* у Великопольському воєводстві (SG I, 281) тощо.

Бодай (1995) (КПУ Льв. 2, 191). На нашу думку, можливі такі альтернативні версії пояснення антропоніма *Бодай*:

1. Прізвище *Бодай* співзвучне з ідентичною часткою («уживається переважно при дієслівних формах для вираження побажання; щоб, хай, нехай», «уживається в допустово-обмежувальному значенні; хоч би, хоч»; СУМ I, 210). Стосовно частки *бодáй*, то, як слушно зауважують упорядники “Етимологічного словника української мови”, вона виникла «на ґрунті давнього словосполучення *Бог дай* “Бог нехай дасть”» (ЕСУМ 1, 221). Пор. ще укр. *богдáй* ‘дай Бог’ (Грінченко 1, 79), діал. *богдáй* (вигук) ‘аби; аби Бог дав’ (Бевка 36), *богдáй* ‘бодай’ (Сабадош 27) тощо. Отже, у цьому разі йшлося, очевидно, про першопочаткове прізвище, надане людині, що дуже часто вживала слово «*бодай*...». Цікаво, що словосполучення зі слів *Бог* + основа дієслова *дати* мотивувало й інші семантично й структурно споріднені антропоніми на зразок: ст.-укр. *Богдашко* Хіврич (Худаш 216), сучасні прізвища укр. *Богда* (Редько 1, 79), (похідні) *Богдáнець* (ІМСУ Ров. 422), *Богданович* (ІМСУ ІФ 54), *Богданіок* (с. Миколаїв Радеківськ. р-ну Львівськ. обл.) (запис наш. – В.Я.), укр., блр. *Богдан* (Радіон 8; Памяць 324), рос. *Богданов* (ЖПТ) та ін.

2. Аналізований антропонім можна кваліфікувати і як результат онімізації форми наказового способу дієслова укр. діал. *бодáти* ‘коло-

ти' (ГГ 28), *бодáтися* 'колоти (про корову)' (Панцьо 18) та ін. Опіраючись на такий фактичний матеріал, схилиємося саме до цієї версії походження особової назви *Бодай*. Щодо словотвірної моделі пор. споріднені антропоніми: укр. *Дергай* (Редько 1, 294) < укр. *дєргáти* 'бити, шарпати' (Желехівський, Недільський I, 177); *Коцай* (Радіон 58) < укр. *кóцати* 'кидати, підкидати' (Желехівський, Недільський I, 372); *Пацай* (КПУ Вол. 95) < укр. *пáцати* 'ударяти, бити долонею (звичайно не дуже) або торкатися чи хапати руками', 'ляскати, шльопати по чому-небудь, звичайно рідкому' (СУМ VI, 102); *Фицай* (Нолутиак 412) < укр. *фицáти* 'підкидати зад і задні ноги (про копитних тварин); вихати, хвицати', 'граючись, пустуючи, бігати й стрибати', 'бити задніми ногами' (СУМ I, 235; X, 582), рос. *Шарнай (> *Шарнаев*) (КП Твер.) < рос. *шáрпать* 'нищпорити, оббирати, обдирати; човгати, шкребти, чесати, дерти' (Даль IV, 641), *Дергай* (ЖПТ) < рос. *дєргать* 'уривчато тягнути, раптовими рухами, не поволі; рвати, теребити, ворухити теребком' (Даль I, 441) і под.

Бодня (1995) (КПУ Льв. 1, 85). Споріднене з рос. *Бодня* (ЖПТ), пол. *Vodnia* (Rymut I, 44). Ця особова назва має широку апелювативну підтримку в колі лексики української мови. Пор., наприклад, укр. *бóдня* 'велика бочка, велика ванна (з кришкою)' (Желехівський, Недільський I, 37), 'діжка з кришкою; різновид вулика' (Грінченко 1, 81), 'дерев'яна низька діжка з кришкою' (СУМ I, 210), діал. *бóдня* 'бочка для зберігання одягу' (Аркушин 1, 25), *бóдня* 'діжка переважно для збереження сала', (переносне) 'товста жінка' (МСБГ 1, 33) та ін. На розгалуженість семантики апелюватива *бодня* вказує також низка інослов'янських відповідників, зокрема: рос. *бóдня* (можливо, з української мови), пол. *bednia, bodnia, będnia* 'бодня', чеськ. *bedna* 'ящик', словц. *bednia, debna* 'т. с.', болг. *бѣднѣ* 'велика бочка', серб. *bádanь* 'чан, кадка; лоток, жолоб', словн. *bedenj* 'бодня' < первісного *вѣдънь (ЕСУМ I, 221). Семантика апелюватива, що вказувала на зовнішні ознаки людини, зокрема на її надмірні розміри, вагу, сприяла його легкій онімізації. Таким чином, антропонім укр. *Бодня* доцільно розглядати в колі таких типологічно споріднених особових назв, як: ст.-укр. Федко *Барылка*, 1599–1625 рр. (АЮЗР I/11, 34), Івань *Бочка* (Худащ 220), укр. *Бочка* (КПУ Киров. 1, 1118), *Барилка* – прізвище (с. Миколаїв Радехівськ. р-ну Львівськ. обл.; запис наш. – В.Я.), *Барило* (ЖПТ), *Діжак* (КПУ Льв. 1, 155), рос. *Бочка* (ЖПТ), ст.-пол. *Bezcza*, 1376 р., пол. *Faska*, 1655 р., *Faško, Vodniak, Vodnik* (Rymut I, 26, 44, 187) та ін.

Проаналізовані прізвища – один із фрагментів до повного історико-етимологічного словника антропонімів України загалом і Львівської області зокрема.

¹ Худаш М.Л. З історії української антропонімії. К., 1977. С. 5.

² Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. К., 1968. С. 32.

³ Худаш М.Л. Там само. С. 107.

Скорочення

- Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок: У 2-х т. Луцьк, 2000.
- АТП 1947 – Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. / Відп. ред. М.Ф. Попівський. К., 1947.
- АТУ 2012 – Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / Відп. ред. Г.П. Скопненко; упоряд. В.І. Гапотченко. К., 2012.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссией для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Бевка – *Бевка О.* Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату. Ніредьгаза, 2004.
- Бірыла – *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. За-кревська. Львів, 1997.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. 2-е изд., испр. и знач. умнож. СПб.; М., 1880–1882. Т. I–IV.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Желехівський, Недільський – *Желеховський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I–II.
- ЖПТ – Жертвы политического террора в СССР. Режим досту-пу: <http://lists.memo.ru>
- ІМСУ ІФ – Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Івано-Франків-ська область / Ред. колегія: О.О. Чернов (голова), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта та ін. К., 1971.

- ІМСУ Ров. – Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Ровенська область / Ред. колегія: А.В. Мяловицький (голова), Н.А. Баєва, О.Т. Бугайов та ін. К., 1973.
- Казаків – *Казаків В.С.* Именослов: Словарь славянских имен и прозвищ. 4-е изд. М.; Калуга, 2002.
- Казлова – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Пра-славянскі фонд. Гомель, 2000. Т. 1.
- КП Твер. – Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. Режим доступу: <http://www.history.tver.ru>
- КПУ Вол. – Книга пам'яті України: Волинська область: У 3-х т. / Ред. колегія: П.В. Онишук, Б.Й. Заброварний, В.А. Наконечний та ін. Львів, 1995. Т. 1.
- КПУ Киров. – Книга памяти Украины: Кировоградская область / Главн. редколегія: И.А. Герасимов (рук.), А.В. Коваль, Р.И. Вишневский, Ю.Д. Бедзык и др. Кировоград, 1995. Т. 1–5.
- КПУ Льв. – Книга пам'яті України: Львівська область: У 4-х т. / Ред. колегія: М.В. Косів, Ю.В. Зима, Я.С. Лялька, В.М. Савчак (гол. ред.) та ін. Львів, 1995. Т. 1–2.
- Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- Морошкин – *Морошкин М.* Славянский именослов, или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. СПб., 1867.
- МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / Ред. колегія: К.Ф. Герман, Ю.О. Карпенко, К.М. Лук'янюк, В.А. Прокопенко та ін. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2-х ч. К., 1984.
- Памяць – *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна* / Рэд. калегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. Мінск, 2000.
- Панцьо – *Панцьо С.* Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика). Тернопіль, 2009.
- Радіон – *Радіон Ст.* Словник українських прізвищ в Австралії. Мельбурн, 1981.
- Редько – *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ. Львів, 2007. Т. 1–2.
- Сабадош – *Сабадош І.В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
- Сл.ММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упор. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.
- СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.

- ТД
Тупиков — Телефонний довідник: Радехів 2003. Червоноград, 2003.
— *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического об-ва. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- Худаш
Holutiak — *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. К., 1977.
— *Holutiak-Hallick S.P. Jr.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.
- Рымут — *Рымут К.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. Т. I–II.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1902. Т. I–XV.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Розділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

І.З. Бурковський
(Київ)

З ДОПОВНЕНЬ ТА УТОЧНЕНЬ ДО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (бусий, притьмо, притьмом, харсонка ‘вид смуха’, харсонка ‘вид дошки’)

Кілька років тому, коли зайшла мова про видання сьомого, довідкового, тому Етимологічного словника української мови (далі Словник), автор цих рядків запропонував увітстити до нього добірку своїх доповнень та поправок до попередніх томів, що назбиралися за роки ознайомлення з ними¹ — такий додаток (за зразком деяких інших аналогічних видань) зробив би цей малоцікавий для багатьох том значно потрібнішим для читацького загалу. Спочилий уже академік В.Г. Складенко після консультування із членами редакторського колективу пропозицію відхилив, порадивши натомість розгорнути ті замітки в спеціальну монографію. Порада видалася слушною. Матеріалу для такої монографії не забракне: Словник — праця велика і, як і будь-яке людське творіння, недосконала, що зумовлено, як завжди, чинниками й об’єктивними, і суб’єктивними. Зрештою, недосконалість (у поєднанні з постійним удосконаленням) — атрибут і самої етимології, як і будь-якої наукової дисципліни. Звідси — завдання регулярно вдосконалювати її джерела. Для нас ця робота мала охоплювати такі компоненти.

І. Написання додаткових статей:

1) етимологізувальних — їхні заголовні слова можна згрупувати в три підрозділи:

- не внесені свого часу до реєстру — головню іншомовного походження (не вузькоспеціальні), наприклад: *абат*, *абітурієнт*, *абоне-*

І.З. Бурковський

мент / абонент, абордаж, абориген; зрідка й питомі — так, до омонімів **вал**¹ ‘[довгий високий] насип’ і **вал**² ‘грубі нитки [з клоччя]’ (ЕСУМ 1, 322–323) мають бути додані (нумерація умовна): **вал**³ ‘висока хвиля’; **вал**⁴ ‘довгаста обертова деталь’; **вал**⁵ ‘кількість продукції, зробленої за певний період і вираженої в її вартості, у вихідних показниках (у тоннах, метрах і т. ін.)’, *ва́ловий*;

- ті, що ввійшли в широкий обіг в останні десятиріччя: *барбекю, караоке, комп'ютер, ксерокс, саміт, сафарі, шоу* (потребу у відповідних статтях загострює й те, що останнім часом з'явилася непохвальна тенденція видавати словники іншомовних слів без указування джерел запозичень);

- наявні в Словнику, але вміщені до статей під іншим заголовним словом — із порушенням правила, за яким одна стаття об'єднує «споріднені слова, словотворчий зв'язок яких з реєстровим словом є цілком прозорим» (ЕСУМ 1, 7), іноді й цілком безпідставно, як-от у статті **віск**: [*воскови́к*] ‘ворочок для відкидання сиру’ Л, [*оскови́к*] ‘т. с.’ Л (ЕСУМ 1, 404); природним чином постає питання: «А до чого тут віск?», і відразу можна запідозрити, що ні до чого — тут лише випадкова подібність унаслідок протези (етимологію цих діалектизмів пропонує В. Борись, виводячи їх від зовсім іншого кореня?);

2) відсилкових (зазвичай однорядкових), наприклад:

Ага́та — див. **Ага́фія**;

бо́вкати — див. **бов**;

бріч — див. **броч**.

II. Внесення додатків та інших змін до наявних статей (а також до інших частин Словника — зазвичай бібліографічних списків).

1. Додання етимологічних версій — тих, що з'явилися після укладання томів Словника, або раніших, які не потрапили в поле зору його творців (відповідно додатки до бібліографії):

вухо: заслуговує на увагу версія Р. Мерінгера про спільний етимон з (*в*)*устá* (див.: Pedersen IF 1895, 5: 34);

плóмба: того самого походження, що й *молібден* (*Й. Хайнал* (ВЯ 1992, № 2. С. 45) — імовірно, неіндоевропейське (іберійське?) мандрівне слово **mlut^b-*, що проникло в грецьку мову та латину (щодо переходу **ml-* > *pl-* див.: *Lehmann M. Lateinische Laut- und Formenlehre. München, 1976. S. 190*);

тиня́тися: Ю.В. Шевельов (Історична фонологія української мови. Харків, 2002. С. 880) припускає зв'язок із *-тинати*: *тну*, кваліфікуючи палаталізацію *н* як афективну;

- також із критикою (спростуваннями, оцінками) попередніх версій:

Січ: значення ‘засіка’ — фікція, домисел деяких істориків, насправді «назва місця розташування козацької військової організації походить від апелятива — загального найменування *січ*, який означав територію, ділянку, де вирубано ліс (чагарники)» (Німчук В. Походження та історія назви “Січ”. Запоріжжя, 1999. С. 37; докладніше — С. 32–38);

[чачати] *розчакнути(ся)*: значно вірогіднішою є думка О.С. Мельничука (Етимологія 1966. С. 196), що пов’язує ці слова із *česati* (чеськ. *česnuti* ‘відломити, відірвати від стовбура (гілку)’).

2. Поправки або додатки, коментарі до наявних етимологій:

[гнип]: польські форми (відомі від XVI ст.) походять не від дифтонгічних нововерхньонімецьких (друга має північне походження); вони мають стояти на другому місці, просто як когнати, а, залежно від діалектів, — від середньоніжньо- та верхньонімецької (від останньої й чеські: *-ej-* там — результат власної фонетичної еволюції: *ej < y*). Крім того, відповідно до позиції автора статті, тут мало б бути відсилення до **[гнипїти]**, хоча спорідненість слів із значеннями ‘ніж’ і ‘щипати’ (серед них і не наведені в статті н.-в.-н. *kneifen, kneipen*) — лише одна з гіпотетичних версій, як указує й наведене в статті німецьке джерело.

жімолость: мотивація версії О.М. Трубачова (повторена ще й у: Вестник Академии наук СССР. 1980. № 12. С. 84) — подібність квітки (бутона) цієї рослини до горла козеняти.

кондїтер: «*condere* ‘закладати, споруджувати’, утвореним з префікса *con-* (*con-*) «з» і основи дієслова *dare* ‘давати, споруджувати, наносити’, спорідненого з псл. *dati* ‘дати’ ...» (ЕСУМ 2, 549) — лат. *condere* утворене за допомогою префікса *con-* (аломорф *com-* — перед губними) та основи не дієслова *dō* (*dare*), а його квазіомоніма *-dō* (*-dere*), що зберігся лише в префіксальних дериватах (*ab-dere* ‘видаляти; ховати’, *ad-dere* ‘додавати’ тощо) і походить від і.-є. **dʰē-* (**dʰeh₁*) ‘класти’ (ще один континуант — лат. *facio* (*facere*) ‘робити’: інша рефлексія в іншій позиції). Псл. **dati* ‘дати’ сюди не стосується — поки не доведено його спорідненість із псл. **dēti* ‘класти’, справжнім когнатом заголовного слова (*de Vaan*. S. 175–176, 198–199; так і в давніших джерелах). Пор. ді́ти², діяти, факт.

лабораторія: слова різних і.-є. мов, подані як когнати латинського етимона, узяті (за винятком слов’янських) зі словника Вальде-

Гофмана (покликання — у прикінцевому списку джерел), але насправді пов'язання із цими словами кваліфіковано там як помилкові (*verfehlt*), отож уся ця частина статті нашого Словника — хибна, як і відсилання до **робу́ти**. Справжній найближчий когнат заголовного слова, згідно із зазначеним джерелом, — лат. *labāre*, споріднене з укр. *слабій* (так і в Ernout-Meillet). Щоправда, автор найновішого словника характеризує цю етимологію як непереконаливу для нього (*This seems unconvincing to me*), не пропонуючи натомість нічого (*de Vaan*. S. 320). Такий скептицизм викликає подив. Ланцюжок значеннєвих переходів 'тягар, вантаж' → 'утома' (сюди ж і 'слабий') → 'праця' — не якась гіпотетична конструкція (теоретично тут можна було б обійтися й без проміжної ланки), його можна простежити на наявному латинському матеріалі (див.: *Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots. Retirage de la 4e éd. Paris, 2001. P. 334; іще дещо в: Bréal M., Bailly A. Dictionnaire étymologique latin. Sixième éd. Paris, 1906. P. 146*). Обґрунтування шляхом залучення міжмовних семантичних паралелей — у В. Маєра-Любке (*Arch. f. lat. lex. 1893. Bd 8. S. 314*); докладніше — А.А. Грушка (*Филологич. обозрение 1896. № 11. С. 41–42*; додамо ще рум. *tuncă* 'праця' від цел. *мжжа* — пор. *змучений* 'стомлений'). Останні із зазначених джерел, здається, невідомі чи майже невідомі сучасним дослідникам: один із проявів згадуваної вже потреби в каталогах етимологічної інформації.

петрушка: вважати це слово запозиченням із с.-в.-н. не можна, коректніше кваліфікувати його як полонізм (пор. аналогічне місце в статті **гнип**) — ще й з огляду на те, що в польській мові відбулося значне переоформлення цього мандрівного слова, зі збереженням (в адаптованому вигляді) тільки одного з двох його коренів та доданням слов'янського суфікса; і навіть із позиції прихильників моделі «безконтактних» мовних запозичень («за посередництвом»), що ґрунтується на логічно хибному ототожненні (сплутуванні) понять «походить з» і «запозичено з» (насправді перетинаються лише частково), потрібне таке формулювання: «запозичене з грецької м. за лат., с.-в.-н. та пол. посередництвом».

табурет: мотивація — через первісно круглу форму сидіння.

тру́ти: місце ст.-сл. *травити* — у статті **траві́ти** (де воно й наявне), а тут варто подати *на-тروطи* 'нагодувати'.

шарува́ти¹: чеська та лужицькі форми сюди безпосередньо не належать, їхнє місце — у статті **шурува́ти**² (де їх частково й подано).

3. Виправлення та додатки, коментарі до різних частин статей:
дах: відсилання до статті **стіг** загалом слушне, але там відповідна етимологічна версія не подана. — Пор. **тога, цєгла**.

терпенгін: суди ж *терєбінт* ‘терпентинне дерево, *Pistacia terebinthus*’ (у словниках відсутнє, хоча трапляється в красному письменстві: *З теплим леготом запах потяг // З терєбінт і мигдалю* (І. Франко, «Мойсей»); *Вправлена в бук по-мистецьки або в терєбінт ориційський* (Вергілій, «Енеїда»; переклад М. Білика) тощо), рос. *терєбінт, теревінф*, пол. *terebint*.

чигір: ‘примітивний ручний механізм’ — радше пристрій, і аж ніяк не ручний, ось його опис: «лошадь или волю вертят стоячий вал, этот обращает шестернею лежачий вал с колесом, над колодцем (кудуком, копанью, ямником); через колесо перекинута круглая цепь ковшей (бадеек, челяков) на веревке; они черпают и выливают воду опрокидкою через колесо в корыто, желоб, откуда она растекается скатными канавками по бахче» (Даль).

їяти: Розлозий список нібито прозорих похідних на с. 559–561 насправді складено в переважній більшості зі слів, хоча й споріднених із заголовним, але утворених не безпосередньо від нього, а від **їмати** та **їняти** (причому й обидва ці слова, що є заголовними до окремих статей, недоречно вміщено до цього ж таки списку — дарма що наприкінці статті є відсилання до них, до того ж друге хибно позначено (у списку) як діалектне. У тих двох статтях майже всі ці похідні й були вже належним чином подані, тобто тут — ще й цілком зайве дублювання матеріалу, з геть невиправданим збільшенням обсягу видання на дві сторінки. До винятків (не «дублетів») належать: а) кілька справжніх прямих дериватів заголовного слова — **їтва**, **їтіна**, **їпяти**, **їприятлище**, **їзяти**, **їзїнуть**, **їзїнути**, **їяти**, **їуїтися** (щоправда, деякі з них не відповідають умові «прозорості» зв’язку з ним, отож мали б бути винесені в окремі статті (для слова **їзяти** разом із **їзїнуть**, **їзїнути**) та деякими іншими, не поданими тут, статтю створено — але тільки відсильну, тоді як у розгляданій статті, що до неї зроблено відсилання, немає жодних пояснень стосовно них); крім того, деякі подані як літературні (без квадратних дужок) треба було б позначити як діалектні); б) нечисленні похідні від **їмати** та **їняти**, пропущені у відповідних статтях — що, втім, навряд чи виправдовує подання їх тут, у невластивому місці. — Пор. ще **їприятний**).

4. Додання пропущених відсилань (через ці недогляди чимало заголовних слів фігурують як позбавлені українських когнатів (за

винятком прозорих похідних), що насправді не відповідає дійсності, приховується панорама етимологічних зв'язків, а часом й інша етимологічна інформація):

бог¹: Див. ще **бакшіш**, **башлówka**. Пор. також **багáтий**.

гегемон: Пор. **ігумен**, **шукáти**.

гáрдус: Див.ще **[грястú¹]**. Пор. **агрéсія**, **градáція**, **градúрня**, **деградáція**.

жетон: Пор. **ін'єкція**, **об'єкт**, **проєкт**, **прожéкт**, **прожéктор**, **суб'єкт**, **траєктóрія**.

чóбіт: Пор. **саботáж**.

яхта: Пор. **éгер**, **ягдáш**.

Проте в перебігу підготовки такої мегарецензії первісний задум, що передбачав суцільне опрацювання тексту Словника, зазнав істотних змін. Робота виявилася неефективною – ефективнішою була б робота зі створення нового словника (такі джерела, як відомо, за змістом зазвичай не дуже нові, ґрунтуються здебільшого на досягненнях попередників, а редагування – діяльність значно легша й швидша, ніж рецензування, принаймні суцільне). Окреслена попередньо мета навряд чи виправдовує ті великі затрати часу, яких вона вимагає, та й поза тим вона викликає деякі сумніви. Безсумнівно є потреба в новому, цілком сучасному українському етимологічному словникові. Зрозуміло, базою для нього є передовсім і понад усе ЕСУМ³ (пор. цитовану сучасним російським етимологом тезу про словник М. Фасмера як «основу, що її можна доповнювати й поправляти нескінченно»: Фасмер I, 565; Аникин 1, 7). Потрібен також каталог етимологічної інформації⁴. Проектоване видання не стало б їхньою повноцінною заміною, натомість могло б затримати їх появу. До того ж таке зібрання огріхів і прогалин, невдалих та сумнівних місць Словника могло б якоюсь мірою кидати на нього тінь, уселяти комусь хибне однобічне враження про це безперечно визначне досягнення етимологічної лексикографії.

Ми вирішили наразі публікувати у вигляді циклу статей низку результатів свого вивчення Словника (яке триває досі) – нові етимології та міркування щодо вже наявних (формат статті для наукового часопису чи збірника толерує й досить розлогий виклад таких вузьких тем). Одна така стаття вже з'явилася⁵ (не враховуємо ще деякі наші відносно недавні публікації, що мають певну дотичність до ЕСУМу). Тепер продовжуємо реалізацію цього задуму.

Обговорювані статті Словника, невеликі за обсягом, відтворюємо повністю:

[**бусій**] ‘п’яний’ Я, [буцою] ‘у п’яному стані’ Кур; – рос. [бúсáть] ‘пити, пиячити, гуляти’, блр. бусáць ‘пиячити’, бусавáць ‘пиячити, бушувати’; – загальноприйнятої етимології не має; пов’язується (як запозичення) із с.-н.-н. *búsen* ‘гуляти, втішатися’, с.-в.-н. *búsen* ‘т. с.’, спорідненим із лит. *búože* ‘опуклість, булава, гудзик’, укр. *нузо* (Фасмер I, 251; Vern. I, 97–98; Kluge-Mitzka 56)[;] або з тат. *bus-* ‘обжиратися, об’їдатися’ (Дмитриев 494) (ЕСУМ 1, 306).

Насамперед відзначимо неповноту реєстру споріднених слів. Не враховано низку російських діалектизмів (опускаємо їхню розмаїту географію): *бус* ‘п’яний чоловік’, 1820 р. (СРНГ 3, 302); *бусáк* ‘дерева чашка з двома ручками, з якої частують пивом’, 1849 р. (СРНГ 3, 302; Аникин 5, 205)⁶; *бусóй*, *бусый* (зокрема дон.) ‘п’яний’ (СРНГ 3, 307), сюди ж пропущений в О.Є. Анікіна фонетичний варіант *буцый* ‘дуже п’яний’ (СРНГ 3, 328) – африкатизація може бути експресивною. Але найповніше це словотвірне гніздо репрезентоване в російському арготичному лексиконі, передовсім офенському: крім наведених вище слів – зрештою, вони, як указують, зокрема, цитовані джерела (Аникин 5, 202, 205, 209, 211; СРНГ 3, 302), до діалектів потрапили саме звідти, – ще й *буса*, *буска* ‘питво’, *бусальник*, *бусильник* ‘чай’, *бусальщик* ‘ківш’, *бусей* ‘квас’, *бусыга* (пор. прізвище *Бусыгин*. – І. Б.), *бусьян*, *бусьяной*, *бусьяный* ‘пияк, любитель спиртного’ (Примышева 2, 456): це лише зафіксовані в ХІХ ст., відомі й іще деякі (див.: Отин 61–62, Leschber 219–220). Не йдеться про те, щоб в українському словникові подавати їх усі, але не годиться й створювати враження, нібито в російській мові розглядане гніздо репрезентоване найбідніше – певне уявлення про цю панораму треба дати. Можна згадати також блр. *бусбéла* ‘зухвалий бешкетник; гуляка’ (ЭСБМ 1, 422) та, з меншою певністю, *буслік* ‘сто грамів горілки’ («Нясна. Можя, ёсць сувязь з *бусавáць*, *бусáць*»; ЭСБМ 1, 423) – такий зв’язок указати неважко: імовірна внутрішня форма цього демінутива – ‘випивочка’, що ж до базового іменника (*бусла? **бусел(ь)*?... ‘випивка’), то такі лексеми донедавна мало відображано на письмі, а їхнє життя нерідко буває коротким.

Далі, і укр. *нузо*, і лит. *búože* з погляду традиційної етимології вважати спорідненими із середньонижньо- та середньовісхіднонімецьким дієсловами, як і між собою (версія В. Махека) можна хіба що з

неабияким сумнівом. Перше – наразі без певної етимології, проте праслов'янський реконструкт **rizo* імплікує і.-є. етимон із кореневим консонантизмом **p-ǵ-*, тоді як германські форми виводять від і.-є. **bheuz-* (EWAhd 2, 253–254, 475–476). (Щоправда, наш іменник може мати відідеофонічне походження, за якого класичні звукові закони бувають нечинними). Друге старший фахівець (Fraenkel 1, 64) з непевністю пов'язував із лексемами, що зводяться до і.-є. **b^heng^h-* ‘густий, щільний, товстий’ (EWAhd 2, 435), а молодший виводить від **b^hāǵ^h-* ‘плече’ (Smoczyński 81)⁷ – тобто постулювання спорідненості його із заголовним словом ґрунтується лише на сумнівному пов'язанні з пл. **rizo*, яке, своєю чергою, теж сумнівне в цьому аспекті. Тож обговорювані лексеми можуть фігурувати в цьому контексті лише із застережними помітками, а насамперед мав би бути поданий достатньо ймовірний когнат – *бу́хнути* ‘набрякати’ (EWAhd 2, 254; Kluge₂₅ 98), і в присвяченій йому статті (там наведено й ранньонімецький континуант середньовічної форми – *bausen*, що зберіг і давніше значення ‘пухнути’⁸: ЕСУМ 1, 312) варто було вказати цей генетичний зв'язок.

Ще одна заувага (вона стосується також відповідної статті білоруського словника): можна припускати запозичення з котрогось із наведених джерел (чи й не з одного), але навряд чи до всіх трьох східнослов'янських мов безпосередньо – потрібно вказати вірогідні шляхи поширення. Питання щодо білоруських слів цього кореня полишимо тамтешнім фахівцям. Що ж до вкрай нечисленних українських (притому чи не *hapaх legomena*), то тут варто припускати локальні запозичення з російської мови. На підтвердження цього свідчить і географія прикметника – Кубань (Яворницький 59). Але в умовах перебування українських земель у складі Російської імперії запозичення (і то не лише дифузні) з мови метрополії, зокрема й жаргонної лексики, потрапляли й до регіолектів, територіально несуміжних із російськими. Тож і прислівник *буцо́ю*, записаний у селі Калита (нині Броварськ. р-ну, на межі Київськ. та Чернігівськ. обл.): «Ішов він буцою та його і вбило» (Курило 103), – це, мабуть, занесений якимсь із безлічі можливих шляхів відомий уже нам російський прикметник *бусой* (модифікований під час запозичування) або його фонетичний варіант *буцой* – наведений у К. Лешбер без подання джерела (Leschber 220), помилково сприйнятий як іменникова форма орудного відмінка. Подальший наш виклад – у річищі засади

Словника, за якою він «подає стислу етимологію запозиченого слова в мові-першоджерелі» (ЕСУМ 1, 9). Автор останнього на сьогодні джерела, що подає етимологію відповідної лексеми, крім наведених вище версій, «(середньо)німецької» й «татарської», згадує ще одну (належить Ю. Мягісте) – неконкретизоване пов'язання із рос. діал. *бус* 'дрібний дощ, туман, паморозь, пил' (ми покажемо, що зв'язок тут можливий, тільки радше непрямий). Усі три характеризує як сумнівні, особливо недовірливо чомусь відгукується про другу: «Трудно признать достоверным» (Аникин 5, 205). Така оцінка видається безпідставною. Сучасне дослідження на друге місце за частотністю серед запозичень офенської мови ставить «слова на базі тюркських коренів (переважно татарських): *баш*, *бирить*, *бусать* (виділення наше. – І. Б.), *взысак*, *казым*, *калым*, *калыш*, *сары*, *юсы*, *ялман*, *ясак* та ін.» (Приемышева 1, 228), тоді як німецьких у переліку не згадано – вочевидь, через їх невелику чисельність, в іншому місці подано декілька (Приемышева 1, 173) – але їхнім джерелом є нова (верхньо-)німецька мова. Власне, слабкість цієї гіпотези зумовлено передовсім і понад усе саме невисокою ймовірністю потрапляння середньовічного німецького слова в офенську мову, що її історію починають від XVIII ст. – хоча формально можна припускати спадкоємність із якоюсь давнішою таємною мовою, як пізнішої «фені» з офенською. Для першої половини II тисячоліття нашої ери таке запозичення – з тодішньої нижньонімецької – загалом можливе, головню завдяки ганзейсько-новгородським контактам⁹. Морським шляхом воно, очевидно, потрапило й у (середньо)англійську мову – із середньонідерландської (англ. *bouse*, *bowse*, *bowze*, *bouz(e)*, *booze*, *boose* 'to drink deeply, or for the sake of enjoyment or goodfellowship', с.-англ. *bousen*, імовірно, із с.-нідерл. *bûsen* 'to drink to excess'¹⁰, на якій території – німецькій чи нідерландській – виникло це нове значення спільного слова, встановити поки що немає змоги); певне значення для подальшого етимологізування й на російському терені може мати та обставина, що, як повідомляє зазначене джерело, в Англії воно спочатку функціонувало в жаргоні злодіїв та жебраків, а вже звідти в XVI ст. поширилося в сленг і поточну мову. Щоправда, є й ще одне, знову неконкретизоване пов'язання рос. *бусать* – з дієсловом якогось новочасного нижньонімецького діалекту (єдиного літературного стандарту давно не існує) *busen* 'гуляти, упиватися' (СРНГ 3, 303); тут можна вбачати натяк на нову етимологічну версію. Але від XVII ст., після занепаду

тієї мови, коли її позиції посіла нововерхньонімецька (серед її особливостей – дифтонг *-au-* на місці давнього *-ū-*), імовірність такого запозичення (в усякому разі прямого) мізерна.

Цілком прийнятна друга версія й у фонетичному аспекті – хоч насправді тут не *bus-*, а *büs-* (*бус-*), але тюркське *ü* в російській мові відображається досить нерегулярно, подекуди і як у: *изумруд* (1462 р.) < *zümürüd*, *сурьма* (XVII ст.) < *sürmä*, *терпуг* (1782 р.) < *törpü(ğ)* тощо¹¹. Скептична оцінка її з погляду семантики («*semantisch nur unter Vorbehalten раѡт*»; Leschber 220) цілком неслухна: пор., наприклад, рос. *жрать водку*; *нажраться* ‘напитися п’яним’, або тадж. *хёрдан* ‘їсти; пити’ (аналогічно перс., дарі), нарешті, російські діалектизми *бузгать* (Аникин 5, 68), *буздать* (Аникин 5, 68–69), *бузовать* (Аникин 5, 71–72), що поєднують ці дві семеми, за з’єднувальну ланку між ними може правити одне зі значень першого (СРНГ 3, 254; в О.Є. Анікіна пропущено) та другого дієслів – ‘їсти щось рідке’. У першій з обговорюваних версій теж можна знайти нетипову фонетичну рису – оглушення [-z-], зауваживши, що зазвичай у німецьких запозиченнях дзвінкість зберігається, у будь-якій позиції (*абзац*, *безухер* (1765 р.; СлРЯ XVIII 1, 189), *ваза*, *гильза*, *зал*, *залп*, *зонд*, *лозунг*, *рюкзак*).

На цьому тлі цілком правомірною буде ще одна «тюркська» етимологія: *бу́сать* < *бузать* (див. далі) < *буза́* (напій – про це слово див.: Аникин 5, 62–63), можливо, з проміжним – аналогічно до *квасить* ‘пиячити’ < *квас*; *бравандить* ‘пиячити, гуляти’ < *браванда* ‘домашнє пиво, брага’ (офенське слово: Аникин 4, 138; СРНГ 3, 146), *цифирить* < *цифир(ь)*. (К. Лешбер (там само) говорить лише про семантичний вплив цього іменника на одне з названих вище слів – *бу́ска* в значенні ‘горілка’, не згадуючи про базове *бу́са*). Вона має один дискусійний пункт, подібний до щойно згадуваного – варіювання з *~с*, але пояснення тут можливе навіть не одне: свідомо деформація для затемнення сенсу – ординарний засіб в офенській мові, або штучна (у межах того самого офенського словотворення) чи стихійна диференціація за моделлю *на́сха* ‘релігійне свято’ – *на́ска* ‘святковий кулінарний виріб’ (див.: Бурковський 84, 88–89), можна й просто вказати аналогії з фонетики запозичень: *база́льт* ~ *басал(ь)т*, *базамент* ~ *басамент*, *базилік* ~ *басилік* ~ *василік* (СлРЯ XVIII, 1, 127), *бусо́ль* ~ *бузо́ль* (СлРЯ XVIII, 2, 172), *му́зика* ~ *мусы́ка* ~ *мусика*, *мусульма́нин* ~ *музульманин*, *мусульма́н* ~ *музульман* ~ *музюльман* (СлРЯ XVIII, 13, 69,

80) і т. ін. Подібні консонантні кореневі варіанти можна вбачати й у парах *бусьга* (див. вище) і *бузьга* ‘п'як’ (СРНГ 3, 259; Аникин 5, 70; подане з невказаних мотивів у статті під заголовним словом *бузіть* ‘вдаряти, бити...’, з покликанням на К. Лешбер, хоча вона виводить дієслово від *буза* в указаному нами значенні), далі обговорюване *бусать* і *бузать* ‘пити (багато й жадібно)’ (Аникин 5, 67) – гадану словотвірну схему див. на початку абзацу, до цієї парадигми можна віднести й згадуване вже *бузовать* (різномірність його значень означає можливу омонімію) – як морфологічний варіант останнього, з меншою ймовірністю – *бузгать* і *буздать* (та сама заувага стосовно семантики), що являли б інші типи варіювання, (з)г ~ (з)д і зг ~ з. На останній указує той-таки О.Є. Анікін (Аникин 5, 68) – він теж часом не цурається подібного підходу. Ось одна надкоротка стаття з його словника:

бу́зарь ‘дурь, глупость’ курск. (СРНГ 3: 254) // Варіант слова *бу́сарь*° (вочевидь *бу́сарь* II. – І.Б.) (Аникин 5, 67).

Щось, одначе, завадило йому застосувати цю саму формулу до згадуваних слів *бузьга*, *бузать* та ін. Така непослідовність пов’язана, мабуть, із браком достатнього концептуального налаштування щодо цього пункту. Звернімо увагу на відсутність у наведеній статті жодного пояснення, обґрунтування. У деяких інших подібних випадках автор покликається на спричинене впливом фінського субстрату варіювання глухий / дзвінкий у північноросійських говірках (напр.: Аникин 5, 257), говорить про можливість контамінації (там само), про «народну» етимологію (Аникин 12, 198). Те, що у випадку *бу́зарь* ~ *бу́сарь* (належать головно до південного ареалу) жодне із цих пояснень не спрацьовує, обговорюваної етимології не підважує, бо вони аж ніяк не вичерпують причин виникнення корневих варіантів із консонантним паралелізмом (див.: Бурковський 84–88). Але більшість етимологів не виявляє зацікавлення теоретико-методологічними розробками в цій царині, волюючи не віддалятися від традиційного канону¹².

Не заперечуючи категорично жодної з раніших версій (тут спадає на думку згадуване в нашій попередній статті поняття множинної етимології), запропонуємо в цьому контексті й ще одну, яка видається нам досить вірогідною: *бу́сый*, *бусой* ‘п’яний’ може бути етимологічно тотожним із трактованим як омонім рос. діал. *бу́сый*, *бусой* ‘сірий (з різними відтінками), попелястий, димчастий, сивий’

тощо (СРНГ 3, 306–307; Аникин 5, 210–211). (Заглиблюватися в генезу цього колороніма, що його часто вважають теж тюркським запозиченням, зараз не будемо – це інша тема). Семантична паралель – франц. *gris* ‘сірий, похмурий (про погоду), сивуватий; напідпитку, більш чи менш п’яний’: *gris comme un cordelier (comme un Polonais, comme les Vingt-deux Cantons)* ‘п’яний (букв. сірий) як чіп (букв. як францисканець: гра слів – ченці ордена Св. Франциска носили сірі сутани¹³; або як поляк, як двадцять два кантони). Мотивація: така характерна ознака нетверезого стану, як мутні, посоловілі очі, «туман в очах» або/та «туман у голові» (пор. польський фразеологізм *komuś dymi się / kurzy się z czuba / ze łba / z głowy; dymi czub* ‘хтось є нетверезим, п’яним’); не викликає поважних заперечень і пояснення французького джерела (подібно і в інших): це значення (відоме від 1690 р.) походить, імовірно, від того, що в стані сп’яніння речі видаються менш ясними, мов у сутінках (*grisaille*)¹⁴. Здогад стосовно зв’язку *бұсый* ‘сірий...’ із *бус* ‘туман, мряка...’ (Аникин 5, 211) цілком слушний, до того ж цей зв’язок цілком може бути усвідомлюваний мовцями – як не менш помітний, ніж, скажімо, у парах на зразок *рябой – рябь* (тільки напрямок імовірної деривації тут радше протилежний). Отож у такому разі дієслово *бұсаты* похідне від прикметника, а не навпаки – як фр. *griser* ‘підпоювати, п’янити’, *se griser* ‘напиватися, п’яніти’.

Прикметник *бусой* може бути етимологічно пов’язаний із рос. діал., жарг. *бухой* ‘п’яний’: так припускає російський етимолог услід за К. Лешбер та Є.С. Отіним, кваліфікуючи характер цього відношення як «недостатньо ясний» (Аникин 5, 209) – відповідно до обговорюваної вище позиції. На наш погляд, якщо такий зв’язок існує, то тут – фонетичне варіювання (на кшталт рос. *хму́рый – сму́рый (насмурный)*), діал. (псков.) *подпоя́сать ~ подпоя́хать*, блр. *бұсел* – діал. *бу́хал*, укр. діал. *чемса́ти ~ чемха́ти* тощо), природа його може бути різна. Наскільки ймовірний цей зв’язок – потрібно з’ясувати, але це вже виходить за межі нашої «української» теми.

[притьмо́] ‘тавро на вусі вівці: пряма горизонтальна риса’; – результат видозміни деетимологізованої форми [*петьмо́*] ‘пляма’, зближеної з *прітьмо́м* ‘негайно; дуже; цілком’. – Див. ще **п’ятно** (ЕСУМ 4, 582).

Інакше кажучи, ідеться про паронімічну атракцію. Але ця етимологія викликає серйозні заперечення, справляючи враження не-

достатньо продуманої. Іменник *пeтьмó* зафіксований у Чернігівському повіті (Грінченко 3, 149), має типову північну рису – рефлексія ненаголошеного *ę як *е*, а *притьмó* – у Катеринославській губернії (див.: Грінченко 3, 448), тобто на території іншого наріччя, південно-східного, якому згадана фонетична риса не притаманна. До того ж значення ‘тавро’ для постульованого етимона є суто гіпотетичним: хоча в згаданій статті [п’ятно] наведено діалектні слова того самого кореня *п’ятно* ‘... знак, тавро’ і *п’ятнувати* ‘таврувати (худобу)...’ (ЕСУМ 4, 652), такі лексеми засвідчені лише на певних теренах третього наріччя, південно-західного, причому це, імовірно, полонізми, надто дієслово (пол. *piętnować*, давніше *piątnować* ‘значити, штемпелювати, таврувати’: SW 4, 183–184) – у всякому разі маємо ізосему, яка охоплює ареал польської мови й частини сусідніх українських діалектів, але далі на схід не простежується (ця обставина сама по собі обговорювану версію не спростовує, але послаблює). Та навіть безвідносно до того ні семантика ‘пляма’, ні ‘знак, тавро’¹⁵ тут недоречні – з огляду на інформацію, яку подає словник Уманця та Спілки: спосіб таврування – надрізування вуха, і характер семантики етимологізованого слова – вузькоконкретне значення в групі однотипних: «Овець на Україні клейнять надрізуючи вуха, і кожний знак має свою назву: притьмó —, скісок \, порóтина |, стрілка √, кúлька о, Єрлєць > або <, віщик С ...» (Уманець 2, 18).

Натомість слово *притьмóм* якраз може стосуватися до шуканої етимології. Автор першої лексикографічної фіксації іменника *притьмó* виводить перше від другого – і його версія має право на існування: відоме нам значення цього іменника, цілком імовірно, було не єдиним і не основним. Певне світло на його діахронічну семантику проливає наведений там-таки омонімічний з іменником прислівник *притьмó* ‘рівно (відрізати)’ (Манжура 191). Співвідношення цих граматичних (навіть чи лексичних) омонімів не зовсім ясне – аналогічні випадки (іменник = прислівник) трапляються в слов’янських мовах (рос. *тепло, зло*, пол. *ciepło, zimno, gorąco*), це бувають і випадкові збіги (морфемна омонімія), і конверсія внаслідок наявності іменників з ідентичними фіналями та вживання прислівника в позиціях, де його частиномовна означеність нейтралізується: *вчeра был мороз, а сeгодня тепло* (как? / что?) (Ваńkowski 1, 455; ЭСБМ 10, 167), та в будь-якому разі немає вагомих підстав сумніватися, що це спільнокореневі лексеми. Але який корінь, етимон вони мають? Роз-

гляньмо наступну статтю Словника (наголосимо, що заголовне слово в ньому трактоване як неспоріднене з *притьмо*):

прітьмом ‘негайно; наполегливо; настійно; швидко; дуже, сильно; цілком; [точно, напевне]’, *прітьма* ‘т. с.’, [*прітьма*] ‘у вічі’; рос. [*прітьмом*] ‘раптом і поспішно, негайно, неминуче’; – очевидно, подідне утворення від *прить ‘швидкість, прудкість’ (пор. рос. *прить* ‘т. с.’), укр. [*приткій*] ‘швидкий, прудкий’). – Див. ще **приткій** (ЕСУМ 4, 582).

Тут пропущено білоруські діалектні (турівські) відповідники *пріцьма*, *пріцьмом*, *пріцьмем* ‘зовсім, аж ніяк’. Що ж до етимології, то вона, на жаль, неможлива з морфологічно-словотвірною поглядом. Тож знову виникає питання: чи достатньо продумана ця стаття? (Її шановний автор якось в усній розмові з приводу іншої подібної хиби поскаржився на атмосферу поспіху, у якій доводилось укладати Словник). Версія базується на неправомірному членуванні *притьмом*, а з коректним словотвірним аналізом вона несумісна. Досить сказати, що постульоване твірне слово *прить не могло ввійти до похідного повністю: тільки корінь-основа *прит-*, без (історичного) форманта -ь. Не свідчить на її користь і фонетика – індикатором тут може бути російська форма (українські та білоруські нерелевантні через фонетичні зміни в цих мовах – перехід **ы** > **и** в першій і ствердіння палаталізованого **р** у другій), де бачимо кореневе -и-, а не -ы-. (Утім російське слово, відоме зі словника Даля, у цій ролі ненадійне – можливо, насправді воно належить якраз до українських та білоруських діалектів). Крім того, значення із семантичного поля швидкості не дуже добре надається на роль первинного. Не всі інші (їх перелік у статті неповний) з легкістю можна вивести з нього. Отож є всі підстави прийняти етимологію, яку намітив І. Манжура, указавши як найближчий етимон *притьмо*. А на роль первинного значення краще пасує відсутнє в статті, але наведене в згаданого автора – ‘прямо’. Щоправда, там воно супроводжується поміткою «у переносному сенсі» (Манжура 191), але логічно припускати, що переносному передував буквальний сенс: згадаймо наведене там-таки чуттєво-конкретне (тобто імовірно архаїчне) значення ‘рівно (відрізати)’ – від нього невелика дистанція до ‘прямо’, а від того й до ‘швидко’: іти прямо (навпростець) = прийти скоро, швидко (зворотний перехід теж можливий, але з меншою ймовірністю).

Прийнятну глибшу етимологію знаходимо в білоруському етимологічному джерелі, яке, спираючись на попередні розробки, ви-

водить розглядані східнослов'янські слова від дієслова **priteŭti*, тобто префіксального утвору з коренем, наявним (опосередковано) в укр. *тяти, тнути*, з реконструйованою праформою **prityn-mo* (ЭСБМ 10, 167). На користь такої ідентифікації етимона досліджуваних слів певною мірою свідчить лексема *прикро* (з прикметниковою формою *прикрый*), імовірний первісний синонім із загальним ідентичною внутрішньою формою ('при' + 'краяти'). Аналогічне первісне значення («более первообразное»: Манжура 190), на жаль, відсутнє в нашому Словнику, хоча досі живе — 'гладко, близько до краю відрубати, відрізати' (Грінченко 3, 422); семантична еволюція почасти дивергентна (зокрема в значенні, що закріпилося як основне), але значною мірою збіжна — 'круто; надміру; ретельно, загарливо; дуже сильно; цілком' (Грінченко 3, 421–422); звернімо увагу й на діал. *прикрóтний* 'спішний, нагальний' (ЕСУМ 4, 571).

Проте можлива й дещо інша морфологічна реконструкція праформи (у суфіксальній частині). Згадаймо поліське *нетьмо́* з його специфічною рефлексцією сегмента **-тъп-* (збігається з кореневою частиною нашої праформи) як *-тъм-* замість *-тъп-*, як у *тнути*. Збереження / незбереження сліду давнього редукованого у вигляді палаталізації — безперечно, явище фонетичного характеру, натомість появу *м* на місці *п* найлегше пояснити морфологічно, як варіювання суфіксів (є й інші, не цілком задовільно пояснювані випадки: *клеймо* — *клеймо* (аналогічно в рос., блр., пол.: ЕСУМ 2, 457); пол. *plama* < *plana* (Boryś 439); *brama* < *brana* (зі старочеської), питомі давні форми *broma* < *brona*, корінь той самий, що в *борóти*: Sławski 1, 41; Boryś 37–38). Можна припустити те саме й для *притьмо*, постулюючи первісну структуру такого типу, як у *прикрый, прикро* (**pri-kr-ъ/o*), тобто прикметникову форму **pritynъ(jь)* разом із прислівниковою **prityno*. Згадане морфологічне варіювання вможливив перерозклад **prityn-o* → **prity-no* (хронологія умовна) за аналогією до форм із цим суфіксом. (Можливі й фонетичні тлумачення — але не з ординарних).

Імовірні континуанти тих давніших форм збереглися в сусідній мові — це блр. *прѣтны, прѣтна* 'щільно, міцно; круто; спритно; конче...' (Манжура 191; Носович 513; ЭСБМ 10, 156–157). Є вони й у реєстрі російських діалектизмів, але засвідчені в тих говірках, що віднесені до російських із мотивів радше політичних, а не лінгвістичних — у смоленських та західних брянських (СРНГ 32, 18), а також узяті зі словника Даля з його поміткою «зап.» (СРНГ 33, 74) — це,

вочевидь, суто білоруські слова. Цей прислівник І.І. Носович (там само) виводить від *прыцінаць*, *-тнуць*, натомість сучасний словник, навіть не згадуючи про погляд попередника, пов'язує з *прыткі* 'швидкий, меткий...' (ЭСБМ 10, 157). Хоча цього разу етимологія на базі відповідного кореня має певну ймовірність, проте семантичні мотиви спонукають віддати перевагу давній версії. Найприкметніший щодо цього пункт у семантиці слова *прытны* – значення 'крутий, обривистий': типологічний аналог – укр. діал. *прикрінь* 'крутий берег річки' (ЕСУМ 4, 571), до того ж зв'язок із первинним 'краяти, тнути' цілком прозорий. Щоправда, у статті згадано про можливий вплив інших основ – названо лише одну, якраз ту, про яку ми щойно вели мову. Подібну позицію ми вважаємо слушною, тільки варто поміняти акценти. Вплив кореня *прит-*, та й не тільки його, цілком імовірний, можливо навіть, що в полісемії тут криється омонімія, подібно як у випадку зі щойно згаданим коренем: в окрему статтю слушно виділено блр. *прыткі* (каш. *pr̩itki*) зі згадуваним уже значенням 'крутий, стрімкий' (ЭСБМ 10, 156). У ньому, до речі, можна вбачати (з дещо меншою певністю) ще один прояв тієї самої суфіксальної варіації – таке тлумачення семантично, либонь, імовірніше за дотеперішні. На користь пропонованої нами інтерпретації праформи може свідчити й пол. *przutyńca* 'поперечний шмат поля' (SW 5, 390): нагадаємо, що *притьмó* – саме поперечна смуга.

Звісно, ця морфологічна версія наразі потребує додаткового обґрунтування, проте й незалежно від неї, гадаємо, вище вже подано достатньо аргументів на підтвердження спорідненості *притьмó* і *притьмóм* та діахронічного виведення їх від дієслова *тнути*.

[**харсónка**¹] 'рід овчини (вид смуха. – І.Б.)'; – не зовсім ясне; можливо, пов'язане з назвою міста *Херсón*, пор. засвідчені в словнику варіанти з **а** в першому складі: *Харсон* Г, *Харсónщина* Г, *харсónський* Г. (ЕСУМ 6, 159).

Прояснити етимологію лексеми можна, сконкретизувавши й обґрунтувавши висловлений здогад щодо її зв'язку з топонімом *Херсón*. Обґрунтування у фонетичному аспекті автор уже деякою мірою зробив, навівши зафіксовані в словнику Б.Д. Грінченка (з покликанням на К.В. Шейковського) модифікації цього кореня з тією самою відмінною рисою. Й.О. Дзензелівський констатував, що прояви переходу **е** > **а** досить поширені в різних південно-західних діалектах, зокрема подільському (крім того, *а*-подібну артикуляцію не-

наголошеного *e* відзначено в низці луганських говірок)¹⁶. Такі форми трапляються й поза межами зазначеного ареалу. Не будемо дошукуватися причин появи їх там, лише додамо до наведених нашим діалектологом прикладів ще декілька — це слова, головню непитомі, які можна знайти й у південно-східних регіолектах: згадуване вже *Харсџн*, що зафіксоване на Полтавщині, як і *харсџнка* (Грінченко 4, 387); *Салиџн*, *Явџџа*, *Явџџх*, *Ялисџй*, *Ярџма*, архаїзм *парсџна* ‘портрет’ < *персџна*; із незапозичених — *яліна* (пор. діал. *еліна*), можливо, також діал. *скалі* (пор. *скелія*), принагідно вкажемо й зворотні приклади: *ленџрт* < *рапџрт*, *селітра* < *салітра*, *Бес(с)арџбія* < *Басарџбія* (рум. *Basarabia*) — в останніх двох маємо радше росіянізми. Що ж до семантики, то тут доцільно вдатися до методу «слів і речей». Денотат розгляданого слова, очевидно, пов’язаний зі степами, що в ХІХ ст. дістали назву від міста *Херсџн* (як губернського центру); у них розводили численні отари овець (згадаймо, наприклад, п’єсу «Хазяїн» Івана Карпенка-Карого). Як інформує енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона, 1865 р. в Херсонській губернії було 2834 тис. тонкорунних овець і 670 тис. простих¹⁷. Це звичайна модель номінування таких реалій — в одному списку з *харсонкою* бачимо назви *українка*, *молџџва*, *волџшка* (від *Волџщина* — нині цю питому українську форму в нас майже скрізь заступила нібито латинська, а насправді російська *Валахія*), *орџїнка* (від *Орџа* як топонім) (Василенко 154). Аналогічні назви мали й породи овець: *крімка*, *шльџнка* (сілезька), *шпџнка* (іспанська) (Уманець 2, 226).

[**харсџнка**²] ‘дошка завдовжки (насправді, звісно, завтовшки. — І. Б.) в 7/8 вершка’ Шейк; — неясне (ЕСУМ 6, 159).

Етимон тут, вочевидь, той самий, що й у попередній статті, тільки цього разу реалія дістала назву не від херсонських степів, а безпосередньо від Херсона — як великого портового міста, де основною індустріальною галуззю певний час була саме лісопереробна промисловість: наприкінці ХІХ ст. — аж 5 лісопильних заводів із сумарним капіталом 2 млн 700 тис. рублів (для порівняння: на наступному місці — 5 парових млинів, бл. 700 тис. рублів, а вся промисловість міста — 6 млн)¹⁸. Перші два почали працювати в період між 1856 і 1859 р.¹⁹, а дата першої відомої фіксації слова — 1886, рік виходу у світ відповідного (останнього) випуску незакінченого словника К.В. Шейковського.

¹ Дещо було вже в давній рецензії (*Бурковський І.* // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІV: Праці філологічної секції. Львів, 1992. С. 391–407), що не цілком професійна — до того ж «поліпшений» незграбними й недоладними редакторськими втручаннями, свою лепту внесли й технічні працівники; хоча один з творців Словника Г.П. Півторак у своїй рецензії на ту свіжоопубліковану рецензію (подану автором замість реферату під час вступу до аспірантури) оцінив її цілком позитивно.

² *Boryś W. Praszłowiańskie *ośykola, *sŷcava, *sŷcavь i pokrewne (Rocznik Slawistyczny. 1976. XXXVII. S. 47–63) // Boryś W. Etymologie słowiańskie i polskie. Warszawa, 2007. S. 55–60.*

³ Без нього не обійтися й під час підготовки у високому ступені нового етимологічного джерела — на засадах, які сформулював академік О.С. Мельничук (*Мельничук О.С., Коломієць В.Т.* Глибинні етимологічні зв'язки в лексиці слов'янських мов // Слов'янське мовознавство: Доп. на XI Міжнар. з'їзді славистів. К., 1993. С. 98–112; *Бурковський І.З.* Етимологія і лінгвогенеза (про значення етимологічних принципів О.С. Мельничука) // Мовознавство. 2001. № 6. С. 84–92).

⁴ Див.: *Бурковський І.* Етимології початку ХХ ст. (на прикладі Jagić-Festschrift) і сучасна наука // Мова та історія : Зб. наук. праць. К., 2014. Вип. 356. С. 20–29. Доступна онлайн: <https://nas.academia.edu/IhorBurkowsky>

⁵ *Бурковський І.З.* *Микита і микитити*: умотивований зв'язок? // Студії з ономастики та етимології. 2017–2018 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2018. С. 212–224.

⁶ Лексема «знаходить паралель» у новгород. *гусѧк* із подібним значенням (Аникин 9, 27): точніше кажучи — переосмислення-переномінвання реалії під впливом подібного **кореня**, що назагал кваліфікують здебільшого як т. зв. народну етимологію (*солянка* < *селянка*, *свидетель* < *свѣдетель*, *близорукий* < *близозѧр(о)кий*), але тут — радше свідоме офенське словотворення. Питання щодо віднесення цієї лексеми до тієї чи тієї словотвірної парадигми може бути дискусійним. Тлумачення Л.П. Михайлової (посилання див. у шойно зазначеному джерелі) — суто фонетичне явище, зумовлене субстратними чинниками — у цьому разі менш вірогідне.

⁷ В останньому варіанті 2-го видання словника (наразі тільки в електронній формі) — без істотних змін: <http://gromanes.org/pub/alii/Smoczycy%С5%84ski%20W.%20S%С5%82ownik%20etymologiczny%20j%С4%99zyka%20litewskiego.pdf>

⁸ Уважний читач помітить тут імовірно семантизоване варіювання анлаутного приголосного в первісно єдиному корені (*лух-* : *бух-*) — див. зазначену нижче статтю автора цих рядків.

⁹ Див.: *Squires C.* Die Hanse in Novgorod. Sprachkontakte des Mittelniederdeutschen mit dem Russischen mit einer Vergleichsstudie über die Hanse in England. Köln; Weimar; Wien, 2009.

¹⁰ **house, bowse, v.**¹ // The Oxford English Dictionary on CD-ROM (2009) [поділ на томи та пагінація відсутні].

¹¹ *Kiparsky V.* Russische historische Grammatik. Heidelberg, 1975. Bd 3. S. 66, 67, 70.

¹² Серед представників меншості — К. Каруліс: свого часу О.Є. Анікін задекларував своє несхвалення такого його підходу (щоправда, либонь, не скрізь достатньо вдало застосовуваного) — постулювання низки кореневих варіантів типу **klep-* / **klep-* / **gleb^(h)*- та ін. (*Аникин А.Е.* О латышском этимологическом словаре К. Карулиса (К. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. S. I–II. Rīga, 1992) // Балто-славянские исследования. 1988–1996. М., 1997. С. 376–377).

¹³ Trésor de la Langue Française informatisé: <https://www.cnrtl.fr/definition/cordelier>

¹⁴ <https://www.cnrtl.fr/definition/gris>

¹⁵ Попри входження досліджуваної лексеми до семантичних полів, окреслюваних цими загальнішими поняттями.

¹⁶ *Дзензелівський Й.О.* Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. I: Фонетика. Ужгород, 1965. С. 26–27. Див. також: *Сабодош І.В.* Найдавніші українські назви городніх культур // Сабодош І. Українська лексика в просторі і часі: 36. праць. Ужгород, 2015. С. 249.

¹⁷ *Мурашкинцев А.* Херсонская губерния // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А Брокгауз, И.А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1903. Т. XXXVII (73) / Под ред. К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского. С. 170.

¹⁸ *Мурашкинцев А.* Херсон // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А Брокгауз, И.А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1903. Т. XXXVII (73) / Под ред. К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского. С. 175.

¹⁹ Див.: Історія міст і сіл Української РСР: Херсонська область. К., 1972. С. 74; Херсон // Большая Советская Энциклопедия. 1-е изд. М., 1935. Т. 59. С. 506.

Скорочення

- Аникин — *Аникин А.Е.* Русский этимологический словарь. М., 2007—. Вып. 1—.
- Бурковський — *Бурковський І.З.* Про явище алотези (варіювання кореневих приголосних як архаїчний словотвірний засіб) // Мовознавство. 2007. № 4–5. С. 82–92.
- Василенко — *Василенко В.К.* Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Сборник Харьковского историко-филологического общества. Х., 1902. Т. 13.
- Грінченко — Словник української мови / Упоряд. з дод. влас. мат. Б.Д. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О.С. Мельничук. К., 1982—. Т. 1—.
- Курило — *Курило О.* Матеріали до української діалектології та фольклористики. К., 1928.
- Манжура — Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И.И. Манжураю. Х., 1890.
- Носович — *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- Отин — *Отин Е.С.* «Все менты – мои кенты...»: как образуются жаргонные слова и выражения. М., 2006.
- Приемышева — *Приемышева М.Н.* Тайные и условные языки в России XIX в. С.-Петербург, 2009. Ч. 1–2.
- СлРЯ XVIII — Словарь русского языка XVIII века / Под ред. Ю.С. Сорокина, З.М. Петровой, А.А. Алексева. С.-Петербург, 1984—. Вып. 1—.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л. / С.-Петербург, 1965—. Вып. 1—.

- Уманець — *Уманець М., Спілка А.* Словарь російсько-український. Л., 1893–1898. Т. 1–4.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 2-е изд., стер. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- ЭСБМ — Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1978—. Т. 1—.
- Яворницький — *Яворницький Д.І.* Словник української мови. Катеринослав, 1920. Т. I: А–К.
- Bańkowski — *Bańkowski A.* Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa, 2000. Т. 1–2.
- Boryś — *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- de Vaan — *de Vaan M.* Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. Leiden; Boston, 2008.
- EWAhd — Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen. Vandenhoeck & Ruprecht, 1988—. Bd 1—.
- Fraenkel — *Fraenkel E.* Litauisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg; Göttingen, 1962–1965. Bd 1–2.
- Kluge₂₅ — *Seebold E., Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25. Aufl. De Gruyter, 2011.
- Leschber — *Leschber C.* Etymologische Betrachtungen innerhalb eines semantischen Feldes des Russischen // *Studia Etymologica Brunensia*. Praha, 2000. 1. S. 217–222.
- Sławski — *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1978. Т. 1–5.
- Smoczyński — *Smoczyński W.* Słownik etymologiczny języka litewskiego (Lietuvių kalbos etimologinis žodynas). Vilnius, 2007.
- SW — Słownik języka polskiego. Warszawa, 1900–1927. Т. I–VIII.

С.О. Вербич
(Київ)

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

Гуцульщина – історично-етнографічна область у межах Українських Карпат, що охоплює східну частину Закарпаття, західну частину Чернівецької області й південно-західні райони Івано-Франківщини. Упродовж століть цей регіон входив до складу різних державних утворень: Польщі, згодом Туреччини, Молдавії, Угорщини, пізніше, після 1770 р., до Австрії та Австро-Угорщини (ЕУ 2, 466–467), що позначилося передусім на мові місцевого населення. Тутешні українці розмовляють гуцульським, східнокарпатським, говором, що належить до архаїчних діалектів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя української мови¹. З огляду на давню історію гуцулів у Карпатському регіоні в їхньому словникові наявні архаїзми, найдавніший шар яких сягає праслов'янського рівня, адже територію цього регіону здавна заселяли слов'яни. Окремий пласт становлять іншомовні запозичення: переважно з румунської мови – у східній частині Гуцульщини і угорської мови – у західній частині краю². Крім цього, у місцевому лексиконі трапляються й германізми, що, з одного боку, зумовлено розселенням тут німецьких колоністів, які спеціалізувалися насамперед на лісозаготівлі³, а з другого – деякі запозичення з німецької мови могли потрапити в гуцульський говір через посередництво польської. Зважаючи на наявність у лексиці гуцульського діалекту і питомих слів, і запозичень із різною хронологією, актуальною є проблема виявлення іншомовних вкраплень, що можна зробити лише способом етимологічного аналізу. Ця справа нелегка, оскільки розпізнання запозичень, часто змінених у народному мовленні до повного затемнення зв'язків із первісною формою, по-

требує і фахових знань, і копіткої праці⁴. Важливо також виокремити найдавніший праслов'янський фонд гуцульського словника, що також неможливо без його суцільного етимологізування. У контексті викладеного ставимо за мету проетимологізувати апелятиви *béra*, *жб́нца*, *звб́гле*, *каву́лі*, *порéкло*, *спір*, *чубра* / *чубрі́*, зафіксовані в різних районах Гуцульщини.

Béra ‘дуже груба нерівна деревина’ (ГГ 22), ‘сучкувата колода, яку не вдалося розрізати чи розколоти’ (Негрич 23). Лексеми з такою самою формою і спорідненим значенням поширені лише в говорах карпатського ареалу української мови, наприклад: бойк. *béra* ‘високе дерево з товстим стовбуром’ (Матіїв 28), бук. *béra* ‘жердина’ (СБук.Г 28). Дещо іншу семантику демонструють структурні відповідники укр. діал. *béra* ‘різновид кирки для тесання каміння’ (Грінченко 1, 36), *béra* ‘біга, кирка’ (Желеховський I, 16), бойк. ‘т. с.’ (Онишкевич I, 47). Етимологія наведених лексем темна. Не потрапили вони й на сторінки «Етимологічного словника української мови». Обмеженість функціонування згаданих апелятивів карпатською групою південно-західних говорів української мови, а також брак аналогів в інших слов'янських мовах⁵ дає підстави припускати їх запозичення з якоїсь неслов'янської мови. На нашу думку, укр. діал. *béra* ‘дуже груба нерівна деревина’, ‘жердина’, ‘сучкувата колода’ запозичене, очевидно, через посередництво польської з німецької мови, пор. нім. *Biege* ‘згин, вигин’ < *biegen* ‘гнути, згинати’ (НУС 192), пол. діал. *biegiel* (*biegel*) ‘бублик’, ‘вішак’, ‘дуга; каблук’, ‘дверні гаки’ (SGP I, 209–210) < нім. *Biegel*, діал. *Bögel* ‘обруч’ (SJP 1, 111; Brückner 20). На підтвердження такої версії вказує звукова відповідність аналізованого *béra* і пол. *beg-* (*biegiel*). Щодо семантики ‘дуже груба нерівна деревина’, ‘жердина’, ‘сучкувата колода’, то вона – результат розширення первісного значення ‘предмет вигнутої, нерівної форми’.

Стосовно лексеми *béra* зі значенням ‘кирка’, то для неї також припускаємо німецький етимон (через польське посередництво), щоправда, з іншою фонетикою, але ідентичною семантикою. Ідеться про пол. *biga* ‘різновид кирки’, ‘сапа’ < нім. *Bicke* (SJP 1, 154), на що раніше вказував і М.Й. Онишкевич (Онишкевич I, 47). Нім. *Bicke* <

* Рос. діал. *bezǎ* ‘палі, вбиті в землю для пришвартовування суден і плотів’ (СРНГ 2, 169) генетично не пов'язане з укр. діал. *béra* ‘дуже груба нерівна деревина’, ‘жердина’, ‘сучкувата колода’. Рос. лексеми пояснюють в етимологічному зв'язку зі словом *бег* ‘швидкий рух’ (Аникин 2, 23).

в.-нім. *bicken* ‘колоти, бити, штовхати’ (Kluge 74). Очевидно, прообразом для укр. діал. *béra* ‘кирка’ стало пол. *biga* у формі *biega* > *bega*. Варіювання звуків *i/ie* (*e*) в діалектах польської мови ілюструє вже згадане пол. *biegel*, що має також варіант *biegel*.

Жонца ‘управитель’ (Шкрумеляк 55). Ця лексема функціонувала вже в староукраїнській мові, про що свідчить її фіксація в 1618 р.: *жонца* ‘управитель, урядник’ (СУМ XVI–XVII 9, 179). Фонетика апелятива *жонца* вказує на його польське походження, пор. у цьому контексті зх.-поліськ. *жондіті* ‘управляти, керувати’ (Аркушин 158). В основі аналізованого *жонца* – пол. *rządca* ‘урядовець’ (Linde 5, 182), що постало з *urządca*, пор. пол. *urząd* ‘орган публічної влади’ (Boryś 671), *urządźciel* ‘урядник’ (Linde 6, 168–169), *urządzać* ‘урядувати’ (SJP VII, 357).

Зво́гле ‘вогке (про сіно)’ (Шкрумеляк 67). Початкова форма наведеного апелятива – *звóглий*. Цей ад’єктив аналізуємо в колі таких структурно споріднених утворень: ст.-укр. *вогльий* ‘вологий’, XVI ст. (СУМ XVI–XVII 4, 200), укр. *відвогльий* ‘відсирілий’ (ЕСУМ 1, 418) < *від-вогльий*, рос. *во́лгый* ‘сирій, вологий’ (Даль I, 234) < *вогнуть* (Фасмер I, 337). Наведені прикметники постали в результаті місцевої (слов’янської) еволюції псл. **vьlgъjь* < **vьlgŋŋti* так як псл. **mokъ(jь)* < **mokŋŋti*, **obrxъ(jь)* < **obrxŋŋti* (ЭССЯ 19, 128; 29, 33–34) та ін. Пор. ще псл. дієслівні деривати з іншими префіксами від основи *-vьlg-*: **obъvьlgŋŋti*, **otъvьlgati*, **otъvьlgŋŋti* (ЭССЯ 39, 135). У цьому контексті аналізоване *звогле* < *звоглий* < **зволглий* < псл. **sъvьlgъjь* < **sъvьlgŋŋti*. Інакше етимологізує співвідносні лексеми на зразок рос. діал. *вогльий* ‘вологий, сирій’ (< *вогъий*), *воглий* ‘вологий’ Р.М. Козлова, реконструюючи для них праформи з голосним заднього ряду *ɔ*: **vьlgъ(jь)*⁵.

Каву́лі ‘кривуля (палиця із загнутим кінцем)’ (Шкрумеляк 73). Це фонетично вторинна форма від *кавуля* з огляду на місцеву рефлексію *'a* > *i*, пор., наприклад, *грідо́чник* ‘загороджена невелика ділянка землі біля хати (для вирощування квітів, часнику, цибулі, петрушки, кропу, полуниць тощо)’, *челі́діна* ‘жінка’ (Негріч 54, 183) < *грядочник*, *челядина*. Гуцульська лексема має аналог у наддністрянському діалекті – *каву́ля* ‘палиця’ (Шило 134). Укладачі «Етимологічного словника української мови» вважають апелятив *каву́ля* ‘загнутої форми палиця’ не зовсім зрозумілим, припускаючи, однак, його вторинність щодо **ковуля*, яке, можливо, походить від того самого

кореня, що й *ковінька*. З іншого боку, як зауважують українські етимологи, *кавуля* може бути звичайним афективним утворенням (ЕСУМ 2, 236). В українській й інших слов'янських мовах наявні лексеми і з коренем *кав-*, і з коренем *ков-*, оформленими іншими суфіксами, що реалізували співвідносне значення 'предмет викривленої (вигнутої) форми', наприклад: д.-руськ. *кавычъка* 'гачкуватий знак', укр. *кавика* 'кома', рос. *кавыка* 'гачкуватий знак у письмі' < псл. *kavyka (ЭССЯ 9, 167); укр. *ковика* 'затримка, зупинка; перешкода' (ЕСУМ 2, 484), рос. *ковыка* 'кома', діал. *ковыка* 'трава' < псл. *kovuka (ЕСУМ 2, 484; ЭССЯ 12, 15); укр. *ковеня* 'кочерга; палиця із загнутим кінцем для мішання соломи при горінні' (Грінченко 2, 262), *ковінька* 'палка для опори' (ЕСУМ 2, 482), рос. діал. *ковеня* 'кочерга', блр. діал. *кавеня* 'т. с.' < псл. *koveny (ЭССЯ 12, 12). У цьому контексті аналізоване *кавуля* 'палиця із загнутим кінцем' етимологізуємо як рефлекс псл. **kavul'a* / **kovul'a* – дериват із суфіксом *-ul'a* (Sławski 1, 110–111) від дієслівного **kov-* / **kōv-* < і.-є. **kōi-* < **kei-* / **koi-* 'гнути, згинати' (Куркина 60–61).

Варто зазначити, що в південно-західних говорах української мови лексема *каву́ля* демонструє й іншу семантику, наприклад: наддністр. *каву́ля* 'кульгава людина' (Шило 134), бойк. *каву́ля* 'корова', 'стара корова, що не доїться' (Онишкевич 1, 333), гуцул. *каву́ля* 'корова', 'зневажливо – жінка' (ГГ 88). Якщо значення 'кульгава людина' можна пов'язувати зі стрижневою семантикою 'гнути, згинати' → 'те, що зігнуте' (або 'той (та), хто зігнутий (зігнута)'), яку ілюструє згадане вище *каву́ля* 'палиця із загнутим кінцем', то значення 'корова' й переносне (зневажливе) 'жінка' (пор. із цього приводу укр. *корóва* 'про незграбну, товсту або нерозумну жінку'; СУМ IV, 295) навряд чи споріднене з нею. На нашу думку, лексеми *каву́ля* 'корова', не представлену в «Етимологічному словнику української мови» (пор. ще пол. *kawula* 'чорна або руда корова'; SJP II, 305), треба етимологізувати інакше: як дериват із суфіксом *-уля* від твірного *кава* на позначення сивого або чорного кольору, пор. укр. діал. *ка́ва* 'галка; сива ворона', *ка́вка* 'чорна вівця' (ЕСУМ 2, 335). З огляду на те, що назви тварин, зокрема корів, із суфіксом *-уля* мають праслов'янську архаїку⁶ (пор., наприклад, псл. **krasul'a*; ЭССЯ 12, 105), для лексеми *каву́ля* 'корова' можлива реконструкція псл. **kavul'a* < *kava (ЭССЯ 9, 165) + *-ul'a*.

Порékло 'прізвище' (ГГ 155; Ломацький 748; Шухевич 291). Ідентичну лексеми, щоправда з кінцевим наголосом, відзначено також у

бойківському говорі — *поре́кло* (Онишкевич 2, 116). Наведені апелютиви споріднені з д.-руськ. *рекло* ‘слово’ (Срезневский III, 113), укр. *ре́кло* ‘прізвисько; прозвання; гасло’, рос. діал. *ре́кло* ‘ім’я, яке дають людині за святцями, крім хресного’ (Даль IV, 94). Лексема *поре́кло* має давню історію, про що свідчать ст.-слов’ян. *поре́кло* ‘прізвище, прізвисько’ (Дяченко 458), д.-руськ. *поре́кло* ‘прізвисько’, 1280 р. (Срезневский II, 1207), ст.-рос. *поре́кло* ‘друге ім’я, прізвисько, прізвище’, 1282 р. (СРЯ XI–XVII, 115). Її аналоги представлені і в південнослов’янських мовах, наприклад: болг. *порéкло* ‘прізвисько’ (БЕР 5, 529), серб., хрв. *poréкло* ‘прізвисько, прізвище’ (Skok III, 11), пор. ще слвн. *poréкло* ‘джерело, початок, походження’ (Bezljaj III, 88). Поширення відповідних апелютивів у несуміжних слов’янських мовах дало переконливі підстави словенському етимологові Ф. Безлау реконструювати праформу **poreklo* < **po reklě* ‘те, що поряд з ім’ям’ < **reklo* (Bezljaj III, 88). Точніше, очевидно, **poreklo* ‘особова назва після імені’ з огляду на архаїчне значення прийменника **po* (пор. і.-є. архетип **pos* ‘після, потім, слідом’; ЕСУМ 4, 465).

Снір ‘астма’ (ГГ 176; Ломацький 749; Шухевич 293; Janów 216). У гуцульському діалекті ця лексема функціонує ще зі значеннями ‘льодохід’, ‘затор криги на річці’ (ГГ 176; Janów 216). Апелютив *снір* із наведеною семантикою аналізуємо в колі спорідненої дієслівної лексики, наприклад: укр. діал. (гуцул.) *спирати* ‘зупиняти, стримувати’ (ГГ 175; Негрич 161), бойк. *спирáти* ‘затримувати’, пор. ще *снір давати* ‘т. с.’ (Онишкевич 2, 241–242), бук. *спирáти* ‘спиняти, затримувати’ (СБук.Г 511), лемк. *сперати* ‘зупиняти, затримувати рух чогонебудь’ (Турчин 298) < *спирати*. Щодо інших слов’янських відповідників пор. рос. діал. *спорь* ‘затримка’: *спорь льда*, *спорь реки* (Даль IV, 290), пол. *spór (wody)* ‘про хвилі, що вдаряють об берег’ (SJP VI, 341). З погляду етимології укр. діал. *снір* ‘льодохід’, ‘затор криги на річці’, як і згадані рос. *спорь*, пол. *spór*, сягає псл. **sþorǫ* ‘зупинка, затримка’ < **sþerti*.

Безпосередній зв’язок значень ‘астма — затримка дихання, спричинена деякими захворюваннями серця або бронхів’ (СУМ I, 68) і ‘зупиняти, затримувати’ яскраво ілюструє укр. фразеологізм *спирáє, спéрло дух* ‘про людину, якій важко дихати від надміру почуттів, сильних переживань’ (СФУМ 680).

Чубра ‘густий ліс’ (Ломацький 751), *чубрі́* ‘молодий смерековий ліс’ (ГГ 213). В інших діалектах української мови таких лексем не

засвідчено. Апелятиви *чубра*, *чубрі* з формального погляду кваліфікуємо як множинні іменники від базового *чубер*, пор. гуцул. *szuber* ‘верхів’я смереки’ (Janów 35). Лексема *чубер* — фонетично вторинна від *чупер*, на що, зокрема, вказує спільнокореневе *чубрик* ‘чуприна’ (Желеховський II, 1078). Отже, вихідною для апелятива *чубер* є форма *чупер* зі значенням ‘чуб, чуприна’ (ГГ 214) < псл. *čuprь / *čupra ‘чуб, скуйовджене волосся’ (ЕСУМ 6, 356; Boguš 103; SP 2, 290–291). На основі стрижевої семантики ‘чуб, чуприна’ розвинулася низка переносних значень, наприклад: бук. *чупр* ‘суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла’ (СБук.Г 652), гуцул. *чупрі* ‘трава, яка росте після вирубки букового лісу, придатна для корму худобі’, ‘залишена трава після неякісного косіння’ (Негрич 185). Метафоричне походження мають також і значення ‘верхів’я смереки’, ‘густий ліс’, ‘молодий смерековий ліс’, які реалізували аналізовані лексеми *чубер*, *чубра*, *чубри*. Напрямо еволюції цієї семантики можна відтворити за такою схемою: ‘чуб’ → ‘те, що своєю формою нагадує чуб’: ‘трава’, ‘суцвіття кукурудзи’, ‘ліс, точніше — його верхів’я’.

Структурно-семантичний та етимологічний аналіз гуцульських апелятивів *бéга*, *жóнца*, *звóгле*, *каву́лі*, *порéкло*, *спір*, *чубра* / *чубрі* дає підстави для таких висновків:

1. Більшість із проаналізованих лексем — *звóгле*, *каву́лі*, *порéкло*, *спір*, *чубра* / *чубрі* — належить до питомих утворень. Апелятив *бéга* запозичено, найімовірніше через посередництво польської, з німецької мови. Соціальний термін *жóнца* перенесено з польської мови.

2. Лексема *каву́лі* ‘кривуля (палиця із загнутим кінцем)’ < *кавуля* демонструє характерну для гуцульського говору зміну ‘а’ > і.

3. Апелятив *чубра* / *чубрі* < *чупра* / *чупри* ілюструє фонетичну зміну *n* > *b* у позиції між голосним і сонорним.

4. Семантика апелятивів *чубра* / *чубрі* (< *чупра* / *чупри*) ‘густий ліс’, ‘молодий смерековий ліс’ сформувалася як метафорична в процесі еволюції в мовленні місцевого населення стрижевого значення ‘чуб, чуприна’, реалізованого псл. *čuprь / *čupra, що наочно підтверджують інші гуцул. семема базового *чупр(у)* ‘трава, яка росте після вирубки букового лісу, придатна для корму худобі’, ‘залишена трава після неякісного косіння’.

5. Питомі лексеми *звóгле*, *каву́лі* < *кавуля*, *порéкло*, *спір* мають відповідники в інших слов’янських мовах, що свідчить про їхній розвиток із праслов’янських форм **kavul’а* / *kovul’а*, *poreklo, *šporyь, *švьbьlgьljь.

¹Гриченко П.Ю. Гуцульський говір // Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3-тє, зі змін. і доп. / Ред. кол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, В.П. Зяблюк та ін. К., 2017. С. 129.

²Закревська Я. Загальна характеристика гуцульських говірок // Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. С. 8.

³Жегуц І., Піпаш Ю. Вступ // Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001. С. 7.

⁴Волкава Я.В. Кізу́нкі (да пытання дэфармацыі запазычанняў) // Беларуская лінгвістыка. 2014. Вып. 73. С. 150.

⁵Козлова Р.М. Русск. Волга и родственные названия // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2005. С. 89.

⁶Трубачев О.Н. Праславянская ономастика в Этимологическом словаре славянских языков, выпуски 1–13 // Этимология. 1985 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1988. С. 5.

Скорочення

- Аникин – Аникин А.Е. Русский этимологический словарь. М., 2007–. Вып. 1–.
- Аркушин – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016.
- БЕР – Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971–. Т. 1–.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. м-лу Б.Д. Грінченко; надр. з вид. 1907–1909 рр. К., 1958. Т. 1–4.
- Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Репр. воспр. изд. 1881 г. М., 1981–1991. Т. I–IV.
- Дьяченко – Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. Репринт. воспр. изд. 1900 г. М., 2001.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ЕУ – Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. Перевид. в Україні. Л., 1993–2003. Т. 1–11.
- Желеховський – Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Л., 1886. Т. 1–2.
- Куркина – Куркина Л.В. К реконструкции этимологических связей основ с дифтонгом на -ц // Этимология. 1971 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1973. С. 58–79.
- Лисенко – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. К., 1974.
- Ломацький – Ломацький М. З Гуцульщини: нариси. Верховино, світку ти наш: нариси з Гуцульщини / Упоряд.: А. Алиськевич, О. Семенишин. Х., 2019.

- Матіїв — *Матіїв М.Д.* Словник говірок Центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.
- Негрич — *Негрич М.* Скарби гуцульського говору: Березові. Львів, 2008.
- НУС — Німецько-український словник / В.М. Лещинська, О.Г. Мазний, К.М. Сільвестрова. К., 1959.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: у 2-х ч. К., 1984.
- СБук.Г — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
- Срезневский — *Срезневский И.И.* Материалы к словарю древнерусского языка. Репринт. изд. М., 1989. Т. I—III.
- СРЯ XI—XVII — Словарь русского языка XI—XVII вв. / Гл. ред. С.Г. Бархударов, Г.А. Богатова. М., 1975—. Вып. 1—.
- СУМ — Словник української мови: в 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. К., 1970—1980.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966—. Вып. 1—.
- СУМ XVI—XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII століть: у 28-ми вип. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин, М. Чікало. Л., 1994—. Вып. 1—.
- СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / Відп. ред. В.О. Винник. К., 2003.
- Турчин — *Турчин Є.Д.* Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2011.
- Шило — *Шило Г.Ф.* Надністрянський регіональний словник. Львів, 2008.
- Шкрумеляк — *Шкрумеляк М.* Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ, 2016.
- Шухевич — *Шухевич В.О.* Гуцульщина. П'ята частина. Друге вид. Верховина, 2000.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974—. Вып. 1—.
- Bezłaj — *Bezłaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1977—2007. Knj. I—V.
- Boryś — *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
- Janów — *Janów J.* Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. Kraków, 2001.

- Kluge – *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin; New-York, 1975.
- Linde – *Linde S.-B.* Słownik języka polskiego. Lwów, 1854–1860. T. 1–6.
- SGP – Słownik gwar polskich / Pod kier. M. Karasia, od T. II pod red. J. Reichana, od T. VI pod kier. J. Okoniowej. Wrocław etc., 1977–. T. I–.
- SJP – Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. Warszawa, 1900–1927. T. I–VIII.
- Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1971–1974. Knj. I–IV.
- Sławski – *Sławski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–1979. T. 1–3.
- SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. T. 1–.

Любор Кралик
(Братислава)

ПРАСЛАВ. *brěgovati?
К ЭТИМОЛОГИИ РУССК. ДИАЛ. *брéгать, брэговать,*
брéховать* И СЛВЦ. *brehovat', brechovat'

1. Реконструкция праслав. *brěgovati в ЭССЯ (в SP соответствующая статья отсутствует) основывается на лексическом материале словацкого и русского языков.

В указанной словарной статье приводится слвц. *brehovat', brechovat'* в значении 'пренебрегать, презирать, плохо обращаться' со ссылкой на словарь М. Калала (Kálal 39), а также *brehovat'* 'перебирать, привередничать в еде', отмеченное в рукописном оравском идиотиконе (Zoch 74: «prebírat v jeđeńí») словацкого евангелического священника и культурного деятеля Цибога Зоха (Stiboh Zoch; 1815–1865).

Русский материал представлен диал. *брéговать* 'питать к кому или чему брезгливое, гадливое чувство, пренебрегать' и *брéгать* 'брезговать'; указывается также («Ср. еще») на русск. диал. *брéкать* 'пренебрегать'.

Сама заглавная форма данной словарной статьи в ЭССЯ приведена со знаком вопроса («*brěgovati?»), что, несомненно, вытекает из этимологического анализа выражения: «Трудное слово. Фонетич. реконструкцию -ě- в заглавной форме следует принимать как гипотезу, навеянную сходством семантически близкого *brězǵati, *brězǵovati (см.). С другой стороны, было бы правдоподобно предположить метатезу *breg(ov)ati < *greb(ov)ati (см.), учитывая, что последнее – тоже понятийно близкое – слово (ср. русск. диал. *грéб(ов)ать* 'пренебрегать, презирать') поддается убедительному этимол. анализу: к *greb- 'грести, рыть'. Но тогда необходимо будет принять одинаковую ме-

татезу на двух не соседящих друг с другом ареалах данного слова (слвц., русск.). Упомянутая прерывистость ареала распространения мешает также объяснению всех этих форм вторичным распространением из единого источника...». Таким образом, кроме реконструкции **brěgovati* (с гласным *ě), здесь допускается¹ и альтернативная реконструкция **bregovati* (с *e).

А.Е. Аникин (4, 180) дает для русск. диал. *брéгать, брéговать* только значение ‘брезговать’. Его трактовка русского выражения (и его словацкой параллели) в принципе сходна с ЭССЯ – с тем отличием, что на первом месте автор приводит предположение о метатезе исходного **gre/ěb(ov)ati* ‘рыть, разгребать’ (указывая при этом на проблемы, связанные с необходимостью «допущения метатезы в двух не связанных ареалах»), а возможная связь указанных выражений с русск. диал. *брéзгать, брéзговать* («праслав. **brězǵ(ov)ati*») приводится им в качестве альтернативного объяснения.

Приведенные интерпретационные версии наводят на дальнейшие рассуждения семантического характера.

Сопоставляемое с **brě/egovati* праслав. **brězǵ(ov)ati* (см. о нем ЭССЯ 3, 18, s.vv. **brězǵati I, brězǵovati*; SP 1, 375, s.v. *brězǵati I. : brěskati I.*) – деноминативное производное од праслав. **brězǵъ* (с фонетическим вариантом **brěskъ*), реконструкция которого основана на пол. *brzazg, brzask* ‘терпкий вкус’, *břesk* ‘т. ж’, укр. диал. *бреск* ‘сырость, плесень’ (см. ЭССЯ 3, 18–19, s.v. **brězǵъ I*; SP 1, 376, s.v. *brězǵъ 2. : brěskъ 2.*). «Развитие знач. [**brězǵ(ov)ati*. – Л.К.]: ‘неприятный, противный вкус’ > ‘придираться ко вкусу, привередничать’ > ‘гнушаться, пренебрегать’» (Аникин 4, 190, s.v. *брéзгать*): в случае связи праслав. **brě/egovati* с **brězǵ(ov)ati* следует, видимо, принять такую же семантическую эволюцию и для **brě/egovati*. – Формы с суффиксом **-ovati* (**brě/egovati, *brězǵovati*, как и **gre/ěbovati*) можно, вероятно, считать итеративными образованиями; см. SP 1, 48 (с указанием на праслав. **bušiti: *buševati*).

В смысле альтернативной интерпретации, исходящей из **gre/ěb(ov)ati*, следует предполагать другое развитие: «‘Брезговать’ < ‘привередничать’ < ‘копаться (в еде)’» (Аникин 12, 61, s.v. *грéбáть*).

Маловероятной в формальном отношении представляется этимологическая гипотеза В.Э. Орла (Orel 1, 261, s.v. *грéбовать*), соглас-

¹ Видимо, при условии отсутствия перехода *e > o* (*ě*) в позиции под ударением перед твердым согласным.

но которой русск. *грéбовать* и *брéз(ов)ать* (как и словц. *brehovat'*) возникли в результате контаминации («analogical influence») форм *брéзгать* (*brězhati) и *берéчь* (*bergti).

2. Через несколько десятилетий после выхода в свет соответствующего тома ЭССЯ представляется возможным дополнить и уточнить словацкий лексический материал.

Древнейшая фиксация словц. *brehovat'* относится уже к XVII в. [см. HSSJ I, 155: 'ругать(ся), бранить(ся); презирать, пренебрегать'; с. Липтовски-Ян, 1621 г.].

В словаре чешского лексикографа конца XIX в. Ф.Ш. Котта находим следующие статьи (см. Kott online s.vv.): «*Brehovati = pohrdnúť*», т. е. 'пренебречь' (со ссылкой на словацкого католического священника, историка и публициста Ф. Сасинек; семантизация дается при помощи словацкого эквивалента, приведенного курсивом), «*Břehovati = tupiti*», т. е. 'позорить, порочить' (с пометой «*Na Slov.*», т. е. *na Slovensku* 'в Словакии', и с указанием на Я. Коллара), «*Břehovat' = nadávati*», т. е. 'ругать(ся), бранить(ся)' [*Slov.* — словацкое], а также «*Brechovati*» (без толкования, только со ссылкой на словацкий журнал «*Slovenské pohľady*», 1893 г.).

В словаре Калала *brehovat'*, *brechovat'* толкуется как «*pohrdat'*» (в современном словацком литературном языке: *pohrdat'*), т. е. 'пренебрегать, презирать', и «*nadávať*», т. е. 'ругать(ся), бранить(ся)', а не 'плохо обращаться' (так — семантически не вполне корректно — в ЭССЯ).

В академическом «Словаре словацких диалектов» (SSN I, 160) глагол *brehovat'* приводится с пометами «*zastar. zried.*» (т. е. устаревшее и редкое слово), причем для него дается значение 'сомневаться в качестве чего-то, порочить, поносить что-то'; см. также иллюстрацию его употребления: *Kúpeц son boц kravu ot Pal'a, var son jí táseц hñed narano brehovat'i* «Я купил корову от Палё, но сразу же утром [следующего дня. — Л.К.] пошел жаловаться на нее» (с. Малинец, р. Лученец; ипельские говоры среднесловацкой диалектной группы).

Слово сохраняется также в говорах словацких переселенцев в современной юго-восточной Венгрии, заселявших эту часть исторической «Нижней земли» (словц. *Dolná zem* — в отличие от северных, «верхних» регионов тогдашнего Венгерского королевства) с первой четверти XVIII в.: *brehovat'* 'внушать отвращение и таким образом отговаривать (кого-то от чего-то), презирать, порочить' (Synčok 47–48).

Добавим, что лексемы *brehovat'*, *brechovat'* не вошли в лексический состав словацкого литературного языка современного периода (с 1940 г.).

3. С формальной точки можно указать на то, что гласный *e* в слвц. *brehovat'*, *brechovat'* может быть рефлексом праслав. *ě и *e, т. е. в отношении вокализма приведенные словацкие лексемы соответствуют обеим реконструкциям — *brěgovati и *bregovati (ср. выше). На их фоне, однако, встает дополнительный вопрос формального характера.

Регулярным словацким рефлексом праслав. **brě/egovati* является только *brehovat'* (с фонетическим развитием *g > h*); форма *brechovat'* не соответствует исходному **brě/egovati*, так как согласный *ch* в словацком языке вряд ли можно безоговорочно возвести к праслав. *g. При регулярности (на фоне реконструкции праслав. **brě/egovati*) формы *brehovat'* напрашивается вывод о том, что *brechovat'* — вероятно, какой-то вторичный вариант исходного *brehovat'*.²

В таком случае не исключено, что форма *brechovat'* могла возникнуть в говорах со смешением согласных *h* и *ch* (ср. случаи типа праслав. *gora, *noga — слвц. литер. *hora*, *noha* vs. диал. *chura*, *nocha*); такое смешение наблюдается в восточной Словакии, причем указывается на его неравномерный и спорадический характер (Krajčovič 44). В связи с этим, однако, небезынтересно, что М. Калал, приводя формы *brehovat'*, *brechovat'*, ссылается на Я. Коллара, уроженца средне-словацкого региона Турец (Turiec); форма *brechovat'* могла быть известна Коллару из его родного говора, не относящегося к восточно-словацкой диалектной зоне.

Поэтому считаем возможным высказать осторожное предположение о том, что *brechovat'* — не нерегулярное (т. е. вторичное и, видимо, относительно позднее) преобразование исконного *brehovat'*, а вполне «равноправная» в диахроническом плане форма.

² Слвц. диал. *brechovat'* в указанных значениях находится в отношении этимологической омонимии с диал. *brechovat'* 'разминать кожу путем толчения' (с. Липтовски-Трновец, район Липтовски-Микулаш; картотека SSN в Институте языкознания им. Л. Штура Словацкой академии наук в Братиславе, единичная фиксация) как термином кожевенного производства, вероятно, заимствованным из нем. *brechen* '(раз)ломать, разбивать'. В самом «Словаре словацких диалектов» это выражение отсутствует, но ср. приведенные там диал. *brechovačka*, *brechmašina* 'машина для разминания кожи' (SSN 1, 160: г. Липтовски-Микулаш), причем *brechovačka* — домашнее nomen instrumenti от *brechovat'*, в то время как *brechmašina* заимствовано из нем. *Brech-maschine* (ср., напр., DWDS s.v.).

4. В этой связи представляет особый интерес русск. диал. *бrehováť* ‘ругать, порочить’: *Sоседи меня не любят, бrehовали меня* (СРГК 1, 114), семантически, несомненно, достаточно близкое упомянутому выше словц. *brehovat'*, *brechovat'* ‘ругать(ся) и др.’. Ср. также русск. диал. *бrehовать* в контексте *Связывали тех, кто бrehует да пьяный* (СОС 1, 32: «Ругаться?»).

По данным словаря А.К. Ленинова, в горах донских казаков глагол *бrehовать* семантически тождествен *бrehать*, которому дается следующее толкование: «лгать, врать, говорить неправду: во втором значении — когда собаки лают впустую» (Ленинов 26). Таким образом, можно сделать вывод, что *бrehовать* этимологически связано с полисемантическим русск. *бreháть* ‘лаять; лгать, врать и др.’ (к обзору значений см. Аникин 4, 205–206); в таком случае *бrehовать*, вероятно, итератив с суффиксом **-ovati* (см. выше).

Точно так же можно соотнести словц. *brehovat'* ‘ругать(ся) и др.’ с *brechat'* ‘лаять (о собаке)’ (SSSJ 1, 356–357), диал. и ‘браниться, вульгарно ругаться, дерзко, грубо отвечать’ (SSN 1, 160).

5. Русск. *бreháть* и словц. *brechat'* — рефлексy праслав. **brexati*, представляющего собой глагол звукоподражательного происхождения (см. ЭССЯ 3, 13–14; SP 1, 366–367). Несмотря на общеизвестные трудности, связанные с этимологизацией звукоподражательной лексики и использованием ее в этимологических построениях, когда этимолог ступает «на весьма ненадежную почву (na pŕidu značnĕ nejistou)» (Večerka a kol. 191), мы считаем возможным предложить для русск. диал. *брéз(ов)ать* и словц. *brehovat'* следующую этимологическую гипотезу.

Праслав. **brexati* связывается с праслав. **brekati*, причем соотношение обеих форм объясняется по-разному — здесь предполагаются параллельные глагольные образования (с суффиксом **-k-/*-x-*) от ономатопееического корня **bre*; **brexati* считается также фонетическим вариантом **brekati* или рефлексом его суффиксального деривата **brek-s-ati* (первоначальный интенсив?) и др.; см. обзор литературы в ЭССЯ и SP, а также у А.Е. Аникина (4, 205–206).

В словаре Ю. Покорного (Рокорну 1, 138) слав. **brexati* (представленное русск. *бrehать* и серб.-хорв. *brĕhati*) возводится — при реконструкции **bhreq-s-* — к корню **bhereq-*, считаемому вариантом и.-е. **bhereg-* ‘бормотать, ворчать, рычать, лаять, шуметь и т. п. (brummen, bellen, lärmen u. dgl.)’, встречающегося в звукоподражательных сло-

вах («in Schallwörtern»)³. Если предположить здесь, вслед за Покорным, существование вариантов (с глухим исходом корня) **bhereq-* : **bhreq-*, т.е. со структурой *CVCVC* : *CCVC*, то можно, вероятно, реконструировать и параллельное **bhereg-* : **bhreg-* (со звонким исходом корня).

Может быть, указанное и.-е. **bhreg-* (> праслав. **breg-*) сохраняется в русск. *брѣг(ов)ать*, а также в слов. *brehovat'*. К этому корню, наконец, возводимо — несмотря на некоторую спекулятивность — и праслав. **brexati*: если предполагать в его словообразовательной структуре первоначальное *-s-*, то с формальной точки зрения вполне допустима и интерпретация **brexati* в смысле **breg-s-* > **brek-s-* > **brex-*.

В контексте настоящих рассуждений подтверждается также имплицитное предположение ЭССЯ об этимологической связи русск. диал. *брѣг(ов)ать* с *брѣкать* 'пренебрегать' (см. выше), соотносимым с предполагаемым праслав. **brekati* < и.-е. **bhreq-*⁴

Прямое возведение русск. диал. *брѣг(ов)ать*, *брѣкать* к праслав. **bregati* (и.-е. **bhreg-*), **brekati* (и.-е. **bhreq-*) возможно, однако, лишь при условии отсутствия в данной фонетической позиции перехода *e* > *o* (*ě*) (ср. примечание 1). В то же время нельзя исключить, что гласный *e* в указанных выражениях восходит к **ě*: в таком случае здесь допустима и реконструкция праслав. **brĕgati* (**bhrĕg-*), **brĕkati* (**bhrĕq-*) с корневым вокализмом в степени удлинения.

Для анализируемых лексем можно предположить семантическое развитие 'издавать звуки (бормотать, ворчать и т. д.)' > 'выражать (звуками) неприятные ощущения, неудовольствие, отрицательное отношение и т. п.' > 'бранить(ся), ругать(ся), пренебрегать, презирать и т. п.'

Вполне реальным представляется и вторичное их сближение с **brĕzg(ov)ati* 'чувствовать неприятный вкус; гнущаться и т.д.', см. уже Аникин 4, 190 s.v. *брѣзгать*: «Не исключена контаминация с *брѣгать*, *брѣговать*». Ср. также русск. диал. (муром.) *брѣкать*, *брѣковать*, *брѣговать* 'брезговать' [Букринская — Кармакова 231, ср. приведенную там запись: «*Брѣковать*. — А что это значит? — Брезговать. Да это

³ В словаре Г. Рикса (Rix) соответствующий лексический материал не представлен.

⁴ Русск. диал. *брѣкать* 'пренебрегать' следует, видимо, отделять от диал. (арх.) *брѣкать* 'бренчать' как возможного варианта *брѣкать* < **brĕk-* (Аникин 4, 194).

одно и то же. Это смысл один, а по-разному: пишется *брезговать*, а говорим *брéковать*» (с. Молотицы)»].

Литература и источники

- Аникин — *Аникин А.Е.* Русский этимологический словарь. М., 2007—. Вып. 1—.
- Букринская Кармакова — *Букринская И.А., Кармакова О.Е.* Ареальный портрет муромских говоров // Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова. М., 2017. XII: Диалектология / Гл. ред. А.М. Молдован, отв. ред. выпуска О.Е. Кармакова. С. 221—239.
- Ленинов — *Ленинов А.К.* Донской казачий словарь-лексикон (исторические исследования). Мюнхен, 1971.
- СОС — Среднеобский словарь (Дополнение) / Под ред. В.В. Пагаиной. Томск, 1983—1986. Ч. 1—2.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994—2005. Вып. 1—6.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974—. Вып. 1—.
- DWDS — Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Режим доступа: <https://www.dwds.de/>
- HSSJ — Historický slovník slovenského jazyka / Ved. red. M. Majtán. Bratislava, 1991—2008. Zv. I—VII.
- Káral — *Káral M.* Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny). Banská Bystrica, 1923.
- Kott online — Česko-německý slovník Fr.Št. Kotta. Режим доступа: <http://kott.ujc.cas.cz/>
- Krajčovič — *Krajčovič R.* Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, 1988.
- Orel — *Orel V.* Russian etymological dictionary. Calgary, 2007—2011. Vols. 1—4.
- Pokorny — *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern; München, 1959—1969. Bd 1—2.
- Rix — *Rix H.* Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. 2., erweiterte und verbesserte Aufl. / Bearb. von M. Kümmel und H. Rix. Wiesbaden, 2001.
- SP — Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974—. T. 1—.
- SSN — Slovník slovenských nárečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994—. Zv. I—.

- SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka / Ved. red. K. Buzássyová, A. Jarošová. Bratislava, 2006–. Zv. 1–.
- Synčok – *Synčok J.* Komlóscky slovenský výkladový nárečový slovník – Komlósi értelmező tájszótár. Slovenský Komlós (Tótkomlós), 2000.
- Večerka a kol. – *Večerka R. a kol.* K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Praha, 2006.
- Zoch – *Palkovič K.* Oravský idiotikon Ctiboha Zocha // *Slavica Slovaca*. 1967. Roč. 2. S. 70–77.

Статья написана при поддержке Научного грантового агентства Министерства образования, науки, исследовательской деятельности и спорта Словацкой Республики и Словацкой академии наук (VEGA; проект № 2/0103/19).

В.П. Шульгач
(Київ)

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ КОМПАРАТИВИ З ПРЕФІКСОМ *NA-

Префікс **na-* вказує, як правило, на більший чи менший ступінь прояву ознаки (Вступ 184). Словотвірна модель із цим префіксом властива головно південнослов'янським і частково західнослов'янським мовам (ИТ 97; ЭССЯ 22, 33), хоча поодинокі факти збереглися й у діалектах східнослов'янських мов (див. нижче).

*nabasъ. Реконструйовано в (ЭССЯ 21, 202 – *схв.*).

**nabělavъ(jъ)*: схв. *nabjelav* 'білуватий' (Rječnik VII, 210), чеськ. *nábělavý* 'білявий' (Kott II, 6), ст.-слвц. *nabelavý* 'світлий', 1763 р., 'білявий', 1785 р. (HSSJ II, 360), слвц. *nábelavý* 'білявий' (Kálal 351), діал. *nabelavý* 'світло-сивий' (SSN II, 235).

**naběľъ(jъ)*: схв. *năbijel* 'білуватий' (Rječnik VII, 208), слвн. *nábeľ* 'білуватий' (Pleteršnik I, 619), пол. *Nabiata* – антропонім (SN VI, 516), чеськ. *nábílý* 'білявий' (Kott II, 7), ст.-слвц. *nabiely* 'білявий, albidus', 1777 р. (HSSJ II, 361), в.-луж. *naběl* 'білуватий' (Трофимович 131).

**nablěďъ(jъ)*: схв. *năblijed* 'достатньо білий' (Rječnik VII, 208), серб. *наблед* 'блідуватий' (Лавровский 337), слвн. *nábleď* 'т. с.' (Pleteršnik I, 620), чеськ. *nábledý* 'т. с.' (Kott II, 7), в.-луж. *nablědy* 'блідуватий' (Трофимович 131).

**načistъ(jъ)*: схв. *načist* 'достатньо чистий' (Rječnik VII, 239).

**načьrnъ(jъ)*: схв. *náčrn* 'достатньо чорний' (Rječnik VII, 221), слвн. *náčrn* 'чорнуватий' (Pleteršnik I, 633), чеськ. *náčerný* 'т. с.' (Kott II, 11), ст.-слвц. *načerný* 'чорнявий' (HSSJ II, 367), слвц. діал. *náčerný* 'чорнявий' (SSN II, 246), в.-луж. *načornu* 'чорнуватий' (Трофимович 132).

**načьrvъ(j)epъ(jъ)*: укр. діал. *начерлений* 'червонуватий' (Керча 1, 569), схв. *нацрвен* (*нацрвен*) 'червонуватий' (Стиجویв 1983: 114), серб. діал. *нацрвен* 'червонуватий, червонастий' (Динић 473), чеськ.

náčervený ‘червонуватий’ (Kott II, 11), ст.-слвц. *pačervený* ‘червонуватий’ (HSSJ II, 367), в.-луж. *pačerwjeny* ‘т. с.’ (Трофимович 132).

**nadebelъ(jь)*: серб. діал. *надебѣл* ‘досить товстий’ (Златковић 1, 488).

**nadъlgъ(jь)*: схв. *надуг* (Стијовић 1983: 114).

**nagluchъ(jь)*. Архетип відновлено в (ЭССЯ 22, 33 – *макед., схв., слвн., чеськ., слвц.*). Пор. ще серб. *наглув, наглух* ‘глухуватий’ (Лавровский 342), серб. діал. *наглѣв* ‘хто погано чує’ (Стијовић 2014: 346), ст.-слвц. *nagluchý* ‘т. с.’ (HSSJ II, 389), слвц. діал. *nahlucšej, -a, -o* ‘глухуватий’ (Matejčík 98), *nahluchý* ‘т. с.’ (SSN II, 274).

**naglurъ(jь)*: ст.-слвц. *naglúru* ‘дурнуватий, subagrestis’ (HSSJ II, 389), слвц. діал. *nahlúplej* ‘т. с.’ (Matejčík 98), н.-луж. *nagłuru* ‘дурнуватий’ (Мука I, 969).

**nagnilъ(jь)*: схв. *нагнио* ‘гнилуватий’ (Rječnik VII, 336), серб. діал. *нагнил* ‘т. с.’ (Динић 439).

**nagolъ(jь)*: укр. діал. *на[о]лий* у виразі *голий-наглий ходит* ‘голий-голісінський’. На думку І.Я. Франка, *наглий* «тут очевидна контракція з *на-голий*» (ГРП II, 378).

**nagorъkъ(jь)*. Відновлено в (ЭССЯ 22, 54 – *схв., ст.-чеськ.*). Пор. ще рос. діал. *нагорький* ‘гіркий’ (СРГК 3, 309), серб. *нагорак, нагрк* ‘гіркуватий’ (Лавровский 343), діал. *нагорак, -рка, -рко* ‘т. с.’ (Динић 439), н *агѣрк, -а, -о* ‘т. с.’ (Петровић, Ђелић, Капустина 233), *нагѣрк* ‘т. с.’ (Стијовић 2014: 347), в.-луж. *nahórki* ‘т. с.’ (Трофимович 135).

**nagoъstъ(jь)*: н.-луж. *nagusty* ‘густий’ (Мука I, 971).

**nagroъznъ(jь)*. Архетип реконструйовано в (ЭССЯ 22, 62 – *д.-руськ.*).

**nakrivъ(jь)*: схв. *накрив* ‘кривуватий, викривлений’ (Стијовић 1983: 114), серб. *накрив* ‘кривуватий’ (Лавровский 353), діал. *накрив* ‘досить кривий’ (Елезовић I, 438), слвн. *nákriv* ‘кривий, кривуватий’ (Pleteršnik I, 642), чеськ. *nákrivý* ‘кривуватий’ (Kott II, 38), ст.-слвц. *nakrivý* ‘кривуватий, gedunkus’ (HSSJ II, 411).

**nakyslъ(jь)*: серб. *накисео* ‘квашений, кислуватий’ (Лавровский 352), діал. *накисео* ‘досить кислий, схожий на оцет’ (Елезовић I, 437), *накисо, -ела* ‘кислуватий’ (Петровић, Капустина 306), слвн. *nákiseľ* ‘кислуватий’ (Pleteršnik I, 639), чеськ. *nakyslý* ‘кислуватий’ (Kott II, 40), ст.-слвц. *nakyslý* ‘т. с.’ (HSSJ II, 413), слвц. діал. *nakyslý* ‘кислуватий’ (SSN II, 296), в.-луж. *nakisaty* ‘т. с.’ (Трофимович 136).

**nalošъ(jь)*: серб. *налош* ‘слабкий, хворий’ (Лавровський 355) ~ **lošъ(jь)* (ЭССЯ 16, 92–94).

**naŕ itь(jь)*: серб. *наѣут* ‘сердитий’ (Лавровський 355), схв. *náŕut* ‘гострий, кислий’ (Rječnik VII, 426–427).

**nalysъ(jь)*: чеськ. *nálysý* ‘лисий’ (Kott II, 45), ст.-слвц. *nálysý* ‘лисуватий’ (HSSJ II, 420).

**namalъ(jь)*: н.-луж. *namalu* ‘маленький’ (Мука I, 980).

**namodrъ(jь)*: схв. *namodar* ‘достатньо синій (голубий); синюватий, голубуватий’ (Rječnik VII, 459), ст.-слвц. *namodry* ‘світло-білий, білястий’ (HSSJ II, 427), н.-луж. *namodru* ‘синюватий’ (Мука I, 982).

*narusъ. Відновлено в (ЭССЯ 23, 19–20 – *цслвн.*, *схв.*, *ст.-чеськ.*, *д.-руськ.*, *рос.-цслвн.*). Пор. ще слвн. *nárus* ‘рудуватий’ (Pleteršnik I, 659), пол. *Narusek* – антропонім (SN VI, 516).

**nasivъ(jь)*: схв. *насив* (Стижовић 1983: 114), чеськ. *násivý* ‘grauschimmlich’ (Kott II, 72), ст.-слвц. *nasivý* ‘сивуватий’: (krava) *nasywa*, 1666 р. (HSSJ II, 455).

**naskorъ(jь)*: укр. діал. *наскорый* ‘побіжний (перегляд)’ (Керча I, 561).

**naslěpъ(jь)*. Архетип реконструйовано в (ЭССЯ 23, 56 – *схв.*, *ст.-чеськ.*, *чеськ.*, *в.-луж.*).

**nasnědъ(jь)*: чеськ. *násnědý* ‘рудуватий’ (Kott II, 74) ~ чеськ. *smědý* ‘рудий’, ст.-пол. *śmiady*, пол. *śniady* – із вторинним *-n-* < *-m-*. Див. (Фасмер III, 684).

**nasoldъkъ(jь)*: чеськ. *násladký* ‘солодкуватий’ (Kott II, 72), в.-луж. *nastódky* ‘т. с.’ (Трофимович 142).

**nasolnъ(jь)*: серб. *наслан* ‘солонуватий’ (Лавровський 366).

**nasvětľъ(jь)*: схв. *nasvijetao* ‘досить світлий’ (Rječnik VII, 669), чеськ. *násvětľý* ‘світлуватий’ (Kott II, 81), в.-луж. *naswětľy* ‘т. с.’ (Трофимович 143).

**natixъ(jь)*: схв. *natih* ‘дуже тихий’ (Rječnik VII, 685).

*natogъjъ. Відновлено в (ЭССЯ 23, 165 – *рос. діал.*).

**natvъrdъ(jь)*: схв. *natvrd* ‘дуже твердий’ (Rječnik VII, 709), серб. діал. *натвѣрд* ‘скупуватий’ (Стижовић 2014: 371), чеськ. *nátvrďý* ‘твердуватий’ (Kott II, 87), ст.-слвц. *natvrďý* ‘т. с.’ (HSSJ II, 473).

*natъmъnjъ. Відновлено в (ЭССЯ 23, 188 – *рос. діал.*).

**natъrъkъ(jь)*: чеськ. *nátrpký* ‘гіркуватий’ (Kott II, 86), ст.-слвц. *nátrpky* ‘терпкуватий, гіркуватий’ (HSSJ II, 471), слвц. діал. *natrpký* ‘т. с.’ (Dovičičová 338).

**navelikъ(jь)*: укр. діал. *навеликий* ‘зарозумілий, пихатий’ (Керча I, 535), чеськ. *náveliký* ‘великуватий’ (Kott II, 90).

**naveselъ(jь)*: схв. *naveseo* ‘дуже веселий’ (Rječnik VII, 733).

**navusokъ(jь)*: серб. діал. н ‘ависок ‘трохи вищий, ніж потрібно’: *Стол'ица ми м'алко н'ависока, б'оље ми д'ајте п'ониску, ја сам ст'ара жен'а* (Гирић 493).

**nazelenъ(jь)*. Реконструйовано в (ЭССЯ 24, 64 – схв., ст.-чеськ., чеськ., в.-луж., блр. діал.). Пор. ще укр. діал. *назелений* ‘зеленуватий’ (Керча 1, 545), ст.-слвц. *nazelený* ‘зеленастий’ (HSSJ II, 485).

**nažьltъ(jь)*. Реконструйовано в (ЭССЯ 24, 91 – цслвн., схв., чеськ., н.-луж., д.-руськ., рос. діал.). Пор. ще ст.-слвц. *nažltý* ‘жовтавий, жовтуватий’ (HSSJ II, 487), слвц. діал. *nažutuý* ‘жовтавий’ (Dovičičová 339), *nažutuí* ‘жовтуватий’ (Štefeková 97).

**nažьltavъ(jь)*: ст.-слвц. *nažltavý* ‘жовтавий, жовтуватий’ (Kálal 372).

Проаналізований матеріал засвідчив потенційність псл. **nabělavъ(jь)*, **naběľъ(jь)*, **nablědъ(jь)*, **načistъ(jь)*, **načьrnъ(jь)*, **načьrv(j)enъ(jь)*, **nadebelъ(jь)*, **nadъlgъ(jь)*, **naglupъ(jь)*, **nagnilъ(jь)*, **nagoľъ(jь)*, **nagoťъ(jь)*, **nakrivъ(jь)*, **nakyslъ(jь)*, **naloťъ(jь)*, **naľ utъ(jь)*, **nalysъ(jь)*, **namalъ(jь)*, **namodrъ(jь)*, **nasivъ(jь)*, **naskorъ(jь)*, **nasmědъ(jь)*, **nasoldъkъ(jь)*, **nasolnъ(jь)*, **nasvětlъ(jь)*, **natixъ(jь)*, **natьrdъ(jь)*, **natьrpkъ(jь)*, **navelikъ(jь)*, **navusokъ(jь)*, **nažьltavъ(jь)*, відсутніх в ЭССЯ. Окремі словникові статті, представлені в ЭССЯ, вдалося частково доповнити фактичним матеріалом (у першу чергу діалектним) інших слов’янських мов.

Скорочення

Вступ	– Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / Ред. О.С. Мельничук. К., 1966.
ГРП	– Галицько-руські народні приповідки: У 3 т. / Зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. Львів, 1901–1910.
Динић	– <i>Динић Ј.</i> Тимочки дијалекатски речник. Београд, 2008.
Елезовић	– <i>Елезовић Гл.</i> Речник косовско-метохиског дијалекта. Београд, 1932–1935. Св. 1–2 (Српски дијалектолошки зборник. Књ. IV, VI).
Златковић	– <i>Златковић Д.</i> Речник пиротског говора. Београд, 2014. Т. 1–2.
ИТ	– Историческая типология славянских языков / Под. ред. А.С. Мельничука. К., 1986.
Керча	– Русинсько-російський словник / Склав І. Керча. Ужгород, 2007. Т. 1–2.
Лавровский	– <i>Лавровский П.</i> Сербско-русский словарь. СПб., 1870.

- Петровић, Капустина – *Петровић Д., Капустина Ј.* Речник Драгачева // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2019. Књ. LXVI/2. С. 7–635.
- Петровић, Белић, Капустина – *Петровић Д., Белић И., Капустина Ј.* Речник Куча // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2013. Књ. LX. С. 1–461.
- СРГК – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994–2005. Вып. 1–6.
- Стијовић 1983 – *Стијовић Р.* Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику // Зборник за филологију и лингвистику. Нови Сад, 1983. XXVI/1. С. 99–130.
- Стијовић 2007 – *Стијовић Р.* Говор Горњих Висојевича // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2007. Т. LIV. С. 1–323.
- Трофимович – *Верхнелужицко-русский словарь* / Сост. К.К. Трофимович. М.; Бауцен, 1974.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.
- Ђирић – *Ђирић Љ.* Речник говора Лужнице // Српски дијалектолошки зборник. Београд, 2018. Т. LXV/2. С. 1–1166.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
- Dovičičová – *Dovičičová M.* Krátky slovník nářečia slovenského záhoráckeho stupavského. Bratislava, 2000.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka* / Ved. red. M. Majtán. Bratislava, 1991–2008. Т. I–VII.
- Кáлal – *Кáлal M.* Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, 1923.
- Kott – *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* / Sest. Fr. Št. Kott. V Praze, 1878–1884. D. I–IV.
- Matejčík – *Matejčík J.* Lexika Novohradu: vecný slovník. Martin, 1975.
- Muka – *Muka E.* Słownik dolnosербске речи а јеје наречоw. М.; Praha, 1921–1928. Т. I–III.
- Pleteršnik – *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja / Uredila M. Furlan. Ljubljana, 2006. D. 1–2.
- Rječnik – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb, 1880–. Т. I–.
- SN – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. Т. I–X.
- Štefeková – *Štefeková E.* Lábe, Lábe ... Lábský nářečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. Skalica, 2006.

В.П. Шульгач
(Київ)

УКРАЇНСЬКІ ЕТИМОЛОГІЇ. 110–121*

110. Діал. *бавіля* ‘нянька’ (Сабадош 19), варіант *бавіля* ‘жінка, яка бавить дитину’ (Онишкевич 1, 38) можна кваліфікувати як рефлексивні псл. *bavidľja.

Щодо словотвору *bavidľja – дериват із суфіксом *-bj-* (назва діяча) від *bavidlo < *baviti (сє). Останнє реконструйовано в (ЕССЯ 1, 168–170).

Стосовно потенційності псл. *bavidlo пор., наприклад, укр. діал. *бавильце* ‘іграшка’ (ЕСУМ 1, 107) < *bavidľse, слвц. діал. *bavidlo* ‘т. с.’ (SSN I, 102).

У структурно-дериваційному відношенні псл. *bavidľja можна зіставляти з:

*bajidľja > ст.-укр. *баиля* ‘знахарка’ (СУМ XVI–XVII ст. 2, 11), укр. *баиля*, *байля* ‘знахарка, шептуха’, XVIII ст. (ІСУЯ I, 78), діал. *баїля* ‘шептуха’ (ЕСУМ 1, 157) < *bajidlo (ЕССЯ 1, 140 – без матеріалу староукраїнської мови) < *bajiti (ЕССЯ 1, 140).

*bradľja > укр. діал. *брáля* ‘жінка, яка бере коноплі’ (СУГО 27), ‘жінка, що вибирає коноплі (картоплю, льон)’ (Грицак 1, 302) та ін. Див. (ЕССЯ 3, 160).

---

*Продовження. Початок див.: Wiener Slavistisches Jahrbuch. Wien, 1995. Bd 41. S. 175–181 (1–6); Мовознавство. 1996. № 1. С. 33–37 (7–14); Rocznik Slawistyczny. 1998. T. LI. S. 95–103 (15–20); Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 19–27 (21–28); Мовознавство. 1998. № 6. С. 40–46 (29–36); Мовознавство. 1999. № 6. С. 16–22 (37–45); Мовознавство. 2001. № 4. С. 28–33 (46–55); Slavia. 2003. Roč. 72. Seš. 3. S. 301–304 ([56–65]); Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 276–282 (66–73); Мовознавство. 2009. № 3–4. С. 12–15 (74–81); Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: Зб. наук. праць до 90-річчя з дня народження. К., 2012. С. 92–100 (82–91); Студії з ономастики та етимології. 2014 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2014. С. 167–177 (92–98); Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. С. 238–245 (99–109).

*kopadlja > укр. діал. *копáля* ‘жінка, що копає картоплю’ (Онишкевич 1, 375), ‘сапальниця’ (СБІ 330) ~ *kopadlo (ЕССЯ 11, 13).

*maztidlja > укр. діал. *мастíля* ‘жінка, яку наймають мазати глиною чи білити хату’ (Крохмалюк 85) ~ *maztidlo (ЕССЯ 18, 28–29).

*moltidlja (ЕССЯ 19, 192).

*motadlja > укр. діал. *мотáля* ‘жінка, яка мотає пряжу’ (Онишкевич 1, 453) ~ *motadlo (ЕССЯ 20, 42).

111. Укр. діал. *бітель* ‘бияк, бич ціпа’ (СБІ 63) – цінне доповнення до словникової статті *bitelʹ, реконструйованої в (ЕССЯ 2, 99 – ст.-чеськ., чеськ.).

Стосовно ареалу пор. ще укр. *Битель* (Новикова 94), рос. *Бутелев* (ЖПТ), блр. *Бітэль, Біцель* (Бірыла 55), пол. *Vitel* (SN I, 340) – сучасні прізвища, які значно розширюють межі генетично споріднених лексем.

112. Діал. *бідóма* ‘бідняк, нужденна людина’, зафіксоване в (Грицак 1, 216), а також *бѣдома* ‘сіромаха’ (НПГУР 2, 469), *бідома* ‘неприємність, лихо’ (ЧБЦ 183) можна кваліфікувати як рефлексі посл. *bědoma – дієприкметника пасивного стану на *-o-m- від *běditi, *bědovati (пор., наприклад, ст.-укр. *бѣдовати* ‘бідувати, горювати’ (СУМ XVI–XVII ст. 3, 145), укр. *бѣдовати* ‘терпіти біду’, XVIII ст. (ІСУЯ I, 169), діал. *бідова́ти, бідова́тися* ‘бідувати’ (Грицак 1, 216), ст.-рос. *бѣдовати* ‘т. с.’ (Сл.РЯ XI–XVII вв. 1, 89), рос. діал. *бедова́тъ* ‘жити в горі і нужді; бідувати’ (СРНГ 2, 176), ст.-блр. *бедовати* ‘горювати’ (ГСБМ 1, 220), блр. діал. *бедова́ць* ‘бідувати’ (ТС 1, 48), пол. *biedować* ‘жити убого, в нужді’ (SJP I, 148) та ін.).

Потенційність реконструкції *bědoma підтверджують також антропоніми укр. *Бѣдома*, 1726 р. (ДП III, 198), *Бідума* – сучасне прізвище на Ровенщині (Пура 4, 63) < *Бідома. Зауважимо, що в ЕССЯ словникові статті *bědoma, *bědovati відсутні.

113. У загадці *Чотири тики / Два бодики / Семей замахайло (чотириноге, рогате)* наведеної у “Граматиці слов’яно-руській” М. Лучкая (Лучкай 179), привертає увагу малозрозуміле *бодик*. У доданому “Словнику діалектизмів” його семантизують як ‘ріг’ (СД 185). У такому разі рідкісне укр. *бодик* можна зіставляти з болг. *бод* ‘вістря’, макед. *бод* ‘т. с.’, чеськ. *bod* ‘укол’, слвц. *bod* ‘т. с.’ та ін., на основі яких реконструйовано архетип *bodъ (ЕССЯ 2, 154).

Географія пропріальних рефлексів посл. *bodikъ значно ширша. Пор., наприклад, укр. *Бодик* (Богдан 17), *Бодік* (Новикова 101), рос.

Бодиков колодец – відантропонімний мікрогідронім в Нижегородській обл. (Климкова 1, 143), блр. *Бодзікаў* (Бірыла 57), пол. *Vodik*, *Vodzik* (SN I, 388), слвц. *Vodík* (TZ Bratislava 32), луж. *Vodik* (Wenzel П/1, 48) – прізвища < *Vodikъ.

114. Псл. *boǃarь, реконструйоване укладачами ЭССЯ (2, 230–231 – болг., схв., рос. діал.), кваліфіковане як «балканослов'янсько-північновеликоросійська ізоглоса». Фактичний матеріал свідчить про ширшу географію рефлексів заголовної праформи. Пор., наприклад, укр. діал. *бомбár* 'хрущ, *Melolontha vulgaris*' (ЕСУМ 1, 228), *бумбарь* (*бумбар*, *бомбár*', *бумбár*') 'хрущ; жук'; 'муха', 'гедзь' (Грицак 1, 348–349), *бумбáрь* 'джміль' (Бевка 38), макед. *бумбар* 'жук' (Гавриш 57), а також пропріальну лексику: укр. *Vumbar*, 1715 р. (Чучка 97), болг. *Бамбаров*, *Брѣмбаров*, *Бумбаров* (Илчев 60, 90, 92), пол. *Vumbar* (SN I, 565) – антропоніми.

115. Ареал рефлексів псл. *brěnjь, відновленого в (ЭССЯ 3, 125) на основі пол. *brzany* 'просяний', можна розширити за рахунок укр. діал. *бряній*² 'пшоняний' (Грицак 1, 327). Про питомість української лексеми опосередковано свідчать діал. (субстантивоване) *брянь бот*. 'горох' (СБІ 87), а також спільнокореневі *брянка* 'пшоно', 'просяна солома', 'поле, де було просо', *бряну́ля* 'галушка з пшоняного борошна', *бряніти* 'засмічувати рештками просяної соломи', *брянік* 'гостра на язик людина' та деякі ін. (Грицак 1, 326).

116. Діал. *брякти* 'бубнявіти, набухати', наведене в (ЕСУМ 1, 273) у словниковій статті *брякнути* 'т. с.', співвідносне з макед. *брекне* 'набухати, розбухати', схв. *брéкнути* 'т. с.' < псл. *bręknoti II (ЭССЯ 3, 23).

Дієслово *брякти*, генетично споріднене з лит. *brinkti* 'набухати, набрякати', – один із рідкісних рефлексів нетематизованого псл. *brękti, і.-е. **bren-* 'виступати вперед, вигинатися' (ЕСУМ 1, 273 – з літературою). В ЭССЯ реконструкцію пропущено.

117. Діал. *лещетар* 'альпійський стрілок' зафіксовано в (Гавука 162). Формально це дериват з агентивним суфіксом *-ar* від *лѣща*, род. відм. *лѣщати* 'лижа' (СБук.Г 257) < *lešča, *-ęte* (ЭССЯ 14, 257). Заголовне слово можна кваліфікувати як лексичний регіоналізм праслов'янської доби – континуант псл. *lešętar'ь.

118. Діал. *обхудный* 'похуділий' (Пиргей 253), варіант *обхудний* 'досить худий' (ЕСУМ 6, 220) – континуант псл. **obxudьnъ(jь)*, похідного з суфіксом *-ьn-* від *obxuděti (*se*), *obxuditi (*se*). Їх відновлено в (ЭССЯ 27, 84). Архетип **obxudьnъ(jь)* в ЭССЯ пропущено.

Стосовно словотвірної моделі пор., наприклад, укр. діал. *обридний* / *обр'идний* ‘рідкий (про страви)’ (Піпаш, Галас 122), *обридний* ‘рідкий, поріділий’ (Пиртей 252) — як доповнення до словникової статті **obrědnъ(jь)* (ЭССЯ 29, 69 — без укр.), *опáсний* ‘небезпечний’ (Сабадош 214) < **обрасьнь(jь)* (ЭССЯ 28, 166 — без укр.), *огурний*, *угурний* ‘упертий, напрасливий’ (СУГО 197), *вгурний* ‘упертий, зухвалий, норовистий’, *огурний* ‘упертий’ (СБІ 104, 498) < **obgирнь(jь)* (ЭССЯ 27, 48 — без укр. діал.) і т. п.

119. Для укр. діал. *руд*, *рудо* ‘дишло’ (Алмашій 100) є паралелі: діал. *руд* ‘дишло, деталь воза, саней’ (Піпаш, Галас 168), *рудá* ‘дишель волока, пристрій з запрягом тягти кіньми ковбки в лісі’, *ру́да* (з *кл'у́коу*) ‘жердка криничного журавля; дишель’ (Горбач Бродина 212), *ру́да*, *рут* ‘дишель’ (Павлюк, Робчук 190, 402), *r'ud'a* ‘дишель з штельвагою’ (Janów 203), *рудо* ‘дишло, голобля’ (ЕСУМ 5, 134), *ру́ди мн.* (Горбач Поляни 310), ‘мари’, блр. *руда* як компонент композита *рудастойка* ‘верхівка будівельного лісу (дерева), яку використовують як підпору’ (Усцінович 154), болг. діал. *ру́да* ‘дишель кінського воза’ (Горнооряховско, Банат, Тетовско), макед. *руда* ‘дишло’, схв *ру́д*, *ру́да*, *ру́до* ‘т. с.’, слвн. *ruđo* ‘т. с.’ (БЕР 6, 336; ЕСУМ 5, 134), а також серб. діал. *ру́да* ‘дерев'яна жердина (дишель) у возі’ (Букумирић 535), слвн. діал. *ruda* ‘дишель у возі’ (Gregorič 389), — які континують первісні **rođa*, **rođo*, **rođь*.

У науковій літературі укр. *руд* і под. кваліфікують як запозичення а) зі ст.-в.-нім. *ruota* > нім. *Rute* ‘прут, ціпок; дротик’ та ін. (Miklosich 282); б) із угорськ. *ruđ* (Skok 3, 166; Kálmán 588. Див. ще: Bezlej 3, 205 — з оглядом літератури, також ЕСУМ 5, 134 < угорськ. *ruđ* ‘жердина, дишло’, яке «етимологічно неясне»).

Зважаючи на наявність семантично споріднених однокореневих відповідників, наведену вище апелятивну лексику, на наш погляд, можна віднести до питомо слов'янської. Пор., наприклад:

*obrođь (ЭССЯ 29, 117).

*rođina: укр. діал. *рудина* ‘жердка’ (Горбач Поляни 310), ‘одна з двох жердин, на яких переносять копиці сіна’ (Сабадош 324), ‘жердка, дишель’ (АУМ 1, 840), ‘рубель’ (ЕСУМ 5, 134), *рудіни мн.* ‘довгі ялові дрючки, якими зношується сіно до копиці або оборога’ (Павлюк, Робчук 188), *рудіни* ‘дві жердини для перенесення сіна в купках’ (Піпаш, Галас 169).

*rođьkь: укр. діал. *рудьк зменш.* до *руд* ‘дишло’ (Сабадош 324), *рудьки мн.* ‘стояки, призначені для кріплення шахт’ (Матіїв 417).

У науковій літературі реконструюють також псл. ад'єктиви **rōdъ*, **rōdъnъ*. Див. (Вогуś 186, 236).

Пор. до сказаного вище семантичну паралель з іншим розширювачем кореня (**rōd-* ~ **rōb-*): укр. *рубѣль* 'жердина, якою притискають сіно чи снопи на возі', діал. *рубіль* 'рубель для притискування сіна чи снопів', *рубѣк* 'рубель до полотна' (ЕСУМ 5, 130), які зводяться до **rōbъlъ*, **rōbъkъ*.

На рівні аблаутних зв'язків **rōd-* пов'язане з **rēd-* 'ряд, порядок'. Детальніше див. (Петлева 39, 41).

120. Укр. діал. *хреб* 'складова частина хребта; хребець' (СБІ 806) — один із рідкісних континуантів псл. **xrbъ*. Останнє — пропущене в ЕССЯ — *безпосередня* мотивувальна база для псл. **xrbъbъ* (пор. ЕССЯ 8, 108: **xrbъbъ* «связано чередованием гласных с **xribъbъ*, **xribъbъ*»).

121. Діал. *хрещатъ* 'безліса гора' (Піпаш, Галас 213), спільнокоренево з укр. діал. *хрещатик* 'гора без рослинності' (ЕССЯ 8, 95 — стаття **xreščatъjъ*), *хрящ* 'грубий пісок' (ЕССЯ 6, 218 — **xreščъ*), — рідкісна лексема у слов'янських мовах. На наш погляд, *хрещатъ* сягає псл. **xreščedъ* — походного з суфіксом **-edъ* аналогічно до **bustrēdъ*, **хутrēdъ*, **starēdъ* та ін. Детальніше див. (Шульгач 159—170). В ЕССЯ реконструкція **xreščedъ* відсутня.

Джерела

- Алмашій — *Алмашій М.І.* Русинсько-українсько-російський словник. Ужгород, 2001.
- АУМ — Антологія українського міфу / Зібр. та впорядк. В. Войтович. Тернопіль, 2006. Т. 1.
- Бевка — *Бевка О.* Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / Ред. І. Удварт. Нірєдъгаза, 2004.
- БЕР — Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971—. Т. 1—.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утворанія ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- Букумирић — *Букумирић М.* Речник говора Северне Метохије. Београд, 2012.
- Гавриш — *Гавриш К.* Македонско-руски речник. Скопје, 1969.
- Гавука — *Гавука П.Д.* Тлумачний словник гуцульських говірок. Косів, 2017.
- Горбач Бродина — *Горбач О.* Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія).

- Мюнхен, 1997 // Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 123–275.
- Горбач Поляни — *Горбач О.* Мармароська говірка й діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 276–323.
- Грицак — *Грицак М.А.* Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області / Укладачі: Н.С. Вербич, П.Ю. Гриценко (відп. ред.), О.С. Іщенко та ін. К., 2017—. Вип. 1—.
- ДІП III — Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII—XVIII ст. Т. III: Компюти та ревізії Полтавського полку. Ревізія 1723 р. Ревізія 1726 р. / Упоряд., коментарі, вступ. стаття В.О. Мокляк. Полтава, 2012.
- Доп. — Дополнение к Опыту областного великорусского словаря. СПб., 1858.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982—. Т. 1—.
- ЖПТ — Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа: <http://www.lists.mono.ru>
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- ІСУЯ — Історичний словник українського язика. Т. I: А–Ж / Укладачі: Є. Тимченко (ред.), Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. Х.; К., 1930.
- Крохмалюк — *Крохмалюк Д.І.* Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я. К., 2015.
- Лучкай — *Лучкай М.* Граматика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П.М. Лизанця. Переклад з латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. К., 1989.
- Матіїв — *Матіїв М.Д.* Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.
- Новикова — *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- НПГУР — Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Ч. II / Собр. О.М. Бодянский // Чтения в Обществе истории и древностей российских. М., 1865. Кн. 4, октябрь–декабрь. Отд. III. С. 469–534.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.

- Павлюк, Робчук — *Павлюк М., Робчук І.* Українські говори Румунії. Едмонтон etc., 2003.
- Петлева — *Петлева И.П.* Заметки по славянской лексике. XI. Континуанты *rod- (к *rēd-) // *Этимология.* 1980 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1982. С. 36–41.
- Пиртей — *Пиртей П.С.* Словник лемківської говірки: Матеріали для словника. Legnica; Wrocław, 2001.
- Піпаш, Галас — *Піпаш Ю.О., Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- Пура
СБІ — *Пура Я.О.* Край наш у назвах. Рівне, 2002. Ч. 4.
— *Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя: Близько 20 000 діалектизмів / Укл. Л.С. Спанатій, А.П. Супрун, М.Ф. Тимченко, В.П. Токар; за заг. ред. Л.С. Спанатій; наук. ред. П.Ю. Гриценко.* Миколаїв, 2018.
- СБук.Г — *Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк.* Чернівці, 2005.
- СД — *Словник діалектизмів // Лучкай М.* Граматика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. К., 1989. С. 185–190.
- СУГО — *Словник українських говорів Одещини / За ред. О.І. Бондаря.* Одеса, 2011.
- СУМ XVI–
XVII ст. — *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин.* Львів, 1994–. Вип. 1–.
- Усціновіч — *Усціновіч А.К.* Лексика плятагонаў Прынямоння // *Народная лексіка / Рэд. А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч.* Мінск, 1977. С. 151–156.
- ЧБЦ — *Черешеньки білим цвітуть: Зб. народних пісень із Мараморощини / Зібр. і впоряд. О. Бевка.* Бухарест, 2002.
- Чучка — *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шульгач — *Виктор П. Шульгач.* О некоторых праславянских производных с суффиксом *-edь // *Балканско езикознание.* 2016. LV/2–3. С. 159–170.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот.* М., 1974–. Вып. 1–.
- Boryś — *Boryś W.* Archaizmy w leksyce kaszubskiej // *Popowska-Taborska H., Boryś W.* Leksyka kaszubska na tle słowiańskim. Warszawa, 1996. S. 159–249.

- Gregorič – *Gregorič J.* Kostelski slovar / Uredili: S. Horvat, I. Šircelj-Žnidaršič, P. Weiss. Ljubljana, 2014.
- Janów – *Janów J.* Słownik huculski / Oprac. i przygot. do druku J. Rieger. Kraków, 2001.
- Kálal – *Kálal M.* Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Banská Bystrica, 1923.
- Miklosich – *Miklosich Fr.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
- Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1971–1974. Knj. I–IV.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- SSN – Slovník slovenských nářečí / Ved. red. I. Ripka. Bratislava, 1994–. T. I–.

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 41 (*pala – **pažьnъ(jь)*) / Под ред. Ж.Ж. Варбот. М.: Наука, 2018. 278 с.

Авторскую работу над 41-м выпуском ЭССЯ (судя по аннотации) вели известные специалисты-этимологи: Ж.Ж. Варбот (*paṁętъka / *paṁętъkъ / *paṁętъky – **pa(v)ǫkъ* / **pa(j)ękъ*, *pata / *patъ – **pažderъnъ(jь)*), Л.В. Куркина (*pala I – *palistъ*, *pariti (*se*) II – *pasmo, *pažgati (*se*) – **pažьnъ(jь)*, *pažnogъtъ / *pažnogъtь), А.К. Шапошников (*paliti (*se*) – *paṁętovati (*se*), *paportina – *pariti (*se*) I, *pasmuga – *pašĉeka).

Глубокие разработки этимологических версий (с обзором литературы и критическим анализом взглядов предшественников) находим в словарных статьях: *palaĉь, *palati III, *palica I, *pariti (*se*) II, *paskoda, *pasmo, *pažgati (*se*), *pažuxa, *pažъ, *pažitъ (Л.В. Куркина), *palъсь, *paportъ, *pasti, *paŝo (*se*), *pastuxъ, (А.К. Шапошников), *paṁorka II, *paṁьga / *paṁьža, **pa(v)ǫkъ* / **pa(j)ękъ*, *pata / *patъ, *patriti (*se*), **patъl(’)ati* (Ж.Ж. Варбот) и мн. др.

Особого внимания заслуживают комментарии ареального и культурно-исторического характера, а также попытки установить межъязыковые лексические заимствования и типологические параллели. См., например, словарные статьи *paluba, *paskoda, *pastuxъ, *pastyrъb, *paŝьbisko / *paŝьbišĉe, *paŝynъ, **pašьn’a* I, *pažderъnikъ, *pažuxa,

Часто для реконструированных праславянских архетипов наводятся корневые соответствия из других индоевропейских языков (см. статьи: *pasmo, *pasma, *pasmъ; *pasti, *pađo; *pasti, *paŝo (*se*); **paŝьnъ(jь)*; *patati; *pažiti (*se*) I; *pažiti (*se*) II).

Во многих словарных статьях удачно прокомментированы формальные и семантические сдвиги в лексике славянских языков, см., например, *paskoda; *paŝy, *paŝьve или *paŝva II; *paŝyrъb; *paṁepa (?) / *paṁepъ (?); *patiskъ.

В некоторых случаях составители ЭССЯ акцентируют на неоднозначности словообразовательных моделей и словообразовательной мотивации. Так, например, для архетипа **rasynьkъ* предложено три модели словообразования: «сущ., производное с преф. *pa-* от сущ. **synьkъ*, с суф. *-ъk-* от **rasynь* и конфикация *pa-* ... *-ъkъ* от **synь*» (с. 216), хотя, на наш взгляд, предпочтительнее вторая версия. Ср. аналогично **paorbьkъ* – производное «с суф. *-ъk-* от **paorbь*. Менее вероятно образование с преф. *pa-* от **orbьkъ*, а также преф.-суф. от **orbь*» (с. 101). То же касается и псл. **pasьrbьkъ* (в ЭССЯ пропуск), ср. укр. диал. *nъserbok* ‘неродной сын’ (Аркушин 382) как – наиболее вероятно – производного от **pasьrbь*.

См. также словарные статьи **patęть*, **pasьrbь* / **pasьrba*, **pašьnъ(jь)*, **pašьn'a I*, **patęsky*.

Замечания к списку источников (только украинского языка):

С. 18. Вешторт. Назв. пици Полесья – **Вешторт Г.Р.** Названия пици в говорах Полесья... **Точнее: Вешторт Г.Ф.** Названия пици в говорах Полесья... Заметим, что не все факты из этого источника, приводимые в тексте ЭССЯ как **укр.**, являются таковыми.

Гуцул. говір. – Гуцульські говірки / Уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей; Відповід. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. **Точнее:** Гуцульські говірки: **Короткий словник** / Уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей; Відповід. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.

Громко и др. Сл. народ. геогр. терм. Кіровоградщини – **Громко Т.В., Лучик В.В., Померуш Т.У.** Словник народних термінів Кіровоградщини. Київ, 2005. **Правильнее** – **Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І.** Словник народних **географічних** термінів Кіровоградщини. **Кіровоград, 1999.** Насколько известно, словарь не переиздавался.

СС. 18, 19. Указано *два неточных варианта* одного и того же источника: Говірки с. Ублі (Сірка, Баушенко. Говірки с. Ублі) – **Сірка Й., Баушенко А.** Короткий словник. Говірки с. Ублі. Львів: Галицька видавнича спілка, 2017 **вместо** Сірка, Баушенко – **Сірка Й., Баушенко А.** Короткий словник говірки села Ублі. Львів: Галицька видавнича спілка, 2017.

С. 19. Дзензелівський. Зб. праць = Дзензелівський 1996 – **Дзензелівський Й.** Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць. Львів, 1996. С. 268. **Не совсем понятно.** Может быть, имелось в виду

Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць. Львів, 1996. **519 с.?**

Дорошенко. Сл. діал. лекс. Сумщини.... **110–122.** *Точнее* – Дорошенко. Сл. діал. лекс. Сумщини....**101–122.**

Кобилянський Гуцул. = Кобилянський – *Кобилянський Б.* Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник, кн. 1. Київ, 1928. С. 1–92. *Точнее* – *Кобилянський Б.* Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Український діалектологічний збірник, кн. 1. Київ, 1928. С. 1–92.

Корзонюк. Мат. західноволин. = Корзонюк – *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок: Українська діалектна лексика // Збірник наукових праць. Київ, 1987. *Правильнее* – *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць / Голова ред. колегії І.Г. Матвіяс. Київ, 1987. С. 62–267.

Никончук М., Никончук О. Транспорт. лекс. правобереж. Полісся = *Никончук М.В., Никончук О.М.* Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. Київ, 1990. *Правильнее* – *Никончук М.В., Никончук О.М.* Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. Київ, 1990.

Никончук. Лекс. атлас Правобереж. Полісся – *Лексический* атлас Правобережного Полісся – *Никончук Н.В.* *Лексический* атлас Правобережного Полісся (рукопись). *Правильнее* – *Никончук М.В.* *Лексичний* атлас Правобережного Полісся (рукопись).

Никончук. Сільськогосподар. – *Никончук М.В.* Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. Київ, 1983. *Точнее* – *Никончук М.В.* Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. Київ, 1983.

Піпаш, Галас. Мат. гуцул. – Піпаш–Галас. Мат. Гуцул. – *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород, 2005. *Точнее* – *Піпаш Ю.О., Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.

Сл. буковин. говірок – Сл. буков. говірок – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гувайнюк. Чернівці: Рута, 2005. *Точнее* – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гувайнюк. Чернівці: Рута, 2005.

Сл. ст.-укр. мови XIV–XV ст. – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. 1–2. **Київ:** Наукова думка, 1977–1978. *Точнее* – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / **Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький.** **Київ:** Наукова думка, 1977–1978. Т. I–II.

С. 20. Сл. укр. мови XVI – перш. полов. XVII ст. – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28 вип. / Відп. ред. Д. Гринчишин. **Укладач О. Кровицька.** Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–. *Точнее* – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28 вип. / Укладачі: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Я. Закревська та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994–.

СУМ = Словн. укр. мови – Словник української мови / Голова ред. акад. АН УССР І.К. Білодід. Київ, 1970–. *Точнее* – Словник української мови / Голова редколегії акад. АН УРСР І.К. Білодід. Київ, 1970–1980. Т. I–XI.

Ткаченко. Кубан. говор = Ткаченко. Кубанский говор – *Ткаченко Т.* Кубанский говор: Опыт авторского словаря. М., 1998. *Точнее* – *Ткаченко П.* Кубанский говор: Опыт авторского словаря. М., 1998.

Ткачук. Ботанічна лексика – *Ткачук М.М.* Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: Реконструкція редуکتивного ареалу. Київ: Наукова думка, 2016. *Точнее* – *Ткачук М.М.* Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: Реконструкція редуکتивного ареалу. Київ: Наукова думка, 2016.

Шило. Наддністр. сл. – *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк: **Діалектологічна скриня**, 2008. *Точнее* – *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. **Діалектологічна скриня** – это название серии.

Дополнения к словарным статьям (только материал украинского языка):

С. 24, *pala I. Сюда же укр. диал. *pála* ‘большая палка’ (Аркушин 375), *Пала* – фамилия (Богдан 213).

С. 25, **palac̣ь*. Сюда же укр. диал. *паляч* ‘обжигальщик’ (Керча 2, 42), *паляч* ‘человек, который постоянно курит табак’ (Пиртей 273), *Паляч* – прозвище (СПУ 2, 349).

С. 26, *palati I. Сюда же укр. диал. *палáти* ‘гореть сильным пламенем’, *перен.* ‘краснеть от сильного чувства, срама’, *перен.* ‘излучать яркий свет, светиться’ (СБук.Г 379).

С. 27–28, *palati II. Сюда же укр. диал. *палати* ‘раскачивать, трепать’ (когда ветер раскачивает белье): *здоими сорочки з дроту, бо так ними витир палат* (СБук.Г 379).

С. 28, *palenica. Сюда же укр. *паляниця* ‘разновидность хлебных изделий’, диал. *паланиця* ‘т. ж.’, ‘круглый пирожок из пресного теста’ (ЕСУМ 4, 270), *паляниця* ‘круглый хлеб’ (Аркушин 377), а также ст.-укр. Назарь *Паленица*, 1649 г. (ДП I, 27) – антропоним, *Паланица*, *Паланиця*, *Паляниця* (СП 263, 264), *Палениця* (Богдан 213) – современные фамилии, *Паляниця* – прозвище (СПУ 2, 349).

С. 28–29, *palenikъ. Сюда же укр. диал. *пален’и́к* ‘обгоревший лес’ (Піпаш, Галас 131), *Паленик* – микротопоним (Сокіл 191), *Паленик* – фамилия (Редько 2, 785).

С. 29, *palenina. Сюда же укр. диал. *паленина* ‘выжженное место в лесу’ (Личук 200), *Паленина* – микротопоним (Габорах 586).

С. 29–30, **palenisko / *palenišče*. Сюда же укр. диал. *паленище* ‘выжженное место на поле’, ‘поле на месте выжженных кустов и деревьев’ (Личук 201), *палениско* ‘пожарище’, *Палениско* – топоним (Турчин 226).

С. 30–31, **palenъ(jь)*. Сюда же ст.-укр. *паленый* ‘сожженный’ (Тимченко 2, 81), укр. диал. *пальоне ср. род* ‘поле, на котором сторел урожай’ (Личук 201), а также *Паленый* – названия потоков в бассейнах Тисы и Прута (2), *Паленый Другий* – в Закарпатской обл. (СГУ 410), *Паленый* (лес), *Палена* (гора) – микротопонимы в Волынской обл. (Сл.ММ 2, 161), *Пальоне* – микротопоним на Покутье (Габорах 586), *Паленый* – современная фамилия (СП 263).

С. 31, **palenъka / *palenъkъ*. Сюда же укр. диал. *палюнка* ‘круглый хлеб’ (Аркушин 377), *паленек* ‘выгоревший лес’ (Гавука 189), а также ст.-укр. *Палио(н)ка*, 1694 г. – антропоним (АППС 2, 220), укр. *Палинка* – фамилия (Богдан 214), *Палинка* – современное прозвище (СПУ 2, 348).

С. 31, *palica I. Сюда же ст.-укр. *палица* ‘жезл’ (Тимченко 2, 81), укр. *Палиця* – фамилия (Панцьо 114).

С. 37, *palicъ. Сюда же *Паличев* – микротопоним (название кургана) в Черниговской обл. (Павленко 429).

С. 37, *palicъje. Сюда же укр. диал. *паліччя* (ЕСУМ 4, 266, статья *паліця*).

С. 37, *palicъьka. Сюда же *Паличка* – фамилия (КПУ Звитязці Київ. 9, 115).

С. 38, **palіčьnikъ*. Сюда же ст.-укр. *пáличники мн.* ‘осужденный; заслуживающий виселицы’, 1627 г. (ЕСУМ 4, 270, статья *пáля*'), укр. диал. *пáличник* ‘служащий при суде’ (ЕСУМ 4, 266, статья *пáлиця*).

Вместо укр. *пáличка уменьш.* к *палиця* (Грінченко 3, 89) точнее *пáличка уменьш.* к *палиця* (Грінченко 3, 89).

С. 39, **palidlo*. Сюда же укр. *Палило* – фамилия (Панцьо 114).

С. 39, **palіka II, *palіkъ*. Сюда же укр. диал. *пáлик* ‘небольшая палка’ (Аркушин 376), а также *Палик* (Панцьо 114), *Палік, Паліка* (Богдан 213) – фамилии, *Палик, Палік* – прозвища (СПУ 2, 347).

С. 41–47, **paliti (sę)*. Не учтено ст.-укр. *палити* ‘жечь’: *палити те(с)таментъ важи(л)ся*, 1693 г. (АППС 1, 393). В эту словарную статью по ошибке включены укр. диал. *паліти, палію* ‘краснеть, алеть, румяниться; созревать’ (глагол состояния), в которых *-і- < -ě-*.

С. 47–48, **palivo*. Ср. также укр. *Паливо* – прозвище (СПУ 2, 347).

С. 48, **pal'a*. Пропущено ст.-укр. *паля* *‘свая’: *на пале(x), на паля(x)*, 1676 г. (АППС 1, 63, 67).

С. 51, **palokъ*. Ср. также укр. *Палук* – фамилия (Богдан 214).

С. 51, **palubъ*. Сюда же укр. *Палуб* – современная фамилия (РУС 309).

С. 54–57, **palъ I*: укр. диал. *паль* ‘жар, пламя’ (Онишкевич 2, 37). Заметим, что в ЭССЯ есть статья **palъ III*, статья **palъ II* пропущена.

*pali. Не учтено ст.-укр. *пали: палѣи дубовых ... чотырыста*, 1577 г. (УП 1, 238).

С. 57–62, **palьka II*. Ср. также укр. диал. *пáўка* ‘палица’ (Горбач Комарно 350), а также укр. *Палка* – современная фамилия (СП 264), *Палка* – прозвище (СПУ 2, 347).

С. 62–63, **palьba*. Сюда же укр. диал. *пальба́* ‘частая стрельба’ (Аркушин 376).

С. 63, **palьsevъ(jь)*. Не учтено ст.-укр. *палцовыи: на ... члонкохъ палцовых рана рубанаа криваваа*, 1581 г. (УП 1, 337).

С. 63–72, **palьсь*. Ср. также ст.-укр. *палець*, 1576 г. (УП 1, 224), Иванъ *Палець*, 1649 г. (Реестр 483), укр. *Палець* (КПУ Дн. 7, 338) – антропонимы, *Палець* – прозвище (Чабаненко ПНН 2, 317).

С. 70. Ойконим *Пальче* в Волынской обл., включенный в словарную статью **palьсь / *palьсі* (с. 63–72), – дериват с индивидуально-посессивным суффиксом *-j-* от антропонима *Палець*, ср., например, ст.-укр. Иванъ *Палець*, 1649 г. (Реестр 483). Поэтому предположение о его заимствовании из польского («из польск.?)» излишне.

С. 72, **ральсать(ь)*. Сюда же укр. диал. *пальчатий* ‘пальцеобразный’ (ЕСУМ 4, 263, статья *палець*).

Псл. *ральсь образовано от *раль II, а не от *pala / *раль II.

С. 72–73, *ральсїкь. Сюда же антропонимы ст.-укр. Мишко *Палчик*, 1509 г. (ЛМ № 8, 150), Мирон *Палчикь*, 1649 г. (РПП 90), укр. *Палчикь*, 1718 г. – антропоним (ДП I, 164), *Пальчик* – современная фамилия (Панцьо 114), *Пальчик* – современное прозвище (СПУ 2, 347), *Пальчик* – киноним (СЗ 189), *Пальчик* – микропоним, *Пальчик* – ойконим в Черкасской обл., *Пальчики* – ойконим в Черниговской обл.

С. 75, **ральсьнъ(ь)*. Ср. еще ст.-укр. *палечний: колеса пале(ч)ние*, 1676 г. (АППС 1, 60), укр. *палечний* (о колесе) ‘зубчатый, с кулаками’ (Ніковський 527).

С. 76, *ральнікь. Пропущено укр. *пальнік* ‘прибор для сжигания горючей жидкости или газа’ (ЕСУМ 4, 265, статья *паліти*), *Пальник* – фамилия (Редько 2, 786).

С. 77, **ральнъ(ь)*. Сюда же укр. диал. *пальный* ‘зажигательный; огнестрельный’ (Керча 2, 42).

С. 77–79, **раметати (сѣ)*. Ср. также укр. диал. *пам’етати*, *пам’їтати*, *памнетати* ‘помнить’ (Гавука 190), *памнітати*, *памнятати* ‘хранить в памяти, помнить’ (СБук.Г 381).

С. 79–80, **раметивъ(ь)*. Непонятна отсылка к ЕСУМ 4, 272: рефлексy указанной праформы здесь отсутствуют (см. словарную статью *пáм’ять*).

С. 80–81, **раметовати (сѣ)*. Ср. еще укр. диал. *памятовати* ‘помнить’ (Керча 2, 43).

Ст.-укр. *паматовати*, включенное в эту словарную статью, в действительности не зафиксировано. Составители “Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.” (т. 2, с. 122) реконструировали его под астериском из деепричастия *памятоуючи* (а не *паматовуючи*, как в ЭССЯ).

С. 81–82, *раметька. Не учтено укр. диал. *паметка* ‘памятка’ (Гавука 190), *памнітка* ‘т. ж.’ (СБук.Г 381), *памнятка* ‘т. ж.’ (Алмашій 78).

С. 82–89, *раметь. Сюда же ст.-укр. *памет*, 1576 г. (УП 1, 213), *пáмать* ‘память’, 1632 г. (Ευχαριστήριον 28), укр. диал. *памнеть* ‘память’ (Онишкевич 2, 37), *памнять* ‘т. ж.’ (Матіїв 331).

С. 89–90, **раметьлівъ(ь)*. Сюда же укр. диал. *памітлівий* ‘имеющий хорошую память’ (Шило 193).

С. 91–94, **рагѣтънѣ(ѣ)*. Не учтено ст.-укр. *памѣтныи: без плаченѣ памѣтного*, 1580 г. (УП 1, 321).

С. 94–96. Семантика континуантов *ramorka I / *ramorkъ I и *ramorka II / *ramorkъ II, на наш взгляд, позволяет объединить их в одну словарную статью. Корневая морфема **mork-*, согласно одной из неучтенных этимологических версий, связана отношениями качественного и количественного аблаута с *mъrk-*, **merk-*, **mъrk-*, и. -е. **mer-* ‘темный’ + *-k-* детерминатив. См. (Казлова 141–147).

С. 95, *ramorkъ I. Сюда же укр. диал. *пáморок* ‘потемнение в глазах’ (ЕСУМ 3, 516), *пáмурок* ‘дурак’ (Аркушин СЕ 18).

С. 96–97, *ramorka II. Не учтены укр. диал. *пáмороча* ‘туман’ (Онишкевич 2, 37), ‘туман, мгла’ (СБук.Г 381).

*ramula. Ср. еще укр. *Памула* – фамилия (Богдан 214).

С. 98, *ranogъть. Сюда же укр. диал. *пáнохт* ‘копыто’, *пáгньот* ‘коготь хищной птицы’, *пáн’от* ‘отросток на задней стороне ноги каба-на’ (Аркушин 378), *пáгнѣсть* ‘ноготь’ (Крохмалюк 103).

С. 99–100, *raorbѣ. Сюда же укр. диал. *паруб’я* ‘парень, юноша’ (ЕСУМ 4, 300).

С. 100, *raorbъсѣѣ. Сюда же укр. диал. *парубочий* ‘относящийся к парубку’ (Шкрумеляк 110), *Парубочий* – современная фамилия (Глуховцева 2, 114).

С. 100–101, *raorbъкъ. Ср. еще укр. диал. *пáрбук* ‘мужчина’ (Горбач Комарне 349), *пáрѣбук* ‘молодой слуга’ (СГТ 165).

Непонятно, как русск. диал. *пáрубок* ‘о холостом человеке’, зафиксированное в *архангельских* говорах, могло быть заимствовано из *украинского* языка.

С. 100, *raorbъскѣѣ. Сюда же укр. диал. *парѣбский* *‘юношеский’: *парѣбска урода* (АЛП 102).

С. 102, *raorstъ. Сюда же ст.-укр. *паростъ* ‘поросль’, 1699 г. (АППС 1, 393).

С. 103–105, **ра(ν)оѣѣна*. Не учтены ст.-укр. *паучина* ‘паутина’ (Тимченко 2, 89), укр. диал. *навучѣна* ‘паутина’ (ЕСУМ 4, 249), *навчѣна* ‘т. ж.’ (Керча 2, 39).

С. 106, **ра(ν)оѣѣнѣѣ(ѣ)*. Сюда же ст.-укр. *паучинный* ‘паутинный’ (Тимченко 2, 88).

С. 113–114, *raportъka / *raportъкъ. Не учтены укр. диал. *пáпоротка*, *пáпороток* ‘второй суглоб крыла у птицы’, *папорок*, *папорка*, *па-*

порох ‘растение щитник мужской’ (ЕСУМ 4, 284, 285), *папрѳтка* ‘папороть’ (Аркушин 379).

С. 114–118, *raportь. Пропущены ст.-укр. *папоро(т) filix*, 1642 г. (Славинецкий 197), укр. диал. *папароть, папороч, папрадь* ‘растение щитник мужской’ (ЕСУМ 4, 285); ср. также *Па́пороть, Па́пороти мн.* – микротопонимы в Волынской и Ровенской обл. (Анк.).

С. 118–119, *raportьnica. Сюда же укр. *Па́поротниця* (2) – микротопонимы в Волынской обл. (Анк.).

С. 119–120, **raportьnъ(jь)*. Укр. *Папоротна* – ороним в Ивано-Франковской обл. квалифицирован в этой словарной статье ЭССЯ почему-то как укр. диал. *Папоротна бот.* ороним.

С. 121–122, *raryть. Сюда же укр. *на́перть* ‘церковное крыльцо’ (ЕСУМ 4, 282).

С. 125–127, *parenina. Не учтено ст.-укр. *паренина: поля на паренину повораны*, 1561 г. (ЛЗК 317), *паренина* ‘пар, паровое поле’, 1565 г. (Тимченко 2, 85), *паренину ворали*, 1584 г. (УП 1, 387), а также *Паринина* (3), *Паранина* – микротопонимы в Ровенской и Волынской обл. (Сл.ММР 346; Сл.ММ 2, 172).

С. 129–130, *paridlo. Сюда же укр. диал. *парі́ло* ‘плес; источник с теплой водой’ (Личук 201), *Парило* – фамилия в Львовской обл. (Редько 2, 792), *Парилова* – гидроним в бассейне Горыни п. Припяти п. Днепра (СГУ 413).

С. 130–131, *parina. Сюда же укр. *Парина* (3) – микротопонимы в Ровенской (2) и Волынской обл. (Сл.ММР 346; Сл.ММ 2, 171).

С. 131, *parišče. Не учтено укр. диал. *парі́ще* ‘незамерзающие на болоте места’, *парі́щи мн.* ‘земля, оставленная под паром’ (Личук 201), а также *Парі́ще* – микротопоним в Волынской обл. (Анк.).

С. 131–136, **pariti (sę) I*. Пропущено ст.-укр. *парити* ‘жечь, обжигать, палить; парить, обдавать кипятком, опарить’ (Тимченко 2, 85).

С. 142–143, **parovъ(jь) I*. Ст.-укр. *паровъ* ‘поток’ не имеет отношения к производным от *parъ II, *para II: это заимствование из молдавск. *пырэу* ‘поток’, ‘ручей’. Подробнее см. (Вербиц 367–368).

С. 143, **parovъ(jь) II*. Сюда же укр. *Парове, Парова* – микротопонимы в Волынской обл. (СлММ 2, 172), *Паровé* – микротопоним (сенокос) в Львовской обл. (Анк.), *Паровий* – название пруда в Киевской обл. (СМУ 278).

С. 151, *parъkъ. Сюда же укр. диал. *парѳк* ‘поле, на котором росло просо’ (ЕСУМ 4, 286, статья *пар'*), а также *Пáрок* – микротопоним

(сенокос) в Волинской обл. (Анк.), *Парок* – гидроним в бассейне Припяти в Волинской обл. (СГУ 412).

С. 154, **parъn'а*. Ср. еще *Парня* – микротопонимы в Волинской (4 фиксации) и Ровенской (2) обл. (Анк.).

С. 155–156, **parъnъ(jъ)*. Сюда же укр. диал. *парній* ‘только что выдоенное молоко’ (Аркушин 380), а также *Парний*, 1718 г. – антропоним (ДП I, 121), *Парне* – ойконим в Днепропетровской обл., *Парна* (2), *Парне* (3) – названия балок в гидросистемах Днепра и Дона (СГУ 412).

С. 158, *pasěčišče. Сюда же ст.-укр. *пасѣчище* ‘место, где находится пчельник’, 1512 г. (Тимченко 2, 87), *пасєчище: в лузѣ пасєчище и на томъ пасєчищу пблунєи счєплєных три*, 1570 г. (Паламарчук 88), укр. *Пасічище* – гидроним в бассейне Прута в Ивано-Франковской обл. (СГУ 413).

*pasěčka. Сюда же укр. *пáсічка* уменьш. от *пáсіка* ‘пчельник’ (Гринченко 3, 99).

С. 158–159, *pasěčъnikъ. Сюда же укр. *Пасѣчникъ*, 1718 г. – антропоним (ДП I, 118), *Пасічник* – современная фамилия (Глуховцева 2, 115), *Пасічник* – современное прозвище (СПУ 2, 363), *Пасічник* – микротопоним в Закарпатской обл. (Баньої 318), *Пасічники* – ойконим в Полтавской обл.

С. 159, **pasěčъnъ(jъ)*. Сюда же укр. *Пасічний* – современная фамилия (Глуховцева 2, 115), *Пасічне* – лимноним в Ровенской обл. (Сл.ММР 347), *Пасічна* (4), *Пасічне* (5) – ойконимы в различных регионах.

С. 159–162, **pasěka / *pasěkъ*. Сюда же ст.-укр. Гринецъ *Пасека, винницький* мешанин, 1552 г. (Тупиков 297), квалифицированное в ЭССЯ как др.-русск. (с. 162), укр. диал. *пáсік* ‘разновидность улья’ (ЕСУМ 4, 304 – статья *пáсіка*), а также *Пасіка* – современная фамилия (Глуховцева 2, 115), *Пасік, Пасіка* – прозвища (СПУ 2, 363), *Пасіка* (7 фиксаций) – микротопонимы в Тернопольской обл. (Лісняк 162), *Пасіка* – гидроним в бассейне Зап. Буга в Львовской обл. (СГУ 413), *Пасіка* (3), *Пасіки* (3) – названия населенных пунктов.

С. 162–163, **pasěkovъ(jъ)*. Сюда же *Пасекова Гора* – микротопоним в Тернопольской обл. (Лісняк 162).

С. 163, *pasіšče. Сюда же укр. *пáсище* (ЕСУМ 4, 308 – статья *пáсти*¹).

С. 164–166, *pasqōda. Ср. также *Паскуда, Пашкуда* (Редько 2, 796, 801) – фамилии.

С. 168–169, **paškodьnъ(jь)*. Сюда же укр. диал. *паськунний* ‘нехороший, плохой’ (Гавука 192).

С. 176–177, *pastugъ. Сюда же укр. диал. *пасм’уг* ‘поволока: пелена, дымка’ (Керча 2, 51).

С. 177, **pastьka / *pastьko*. Сюда же укр. диал. *пасьомка* ‘обшивка в кожухе; тесьма’ (Лисенко 154), *пасэмко демин.* от *пáсмо* ‘полоса’ (Керча 2, 50), ‘веревочка или нить, которой перевязываются пасма ниток’ (Грінченко 3, 99).

С. 178–179, **pasovisko / *pasovišče*. Пропущено ст.-укр. *пасовище* ‘пастбище’, 1571 г. (Тимченко 2, 86). Ср. еще: *Пасовиско* (3), *Пасовиска*, *Пасовисько Велике*, *Пасовичько Мале*, *Пасовище* – микротопонимы в Тернопольской обл. (Лісняк 163).

С. 191–194, *pastuxъ. Ср. также ст.-укр. *Marun Pastuch*, 1604 г. (ОО 107), укр. *Пастух*, 1756 г. (АК 5, 212) – антропонимы, *Пастух* – современная фамилия (Новикова 626), *Пастух* – прозвище (Чабаненко ПНН 2, 322).

С. 194–195, *pastušьjъ. Ср. также *Пастуший* – микрогидроним (название оврага) в Волынской обл. (Сл.ММ 2, 179), *Пастуше* – название населенного пункта в Тернопольской обл.

С. 195–196, **pastušьka / *pastušьkъ*. Ср. еще ст.-укр. *пастшшюкъ*, 1632 г. (Ευχαριστήριον 29), а также укр. *Пастушок* – современная фамилия (Новикова 626), *Пастушка* – микротопоним в Ровенской обл. (Сл.ММР 348), *Пастушка* – прозвище (СПУ 2, 365).

С. 196–199, **pastva / *pastvo*. Не учтено ст.-укр. *паство* ‘пастбище’, 1573 г. (УП 1, 184), укр. диал. *пáства* ‘пастьба; пастбище’, *пáсва* ‘выпас’ (ЕСУМ 4, 308, статья *пáсти*).

С. 199, *pastvina. Пропущено ст.-укр. *паствина* ‘корм (подножный)’, 1598 г. (Тимченко 2, 86).

С. 199–200, **pastvisko / *pastvišče*. Сюда же ст.-укр. *паствиско*, 1573 г. (УП 1, 181), укр. диал. *пáсвиско*, *пáсвище* ‘пастбище’ (ЕСУМ 4, 308, статья *пáсти*), *пáзбисько*, *пáзбище* ‘т. ж.’ (Аркушин 375), *пáсвисько* ‘поросшая травой равнина’ (Личук 202).

С. 200–201, **pastviti (se)*. Пропущено укр. диал. *пáсвити* ‘выпастить’ (ЕСУМ 4, 308, статья *пáсти*).

С. 204–207, **pastur’ъ*. Сюда же ст.-укр. *пáстыръ*, 1632 г. (Ευχαριστήριον 20), а также *Пастер* (Редько 2, 796), *Пастир* (Богдан 217), *Пастор* (Глуховцева 2, 116) – фамилии.

С. 207–208, **pastur’ьka*. Сюда же укр. диал. *паст’ирка* ‘пастушка’ (ЕСУМ 4, 311), *пастур’ька* ‘т. ж.’ (Гавука 192).

С. 209, **pastyr'ьskъ(jь)*. Не учтено укр. диал. *пасты́рьський прилаг.* к *пасты́рь* ‘пастух’ (Сабадош 219). Ср. также *Пастырське* – ойконим в Черкасской обл.

С. 209–210, **pastyr'ьstvo*. Пропущено ст.-укр. *пасты́рство*, 1632 г. (Ευχαριστήριον 19).

С. 210–211, *pastь. Сюда же укр. диал. *пасть, пац* ‘пасть’ (Аркушин 384, 386), *Пасть* – микротопоним в Закарпатской обл. (Баньої 319).

С. 211–212, *pastьba. Ср. еще укр. *пастба, пастьба* *‘пастбище’ (АК 8, 248, 669).

С. 212–213, *pastьbišče. Ср. также *Пастбище* – микротопоним в Ровенской обл. (Сл.ММР 347), *Пастбище* – гелоним, *Пастбища* – микротопоним в Волынской обл. (Сл.ММ 2, 174, 178).

С. 213–214, *pasunъ. Пропущено укр. диал. *пáсин* ‘отросток на рогах оленя, козла’ (Аркушин 382). Ср. еще *Пасин* – фамилия (Holutiak 316).

С. 214–216, *pasunъkъ. Сюда же (формально модифицированные) укр. диал. *пáсемок* ‘пасерб’ (Шухевич 1191), *пáсимок* ‘пасынок, неродной сын’ (СБІ 527), а также *Пасынокъ*, 1718 г. – антропоним (ДП I, 113), *Пасинок* – современная фамилия (Новикова 625), *Пасинок* – прозвище (СПУ 2, 363), *Пасинки* – микротопоним (название леса) в Ровенской обл. (Сл.ММР 347), *Пасинкове* – микротопоним (название поля), *Пасинкова криниця* – микрогидроним в Волынской обл. (СлММ 2, 174), *Пасинки* – ойконим в Винницкой обл.

С. 217–218. **pasъrbъ / *pasъrba*. Сюда же ст.-укр. *паса(р)бъ* ‘пасынок’, 1699 г. (АППС 2, 269), укр. диал. *пáсирб* ‘неродной сын’ (СГТ 165), а также ст.-укр. Andrej *Passerb*, 1618 р. – антропоним (Чучка 431), укр. *Пасирб* (Редько 2, 795), *Пасерб, Пасерба* – фамилии (Богдан 216).

Заметим, що фактический материал с корнем *Серб / серб-* квалифицируют как хронологически более поздний и фонетически вторичный (производный), т. е. **Sъrb-* > **Sъrb-* > **Sъrb-*. См. (Козлова IV, 60). В таком случае здесь не исключена альтернативная реконструкция – **pasъrbъ / *pasъrba*.

С. 220, *pašъnikъ. Пропущено укр. диал. *пашні́к* ‘постройка для хранения сена’ (Аркушин 386).

С. 220–222, **pašъn'a I, *pašъn'a II*. Укр. диал. *пáшня* ‘необработанное поле, целина’ фигурирует в качестве иллюстративного материала в *обеих* статьях. Пропущено ст.-укр. *пашня* ‘поле с хлебом на стебле’, 1565 г. (Тимченко 2, 88).

С. 223, *pašćeka. Сюда же ст.-укр. *пащека* ‘пасть, зев; челюсть’, 1635 г. (Тимченко 2, 89), укр. диал. *пащѣга* ‘большой некрасивый рот человека; пасть’ (Матіїв 336).

С. 229–231, *patoka. Ср. также ст.-укр. Федор *Патока*, 1649 г. – антропоним (ДІП I, 25), укр. *Патока* – современная фамилия (Новикова 626).

С. 231, *patolka*. Не учтено укр. *патолока* *‘вытоптанное место’: *горло перерѣзано и патолока велми кривавая*, 1715 г. (ДНРМ 76).

С. 231–232. Выводимость *ratorčь / *potorčь из *potrčati вряд ли возможна, поскольку корневые морфемы всего лишь соотносимы по вокализму (как производные от и.-е. **ter-* в нормальной ступени и ступени редукции *o*-ряда). К тому же псл. *potrčati, вероятнее всего, – дериват с префиксом **po-* от глагола *trčati. Ср. инопрефиксальное *obtrčati (ЭССЯ 30, 227).

В ЕСУМ 4, 316 укр. диал. *патороч* предположительно квалифицировано как производное с префиксом *na-* от основы глагола *торочити*.

С. 233–234, *patriti (*se*). Сюда же укр. диал. *патрїтї* ‘внимательно смотреть, остерегаться’ (Панцьо МС 60).

С. 233–234, **patr(‘)ati*. Сюда же укр. диал. *патрать ‘бить’, *патрать* ‘рвать (овощи, фрукты, траву)’ (Чабаненко Словник 3, 77, 78).

С. 235, *patroхu. Ср. еще укр. диал. *патрохі мн.* ‘внутренности рыбы’ (Чабаненко Словник 3, 78), *патрохі мн.* ‘жир на свиных внутренностях’ (Грищенко, Мойсієнко 51).

С. 238–239, *patukъ / *patukъ. Ср. еще укр. *Патикъ*, 1718 г. (ДІП I, 72), *Патыка*, 1756 г. (АК 5, 136) – антропонимы, *Патик* – современная фамилия (Редько 2, 797), *Патика* – современное прозвище (СПУ 2, 366).

С. 242, *pravodь. Ср. еще *Паводь* – микрогидроним в Кировоградской обл. (СМУ 353).

С. 242–243, *pravolčь. Ср. еще укр. диал. *паволочь* ‘завязка в лаптях’ (ЕСУМ I, 420, статья *волоктї*), *Паволоч* – ойконим в Житомирской обл.

С. 243, *pravolčьpnъjь. Не учтено укр. диал. *паволочний* (ЕСУМ I, 420, статья *волоктї*).

С. 244, *pravьrza. Русск. диал. *паворза* ‘шелковый пояс с кистями, вышитый бисером’, включенное в эту статью (а также *паворза* ‘кто в длинной, неудобной одежде’ (ПОС 24, 393)), на наш взгляд, являет-

ся континуантом псл. **pavьrza*. О лексико-словообразовательной микросистеме с корнем **vьrз-* см. (Шульгач 2018: 275–281).

С. 245, **pavorzъ*. Ср. еще укр. диал. *пáвороз* ‘вьющийся / ползучий стебель, ус; плеть’ (Керча 2, 39).

С. 246–248, **pazdera / *pazderь*. Не учтены ст.-укр. *паздерь* ‘кострица’ (Тимченко 2, 80), укр. диал. *пáздер* ‘задира’ (ВСД 90), *Паздѣрь*, 1756 г. – антропоним (АК 5, 211), *Паздера* – современная фамилия (Редько 2, 782).

С. 249, **pazderina*. Пропущено укр. диал. *паздері́на* ‘часть костры’ (Сабадош 216).

С. 249, **pazderiti (se)*. Ср. еще укр. диал. *паздѣрити*, *пазд’орити* ‘бить’ (Аркушин 375).

С. 249, **pazderьka*. Не учтено укр. диал. *пáздерка* ‘женщина легкого поведения’ (Грищенко, Мойсіенко 51).

С. 251, **pazderьnikъ*. Сюда же ст.-укр. *паздерник*, 1646 г. (Торговля 332), укр. *паздѣрникъ* ‘октябрь’, XVIII ст. (Білецький-Носенко 269), *паздѣрник* ‘т. ж.’ (Ніковський 526).

С. 256–259, **paznogъty*. Сюда же ст.-укр. *пазногть* ‘коготь, ноготь’ (Тимченко 2, 80), *пазногти* мн.: *рука кшими, обухами аж до пазногтєи збитая*, 1613 г. (Сел. рух 156).

С. 260, **pazogъ*. Ср. еще укр. диал. *пазорь* ‘коготь’ (Гавука 189).

С. 260–266, **pazuxa*. Не учтено ст.-укр. *пазуха*, 1569 г. (Торговля 138), *пазѣха*: *за пазѣхою*, 1592 г. (УП 1, 476), *тапара за пазѣхѣ вложила*, 1689 р. (АППС 2, 108). Ср. еще ст.-укр. Івашко *Пазуха*, 1666 г. – антропоним (ПК 353), *Пазуха* – современная фамилия в Запорожской обл. (Редько 2, 783).

С. 267–269, **pazura*. Сюда же *Пазура* – фамилия (КПУ Звятижці Київ 9, 113).

С. 269, **pazurьky*. Сюда же укр. диал. *пазі́рки* ‘ноготки, Calendula officinalis L.’ (ЕСУМ 4, 255), *пазуркі* ‘специальная мотыга с тремя зубами’ (Аркушин 375).

С. 273, **pazьnikъ*. Не учтено укр. диал. *пáзник* ‘лесник’ (Горбач Бродина 195).

С. 276–278, **pazьiti*. Сюда же укр. диал. *пáжить* ‘заливной луг’ (Керча 2, 40).

Лексический материал украинского языка (апеллятивный и проприальный) свидетельствует о *потенциальности* некоторых архети-

пов, образованных по регулярным праславянским словообразовательным моделям. Например:

**palatъ(jь)*: укр. диал. *páлани* ‘очищенный от примесей; провяенный’ (Лисенко 150). Прич. страд. на *-n-* от гл. *palati II.

*palanъje: укр. *palánня* ‘пылание’ (Грінченко 3, 88).

*palenišče: укр. *paléнище* ‘горн’ (Ніковський 526).

*palenъje: ст.-укр. *palene* ‘действие по глаголу палити’: *на palene попелу*, 1561 г. (ЛЗК 205), *от paleni горѣлки*, 1580 р. (УП 1, 317), укр. *páлення* ‘сжигание; выжигание, обжигание; сгорание’ (Ніковський 526), диал. *páленя* ‘сжигание; обжигание’ (Керча 2, 41), *palín’u* ‘сжигание’ (Піпаш, Галас 132), *palіня* ‘т. ж.’ (Турчин 226). Относительно словообразовательной модели ср. *kurenъje (ЭССЯ 13, 119), *lovjenъje / *lovenъje (ЭССЯ 16, 110), *modlenъje (ЭССЯ 19, 87) и др.

*palějъ: ст.-укр. *paljъ* ‘поджигатель’, 1683 г. (ФАС 6, 4), *palіj* ‘т. ж.’ (Тимченко 2, 81), укр. *palіj* ‘т. ж.’ (Ніковський 527), диал. *palіj церк.* ‘пророк Илья’ (Онишкевич 2, 36), а также ст.-укр. *Palъи*, 1649 г., *Paljъi*, 1718 г. – антропонимы (ДП I, 43, 268), *Palей*, *Palіj* – современные фамилии (Богдан 213, 214), *Palіj* – прозвище (СПУ 2, 348), *Palіj mn.* – микротопоним в Львовской обл. (Сокил 191), *Palіjв* – название кургана в Черниговской обл. (Павленко 429), *Palіjове*, *Palіjвка* (4 фиксации) – ойконимы. Не исключено однако, что антропоним *Palіj* образован от *Павел*, *Пантелеймон*. См. (Білецький-Носенко 270).

*palěsъkъ: укр. диал. *pálісок* ‘закол; ковшик из прутьев (для ловли рыбы)’ (Керча 2, 42). Дери́ват с префиксом **pa-* от *lěsъkъ. Ср. псл. *lěsъka (ЭССЯ 14, 252–253).

*palětsъkъ: укр. *pálіток* ‘урожайное лето’ (Ніковський 527), *pálіток* ‘хорошее, благоприятное урожаю лето’ (Грінченко 3, 89).

*palěda, *palědъ: укр. диал. *pál’ad* ‘заросшее травой место, которое сознательно не обрабатывается несколько лет для повышения плодородности почвы’ (Шийка 81), а также *Palяда* – микротопоним в Сумской обл. (Черепанова 210), *Páлядъ* – микротопоним в Ровенской обл. (Анк.), *Páлядъ* (вариант *Páleдъ*), *Páляде mn.* – микротопонимы в Волынской обл. (Сл.ММ 2, 161–162),

*palitelъ: укр. диал. *palітель* ‘поджигатель’ (Керча 2, 41). С т. зр. словообразовательной модели ср. псл. *boritelъ (ЭССЯ 2, 203), *ŕubitelъ (ЭССЯ 15, 173–174), *točitelъ (ЭССЯ 20, 114–115) и др.

**pal’ar’ъ*: укр. диал. *paljар* ‘поджигатель’ (ЕСУМ 4, 265, статья *palіти*), *paljар* ‘винокур’ (Грінченко 3, 90; Пиртей 273).

*paɫ ɪxa: укр. диал. *палю́ха* ‘оладка; разновидность печенья’ (Аркушин 377), *Палю́ха* – современное прозвище (СПУ 2, 249).

*paɫ ɪxʲ II: укр. *пáлюх* ‘кочек пакли’ (Ніковський 527), диал. *пáлюх* ‘поджигатель’ (Шило 193), *палюхы́ мн.* ‘способ гадания: из пакли изготавливаются две куклы, олицетворяющие задуманную пару, размещаются рядом и поджигаются: если сгорая они упадут друг на друга, то эта пара поженится’ (Керча 2, 42). Возможно, сюда же ст.-укр. *Палюх*, 1597 г. – антропоним (Кравченко 680), *Палюх* – современная фамилия (СП 264), *Палюх* – микротопоним (Габорак 596). Заметим, что в статье *paɫ ɪxʲ (ЭССЯ 41, 50) цитируется укр. диал. *пáлюх* «‘палый (с пальцами?)’» со ссылкой на Онишкевич. Сл. бойк. г-ра, О–Я: 36. На самом деле в Словаре ... Онишкевича на с. 36 значится *пáлюх* ‘палій’, т. е. ‘поджигатель’.

*paɫ ɪʃʲ: укр. диал. *пáлюш* ‘голова подсолнуха’ (Аркушин 374).

**paɫovʲ(jʲ)*: укр. диал. *паловé, -óго* ‘лес, предназначенный для заготовки топлива’ (Піпаш, Галас 132).

*paɫɪbʲokʲ: укр. диал. *пáлубок* ‘небольшой ковшик из лозы для ягод’ (Шило 192).

*paɫɪbʲesʲ: ст.-укр. *палу́бець уменши.* от *палу́бь* ‘крытая повозка, фургон’ (Тимченко 2, 81), укр. диал. *пáлубець* ‘небольшой воз на двух колесах’, *палу́бець* ‘деревянный ящик с ручками’ (ЕСУМ 4, 268, статья *пáлуба*).

*paɫɪʃʲnɪkʲ: укр. диал. *пáлочник* ‘осот узколистый, *Turpha angustifolia* L.’ (ЕСУМ 4, 265). Относительно словообразовательной модели ср. *paɫɪʃʲnɪkʲ (ЭССЯ 41, 37).

**paɫʲkʲ(jʲ)*: укр. *палкíй* ‘горючий, удобосгораемый’, диал. ‘вспыльчивый, горячий’ (Грінченко 3, 89).

**paɫeʲtʲkʲ(jʲ)*: укр. *пам’яткíй* ‘помнящий’ (ЕСУМ 4, 272, статья *пам’ять*).

*paɫoldʲkʲ: укр. диал. *пáмолодок* ‘отросток’ (Шило 193).

*paɫoldʲje: укр. диал. *пáмолоде собир.* ‘молодые побеги’ (Шило 193).

*paɫorʲ: укр. диал. *пáмор* ‘эпидемия какой-то болезни’ (Никончук, Мойсієнко 14).

*paɫorʲzʲ: укр. *пáморозь* ‘иней’ (Грінченко 3, 90).

*paorbɪʃʲ: укр. *Паробич* – фамилия (Богдан 216).

*paorbɪkʲ: укр. *Паробик* – фамилия (Богдан 216).

*paorbota: укр. *парубóта ж. собир.* ‘парни’ (Грінченко 3, 98).

*paorbъce: укр. *парубча́* ‘юноша’ (ЕСУМ 4, 300, статья *парубок*).

*paorbъсь: укр. *парубець* ‘парень, юноша’ (ЕСУМ 4, 300, статья *парубок*), диал. *парібци*, *паробіци* *мн.* ‘парни, юноши’ (АЛП 62, 207), *Парубець* – современная фамилия (Новикова 624).

*paorbъjъ: укр. *парубій* ‘парубок’, диал. *паробій* ‘т. ж.’ (ЕСУМ 4, 300), *парубій* ‘т. ж.’ (СБІ 526), ‘мальчик-подросток’ (Шило 195), *Парубій* – фамилия (Богдан 216) ~ *orbъjъ (ЭССЯ 32, 134).

*paorstъkъ: укр. *паросток*, диал. *парісток* ‘отросток, побег’ (ЕСУМ 5, 125), *паростки* *мн.* ‘молодой лес’ (Шийка 81).

**pa(v)oць(jъ)*: укр. *павучий* ‘прилаг. к паук’ (СУМ VI, 9).

*parъrtъ, *parъrtъь. Реконструировано в (Козлова 2014: 50).

**pareнь(jъ)*: ст.-укр. *парєныи*: *зельє парєное*, 1568 г. (УП 140), укр. диал. *параний* ‘кипяченный’, *парана* ‘незасеянная в этом году земля’ (Аркушин 380), *парєна сматана* ‘ряжанка’ (Лисенко 152).

*pareньje: ст.-укр. *парєньє*, *парєнє*, 1568 г. (УП 140).

*parigozъ: укр. *Паригуз* (Holutiak 315), а также *Паригузівци* – ойконим в Закарпатье (Дэжэ 279).

*parimoda, *parimodъь: укр. *Паримуд* (КПУ Льв. 4, 631), *Паримуда* (Редько 2, 793) – фамилии.

*parogaць: укр. диал. *парогач* = *олень* (Грінченко 3, 97).

**parogaty(jъ)*: укр. диал. *парогатий* ‘с оленьими рогами’, *парогати* ‘олени’ (ЕСУМ 5, 88, статья *ріг*).

*parovišče: укр. *Паровіще* – микротопоним (урочище) в Волынской обл. (Анк.).

*parovъсь: укр. *Паровець* – микротопоним в Волынской обл. (Анк.). Ср. *parovica (ЭССЯ 41, 141).

*parožънь: укр. диал. *пароженъ* ‘копыто; задний отросток на ноге у кабана’ (Аркушин 381). Ср. **parožънь(jъ)* (ЭССЯ 41, 144).

*parъnota: укр. диал. *парнотá* ‘жара, зной’ (ЕСУМ 4, 287, статья *пар¹*), *парнотá* ‘жара, паркая духота’ (Ніковський 529). Ср. *parъnosť (ЭССЯ 41, 154).

**rasenъ(jъ)*: укр. диал. *пасяний* ‘откормленный’ (Аркушин 384). Страд. прич. прош. вр. на *-енъ* от глаг. *pasti вскользь упоминается на с. 157 в словарной статье *rasenъka / *rasenъkъ.

*rasenъje: укр. диал. *пасіне* ‘выпасание коров’ (Шило 195).

*rasěčъnica: укр. *пасічниця*, *пасішниця* ‘жена пасечника’ (Грінченко 3, 99). Ср. *rasěčъnikъ (ЭССЯ 41, 158–159).

**paškōdivъ(jь)*: укр. *паскӯдивий* = *паскӯдний* ‘мерзкий’ (Грінченко 3, 99).

*paškōdstvo: укр. *паскӯдство* ‘мерзость, гадость’ (Грінченко 3, 100), диал. *паскӯдству собир.* ‘т. ж.’ (СГТ 165). С т. зр. словообразовання (-*dstvo*) ср., наприклад, **pastry’dstvo* (ЭССЯ 41, 209–210).

*pastrynikъ: укр. *пасемник* ‘веревочка или нить, которой перевязываются пасама ниток’ (Грінченко 3, 99). Ср. *pastrynica (ЭССЯ 41, 177–178).

*pašovica: укр. *пасовиця* = *пасовище* ‘пастбище’ (Грінченко 3, 100).

*pašuъ, *pašuъje: укр. диал. *па́суш* ‘сухие ветки, хворост, сушняк’, *пасу́шша собир.* ‘т. ж.’ (Лисенко 154).

*pašunica: укр. диал. *па́сениця* ‘падчерица’ (СБІ 527), *па́сеница* ‘неродная дочь’ (Євтушок 95). Ср. *pašunъkъ (ЭССЯ 41, 214).

*pašunъsъ: укр. диал. *па́синець* ‘неродной сын’ (Аркушин 382).

*pašunъje: укр. *па́синня* ‘боковые побеги травянистых растений’ *собир.* к *пасинок*²⁷ (Грінченко 3, 99), *па́синня* ‘боковые побеги растений’ (Ніковський 530), диал. *паси́ня* ‘пасынки’ (Аркушин 382), *па́симе собир.* ‘т. ж.’ (ЕСУМ 5, 233).

*pašъrbica: ст.-укр. *па́се(р)бица* ‘падчерица’, 1659 г. (ЛРК 100), укр. *па́сербиця* ‘т. ж.’ (Грінченко 3, 99), диал. *па́сербица* ‘неродная дочь’ (Євтушок 95), *па́сірбиця* ‘падчерица’ (СГТ 165), (формально модифіцированное) *пазбі́рця* ‘т. ж.’ (Аркушин 375), а также *Пасербиця* – фамилия (Редько 2, 795).

*pašъrbikъ: укр. *па́сербик* ‘пасынок’ (Грінченко 3, 99), диал. *па́сербік* ‘т. ж.’ (Чабаненко Словник 3, 76).

*pašъrbъkъ: укр. диал. *па́сербок* ‘неродной сын’ (Аркушин 382).

*pašъrbъje: укр. диал. *па́сердя* ‘серцевина дерева’ (Чабаненко Словник 3, 76).

*pašidlo: укр. *Пашило*, 1756 г. – антропоним (АК 5, 149).

*pašina I: укр. диал. *па́шина* ‘поле, с которого собрали зерновые’ (Аркушин 386).

*pašina II: укр. *па́шина* ‘подмышка’ (Ніковський 532).

*patrica: укр. диал. *па́триці мн.* ‘узкие ленты для украшения одежды’ (ОАИУЯ).

*patridlo: укр. *Патрило* – фамилия (Holutiak 317). Ср. **patriti (se)* (ЭССЯ 41, 233–234).

**patъlatъ(jь)?*: укр. *па́лматий* ‘лохматый, патлатый’ (Ніковський 531), *Патлатый*, 1718 г. – антропоним (ДП I, 129).

*patučʹje: укр. *паті́чка собир.* ‘палки, мелкий хворост’ (Грінченко 3, 101), диал. *паті́чка собир.* к *паті́к* ‘очищенная часть ствола дерева или тонкой ветки’ (Матіїв 335).

*равърба: укр. диал. *пáверба* ‘разновидность вербы’ (Шило 191), ‘*Salix purpurea* L.’ (Онишкевич 2, 32).

*razatí: укр. *пáзати* (коло кого) ‘возиться с чем, кем, хлопотать, заботиться о чем, досматривать что, беречь’ (Грінченко 3, 87).

**razderʹse?*: укр. диал. *пáздірце́* ‘клочок’ (Керча 2, 40).

**razovítʹ(jb)*: укр. *пáзові́тий* ‘заботливый, хлопотливый, старательный’ (Ніковський 526).

*razušína: укр. *пазу́шина* ‘пазуха’ (Ніковський 526).

*razušʹje: укр. *пáзу́шья* ‘пазуха, место за пазухой’ (Ніковський 526).

**razʹnʹ(jb)*: укр. диал. *пáзний* ‘ненасытный’, ‘имеющий хороший аппетит’ (Сабадош 216).

*ražiga: укр. диал. *пáжиги зоол.* ‘морские медузы, *Asclerpha*’ (ЕСУМ 4, 253).

*ražítʹnica: укр. *пáжитница бот.* ‘*Lolium* L.’ Ср. *ražítʹnikъ (ЭССЯ 41, 278).

Приложение.

Технические погрешности и ошибки, допущенные в процессе компьютерного набора текста, не касаются *содержательной* стороны словарных статей. Обращаем внимание составителей словаря на неточности и др. ошибки при цитировании фактического материала *украинского языка*.

С. 24, *pala I. Вместо Скарбы гуцул. гов. 128 нужно Скарби ... . Заметим, что статья *pala II в тексте Словаря отсутствует. Возможно, это статья *pala на с. 54?).

Неточно (Онишкевич. Сл. бойк. гов. 35). Нужно (Онишкевич. Сл. бойк. гов. 2, 35) или — как обычно у составителей — (Онишкевич. Сл. бойк. гов. П—Я 35).

С. 30, **palenʹ(jb)*. **Укр.** диал. *пáлэный* ‘горевший, обгоревший, жженный’ (Ткаченко. Кубанск. говор 161) подано как **русск. диал.**

С. 37, *palíʹje. **Блр.** диал. *палі́ччэ* ‘хворост’ (Дрогичинский р-н Брестской обл.) отнесено к **укр.**

С. 44, **palití (se)*. Вместо укр. *полі́тися вогне́м* (СУМ VI, 27—28) нужно *палі́тися вогне́м* (СУМ VI, 28).

С. 50. Стаття М.О. Онышкевича Польские элементы в диалекте бойков опублікована в сб. Исследования по **польскому** языку (М., 1969), а не Исследования по **русскому** языку.

С. 61, *palьku. Вместо укр. диал. *палкі* мн. необходимо *палкэ* мн.

С. 61, **palьčę, -ęte*. Вместо Сум VI, 35 нужно СУМ VI, 35.

С. 75, *palьčьnikъ. Вместо укр. диал. *палошник* нужно *палошнік*.

С. 75, **palьсь / *palьсі*. Укр. диал. *пальк'и, род. п. -ків* 'малые пальцы; деталь рукавицы' включено в эту ступенную словарную статью ошибочно. Это мн. ч. первоначального *пальок*.

С. 75, **palьčьпъ(ь)*. Вместо укр. диал. *палелчньний* нужно *палечньний*.

С. 82, *patętkъ. В СУМ VI, 39 есть словарная статья *пáм'яток* 'память', а не *пам'ятók* 'память'.

С. 88, *patęть. Вместо укр. *до пам'яти прийти, на пам'яти стати* (Гринченко III, 91) нужно *до пáм'яти прийти́, на пáм'яти ста́ти*.

С. 89. Вместо *пáм'ять* '**пам'ятка**' (Онишкевич. Сл. бойк. **г-ра, О-Я**, 37) нужно *пáм'ять* '**память**' (Онишкевич. Сл. бойк. **г-рив, О-Я**, 37).

С. 89–90. Вместо укр. диал. *пам'ятливий, пáм'ятливий* 'внимательный, заботливый' (Онишкевич. Сл. бойк. **г-ра, О-Я**, 71: **из польск.**) нужно *пáм'ятлівий* 'внимательный, заботливый' (Онишкевич. Сл. бойк. **г-рив, О-Я**, 37). В Словаре Онишкевича не говорится о заимствовании из польск., а приводится всего лишь ст.-пол. соответствие *patiętliwy.

С. 91, *patęтьnikъ. Здесь и дальше по тексту вместо Негрич. Скарби гуцул. **г-ров** необходимо Негрич. Скарби гуцул. **г-ру**.

Вместо Онишкевич. Сл. бойк. **г-ра** (здесь и по всему тексту) необходимо Онишкевич. Сл. бойк. **г-рок** (говірок).

В Словаре Негрича с. 128 есть статья *памнітнік* '**тетрадь, в которой** учащиеся делают записи или рисунки друг другу на память', а не *пáмнітнік* '**альбом, в котором** учащиеся ....'.

В СУМ VI, 39 **нет** словарной статьи *пáмнітнік*.

С. 96, **patorka I / *patorkъ I*. В словаре (П.С. Лисенко. Сл. диалектної лексики середнього і східного Полісся. Київ, 1961 – **без указания стр.**) **нет** словарной статьи *памуорк, -рка* 'массовое вымирание людей'. По всей вероятности, речь идет о лексеме *памуорок*, **-рка** 'массовое вымирание людей' из Словника поліських говірів П.С. Лисенка (К., 1974. С. 151).

С. 100, *paorbъkъ. Вместо укр. *пáрбок* 'парень' (Шило. Наддністр. сл. **104**) нужно укр. *пáрбок* 'парень' (Шило. Наддністр. сл. **194**).

С. 102, *paorсть. В СУМ VI, 75 *пáрость*, -*сти*, а не *пáрость*, -*сти*.

С. 107–108, **pa(v)okovъ(jь)*. Не паспортизован (**Черепанова 213**) микропоним *Паукóва горá*.

С. 116, *raportь. В эту словарную статью по ошибке включено укр. диал. *пáпуртэ* (в первоисточнике — *пáпуртэ*). На самом деле это рефлекс псл. *raportьje.

С. 139, *paroъkъ. Вместо укр. *paroйк*, *paroйок*, *уменьш.* от *parій* **нужно** *paroйк*, *paroйóк* *уменьш.* от *parій*. К тому же укр. *paroйк* не принадлежит к числу континуантов указанной праформы.

С. 140. **Блр.** диал. *пáроцина* ‘поле, вспаханное осенью для весеннего посева’ (статья *parota) ошибочно отнесено к **укр.** Это касается и мн. других фактов, эксперпированных составителями ЭССЯ из материалов Л.Т. Выгонной (сб. Лексика Полесья).

С. 141, *parovica. Вместо укр. диал. *паровiця*, **ороним** (Габорак. Назви гiр i полонин Iv.-Франк. 272) **правильно** укр. *Паровiця* — **ороним** (Габорак. Назви гiр i полонин Iv.-Франк. 272).

С. 158, *pasějъka. Неправильно: укр. *Пасiчки мн.* ‘поле’ **вместо** укр. *Пáсiчки мн.* — микропоним (название поля) в Черниговской обл.

С. 158, *pasějina. Вместо укр. диал. *пасiчина* ‘вырубленный лес’ (Онишкевич. Сл. бойк. г-ра 43) **нужно** укр. диал. *пасiчина* ‘вырубленный лес’ (Онишкевич. Сл. бойк. г-рiв 2, 43).

С. 165, *paskoda. Неточно (дважды) ЭСУМ 4: 305 **вместо** ЕСУМ 4: 305.

С. 166, **paskoditi (se)*. Вместо **Нег’рич**. Скарбы гуцул. гов. 129 **нужно** **Негрич**. Скарби гуцул. гов. 129.

С. 167, *paskodьnica. Вместо Москаленко. Сл. диал. **Одесч.** **точнее** Москаленко. Сл. диал. **Одеш.**

С. 176–177, **pasmuga / *pasmugъ*. По недосмотру составителя статьи укр. диал. *пасаму́га* = *пáзур*¹ ‘полоса на теле животного от сильного удара батогом’ (Лисенко 153) семантизировано как ‘ноготь, коготь’ (?).

С. 176–177, *pasmьse. Указанное здесь укр. «**пасомце** **уменьшительное к пасмо**» в первоисточнике точнее как **пáсомце** **уменьшительно-ласкательное** (по-укр. зменш.-пестл.) **к пáсмо**, см. (СУМ VI, 89).

С. 178, *pasoka. Вместо укр. *пасока* ‘сукровица’ (Гринченко III, 100) **нужно** *пáсока* ‘сукровица, **кровь**’. Пропуски ударения в иллюстративном материале довольно часты. См. еще: *пальнути* (вместо

пáльнути), *палу́ба* (вместо *пáлуба*), *палка* (вместо *пáлка*), *папортина* (вместо *пáпортина*), *папороток* (вместо *пáпороток*), *папоротник* (вместо *пáпоротник*), *пари́ло* (вместо *парі́ло*), *пастирька* (вместо *пасті́рька*), *паша* (вместо *пáша*), *пашня* (вместо *пашня́*), *пашний* (вместо *пашні́й*) и др., иногда акцентировка искажена, ср., например, *пáщека* вместо *паше́ка*, *пáрині́це* вместо *парині́це*, *парі́ти* вместо *пáрити*, *пáтьок* вместо *пашо́к*.

С. 199–200. Вместо ст.-укр. *пасвити*, *пасвиті*, *пасвить*, *псвѣтъ* нужно *паствити*, *паствиті*, *паствить*, *паствѣтъ*.

С. 200. Ст.-укр. **pasthwisko* реконструировано составителями “Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.” из формы Тв. мн. *pasthwiskami*, поэтому его следовало подать с астериском. Т. ж. касается словарной статьи **паства* (ср. ЭССЯ 41, 198).

С. 214–216, **разупькъ*. Для ст.-укр. *пасынокъ* можно было указать раннюю фиксацию – **1392** г.

С. 242–243, **pavolъ*. Укр. *Пáволоч* – микропоним (часть села), как и все другие собственные названия, следует писать с прописной буквы. Т. ж. см. на с. 159 (*пáсична*, *пáсичний* вместо *Пáсична*, *Пáсичний*), с. 161 (*пáсика* вместо *Пáсика*), с. 178 (*пасові́ще* вместо *Пасові́ще*), с. 216 (*пасьба́* вместо *Пасьба́*), с. 219 (*пáша* вместо *Пáша*), с. 222 (*пáшня* вместо *Пáшня*) и др.

С. 244, **pavolka*. Вместо укр. диал. *паволока* ‘состояние природы, когда небо затянуто тучами’ (Аркушин **21**) нужно укр. диал. *пáволока* ‘состояние природы, когда небо затянуто тучами’ (Аркушин **2, 21**).

С. 244, **razoly*. **Блр.** диал. *пазóлы* ‘щелочная вода, использованная для мытья’ ошибочно квалифицировано как **укр.**

Каждый новый выпуск Этимологического словаря славянских языков – знаменательное событие в славистике. Поэтому желательным, чтобы ЭССЯ был образцовым не только с содержательной стороны.

Источники и литература

- АК – Архів Коша Нової Запорізької Січі. 1734–1775: Корпус документів. К., 1998–2019. Т. 1–8.
- Алмашій – *Алмашій М.І., Поп Д., о. Димитрій (Сидор)*. Русинсько-українсько-російський словник. Ужгород, 2001.

- АЛП — Антологія лемківської пісні / Упорядн. М. Байко. Львів, 2005.
- Анк. — Анкета Інститута українського язика НАНУ для сбора ономастических материалов.
- АППС 1 — Акти Полтавського полкового суду 1668—1740 рр.: 36. актових документів / Підг. до вид. І.П. Чепіра, У.М. Штанденко. К., 2017. Кн. 1.
- АППС 2 — Акти Полтавського полкового суду 1683—1750 рр.: 36. актових документів / Підг. до вид. Л.А. Москаленко. К., 2017. Кн. 2.
- Аркушин — *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. А—Я. Вид. 2-ге, переробл., випр. і доп. Луцьк, 2016.
- Аркушин СЕ — *Аркушин Г.Л.* Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині. Луцьк, 2005.
- Баньої — *Баньої В.Ф.* Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): Дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2009. Додатки.
- Білецький-Носенко — *Білецький-Носенко П.П.* Словник української мови / Підг. до вид. В.В. Німчук. К., 1966.
- Богдан — *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.
- Вербич — *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Дністра. Луцьк, 2017.
- ВСД — Відлуння сивої давнини, або Слово про слова. (Спроба укладання тлумачного словника бутейської говірки) / Укладач П.С. Макаренко. За заг. ред. М.Д. Півницького. Бутейки; Луцьк, 2018.
- Габорак — *Габорак М.М.* Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ, 2013.
- Гавука — *Гавука П.Д.* Тлумачний словник гуцульських говірок. Косів, 2017.
- Глуховцева — *Глуховцева К.Д., Глуховцева І.Я., Леснова В.В.* Словник прізвищ жителів Луганщини. Луганськ, 2011. Т. 1—2.
- Горбач Бродина — *Горбач О.* Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія). Мюнхен, 1997 // Горбач О. Зібрані статті. VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Фотопередрук. Мюнхен, 1997. С. 123—275.
- Горбач Комарно — *Горбач О.* Говірка Комарна й Комарнянщини. Нью-Йорк etc., 1987. Отд. оттиск. С. 315—327.
- Грищенко, Мойсієнко — *Грищенко С., Мойсієнко В.* Мелені: Історико-лінгвістичний нарис. Житомир, 1998.

- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- ДІП — Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII – XVIII ст. Т. I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / Упоряд., підг. до друку, вступна стаття В.О. Мокляка. Полтава, 2007.
- ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підг. до видання В.А. Передрієнко. К., 1976.
- Дэжэ — *Дэжэ Л.* Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Євтушок — *Євтушок О.М.* Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 1997.
- Казлова — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідронімія: Пра-славянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.
- Керча — Русинсько-російський словник / Склад І. Керча. Ужгород, 2007. Т. 1–2.
- Козлова IV — *Козлова Р.М.* Славянская гидронимия. Пра-славянскі фонд. Минск, 2006. Т. IV.
- Козлова 2014 — *Козлова Р.М.* Античные древности Славии (К проблеме этногенеза славян). Гомель, 2014.
- КПУ Дн. — Книга пам'яті України: Дніпропетровська область. Дніпропетровськ, 1993–1997. Т. 1–12.
- КПУ Звитяжці Київ. — Книга пам'яті України. Звитяжці: Київська область. К., 2008–2018. Т. 1–12.
- КПУ Київ. — Книга пам'яті України: Київська область. К., 1995–2000. Т. 1–8.
- КПУ Льв. — Книга пам'яті України: Львівська область. Львів, 1995. Т. 1–4.
- Кравченко — *Кравченко В.* Документи кінця XVI – початку XVII століття до історії волинського містечка Литовежа і його замку // Український археографічний щорічник. К., 2018. Вип. 21/22. С. 653–697.
- Крохмалюк — *Крохмалюк Д.І.* Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я. К., 2015.
- ЛЗК — Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. Луцьк, 2013.
- Лисенко — *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1984.
- Личук — *Личук С.* Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ, 2018.

- Лісняк — *Лісняк Н.В.* Мікротопонімія Західного Поділля: Дис. ... канд. філол. нав. Ужгород, 2004. Додатки.
- ЛРК — *Лохвицька ратушна книга* другої половини XVII ст.: 36. актових документів / Підг. до вид. О.М. Маштабей, В.Т. Самійленко, Б.А. Шарпило. К., 1986.
- Матіїв — *Матіїв М.Д.* Словник говірок центральної Бойківщини. К.; Сімферополь, 2013.
- Никончук, Мойсієнко — *Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М.* Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир, 2001.
- Ніковський — *Ніковський А.* Українсько-російський словник. Репр. вид. К., 2018.
- Новикова — *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- ОАИУЯ — Ономастический архив Института украинского языка НАН Украины.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.
- ОО — *Описи Острожчини* другої половини XVI – першої половини XVII ст.: 36. документів / Упор. В. Атаманенко. Ред. Л. Винар. Острог, 2004.
- Павленко — *Павленко С.О.* Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини. Чернівці, 2013.
- Паламарчук — *Паламарчук Н.* Джерела з історії харчування волинського населення ранньомодерної доби // *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 82–93.
- Панцьо — *Панцьо С.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- Панцьо МС 1997 — *Панцьо С.Є.* Матеріали до словника лемківських говірок. Тернопіль, 2001. Ч. 1.
- Пиртей — *Пиртей П.С.* Словник лемківської говірки: Матеріали для словника. Legnica; Wrocław, 2001.
- Піпаш, Галас — *Піпаш Ю.О., Галас Б.К.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- ПК — *Переписні книги 1666 року* / Ред. В.О. Романовський. К., 1933.
- Редько — *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.
- Реєстр — *Реєстр Війська Запорозького 1649 р.:* Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Остах та ін. К., 1995.

- РПП – Реєстри Полтавського полку 1654 р. / Упоряд.: О. Алфьоров, О. Менькін; відп. ред. Г. Боряк. К., 2017.
- РУС – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд.: Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук. Дніпропетровськ, 2007.
- Сабадош – *Сабадош І.В.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
- СБІ – Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя: Близько 20 000 діалектизмів / Укл. Л.С. Спанатій, А.П. Супрун, М.Ф. Тимченко, В.П. Токар; за заг. ред. Л.С. Спанатій; наук. ред. П.Ю. Гриценко. Миколаїв, 2018.
- СБук.Г – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуїванюк. Чернівці, 2005.
- СГТ – Словник говірки містечка Тишівці // Вишневецька Г., Левчук П. Холмщина і Підляшшя: історія, культура, назви поселень. К., 2008. С. 151–175.
- СГУ – Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.
- Сел. рух – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: 36 документів і матеріалів / Упоряд. Г.В. Боряк та ін. К., 1993.
- СЗ – Словник зоонімів північно-західної України. А–Я / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2016.
- Славинецький – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підг. до вид. В.В. Німчук. К., 1973.
- Сл. ММ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007. Т. 1–2.
- Сл. ММР – Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Ровенщини / Упоряд. С.В. Шийка. Тернопіль, 2016.
- СМУ – Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Уклад.: І.М. Железняк, О.П. Карпенко (ред.), В.В. Лучик та ін. К., 2004.
- Сокіл – *Сокіл Н.* Мікротопонімія Сколівщини. Львів, 2008.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002.
- СПУ – Словник прізвищ північно-західної України: У 3-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2009.

- СУМ — Словник української мови / Голова редкол. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
- Тимченко — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. К.; Нью-Йорк, 2002–2003. Кн. 1–2.
- Торгівля — Торговля на Україні. XV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / Відп. ред. М.Ф. Котляр. К., 1990.
- Тупиков — *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- Турчин — *Турчин Є.Д.* Словник села Тилич на Лемківщині. Львів, 2011.
- УП — Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упорядн.: В.В. Безпалько, М.Б. Висотін, І.О. Ворончук (наук. ред.) та ін. К., 2014.
- ФАС — Стороженки. Фамильный архив. К., 1902–1910. Т. 1–8.
- Чабаненко ПНН — *Чабаненко В.А.* Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (Словник). Запоріжжя, 2005. Кн. 1–2.
- Чабаненко Словник — *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 1992. Т. 1–4.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Чучка — *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шийка — *Шийка С.В.* Словник народних географічних термінів Ровенщини. Тернопіль, 2016.
- Шило — *Шило Г.* Наддністрянський регіональний словник. Львів; Нью-Йорк, 2008.
- Шкрумеляк — *Шкрумеляк М.С.* Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ, 2016.
- Шульгач 2018 — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2018. Ч. V.
- Шухевич — Словарець до всіх V-ти томів “Гуцульщини” // Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах / Передм. А.А. Карпенко; післям. М.С. Глушко. Упорядн. О.О. Савчук. Репр. вид. 1899–1908 pp. Харків, 2018.
- Holutiak — *Holutiak-Hallick S.P.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.
- LM № 8 — Lietuvos Metrika. Kn. № 8 (1533–1535). Vilnius, 1999.

Ευχαριστήριον — Ευχαριστήριον албо вдячність ... Петру Могиль ... / Підг. до вид. В.М. Мойсієнко, З.В. Головецька. Житомир, 2016.

В.П. Шульгач

Корнієнко І.А. Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка). Миколаїв: Гліон, 2017. 320 с.

Особові назви завжди викликали велике зацікавлення в дослідників. Безсумнівно, незмінний інтерес до цього класу онімів полягає перш за все в тому, що вони мають одну, але надзвичайно важливу особливість: антропоніми дають нам багато цікавої та різноманітної інформації про названу особу. Так, скажімо, на прикладі власних особових назв можна дізнатися не тільки про семантику їхніх твірних основ, а й про продуктивність тієї чи тієї словотвірної моделі, частотність використання певних назвотворчих формантів та ін.

Книга Ірини Анатоліївни Корнієнко “Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка)” новаторська насамперед стосовно обраного регіону України, оскільки досі не було подібних ономастичних лексикографічних робіт з цієї адміністративної області. За визначенням авторки у “Вступному слові”, «пропоноване видання є впорядкованим реєстром прізвищ, імен та по батькові жителів Очаківського району станом на 2004 рік (м. Очаків і колишні його хутори Бейкуш (тепер с. Чорноморка) та Куцуруб)» (с. 4). Фактичний матеріал цієї праці — близько семи тисяч антропонімів указанного регіону в усьому розмаїтті їх функціонування, що в подальшому, без сумніву, становитиме основу ґрунтового тлумачного антропонімного словника Миколаївщини та півдня України в цілому. Робота І.А. Корнієнко має чітку й умотивовану структуру: передмова і власне самі Матеріали до словника сучасних прізвищ, імен та форм по батькові Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка).

Актуальність розглядуваної праці зумовлена насамперед тим, що вона репрезентує оригінальний онімний матеріал: сучасні прізвища, імена та форми по батькові жителів Північного Причорномор'я, оп-

рацьовані на належному науковому рівні. Зазвичай подібні словники містять здебільшого багато цілком етимологічно зрозумілих особових назв, тобто з чіткою та прозорою семантикою їхніх твірних основ. Водночас у лексикографічних роботах з антропоніміки часто-густо трапляються особові назви з непрозорою семантикою антропонімооснов, у яких, на перший погляд, буває важко встановити ймовірну мотивацію. Саме такі “затемнені” особові назви викликають у дослідників найбільше зацікавлення й бажання з’ясувати етимон того чи того оніма. Яскравим прикладом цього в рецензованих Матеріалах І.А. Корнієнко є такі оригінальні прізвища, як:

м. **Очаків**: *Абертасов* (с. 13), *Албул* (с. 15), *Анілат* (с. 18), *Болда* (с. 33), *Бурбело* (с. 39), *Гондера* (с. 58), *Гунза* (с. 67), *Даскал* (с. 69), *Депринда* (с. 71), *Дулепа* (с. 76), *Желдак* (с. 80), *Журжукан* (с. 82), *Калкутіна* (с. 93), *Каут*, *Кельбас* (с. 97), *Левенда*, *Лейфура* (с. 132), *Лулул* (с. 138), *Мавло*, *Мадюдя* (с. 140), *Мандибура* (с. 144), *Негруца* (с. 157), *Обертас* (с. 162), *Пантак* (с. 169), *Принда* (с. 187), *Ривна* (с. 193), *Родидял* (с. 194), *Свирса* (с. 202), *Сербул* (с. 204), *Скарупа* (с. 208), *Тельбас*, *Тельпіш* (с. 222), *Топча* (с. 228), *Чеботура* (с. 242), *Шапорда* (с. 250), *Шурдак* (с. 256) та ін.;

с. **Куцуруб**: *Ачкасов* (с. 263), *Бохна* (с. 264), *Брацун*, *Бурдига* (с. 265), *Ворзуль*, *Гостар* (с. 266), *Дулуб*, *Заполух*, *Зарва* (с. 268), *Коврига* (с. 270), *Кошмак* (с. 271), *Кучай* (с. 272), *Мілігула* (с. 273), *Негруца* (с. 274), *Пелих* (с. 276), *Шалата* (с. 282) та ін.;

с. **Чорноморка**: *Апродов* (с. 285), *Бабогло* (с. 286), *Боклаг*, *Большат*, *Бомберук* (с. 287), *Вандоляк*, *Вачков* (с. 288), *Гатало* (с. 290), *Гелета* (с. 290), *Даскал* (с. 291), *Дзоз*, *Домуцей* (с. 292), *Єрхан* (с. 293), *Костеля* (с. 297), *Коцюруба* (с. 298), *Латуша*, *Лашкул* (с. 300), *Тейкало* (с. 312), *Тулба* (с. 314) тощо.

Рецензована праця розкриває лексичне багатство антропонімікону досліджуваного регіону. Поява такого словника має надзвичайно важливе практичне й теоретичне значення для вивчення української антропонімії, увага до якої останнім часом серед ономастів помітно зростає.

Антропонімний матеріал у книзі представлено у формі списків жителів усіх трьох названих населених пунктів: в алфавітному порядку подано прізвища, імена та по батькові мешканців кожного поселення окремо.

У передмові дослідниця слушно відзначає, що досі повного словника прізвищ української мови ще не укладено, проте в останні де-

сятиліття започатковано ґрунтовну практику лексикографування корпусу антропонімів із різних регіонів України (с. 3)¹, що відкриває яскраві й обнадійливі перспективи цієї ономастичної галузі в найближчому майбутньому. Упорядниця Матеріалів подає стисло інформацію про “Очаківщину”, “Символіку району”, “Про Очаків із записів протоієрея Гавриїла Судковського, датованих 1881 роком”, наводить також “Історичну довідку”, що вважаємо доцільним для кращого розуміння різноманітності сукупного реєстру антропонімів зазначеного регіону саме за його етнічною належністю. У списковій представлені українські (наприклад: *Адамчук Юрій Юрійович, Андрієнко Анна Іванівна, Бабій Дмитро Григорович, Шкварченко Анатолій Володимирович* та ін.), російські (наприклад: *Абакулов Юрій Іванович, Агеева Тамара Вікторівна, Турчанінов Олександр Костянтинович* та ін.), молдавські (наприклад: *Ангур’ян Костянтин Володимирович, Лалаян Людмила Григорівна, Меликьянц Юрій Валентинович* та ін.),

---

¹ Пор. подібні лексикографічні праці з інших регіонів України: Прізвища степової України: Словник / Упоряд. В.О. Горпинич (Дніпропетровськ, 2000), Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / Упоряд. І.Д. Фаріон (Львів, 2001), Інверсійний словник сучасних прізвищ північної Тернопільщини / Упоряд. С.В. Шеремета (у: Шеремета С.В. Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Тернопіль, 2002), Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Упоряд.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук’янюк (гол. ред.), М.В. Скаб, Я.П. Редька (Чернівці, 2002), Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник) / Упоряд.: В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко (Дніпропетровськ, 2003), Прізвища Середньої Наддніпрянщини / Упоряд.: В.О. Горпинич, Ю.Б. Бабій (Дніпропетровськ, 2004), Прізвища Лубенщини: Монографія Л.О. Кравченко (К., 2004), Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Упоряд. П.П. Чучка (Львів, 2005), Словник українських імен / Упоряд. І.І. Трійняк (К., 2005), Прізвища правобережного Степу: Словник / Упоряд.: В.О. Горпинич, Т.В. Тимченко (Дніпропетровськ, 2005), Словник сучасних українських прізвищ / Упоряд. Ю.К. Редько (Львів, 2007. Т. 1–2), Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах: Словник / Упоряд. В.О. Горпинич (Дніпропетровськ, 2007), Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Упоряд.: Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук (Дніпропетровськ, 2007), Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини. Словник / Упоряд. П.М. Стехна (Дніпропетровськ, 2009), Словник варіантів власних імен північно-західної України / Упоряд. Г.Л. Аркушин (Луцьк, 2009), Словник прізвищ жителів Луганщини: У 2-х т. / Упоряд.: К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова (Луганськ, 2010), Слов’янські особові імена українців: історико-етимологічний словник П.П. Чучки (Ужгород, 2011), Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник М.М. Габорака (Івано-Франківськ, 2019) та ін.

єврейські (наприклад: *Рохман Зінаїда Петрівна, Троц Андрій Мойсейович, Шварц Леонід Менделейович* та ін.), тюркські (наприклад: *Абаєв Хасан Мусійович, Акбутаєв Бахтійор Хашимович, Ахметов Сиринат Назирович, Багіров Валі-Ага Махмудович* та ін.), вірменські (наприклад: *Арутюнян Сурік Размікович, Асатрян Ліана Арменакійівна, Мкртчян Арам Ваганович* та ін.), грузинські (наприклад: *Аспанідзе Лалі Михайлівна, Бежамідзе Олена Михайлівна, Шавідзе Валентина Анатоліївна* та ін.) антропоніми, що, зрештою, підтверджує національну розмаїтість як самого регіону, так і його ономастикону.

Підсумовуючи огляд рецензованої праці І.А. Корнієнко, вважаємо за доцільне наголосити на її важливості для дослідників антропонімікону обстеженого регіону, адже цей реєстр відкриє нові перспективи для історико-етимологічних студій з антропонімії Північного Причорномор'я, півдня України. Водночас зібраний і ретельно впорядкований онімний матеріал стане надзвичайно важливим джерелом для пояснення місцевого ойконімікону. Безперечно, «Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка)» І.А. Корнієнко – важливий крок на шляху до створення повного словника антропонімів України. Цим пропріальним фактажем будуть послуговуватися фахівці-ономасти, а також краєзнавці, історики, студенти й усі, хто цікавиться українською і слов'янською антропонімією.

В.О. Яцій

Шахоўская С.У. Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця / Навук. рэд. П.А. Міхайлава. Мінск: Красная звезда, 2012. 258 с.

Праця С.В. Шаховської – визначна подія в слов'янському мовознавстві загалом і в білорусистиці зокрема, оскільки, на думку її авторки, у монографії «окреслено межі і специфічні риси основних періодів у розвитку ономастичної лексикографії, вивчено особливості структури словників, розроблено їхню розгалужену типологію» (с. 2).

Рецензоване дослідження чітко й логічне за змістом і структурою. Книга складається з передмови, переліку умовних скорочень, п'яти розділів, висновків, списку джерел (основних і додаткових), використаної літератури й додатка.

У передмові С.В. Шаховська стисло аналізує основні етапи розвитку білоруської ономастики, характеризує особливості основних вітчизняних лексикографічних праць: їхню концепцію, принципи формування реєстру матеріалу, структуру словникових статей, обсяг і місце екстралінгвальної інформації в словниках тощо. Дослідниця слушно зауважує, що «характер екстра- та інтралінгвальних процесів у сучасному суспільстві стимулював виникнення словників нових типів, а також продемонстрував необхідність удосконалення вже наявних видань» (с. 6).

Авторка зазначає, що систематизацію та лексикографічне опрацювання багатого онімного матеріалу в межах Білорусі заохочує і підтримує державна влада (с. 6). Із цією метою в 1998 р. було створено Топонімічну комісію при Раді Міністрів Республіки Білорусь, основні функції якої полягають у тому, щоб розробити нормативні правові акти, які б забезпечували різноаспектне опрацювання назв географічних об'єктів.

У першому розділі “Білоруська теоретична лексикографія: стан, напрямки, проблеми” авторка чітко окреслила такі питання: а) дослідження в галузі історії білоруської лексикографії; б) розпрацювання типології словників у сучасній лінгвістиці; в) проєктна лексикографія як спосіб планування та координації лінгвістичного сьогодення; г) вивчення структурно-змістових особливостей словників; ґ) лексикографічна критика; д) сучасні інформаційні технології в лексикографії. С.В. Шаховська доходить переконливого висновку, що для подальшого гармонійного розвитку білоруської лінгвістики необхідно теоретично обґрунтувати і практично розпрацювати чимало аспектів національної лексикографії. Водночас ґрунтовного вивчення потребують і процеси, які відбуваються в білоруській лексикографії на сучасному етапі її розвитку (с. 172).

У другому розділі “Періодизація історії білоруської ономастичної лексикографії” дослідниця докладно описує різні періоди формування вітчизняної ономастичної лексикографії: пропедевтичний (кінець ХІХ ст. – перша половина 1920-х рр.: вихід видань із топоніміки, більшість із яких відзначені асистемністю і суб'єктивним підходом авторів як до створення реєстру онімного матеріалу в словниках, так і до опису відповідних назв), період становлення (друга половина 1920-х рр. – 1950-і рр.: послідовне розроблення принципів систематизованого представлення онімної лексики і вирішення ок-

ремих питань теорії лексикографії) та період інтенсивного розвитку (1960-і рр. — початок ХХІ ст.: діяльність представників лінгвістичної школи академіка М.В. Бірила). Як слушно зауважує дослідниця, критеріями цієї періодизації стали науковий рівень лексикографічного опрацювання онімного матеріалу, а також обсяг і склад онімної лексики, описаної у словниках (с. 39).

У третьому (найбільшому за обсягом і порушеними питаннями) розділі “Структурні особливості білоруських ономастичних словників” Світлана Володимирівна аналізує мега-, макро- і мікроструктуру білоруських ономастичних словників: а) зони номінації, типологію лем; б) зони варіантів; в) зони ремарок; г) зони ідентифікації; д) зони екстралінгвальної інформації; е) зони дериватів; є) зони ілюстрацій. За спостереженнями авторки, мегаструктура білоруських ономастичних словників відповідає традиційній формі побудови лексикографічних видань і зазвичай містить попередній текст, корпус і завершальний текст. Для макроструктури сучасних словників характерний здебільшого алфавітний принцип укладання.

Деяку відмінність простежено в мікроструктурі ономастичних словників. На думку С.В. Шаховської, так звані «ідеальні» словникові статті в лексикографічних працях із ономастики повинні мати обов’язкові зони (номінації, варіантів, граматичних ремарок, ідентифікації, позамовної інформації) і можуть також містити факультативні зони (дериватів та ілюстрацій). Наявність в ономастичних словниках перелічених зон — обов’язкова вимога для подібних лексикографічних праць. Насамперед, на нашу думку, треба наголосити на зоні екстралінгвальної інформації, яка, за словами авторки, становить особливість мікроструктури багатьох ономастичних видань. Адже позамовна інформація в топонімічному словнику — це етнографічні й географічно-адміністративні доповнення про той чи той об’єкт, позначений реєстровим словом. Водночас в антропонімічних словниках зона екстралінгвальної інформації формується вже доповненнями етимологічного характеру про онім, відомостями про людину, якій належить наведена особова назва, а також вказівками на джерело, в якому зафіксовано конкретний антропонім (с. 116).

У четвертому розділі “Типологія білоруських ономастичних словників” С.В. Шаховська описує типологію білоруських ономастичних лексикографічних праць: а) типи словників залежно від об’єкта лексикографічного опису; б) типи словників залежно від особливостей

їхньої структури. Як зазначає авторка, відповідно до об'єкта лексикографічного опису білоруські ономастичні словники залежно від різновиду описуваних онімів поділяють на загальні та приватні. Ця градація стосується як топонімічних, так і антропонімічних словників.

У п'ятому розділі “Перспективи розвитку білоруської ономастичної лексикографії” дослідниця характеризує: а) лексикографічну презентацію топонімного фонду білоруської мови; б) лексикографічну презентацію антропонімного фонду білоруської мови; в) проєкт електронного зведеного словника білоруської гідронімічної лексики: актуальність, форму, концепцію і джерела словника, структуру словникової статті та особливості використання електронного ресурсу. У цьому завершальному розділі монографії авторка наголошує на тому, що сьогодення білоруська ономастика багата як на відповідні лексикографічні роботи, так і на теоретичні дослідження з важливих проблем функціонування поміна ргоргія. І хоча у вітчизняній науці нині найбільше праць з ойконімії, проте білоруська ономастика досі, на жаль, не може похвалитися ґрунтовним лексикографічним проєктом, у якому було б зібрано й проетимологізовано весь національний ойконімікон. Дослідниця акцентує увагу й на чималій кількості мікротопонімічних досліджень як у загальнореспубліканських, так і в обласних проєктах. Також, за її словами, досить повно описано та кодифіковані потамоніми й урбаноніми Білорусі. Водночас, шкодує С.В. Шаховська, лексикографічно майже не описано багатьох назв білоруських боліт (гелонімів).

В останні роки, за науковими спостереженнями авторки, помітна виразна диспропорція між активізацією енциклопедичного опису назв водних об'єктів Білорусі й відсутністю мовознавчої характеристики відповідних гідронімів. Узагальнюючи результати дослідження С.В. Шаховської, можемо з упевненістю стверджувати, що основний показник системності дослідження будь-якого національного ономастикону (антропонімікону, ойконімікону, гідронімікону, мікротопонімікону тощо) – наявність повних історичних або історико-етимологічних словників ойконімів, антропонімів, гідронімів, мікротопонімів тощо.

Завершує працю С.В. Шаховської цікавий додаток “Ступінь лексикографізації білоруських топонімів”, який уміщує важливий матеріал щодо ступеня дослідження вітчизняного топонімікону (зо-

крема мікротопонімів, астіонімів, комонімів, катойконімів, потамонімів, ліммонімів, гелонімів та ін. онімних класів) у межах усіх шести областей Білорусі: Брестської, Вітебської, Гомельської, Гродненської, Мінської та Могильовської.

Рецензована праця неодмінно матиме свого читача серед науковців, викладачів, учителів, студентів.

В.О. Яцій

Зайка А. Мікратапаніміка Івацэвіччыны. Мінск: Теэхналогія, 2018. 227 с.

Як зазначено в анотації, ця книга – перший систематизований збір мікротопонімів Іванцевичського району Брестської області, зібраний Алесем Зайкою (1948–2018) протягом останніх двадцяти років (1995–2016). Прикметна особливість цього видання в тому, що автору вдалося простежити історію виникнення і функціонування багатьох назв дрібних об'єктів від XVI ст. до сьогодні. Для зіставлення було залучено історичні джерела: *Писцовая книга Пинского и Клецького княжеств, сост. пинским старостою С. Хвальчевским в 1552–1555 г. Вильна, 1884; Писцовая книга бывшего Пинского староства, сост. по повелению короля Сигизмунда Августа в 1561–1566 годах [...] Лаврином Войною с переводом на русский язык. Вильна, 1874. Ч. I–II.*

Історичний матеріал було вилучено й з інших джерел: *Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. Вильна, 1865–1910. Т. I–XXXV; Волович В.Б. Ревизия пущ и переходов звериных в бывшем Великом княжестве Литовском [...]. Вильна, 1867.*

У реєстрі Словника чимало архаїчної пропріальної лексики, яку можна залучати при укладанні етимологічних словників праслов'янських ономастичних старожитностей. Пор., наприклад:

Байдун, поле (с. 16) – один із пропріальних рефлексів псл. **bьldunь / *Vьldunь*. Реконструкцію архетипу див. (Казлова І, 37).

Бусеж – потамонім (с. 25) < **Busežь* < **busiti*.

Вальвашоў груд – назва грудка серед болота (с. 28), перший компонент якої відантропонімного походження, із **Вальваш* < **Vьlvašь*. Цінне доповнення до (Шульгач VI, 289).

Велікі Жджар – гелонім (с. 30) < *Velikǫjъ Jьzžarъ. Пор. ще *Жджар* – гелонім (с. 72). Цінне доповнення до словникової статті *jьzžarъ (ЕССЯ 9, 103 – *чеськ.*).

Всеволож – гелонім, нині торф'яне поле (с. 35) < *Vьsevoldjъ.

Вяда – лімнонім, зафіксований у документах XVI ст. (с. 39). Континуант псл. *Vęda. Реконструкцію див. (Казлова 2010: 39–40).

Вярбіга – назва лісу. (с. 41). Рефлекс псл. *Vьrbita. Словотвірний тип на *-it-*, частково описаний на рівні пропріальної лексики в (Шульгач 1997: 71; Шульгач I, 162).

Галамень – назва лісу, поля (с. 43). Доповнення до словникової статті *golme, *-mene* (ЕССЯ 6, 208–209).

Грьўда – потамонім (с. 56), згаданий в історичних документах під 1597 р. Із первісного *Крыўда < *Krivьda < *kriviti. Етимологічну інтерпретацію див. (Козлова I, 120–121). Одна з небагатьох пропріальних ілюстрацій малопродуктивної словотвірної моделі на *-ьda*. Див. ще (Шульгач 2016: 129–134).

Дрыгіня – гелонім, відомий під 1559 р. (с. 66). Рефлекс псл. *Drǫgynь.

Дульбін – назва острова, *Дульбіно* – назва поля (с. 69). Похідні від антропоніма < *Дульба* < *Dьlba. Реконструкцію архетипу див. (Козлова 2011: 59–60).

Карнаты Лог – западина (с. 96). Перший компонент сягає ад'єктива псл. **Кьrnatъ(jь)*. Детальніше див. (Козлова 1997: 334).

Карнач – гелонім (с. 96). До псл. *Кьрнаць. Детальніше див. (Козлова 1997: 348).

Крэм – назва хвойного лісу (с. 109). Модифікована форма, яка континує псл. *kremu, род. відм. *kremene (ЕССЯ 12, 118–123). Пор. ще *Крэм'е* – гелонім (там само) < *kremьje.

Курдікава Гара (с. 110). Перший компонент – рефлекс праантропоніма *Кьrdikъ. Детальніше див. (Козлова 1997: 162).

Лам'е (с. 113). Пропріальна ілюстрація архетипу *lotьje. Реконструкцію див. (ЕССЯ 16, 30).

Могуціно – назва лісу (с. 129). Похідне з присвійним суфіксом *-in-* від антропоніма *Могута* < *Mogota. Див. ще (Шульгач I, 173).

Орабово – назва лісу (с. 138). Фонетично модифікована форма, із *Вьрабово.

Шчалабок – назва криниці (с. 206). Форма з другим повноголоссям, рефлекс псл. *щьlbъkъ. Реконструкцію див. (Казлова III, 88).

“Мікратапаніміка Івацэвіччыны” (точніше — “Мікратапанімія Івацэвіччыны”) — цінне джерело для ономастичних досліджень, один із прообразів майбутніх пропріальних синхронно-діахронних словників.

Джерела

- Казлова І — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія: Пра-славянскі фонд. Гомель, 2000. Т. І.
- Казлова ІІІ — *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. ІІІ.
- Казлова 2010 — *Казлова Р.М.* Бел. *Вяда, Свяда*, русск. *Вяда* (фанетыка, храналогія, арэал) // Беларуская анамастыка. Гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы Міжнарод. навук. канф. (Мінск, 20 красавіка 2010 г.) / Рэд. калегія: І.Л. Капылюў і інш. Мінск, 2010. С. 39–44.
- Козлова — *Козлова Р.М.* Структура праславянскага слова. Праславянскае слова в генетычным гнезде. Гомель, 1997.
- Козлова 2011 — *Козлова Р.М.* Древнерусские антропонимы: *Адульбь* (Этимологический комментарий) // Скарына і наш час: V Міжнар. навук. канф.: Матэрыялы. Гомель, 2011. С. 59–65.
- Шульгач 1997 — Слов’янскі географічны назвы з суфіксам *-it-* (попередні спостереження) // Проблеми ономастичнага словотвору: Тези доп. наук. семінару Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1997. С. 68–72.
- Шульгач 2016 — *Шульгач В.П.* О производных с суффиксом **-ьda* в славянской апеллятивной и пропріальной лексике // Научн. чтения, посв. Виктору Владимировичу Мартынову: Сб. научн. трудов. Вып. IV. Ч. 2 / Отв. ред. Г.А. Цыхун. Минск, 2016. С. 129–134.
- Шульгач І — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов’янської антропонімії. К., 2008. Ч. І.
- Шульгач VI — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов’янської антропонімії. К., 2019. Ч. VI.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974—. Вып. 1—.

Скляренко А., Скляренко О. Типологическая ономастика: В 5-ти кн. Кн. 5: Ономастические этюды: Мифология сквозь призму ономастики. Одесса: Астропринт, 2018. 560 с.

У працях із теоретичної ономастики типологічний аспект віддавна фігурує як один із найважливіших напрямів дослідження онімів. Однак, очевидно, його повноцінна реалізація потребувала накопичення солідного фактажу, появи теоретичних та лексикографічних праць у межах не однієї і навіть не групи споріднених мов, а значно більшого обшару лінгвальних систем. Тривалий час українська ономастика, попри серйозні здобутки, окрім спорадичних зіставних досліджень онімних явищ у різних мовах з метою їх класифікації, не мала системних, узагальнювальних праць, присвячених типології онімних явищ. Знаково, що в українській ономастиці з'явилося ґрунтовне дослідження представників однієї з найвідоміших в Україні Одеської ономастичної школи Олексія та Ольги Скляренків "Типологічна ономастика" в 5-ти книгах, «аналогій якій у слов'янській ономастиці немає» і яка «займе вагоме місце в науковому світі і стане в один ряд з 2-томною енциклопедією "Słowiańska onomastyka"» (з рецензії В.В. Лучика на 2-гу книгу. Див.: Мовознавство, 2014, № 3. С. 89).

Остання з п'яти книг монографії "Ономастичні етюди: міфологія крізь призму ономастики" побачила світ 2018 року в серії "Бібліотека української ономастики". Уперше в українській лінгвістиці міфологічну лексику розглянуто в розмаїтті мов та культур, описано й зіставлено їхні подібні як лінгвальні, так і екстралінгвальні категорії, зроблено спробу з'ясувати їхнє місце в онімному просторі, уявлено численні онімні універсалії.

Книга складається з чотирьох частин, кожна з яких чітко структурована. Автори монографії пропонують увазі науковців величезний фактаж, тисячі досі невідомих українському читачеві фактів онімної номінації з різних мов світу. Завдяки їхній самовідданій праці український дослідник отримує доступ до унікальної інформації про назви богів, божеств, героїв, титанів, демонічних персонажів, надприродних істот, по суті, звідусіль: із Європи, Азії, Америки та інших частин світу.

Основній частині передують розлогі вступ "Пролегомени", присвячений розгляді основних засад дослідження: ролі ономастики в релігії та міфології і зв'язку їх між собою; впливу географічних,

кліматичних, соціально-економічних та соціально-культурних чинників, значенню особливостей національного світосприйняття, а також зв'язку мови й мислення в міфонімії. Проведений аналіз дає змогу сформулювати на завершення вступної частини тезу, яку самі автори вважають основною для типологічного зіставлення різних міфоніміїчних систем, а саме: про наявність єдиної загальнолюдської міфології, яка представлена в численних конкретних міфологіях, подібно до того, як єдина людська мова реалізується в численних національних мовах.

Перша частина “Міфонімна семасіологія” складається з двох розділів: перший присвячено проблемі лексичного значення міфонімів, другий — питанням полісемії, омонімії, синонімії та антонімії у міфонімії. Обидва розділи порушують “дражливі” в ономастиці проблеми. Не з усіма твердженнями дослідників можна беззастережно погодитися, але кожна з висунутих ними тез обґрунтована і достатньо аргументована в межах рецензованого дослідження.

Заслуговує на увагу запропонований Олексієм та Ольгою Склярєнками принцип амбівалентності, який дає змогу по-новому подивитися на проблему лексичного значення онімів, зокрема міфонімів. Подібна позиція задекларована в працях багатьох ономастів, зокрема чеського лінгвіста, теоретика ономастики Р. Шрамека, який порушував проблему відсутності чіткої межі між загальними і власними назвами в книзі 1999 року “Вступ до загальної ономастики” та запропонував вважати онімною універсалією доволі широку перехідну смугу між цими різновидами лексики, що цілком відповідає обстоюваному в монографії одеських дослідників принципу онімної градації. На підтвердження своєї позиції вчені наводять різномовний матеріал, який яскраво демонструє діалектичну єдність *апелятивності / пропріальності*. Цікаве також міркування про структуру міфонімії не як поля, а у вигляді піраміди. Свого часу, коли йшлося про структуру фольклоронімії, до складу якої як її органічна й облігаторна частина входить і міфонімія, ми, обираючи між термінами *поле* і *простір*, перший із них також відкинули як зайвий. По-перше, на відміну від російської ономастики, у якій прийнятним є тлумачення поля як частини онімного простору, яка об'єднує оніми певного класу, в українській лінгвістиці усталилося бачення поля як частини онімного простору, яка охоплює оніми конкретних моделей і типів (як в усіх слов'янських ономастиках, окрім російської). По-

друге, в ономастиці цей термін, з огляду на специфіку семантики власних назв, недоречний. Поняття *поле* не може стати заміником такої категоризації хоча б тому, що семантичні поля Й. Тріра, які стали зразком для наведеного вище поняття, ґрунтуються на поетапному лексично-семантичному поєднанні слів через їх поняттєве значення, яке (й у синонімів) не завжди збігається. Отож услід за Р. Шрамеком вважаємо, що «з огляду на конкретність пропріального значення кожної власної назви, така поступовість у пропріальній семантиці неможлива» (див. *Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky. Brno, 1999. S. 155*).

Єдине, з чим не можемо беззастережно погодитися, — це твердження про те, що один із принципів побудови міфонімної піраміди — відмінність міфонімів у пропріальному плані, а саме їх *віддаленість* (курсив наш. — *Н. К.*) від загальної назви чи словосполучення, які стали вихідним (початковим простором для побудови міфонімної піраміди). По-перше, на співзалежність апелятивів та онімів немає усталеного погляду. Так, один із представників Одеської ономастичної школи Ю.О. Карпенко неодноразово в публікаціях різних років висловлював думку про можливу первісність виникнення принаймні частини власних назв; про початкове нерозрізнення назв на оніми й апелятиви, функціонування синкретичних сакральних назв. Чітко висловила власну позицію щодо співвідношення *загальна назва / власна назва* на початковому етапі розвитку мови інша представниця одеської школи О.Ю. Карпенко. На її думку, «загальна назва потребує абстрагування, до якого ще треба дорости». Отож у процесі виникнення мови назви сприймали передусім як власні: так зрозуміліше, конкретніше, тобто первісно вони були принципово онімами (*Карпенко О.Ю. Проблеми когнітивної ономастики. Одеса, 2006. С. 294*). В.М. Топоров мав інший погляд на проблему співвідношення *апелятив / онім*. Метафорично, але дуже точно вчений описав механізм біфуркації, тобто роздвоєння давнього слова: з одного боку, «щось втілюється в слово, в апелятив, з іншого — із загальної маси викристалізовується власна назва. У першому випадку сам зміст виступає на поверхні, тобто стає очевидним, у другому — він розчиняється в темряві, стає таємницею, які, власне, й зберігають презумпцію осмисленості та надію на її реалізацію — на відкриття прихованого змісту» (*Топоров В.Н. Две заметки из области ономастологии. Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст: тезисы*

международ. науч. конф. М., 2001. Ч. 1. С. 63). По-друге, постання слов'янської міфології тривало щонайменше тисячоліття, упродовж цього часу суспільно-історичні, культурні умови існування народів-творців міфонімії зазнавали суттєвих змін. Давні вірування наших предків, на думку культурологів, еволюціонували від фетишизму, тотемізму, анімізму, первісної магії через демоністичне до віри в богів. І якщо творення назв персоніфікованих явищ природи можна пов'язати передовсім з їхніми апелюючими назвами, то началом творення вищих божеств, на думку М.Л. Худаши, був культ духів предків. Учений вважає, що з ними органічно пов'язане походження праслов'янських язичницьких божеств, а отже, і їхніх імен, причому як головних божеств, так і другорядних (*Худаш М. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. Львів, 2012. С. 180*).

У шостій главі першої частини, розглядаючи проблему семантики міфонімів, у сьомій – взаємодії онімного і лексичного значення міфонімів, у восьмій – промовисті теоніми екзотичних народів, дослідники наводять низку спостережень, які, на нашу думку, формують підвалини подібних студій:

- На с. 118 зауважено про те, що назви багатьох давніх божеств і духів можна інтерпретувати і як загальні, і як власні назви, що цілком відповідає сучасному баченню проблеми. Це властиво релігійним уявленням різних етносів світу і має типологічний характер. Насамкінець автори називають цю властивість міфонімів “онімною парадоксальністю”, хоча, думаємо, з огляду на її типологічність, йдеться радше про онімну універсалію.

- Розмірковуючи над питанням етимологізації міфонімів, учені слушно застерігають від помилок “кабінетної міфології” (подібні застереження у працях новітньої доби висловлював і М.Л. Худаш (див. згадану вище працю), а також небезпідставно наголошують на тому, що зазвичай у поле зору науковців потрапляє вузьке коло міфонімів, витворених у межах передовсім європейської культури, поза увагою залишаються міфічні назви, які функціонують у культурі екзотичних народів, з-поміж яких чимало, на противагу європейським міфонімам, немотивованих назв.

- Важливі також зауваги про динамічність семантики власної назви та про вплив її внутрішньої форми на образ самого персонажа і загалом складний взаємовплив значення лексеми та денотата, якого вона позначає.

Наступні глави аналізованої частини стосуються питань взаємодії та взаємовпливу граматичних категорій і міфонімів. Глави дев'ята і десята присвячені проблемам взаємодії граматичного значення роду та граматичного значення числа і лексичної семантики міфонімів; у главі одинадцятій проаналізовано категорії подвійного числа міфонімів, а саме назви богів-близнюків, близнюків-подружжя, двоєдиних божеств та назв парних божеств.

Усі наведені положення цієї частини монографії супроводжує переконливий аналіз багатого фактажу і лише окремі приклади потребують, на нашу думку, уточнення або доповнення. Так, на с. 95 лексему *небо*, яку виводять зі спільноіндоєвропейського **nebh-*, трактовано як “русское”, хоча вона, принаймні, спільнослов'янська. На с. 114 наведено цікавий факт про називання в балійській та індіюстській міфологіях усіх другорядних богів “девами”. Шкода, що це спостереження не дістало продовження на слов'янському, зокрема українському, матеріалі (див. праці І.І. Огієнка, В.Т. Скуратівського, В.М. Войтовича, М.Л. Худаша та ін.). М.Л. Худаш, зокрема, наполягав на тому, що в усіх відомих сьогодні давньоруських пам'ятках назви *Дивия*, *Дива*, *дива*, *дева* вжиті з апелятивним значенням ‘богиня’, а варіант *Дива* — ще й як синонім імені жіночого божества *Мокоша* (Худаш М. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. Львів, 2012. С. 394).

Другий розділ першої частини, як ми вже згадували, присвячений полісемії, омонімії, синонімії та антонімії в міфонімному просторі. Посилаючись на писемні, наукові й енциклопедичні праці (шкода, що українських видань залучено обмаль, зокрема, немає у списку цитованих праць ані енциклопедії О.О. Селіванової “Сучасна лінгвістика: термінологічний словник”, ані енциклопедії “Українська мова”), автори розглядають згадані лінгвістичні універсалії щодо їх трактування з позицій ономастики: чи властива теонімна полісемія?; онімна омонімія як один із виявів системної організації номінативних одиниць мови, зокрема пропріальної сфери мови, та її різновиди: інтра-, тезо-інтра-, екстра-, інтерлінгвальна міфонімна омонімії; проблема синонімії та варіантності міфонімії; міфонімна парадигма антонімів як теонімна універсалія. Сміливо торкаючись дискусійної проблеми синонімії в ономастиці, дослідники наголошують на кількох принципових положеннях, а саме — на потребі ко-

ригувати поняття синонімії в межах щонайменше кожного з онімічних розрядів. Дослідники переконані, що наявність синонімії може свідчити як про молодість, так і про давність онімічної системи. Суть теоніма, на їхню думку, його властивість актуалізовувати лише одну з властивостей денотата стає сприятливим ґрунтом для теонімної синонімії; будь-яке означення до теоніма, серед яких вирізняють тимчасові і постійні, є синонімом до вихідної лексеми, а постійні означення здатні ставати новими синонімами тощо. У зв'язку з цією тезою варто згадати О.О. Потєбню, який, вивчаючи особливості розвитку лексичного значення, зауважив, що постійні епітети виконують функцію збереження, відновлення дедалі менш зрозумілого власне первісного значення слова, якого вони стосуються (див.: *Потєбня А.А. Символ і миф в народной культуре*. М., 2000. С. 5). Усі згадані вище проблеми не раз потрапляли в поле зору вітчизняних ономастів, але в аналізованій праці Олексія та Ольги Скляренків їх, на решті, описано системно.

Як і в попередній частині книги, досліджувані явища розглянуто в широкому мовному аспекті, зроблено цікаві й глибокі коментарі щодо особливостей тієї чи тієї онімічної системи, особливостей її виникнення та функціонування. Шкода лише, що, наводячи варіанти до теоніма *Марена*, дослідники не скористалися працею М.Л. Худаша – тоді б список варіантів був би довшим щонайменше на 9 позицій. Дискусійна, на нашу думку, виділена науковцями група екстратеонімних омонімів, до яких віднесено корелятивні пари *апельтив / онім*. Особливо викликає сумніви з-поміж них різновид екстратеонімної омонімії, коли «від міфоніма (теоніма) утворено апельтив», як-от: у давньоіндійській міфології від теоніма, який називав божество Пурамдхі, яке символізувало повноту дарів, щедрість, виконання бажань, було утворено загальну назву із значенням “плодовитої жінки” (с. 176–177). Подібне явище в українській ономастиці кваліфіковане як конотонімізація, тобто переосмислення добре відомої в певному соціумі власної назви, унаслідок чого та набуває поняттєвих співзначень, збагачуючи засоби образної номінації (див. *Г.П. Лукаш. Актуальні питання української конотоніміки*. Донецьк, 2011. 438 с.).

Друга частина рецензованої книги присвячена проблемам міфонімної ономасіології: синекдоху, метонімію, метафору, гіперболу, оксюморон, літоту, демінутиви, евфемізми і дисфемізми та інші за-

соби вираження значення проаналізовано як способи міфonomінації. Йдеться про найрізноманітніші когнітивно-номінативні процеси в різних народів, не обійдено увагою, зокрема, й народну етимологію як креативно-ономастичну діяльність, яку дослідники справедливо “виправдовують” усупереч прийнятому в ономастиці позначенню її як неправдивої, хибної етимології і вважають, з чим ми цілком погоджуємося, цікавим полем для дослідження переосмислення власних назв як універсально-світового джерела, що може стати окремою галуззю наукового пізнання мови та її онімії (с. 371). Наведені Олексієм та Ольгою Скляренками приклади особливостей етимологізування в різних народів переконливо свідчать про небезпідставність цього твердження. Узято також до уваги проблеми випадковості (акцидентності) появи міфонімів, їх етимологічного різночитання, популярну давньогрецьку теорію походження релігії із звичайного вшанування царів, так званий евгемеризм. До речі, у своїй останній праці “Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і слов’янських міфонімів” М.Л. Худаш чимало слов’янських міфонімів пояснював саме із цих позицій евгемеризму. У рецензованій праці розглянуто також поняття міфонімної іррадіації як способу творення онімного простору певного об’єкта номінації. Все сказане вище свідчить, що науковці у пропонуваній монографії не лише уточнюють відомі в науці позиції, але й пропонують власне бачення певної наукової ідеї. Наведені ж ними міжмовні, міжкультурні паралелі, безперечно, полегшать працю іншим дослідникам.

Однак мусимо відзначити, що деякі положення та ілюстративний матеріал подекуди непереконливі. Так, п’ята глава присвячена аналізу міфонімної синекдохи, що деонімізує. Тут, по суті, йдеться про відоме, добре обґрунтоване й широко опрацьоване в українській ономастиці явище (про що вже йшлося вище) – конотонімізацію, вживання онімів як вторинних референтних називань (див., наприклад, праці Г.П. Лукаш, Є.С. Отіна та ін.). Деякі тлумачення міфонімів потребують уточнення і зумовлені некритичним або недостатнім використанням праць з етнокультурології та етнолінгвістики. Наприклад, коли йдеться про *Велеса*, *Ирій*, а також про *Лелю*, *Зюзю*, *Дю-Дівю* в третій частині книги, тобто міфоніми, які й досі не мають усталеного тлумачення, варто залучати праці не лише російських, хоча й дуже авторитетних, дослідників, але й українських та ширше – слов’янських.

Третя частина книги “Міфонімна фонологія” значно менша за попередні частини (усього 45 сторінок), але, як нам видається, доволі вагома. З перших же рядків автори декларують, що міфонімна фонологія заслуговує на статус нового розділу мовознавства і її не варто розглядати в межах загальноприйнятих концепцій. З приводу цього твердження дослідники наводять кілька переконливих аргументів, як-от:

– Лише в міфонімній фонології може бути розглянута заміна звуків під час ритуалу, що є відхиленням від узуальної. І в кожному конкретному разі ця заміна має свої, інколи доволі несподівані причини.

– Випадковий збіг міфоніма з іншим словом може призвести до його табування або навіть спричинити появу певних заборон у житті етносу. Наприклад, одне з племен Філіппінських островів не вживає в їжу м’ясо свиней, павичів і мавп, і навіть деяких видів риб, бо їхні назви були співзвучні слову, яке приписувало м’ясу погані властивості (с. 419).

– Звучання міфоніма здатне впливати на саму релігію (на структуру конкретної міфонімії): немилозвучні, непривабливі назви домінують у негативних персонажів; звукове зближення онімів могло призводити до ототожнення їхніх денотатів; фонетична близькість міфонімів могла бути причиною відповідного групування їхніх носіїв і навіть функціонального зближення. Звучання назви, безперечно, має вплив на слухача, але звукова семантика міфонімів, на жаль, поки що зовсім не вивчена, хоча наявність мотиваційного зв’язку між суттю міфічного персонажа і звучанням його імені цілком вірогідна. Актуальною для міфонімії є проблема звукосимволізму, а питання звуконаслідувальної онімії можна розглядати як окремий сектор міфонімної фонології. Ідеться також про важливість атомарного вивчення кожного міфоніма, особливо тих, які постали з несамостійних частин мови, рефренів тощо. Наведені дослідниками міркування про звукопис міфонімів та анаграми, звукову імітацію провідного слова теми міфологічного тексту, приклади з давніх традицій переконують, що це досі не досліджене поле ономастичних студій становить сприятливий ґрунт для типологічних досліджень.

У третій частині книги розглянуто дуже давній принцип побудови міфологічного тексту – звукові ігри навколо власної назви, міфонімні каламбури, різноманітні засоби звукопису (алітерації,

анаграми, етимологічні фігури тощо), гру слів, каламбури, які в сучасних дослідженнях міфонімії не завжди взято до уваги. Як переконливо доводять Олексій та Ольга Скляренки, усі вони використані для створення сакральних текстів, для яких характерні глибокий, іноді незрозумілий для непосвячених зміст, багаторівневність, здатність приховувати в собі великий творчий потенціал.

Зіставляючи, зокрема, єгипетський, китайський, японський, індійський, хетський, грузинський, абхазський, якутський, шумеро-акадський, полінезійський, слов'янський матеріали, а також факти з міфологій аборигенів Південної та Північної Америк, острова Пасхи, учені змогли аргументовано й переконливо потрактувати редуплікацію як міфотворчий засіб, властивий людству з давніх-давен, а також як могутній засіб фонологічного впливу. У цій частині звернуто увагу й на ритмічні та фонетичні повтори у міфонімії (хоча, за спостереженнями авторів, вони не належать до уживаних) як засоби збільшення психологічного впливу. На думку дослідників, вони відмінні в різних мовах, що можна пояснити особливостями звукового складу кожної мови, номінативними традиціями і т. ін.

Логічним завершенням книги можна вважати її четверту частину, присвячену назвам тварин (проаналізовано понад 20 одиниць), оскільки значну частину міфонімів утворено саме від них. Наведені авторами матеріали є цінним джерелом для подальших студій, адже кожна частина, така собі своєрідна словникова стаття, присвячена певній тварині, містить інформацію з найрізноманітніших джерел, більшість із яких англо-, франко-, італо-, німецькі. Наприклад, про семантему *вовк* (а це лише половина сторінки тексту!) йдеться в єгипетській, скандинавській, східнослов'янській, грецькій, башкирській міфологіях.

На жаль, книга не має загальних висновків, у кінці першої та другої частин теж бракує узагальнень, які б систематизували проведені дослідження.

Рецензована праця, виконана на стикові двох гуманітарних наук – лінгвістики й міфології, – цікаве дослідження міфонімії з позицій зіставного аналізу і, безперечно, актуальне для студій з ономастики, теолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, зіставного та типологічного мовознавства тощо. Як засвідчив проведений аналіз, цікаві онімні факти, розпорошені по різних онімних системах, залишаються лінгвістичними “цікавинками”, репрезентантами, хай іноді

й приголомшливими, певної національної культури, а от зібрані воедино, як у випадку дослідження одеських учених, осягнені на надійному методико-теоретичному фундаменті, розглянуті системно як цілісність, вони стають джерелом обґрунтованих наукових закономірностей, теорій і гіпотез.

Сподіваємося, що незабаром побачить світ як українськомовна (доповнена аналізом праць українських авторів та прикладами з них), так і англomовна версія книги, що популяризуватимуть і подвижницьку працю Олексія та Ольги Скляренків, і здобутки сучасної української лінгвістики, зокрема ономастики.

Н.С Колесник

Мирослав Габорац. Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 584 с.

Для сучасних українських антропонімічних досліджень, поряд із розв'язанням теоретичних проблем, актуальними лишаються виявлення й інтерпретація фактичного матеріалу з окремих територій. Саме тому протягом кількох десятиліть у різних регіонах країни проводиться збір, вивчення та лексикографування антропонімного матеріалу¹.

Перспективний напрямок лексикографічного опису антропонімів (причому одразу в двох аспектах – регіональному та етимологічному) успішно продовжує український дослідник М.М. Габорац, який за короткий час підготував дві праці, присвячені походженню прізвищ жителів одного з архаїчних українських етнокультурних регіонів. Нещодавно нам довелося рецензувати етимологічний словник цього ж автора “Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району)”². Минуло зовсім небагато часу – і дослідник підготував ще одне видання, якому ми також хотіли б приділити увагу.

Незважаючи на те що до рецензованого словника ввійшли прізвища, проетимологізовані М.М. Габораком у попередній своїй праці, – це нове самостійне видання, яке розширює й поглиблює започатковане дослідником етимологічне дослідження прізвищ своєї малої Батьківщини. Цього разу автор охопив територію всієї Галицької Гуцульщини, нині розташованої в межах Івано-Франківської області (сучасні Верховинський, Косівський райони, Яремчанська міськрада та низка поселень Надвірнянського району).

Джерельна база праці, засади, на які спирається автор у своєму дослідженні прізвищ, а також структура словника та словникових статей залишилися ті самі, що й у рецензованому нами раніше словнику – “Прізвища сучасної Гуцульщини”³. Тому, аналізуючи нову лексикографічну працю М.М. Габорака, вважаємо недоцільним ще раз зупинятися на цьому питанні.

Фактичний матеріал словника “Прізвища Галицької Гуцульщини” хронологічно охоплює середину другого десятиліття ХХІ ст. Порівняно з попередньою працею, яка містить 3658 прізвищ, реєстр рецензованого видання зріс майже вдвічі й становить 6367 антропонімних одиниць.

Зауважимо, що для етимологізації прізвищ М.М. Габораком використано дані історичних, діалектних, етимологічних та ін. словників. У досить повному обсязі опрацьовано літературу зі слов’янської антропонімії, зокрема роботи українських (Ю.К. Редька, М.Л. Худаша, П.П. Чучки, І.М. Железняк, Р.І. Осташа та ін.) та зарубіжних (О.В. Суперанської, М.В. Бірили, С. Роспонда, Й. Свободи, Й. Заїмова, М. Шимундича та ін.) дослідників, що засвідчує розміщений у кінці рецензованої праці бібліографічний покажчик, який, порівняно із попереднім виданням, також помітно розширився. Добра обізнаність М.М. Габорака зі спеціальною літературою та джерельною базою дозволила йому залучати для порівняння антропонімію інших, насамперед слов’янських, народів.

Зібрані в рецензованому словнику прізвища не лише різні за походженням, а й за етимологічною складністю, що відбилося на обсязі словникових статей.

Як приклад вдалих, на наш погляд, словникових статей (стислих та інформативних водночас) можна навести, зокрема, такі: *Атаманюк, Бабинюк, Буча, Верещук, Гірняк, Дерещук, Дячук, Единак, Куделя, Кочерган, Литвинчук, Музиченко, Новосад, Оробець, Пономаренко, Радчук, Різун, Рудь, Слободян, Тараненко, Тарубаров, Удовиченко, Чепіга, Чесник, Шебістий* та ін.

Для низки антропонімів (насамперед неоднозначного походження) у словнику запропоновано декілька можливих етимологічних інтерпретацій, пор.: *Гарматюк, Джуманджук, Дірда, Кабалій, Людера, Мандрик, Поліванов, Пукєца, Ричков, Салій, Селюк, Трухан, Фейда, Цабанюк, Шекєта* тощо. Етимологізуючи такі прізвища, М.М. Габорак, як правило, пропонує своє бачення походження антропоніма, а

також подає відомі версії інших дослідників, що, звичайно, значно розширює обсяг словникової статті. І попри те, що етимологізування прізвищ, за висловом М.М. Габорака, — «це надто непросте справа», дослідник у багатьох випадках успішно справляється з нею.

Методологічно правильно, на наш погляд, що в процесі етимологізації відапелятивних прізвищ перевагу надано матеріалам місцевих гуцульських говорів. Ідеться, зокрема, про такі прізвища, як: *Вирстюк* (< діал. *вирстюк* ‘вихрест’), *Кацаба* (< діал. *кацаба* ‘росіянин’), *Лагойда* (< діал. *лагойда* ‘ледар, волоцюга’), *Линдюк* (< діал. *линда* ‘той, хто любить бродити селом чи містом’), *Мурда* (< діал. *мурга* ‘грубіян; забіяка’), *Фардига* (< діал. *фардига* ‘курець’), *Халамандро* (< діал. *халамандро* ‘той, хто займається виманюванням, обдурюванням’), *Шеремет* (< діал. *шеремет* ‘балагура, базіка’), *Шкарбуль* (< діал. *шкарбуль* ‘старий заношений черевик, чобіт’) та ін.

Зазвичай інтерес у дослідників викликають відапелятивні прізвища, твірні основи яких характеризують різні індивідуальні особливості людини — зовнішні риси (пор.: *Довган*, *Гергельок* (< *гергель* ‘довгошия людина’), *Головко* (< *головко* ‘головань’), *Ухач*, *Сліпкань* (< *сліпкань* ‘сліпий’), *Тригуб’як*, *Шкіндюк* (< *шкында* ‘кульгавий, кривоногий’, *Щербань*) або вдачу, поведінку (пор.: *Бурміло* (< *бурмило* ‘буркотун’), *В’юнник* (< *в’юн* ‘пролаза’), *Свистун* (< *свистун* ‘пуста людина; нероба, базіка’), *Тихоліз* (< *тихоліз* ‘пронира’), *Трінда* (< ‘лінюх, нероба, трутень’), *Фаріон* (< *фаріон* ‘інтриган, брехун’). Іноді такі прізвища дозволяють реконструювати значний шар апелятивної лексики, що функціонувала в живому мовленні на різних українських теренах і збереглася лише в антропонічних основах.

Зауважимо, що широко представлені в рецензованій праці відтопонімі прізвища дозволяють скласти певне уявлення про характер колонізаційних та міграційних процесів на досліджуваній території. Пор., зокрема, прізвища *Драгомирецький*, *Дрозобицький*, *Желіховський*, *Раховський*, *Струтинський*, *Яворський*, похідні від назв різних поселень Галичини та суміжних територій.

Водночас такі прізвища, як *Іжбінський* (< нп *Izbin* на Житомирщині), *Караванський* (< нп *Каравани* на Слобожанщині), *Левандовський* (< нп *Lewandów* у Польщі), *Підлуцький* (< нп *Підлуки* на Полтавщині), *Троцький* (< нп *Троки* в Литві), *Тушинський* (< нп *Тушино* в Росії), *Чаплінський* (< нп *Чаплинка* в кількох областях Центральної України), *Шаргородський* (< нп *Шаргород* на Вінниччині), консервують у

своїх основах назви населених пунктів із різних регіонів України та за її межами.

Про зв'язки Гуцульщини з іншими територіями та національне розмаїття краю, що, за висловом М.М. Габорака, зазнавав «потужних генетично одно- та різнорідних етнічних впливів», свідчать також відетнонімні прізвища, наприклад: *Венгер*, *Кашуба* (< кашуба 'представник етнічної групи поляків'), *Литвін* (< литвин 'литовець, поліщук, білорус'), *Литвак* (< литвак 'єврей литовського походження'), *Мазур* (< мазур 'представник етнічної групи поляків'), *Москаль*, *Німець*, *Руснак* (< руснак 'русин'), *Татарин*, *Турчін*, *Уграк*, *Шваб* (< шваб 'німець'), *Швед* та деякі інші.

Історико-культурну цінність мають й інші семантичні розряди етимологізованих у словнику прізвищ. Зокрема, ті, що вказують на професію, ремесло, рід діяльності: *Гонтар*, *Дехтяр*, *Калашник*, *Коваль*, *Дяк*, *Єгер*, *Котляр*, *Кравець*, *Крамар*, *Маляр*, *Машталяр*, *Олійник*, *Пасічник*, *Рибалка*, *Ситник*, *Слюзар*, *Стадник*, *Стельмах*, *Токар*, *Тютюнник*, *Угляр*, *Фурман*, *Цегельник*, *Чеботар*, *Швець*, *Шинкар* тощо.

Із-поміж т. зв. «професійних» прізвищ у рецензованому виданні засвідчені антропоніми, що відбивають види професійної діяльності, характерної саме для досліджуваної території, й мотивовані місцевою апелятивною лексикою, наприклад: *Зварич* (< зварич 'робітник, який варить сіль із ропи'), *Кельнер* (< кельнер 'людина (перев. підліток), яка підтримує в колибі вогонь, а також підігріває воду під час лісорозробки'), *Ропар* (< ропар 'людина, яка працювала на нафтовій (ропній) компанії, робітник, який видобував нафтову ропу'), *Риндзар* (< риндзар 'той, хто виготовляє риндзу – глек'), *Шікман* (< сикман 'керівник гурту чи артілі лісорубів, які працюють на акордній формі оплати').

Цікаво, що назви того самого виду діяльності, поширеного на Гуцульщині, представлено різними прізвищами з різними апелятивами-синонімами в основах, пор., зокрема: *Вівчар*, *Овчар*, *Чабан*, *Югас* (< діал. югас 'вівчар').

У рецензованому словнику, крім відапелятивних та відтопонімічних утворень, наведено чимало відіменних прізвищ. Вони свідчать про надзвичайне розмаїття похідних (розмовних, скорочених, експресивних тощо) форм хресних особових імен (далі – ОІ), що стали твірними основами для багатьох сучасних прізвищ Галицької Гуцульщини, наприклад: *Андрухів*, *Гáfич*, *Ївженко*, *Йоганюк*, *Кáтрич*, *Ки-*

ф'юк, Мартійченко, Остах, Паращак, Сапріка, Сєнчин, Тафійчук, Ющенко, Ящук та ін. Цікаво, що деякі форми хресних імен поширені саме на території Гуцульщини, зокрема, *Юриндига* (< ОІ *Юринда* < *Юрій*), від якого утворилося прізвище *Юринджук* (с. 559).

Як і в попередній праці М.М. Габорака, у рецензованому виданні також засвідчено чимало прізвищ неукраїнського походження (зокрема, польських, російських, румунських, німецьких, єврейських, угорських, тюркських тощо), пор.: *Аракелян, Гембарський, Гіцу, Держжинський, Дітріх, Епельбаум, Закіров, Кананадзе, Імамов, Кац, Ляйтер, Цьолка, Унгурян, Мітков, Махмуд, Легєньких, Прайс, Рсснер, Сагаль, Сікорський, Торáев, Тринцблін, Фішер, Халматов, Шалімов, Шмідт*. Наведені антропоніми яскраво ілюструють поліетнічність досліджуваного регіону, що спонукало дослідника в процесі укладання реєстру для свого словника орієнтуватися не на національний, а територіальний принцип відбору прізвищ, на чому він наголошує в передмові.

Нижче ми б хотіли зупинитися на окремих моментах рецензованого дослідження, що викликають у нас певні застереження. Зокрема, непереконливим видається пояснення походження деяких прізвищ, наприклад, *Діло, Ідак, Мочкодán, Омánія, Мечта́, Рьóпка, Футуйма́, Ченде́й, Юрбаи* та ін.

Окремі недоліки вбачаємо й у семантичній характеристиці твірних основ поданих у словнику відапелятивних прізвищ: відновлюючи ймовірні мотиви виникнення того чи іншого антропоніма, на наш погляд, не варто використовувати не властиві для номінації особи апелятиви.

Так, для мотивації твірної основи прізвища *Бріла* (с. 61) достатньо навести діалектний апелятив *брíла* в значенні 'великий, огрядний чоловік'; для прізвища *Книш* (сс. 235–236) можна обмежитися апелятивами-характеристиками на позначення людини малого зросту й не подавати великий апелятивний ряд на позначення різних виробів із тіста; для прізвища *Кухта* (с. 282) логічно подати слов'янські апелятиви лише із семантикою 'кухар'. А твірну основу прізвища *Солома́ха* (с. 461) цікаво було б порівняти з рос. діал. *солома́ха* 'про мляву, неспритну жінку' (СРНГ 39, 292).

Сумнівним із семантичного погляду для мотивації антропоніма *Куринда́ш* (с. 279) видається зіставлення з пол. *kurenda* 'відкритий лист'.

Малоймовірним вважаємо зв'язок прізвища *Шпиталенко* (с. 554) з укр. *шпиталь* 'госпіталь, лазарет, лікарня; богадільня'. Натомість цей антропонім можна розглядати як фонетично вторинну форму від *Шпеталенко (< **Шпетал(о)*), пов'язану з апелятивом *шпетало < *шпéтити* 'ляяти, сварити, ганити (кого-небудь); спотворювати, робити гидким' (ЕСУМ 6, 460).

Прізвище *Штáер* (с. 555), яке дослідник цілком переконливо етимологізує на німецькому мовному ґрунті (пор. нім. антропонім *Steier*), не потребує порівняння з укр. діал. *штáер* 'шлягер; вид вогнепальної зброї'.

Прізвище *Розéнко* (с. 421), що М.М. Габорак тлумачить як похідне від жін. ОІ *Роза*, на наш погляд, може бути українською адаптованою формою на *-енк(о)* якогось єврейського прізвища з основою *Розен / Rosen* (< нім. *rosen* 'рожевий') на зразок *Розен, Розенберг, Розенблат* та ін.

У процесі етимологізації деяких відойконімних прізвищ, зокрема *Крюківський* (с. 272), *Мілівський* (с. 334), *Томашівський* (с. 485), вважаємо зайвим подавати ще одну, альтернативну, версію їхнього походження від антропонімів *Крюк, Міл, Томаш* за допомогою суф. *-івськ(ий)*.

Прізвища *Салтанóвський* (с. 432) і *Ховáнський* (с. 514) помилково, на нашу думку, розглянуто як відантропонімні похідні. Натомість у Білорусі засвідчені назви поселень *Салтанов, Салтановка* (Рапановіч Гомел. 151), а у Росії – *Ховань* (RGN IX, 497), від яких, імовірно, могли утворитися ці прізвища.

Прізвище *Іфкéвич* (с. 207), на наш погляд, правомірніше тлумачити як вторинну форму від *Івкевич* < чол. ОІ *Івко* < *Іван* (Чучка 176) або *Іва* (Трійняк 143).

Підсумовуючи розгляд етимологічного словника М.М. Габорака "Прізвища сучасної Гуцульщини", зазначимо, що, незважаючи на окремі недоліки, яких важко уникнути при виконанні такої великої за обсягом праці, він, безсумнівно, заслуговує на позитивну оцінку як спеціалістів, так і всіх, хто цікавиться походженням прізвищ.

¹Див.: *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000; Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / Уклад.: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002; *Горпинич В.О.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ,

2003; *Горпинич В.О.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини (словник). Дніпропетровськ, 2004; *Горпинич В.О.* Прізвища правобережного Степу: Словник. Дніпропетровськ, 2005; *Горпинич В.О.* Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах: Словник. Дніпропетровськ, 2007; *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007; Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / Уклад.: К.Д. Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова. Луганськ, 2010; *Стехна П.М.* Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини. Словник. Дніпропетровськ, 2009; Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / Упорядн. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2013; *Томіленко Л.М.* Словник прізвищ жителів Корсунщини. Івано-Франківськ, 2016; *Корнієнко І.А.* Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка). Миколаїв, 2017.

²Див.: *Габорака М.М.* Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. Івано-Франківськ, 2017.

³Детальніше див.: *Єфименко І.В.* [Рец. на:] Мирослав Габорака. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник / І.В. Єфименко // Студії з ономастики та етимології. 2017–2018 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2018. С. 286–291.

Скорочення

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- Рапановіч Гомел. – *Рапановіч Я.К.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. Мінск, 1986.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. М.; Л. / С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.
- Чучка – *Чучка П.* Традиційні імена закарпатських українців // Волинь–Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2003. Вип. 10. С. 171–194.
- RGn – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

І.В. Єфименко

Beláková M., Hladký J., Závodný A. Hydronymia malého Dunaja. Trnava: Trnavská univerzita v Trnavie, Pedagogická fakulta, 2018. 533 s.

На етапі становлення слов'янської ономастики як академічної мовознавчої науки студії з гідронімії різних слов'янських територій уважали пріоритетними. Це було зумовлено передусім особливим

статусом гідронімів із-поміж інших класів онімної лексики, адже назви водойм (насамперед проточних), на відміну, наприклад, від назв поселень, більш стійкі в часі, тобто фактично не зазнають перейменувань, а отже – відображають різнохронологічну архаїку. Саме тому свідчення, почерпнуті на основі етимологічного аналізу гідронімів, надзвичайно важливі для історії взагалі й для історії мови зокрема. Ця властивість назв гідрооб'єктів закономірно спонукала дослідників-славістів до збору, систематизації й наукового опису регіональної слов'янської гідронімії. Завдяки такому інтересу вдалося проетимологізувати (з різним ступенем імовірності) гідронімікон майже всіх слов'янських теренів: Білорусі (праці О.М. Катонної, Н.О. Богомольникової, численні публікації В.А. Жучкевича, Р.М. Козлової, Т.М. Богоєдової та ін.)¹, Болгарії (передусім праці Й. Заїмова)², Македонії (насамперед праці І. Дуриданова)³, Польщі (праці Я. Розвадовського, Я. Рігера, Е. Жетельської-Фелешко та Є. Думи, Е. Вольнич-Павловської та ін.)⁴, Росії (передусім праці Р.А. Агеєвої, Г.П. Смолицької, В.М. Топорова та О.М. Трубачова)⁵, Сербії, Словенії, Хорватії (праці Е. Дікенманна, Ф. Безлая)⁶, Словаччини (праці В. Шмілауера, М. Майтана, П. Жига, Ю. Гладкого, Я. Кршка, А. Заводного та ін.)⁷, України (праці О.С. Стрижака, Ю.О. Карпенка, Є.С. Отіна,

¹ Катонна А.М. Гидронимия бассейна Западной Двины на территории Белоруссии: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1975; Багамольникова Н.А. Гидронимы бассейна ракі Прыпяць: структурна-семантичныя тыпы матывацьці. Гомель, 2004.

² Заимов Й. Български водопис: географско описание, строеж и происход на имената. Велико Търново, 2012. Т. 1 2.

³ Duridanov I. Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle. Köln; Wien, 1975.

⁴ Rozadowski S. Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948; Rieger J. Nazwy wodne dorzecza Sanu. Wrocław etc., 1969; Rieger J., Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty. Wrocław etc., 1975; Rzezińska-Feleszko E., Duma J. Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą. Wrocław etc., 1977; Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy wodne dorzecza Warty od źródeł do ujścia Proсны. Cz. I: Nazwy wód płynących. Cz. II: Nazwy wód stojących (przy współpracy Z. Pawłowskiego). Warszawa, 2006; Wolnicz-Pawłowska E. O nazwach wodnych w Polsce. Warszawa, 2013.

⁵ Агеева Р.А. Происхождение имен рек и озер. М., 1965; Смолицкая Г.П. Топонимический словарь Центральной России. М., 2012 (етимологічні статті про гідроніми Волга, Вязьма, Двіна, Десна, Жиздра, Іжора та ін.); Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962.

⁶ Dieckenmann E. Studien zur Hydronymie des Savesystems. Heidelberg, 1966. Bd I–II; Bezlay F. Slovenske vodne jmena. Ljubljana, 1956–1961. Т. I–II.

⁷ Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava, 1932; Majtán M., Rymut K. Hydronimia dorzecza Orawy. Wrocław etc., 1985; Majtán M., Rymut K. Hydronymia povodia

Л.Т. Масенко, І.М. Железняк, О.П. Карпенко, В.В. Лучика, В.П. Шульгача, С.О. Вербича та ін.)⁸, Чехії⁹.

На сьогоднішньому етапі розвитку слов'янської ономастики студії з гідронімії привертають значно менше уваги дослідників, ніж раніше. Приємний виняток у цьому контексті — праці словацьких ономастів (див. нижче посилання). Промовисте свідчення інтересу словацьких назвознавців до гідронімічних студій — нове дослідження М. Беякової, Ю. Гладкого, А. Заводного “Гідронімія Малого Дунаю”, яке вийшло друком у 2018 р. Ознайомимося з ним докладніше.

Праця складається зі вступу й окремих розділів: характеристика досліджуваного регіону, опис історичних етнічних нашарувань у місцевій ойконімії та гідронімії, засади опрацювання заголовних статей, етимологічний словник гідронімів і мікрогідронімів басейну Малого Дунаю. У роботі наявні також списки опрацьованих літератури та джерел, зокрема картографічних, умовних скорочень і назв нп.

У вступі автори зазначають, що праця “Гідронімія Малого Дунаю” — це результат кількарічних системних досліджень гідронімії Житнього острова й північної частини Малого Дунаю в межах гран-

---

Orawy. Bratislava, 2006; *Majtán M., Žigo P.* Hydronymia povodia Ipl'a. Bratislava, 1999; *Hladký J.* Hydronymia povodia Nitra. Trnava, 2004; *Hladký J.* Hydronymia povodia Dudváhu. Trnava, 2011; *Hladký J., Závodný A.* Hydronymia Žitného ostrova. Trnava, 2015; *Krško J.* Hydronymia povodia Hrona. Banská Bystrica, 2008; *Krško J.* Hydronymia povodia Turca. Banská Bystrica, 2015; *Gootšová A., Chromová A., Krško J.* Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu. Banská Bystrica, 2014; *Sičákova L.* Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov, 1996; *Závodný A.* Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy. Trnava, 2012.

⁸*Стрижак О.С.* Назви річок Полтавщини. К., 1963; *Стрижак О.С.* Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. К., 1967; *Карпенко Ю.О.* Топонімія Буковини. К., 1973 (етимологічні статті про буковинські гідроніми); *Отін Є.С.* Гідроніми Східної України. К.; Донецьк, 1977; *Масенко Л.Т.* Гідронімія Східного Поділля. К., 1979; *Железняк І.М.* Рось і етнолінгвістичні процеси середньонадніпряньського правобережжя. К., 1987; *Карпенко О.П.* Назви річок Нижньої Правобережної Надніпрянщини. К., 1989; *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003; *Шульгач В.П.* Гідронімія басейну Стиру. К., 1993; *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998; *Лучик В.В.* Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1996; *Лучик В.В.* Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1999; *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Дністра. Луцьк, 2017.

⁹*Malenínská J., Plivova-Nezbedova L., Knappová M., Malenínská J., Matušová J.* K hydronymii Čech / O jménech tekoucích vod // Pomístní jména v Čechách (o čem vypovídají jména poli, luk, lesů, hur, vod a cest). Praha, 1995.

тового проєкту “Гідронімія Малого Дунаю” (VEGA 1/0289/16). Особливість цієї студії – етимологічний коментар не лише до власне гідронімів, але й пов’язаних із ними антропонімів, мікротопонімів тощо.

У розділі “Характеристика досліджуваного регіону й нарис розвитку гідрографічної ситуації”, зокрема, наголошено на тому, що басейн Малого Дунаю охоплює три регіони Західної Словаччини: 1) Малокарпатський, 2) територію в межах колишнього плейстоценового озера Шур, 3) терени Житнього острова з притоками Малого Дунаю. Описано зміни місцевої гідрографії в різні історичні періоди: XIII–XIV ст., XV–XVII ст., XVIII–XIX ст. У підрозділах “Перше військово картографування (1782–1784)”, “Друге військово картографування (1810–1868, resp. 1837–1840)” і “Третє військово картографування (1785–1884, resp. 1884)” звернуто увагу на зміни в локалізації різних приток Малого Дунаю в різні історичні періоди в межах західної частини Житнього острова до гирла Чорної води, середньої частини Житнього острова й північно- та південно-східної частин Житнього острова.

У розділі “Історичні етнічні нашарування в ойконімії і гідронімії досліджуваного регіону” зацентровано на різних етнічних пластах гідронімії Малого Дунаю – передусім угорських і німецьких. М. Белякова, Ю. Гладкий, А. Заводний відзначають регіональну специфіку цих мовно-етнічних впливів: у Малокарпатському регіоні (німецький, баварський, мовний вплив), у середній частині басейну Столичного потоку (хорватський мовний вплив), у південній частині досліджуваного регіону (угорський мовний вплив). Автори докладно описують, як така неоднорідна мовно-етнічна ситуація в басейні Малого Дунаю, що склалася в різні періоди історії цього терену, позначилася на назвах гідрооб’єктів. Наприклад: нім. *Schnitzen Graben* (сльвц. *Rezbarsky jarok), *Wagner Graben* (*Kolársky jarok). Структура таких німецькомовних назв відбиває фонетичні і дериваційні зміни, яких вони зазнали на місцевому, словацькомовному, ґрунті, наприклад: нім. *-bach* > *-pach*, *-poch*; *-berg* > *-perk*, *-perg*, *-perek*; *-stein* > *-štún*, *-štán*; мікрогідронім *Hamřtílska studienka* < нім. топоніма *Hammerstiel*, гідронім *Solcárski potok* < нім. топоніма *Salzer*.

Генетично угорські назви пов’язані з угорською колонізацією околиць Братислави, Житнього острова. Більшість із них також відображає особливості фонетично-словотвірної адаптації на місцевому

словацькомовному ґрунті, наприклад: словц. *Čikovské jazero (угор. *Csikló*), словц. *Čeklís (угор. *Checlez*).

Окремо наголошено на етимології топоніма *Житній острів*, атрибутивний складник якого *Житній* не пов'язаний зі слов'янським прикметником *житній* < псл. *žito. Насправді назва *Житній острів* – це калька з давнішого німецького топоніма *Schüttinsel* < *Schütt* + *insel*, у складі якого компонент *Schütt* < с.-в.-н. *schüte, schüt* < *schütten* ‘сипати’.

У розділі “Засади опрацювання назв в етимологічних статтях” автори зазначають, що працю “Гідронімія Малого Дунаю” підготовано відповідно до методологічних принципів, викладених у проєкті “Гідронімія Європи”. Опис і пояснення гідронімів подано у формі словника, що складається з двох частин. У 1-й в алфавітному порядку зазначено стандартизовані, відповідно до норм словацької мови, реальні або зниклі із сучасного вжитку назви гідрооб'єктів (потоків, мочарів, джерел тощо). Наведено картографічні фіксації гідронімів, починаючи від XI (якщо такі наявні) й завершуючи XX ст. Якщо етимологічну статтю присвячено іншомовній назві гідрооб'єкта (німецькій, угорській), адаптованій на словацькомовному ґрунті, то гідронім містить значок * (це означає, що таку назву відновлено в словацькомовній формі), наприклад: угор. гідронім *Tó* > *Jazero. При кожній назві гідрооб'єкта вказано його просторову локалізацію, а також фізичні параметри (довжину). У разі коли гідрооб'єкт зник або його не можна точно локалізувати, тоді розташування такої водойми визначено приблизно, за доступними географічними відомостями. Також наведено гідронімні варіанти, якщо такі зафіксовані. У 2-й частині словникової статті запропоновано етимологічне тлумачення гідроніма, з'ясовано його походження – питомий, іншомовний. Коли гідронім має варіанти, зокрема іншомовні, то наведено також й етимологію варіантних назв гідрооб'єкта.

Основну частину праці становить історико-етимологічний словник назв гідрооб'єктів басейну Малого Дунаю (С. 63–504), що складається з двох частин: назви потоків і каналів (С. 63–377) і назви водних площ, мочарів та джерел (С. 378–504). Серед проаналізованих назв значну частину становлять складені (словосполучення) і складні утворення, наприклад: *Akovský kanál*, *Bodíckerameno*, *Gabčíkovo-Topolovec*, *Horný tok*, *Kralovská voda* та ін. Це, очевидно, зумовлено тим, що у водозборі досліджуваного регіону переважають мікрогідроніми, з-поміж яких домінують назви-словосполучення та двокомпонентні утворення.

Привертає увагу те, що більшість аналізованих назв гідрооб'єктів має прозору етимологію на словацькому або на німецько- чи угорськомовному ґрунті. Це означає, що в сучасному словникові цих мов збережені їхні твірні апелятивні чи онімні (антропо- або топонімні) основи. Щоправда, для деяких гідронімів їхні етимони реконструйовано. Прикметно, що в досліджуваному гідроніміконі мало назв із праслов'янською архаїкою (пор., наприклад: *Dobrohošť* [*Hamulickovo-Dobrohošť*] < *Dobrogost* < псл. *Dobrogostь; *Komarno* < псл. *Komarъnъ; *Bystrica* (стара назва сучасної *Limbašky potok*) < псл. *bystrica; *Struha* < псл. *struga та деякі інші). Це, напевно, спричинено тим, що більшість назв водойм у басейні Малого Дунаю – це мікрогідроніми, основи яких зазвичай відбивають зв'язок із лексикою пізніших періодів розвитку слов'янських мов. Крім цього, чимала частина назв гідрооб'єктів цього регіону має іншомовне походження – угорське чи німецьке, що зумовлено колонізацією цього краю в період середньовіччя відповідними етносами.

У процесі детальнішого ознайомлення з другою (етимологічною) частиною словникових статей у нас виникли певні міркування щодо пояснення конкретних гідронімів (мікрогідронімів) або ж доповнення до них.

1. Перший складник назви *Lél-Kosiň* – *Lel* автори пов'язують, покликаючись на Р. Крайчовича, з псл. *leľь 'поганський божок ласки й весілля' (С. 219). Однак теоніми *Лель*, *Леля*, *Полель* сьогодні вважають вигаданими, тобто такими, що не мають підґрунтя в давньому слов'янському теоніміконі¹.

2. Етимологія гідроніма *Rača* має свою історію. М. Белякова, Ю. Гладкий, А. Заводний наводять різні версії тлумачення цієї назви: 1) фонетично вторинна форма від *Vrača* < псл. *vraċja (Ш. Ондруш); 2) від давнього *Rakja < псл. *rakъ (Я. Станіслав); 3) від антропоніма *Rač* / *Rača* (І. Люттерер, М. Майтан, Р. Шрамек, Л. Кіш). На нашу думку, остання, відантропонімна, версія найбільш вірогідна. За умови, що це первинна назва гідрооб'єкта (пор. найпершу письмову фіксацію назви в 1245 р. як *Recha*, С. 285), *Rača* < *Радьча < антропоніма *Радьць* + індивідуально-присвійний суфікс *-jь. Така власна особова назва представлена в слов'янському антропоніміконі, пор. ст.-укр. *Радьць*, XVI ст. (Морошкин 162).

3. У поясненні варіантної назви *Bahun* (*Bachun*), *Bahon* (гідронім *Vištucký potok*) автори наводять пояснення В. Шмілауера (< топоніма

Báhoň < антропоніма **Bogun-*) і Я. Станіслава (< апелятива *bahno*) (С. 362–363). Позицію Я. Станіслава вважаємо більш обґрунтованою. Її можна підкріпити такими слов'янськими топонімами паралелями: пор. укр. гелонім *Князь Багон* на Волині, блр. *Багón* – назва болота, пол. лімнієм *Bagien*. Наведені назви мотивовані відповідними народними географічними термінами на зразок укр. *бáгón* ‘болото’ < псл. **bagnǫ*².

4. Мікрогідронім *Varina* правильно пов'язано з гідроапелятивом *barina* < псл. *bara (С. 380). Зауважимо лише, що ця словацька назва має відповідник у сербському гідроніміконі – *Барина*. Це дало слушні підстави О.І. Іліаді реконструювати праслов'янський архетип **barina*³. Таке доповнення важливе, оскільки збільшує відсоток праслов'янських реліктів гідронімічного рівня в басейні Малого Дунаю.

5. Назву зниклого мочара *Bél М. Белякова, Ю. Гладкий, А. Заводний пояснюють з посиланням на В. Шмілауера: *Bélhan < угор. *bél* ‘внутрішній’ + *han* ‘мочар’ (С. 381). За умови, що *Bel* – це первинна форма цього мікрогідроніма (див. фіксацію 1239–41 рр. як *Beil*, *Beel*, *Berl*, С. 381), назву можна кваліфікувати як результат онімізації континуанта псл. *běľь ‘болото’⁴ з огляду на рефлексію псл. *ě як *e* на словацькомовному ґрунті.

6. Назву *Buzma* (1260 р. – *Buzma*, С. 387) автори віднесли до етимологічно незрозумілих. На нашу думку, цей мікрогідронім можна пояснювати як фонетично вторинну форму від *Vuzma (з огляду на субституцію артикуляційно близьких *b* / *v*) < псл. **vǫz-* зі значенням ‘липкості, в'язкості’⁵ (характерне для заболочених місцевостей), зважаючи на рефлексію псл. *o як *u* на словацькомовному ґрунті.

7. Мікрогідронім *Vič (1248 р. – *fontem Vich*, С. 495) віднесено до етимологічно незрозумілих. На нашу думку, цю назву треба пояснювати в колі топонімичних паралелей в інших слов'янських регіонах, наприклад: блр. *Вич* – назва річки в басейні Німану, *Вич* – топонім у Південній Македонії. Наведені гідроніми були об'єктом аналізу білоруської дослідниці Р.М. Козлової, яка тлумачить їх у колі лексики гнізда псл. **vitj-* > *viča / *vičь < *viti: пор. сучасні слов'янські континуанти на зразок рос. діал. *вич* ‘батіг’, *вича* ‘скручена хворостина для зв'язування чогось’⁶. На основі цього контексту можна відновити семантику гідронімооснови назв *Вич*, *Vič: *‘гідрооб'єкти з вигнутою береговою лінією, звивистим руслом’.

Викладені вище думки рецензента щодо етимологізування конкретних назв гідрооб'єктів у басейні Малого Дунаю не применшують

наукових результатів М. Беякової, Ю. Гладкого, А. Заводного, а спрямовані лише на доповнення аналізу цих гідронімів новим матеріалом і докладнішу їх характеристику в межах ширшої топонімної системи всієї Славії.

Уважаємо, що праця “Гідронімія Малого Дунаю” – важливий етап як у дослідженні словацького гідронімікону, адже заповнила нішу до сьогодні фахово не проаналізованих назв водойм басейну Малого Дунаю, так і в розвитку загальнослов’янських гідронімічних студій, оскільки дає змогу з’ясувати особливості формування слов’янської гідронімії в різні історичні періоди й на різних територіях.

---

¹ Карпенко Ю. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування (II). Бог // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем / Ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир, 2003. № 10. С. 162.

² Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімічний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 38.

³ Куркина Л. В. Названия болот в славянских языках // Этимология. 1967 / Отв. ред. О. Н. Трубачев. М., 1969. С. 136.

⁴ Гладі О. І. Слов’янські мовні релікти в топонімії Балкан. К.; Кіровоград, 2008. С. 144.

⁵ Калашиников А. А. К этимологии др.-рус. *вяжа* // Этимология. 1988–1990 / Отв. ред. О. Н. Трубачев. М., 1993. С. 127.

⁶ Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд. Гомель, 2002. Т. 1. С. 94.

Скорочення

Морошкин – *Морошкин М.* Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. СПб., 1867.

С. О. Вербич

Valentová I. Lexika slovenský terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania). Bratislava: SAP, 2018. 220 s.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть помітно активізувалися студії з вивчення слов’янської мікротопонімії. Про це переконливо свідчать відповідні публікації, наприклад: *Biolik M.* Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego. Olsztyn, 1994; *Tomaszewska S.* Polskie

mikrotoponimy motywowane wyrażeniami przyimkowymi. Łódź, 1996 (Польща); *Тириш Л.* Ономастика Белопаланочког краја // Ономатолошки прилози. Београд, 1997. Књ. XIII. С. 37–338; *Жучић Р.* Микропонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспект). Београд, 2014; *Цоговић А.* Ономастика Горе // Ономатолошки прилози. Београд, 1996. Књ. XII. С. 33–366 (Србија); *Merkù P.* Slovenska krajevna imena v Italiji: priložnik. Trst, 1999; *Merkù P.* Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem. Celovec, 2008 (Словенія); *Иванов Й.Н.* Местните имена в Гоцделчевско (Неврокопско). Софија, 1996; *Димитрова-Тодорова Л.* Местните имена в Поповско. Софија, 2006 (Болгарія); *Шклярк В.А.* Мікратапанімія Усходнега Палесся ў кантэксте развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы. Мінск, 2017 (Білорусь); *Толбина Т.В.* Микропонимия Воронежской области: особенности номинации: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 2003; *Климкова Л.А.* Микропонимический словарь Нижегородской области (Окско-Волжско-Сурское междуречье). Арзамас, 2006. Ч. 1–3 (Росія) та ін., а також низка кандидатських дисертацій із мікропоніміки, захищених у цей період в Україні*, словники мікропонімів та спеціальні монографії на зразок: *Павликівська Н.М.* Микропонимия Вінниччини: від емпірики до узагальнень. Вінниця, 2004; Словник мікрогідронімів України. Волинь. Житомирщина. Запоріжжя. Київщина. Кіровоградщина. Полтавщина. Черкащина / Уклад. І.М. Железняк, О.П. Карпенко, В.В. Лучик та ін. К., 2004; Словник мікропонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006–2007; Словник мікропонімів і мікрогідронімів Ровенщини / Упо-

* *Баньої В.Ф.* Микропонимия бассейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2009; *Білінська Л.П.* Формування мікропонімії Покуття: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2012; *Вебер Н.В.* Мікроойконімія Івано-Франківщини: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2012; *Зайнчовська О.В.* Микропонимия південно-східного Поділля: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Кіровоград, 2009; *Лісняк Н.І.* Микропонимия Західного Поділля: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2004; *Михальчук О.І.* Микропонимия Підгір'я: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. К., 1998; *Ординська І.Я.* Микропонимия Північної Хмельниччини: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Вінниця, 2020; *Яницька Н.Р.* Микропонимия центральних та східних районів Львівської області: автореф. дис. ... канд. филол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2012 та деякі ін.

ряд. С.В. Шийка. Тернопіль, 2016; *Сокіл Н.В.* Мікротопонімія Сколівщини. Львів, 2008.

Такий інтерес дослідників до цього класу онімної лексики не випадковий, адже, по-перше, «мікротопоніми... дають цікавий матеріал для історії тієї чи іншої території, бо в них зберігаються вказівки на характер місцевості її в минулому...»¹, по-друге, деякі назви невеликих топооб'єктів можуть приховувати архаїчну структуру й твірні основи, оскільки функціонують у топонімному просторі протягом багатьох століть², по-третє, мікротопоніми повніше й точніше відображають «автентичні лексичні, граматичні та фонетичні форми місцевих... говірок»³. З огляду на це питання збору, систематизації й дослідження мікротопонімів були, є і будуть актуальними ще тривалий час. У контексті викладеного заслуговує на увагу студія словацької дослідниці І. Валентової «Лексика словацької мікротопонімії (Концепція лексикографічного опрацювання)», яка побачила світ у 2018 р. Її присвячено лексикографічному й ареальному дослідженню апелятивної та онімної лексики словацької мови, а також іншомовних, адаптованих на словацькомовному ґрунті, назв. Праця складається зі вступу, п'ятих розділів, списків опрацьованої літератури та джерел.

Публікацією цієї роботи авторка удоступнює широкому науковому загалові реєстр мікротопонімів із різних регіонів Словаччини, з якими до сьогодні можна було працювати лише на базі картотеки Інституту мовознавчих досліджень імені Людовіта Штура Словацької академії наук у Братиславі.

Перший розділ «Загальна характеристика словника, його теоретичне і практичне значення» містить 4 підрозділи: 1.1. Топонімічна термінологія; 1.2. Класи топонімів; 1.3. Характеристика словника; 1.4. Мета, завдання і застосування словника. У першому підрозділі І. Валентова розмірковує над змістом понять **ім'я** і **назва**, **топонім**, **власна географічна назва**, **макротопонім** і **мікротопонім**, **ойконім**, **стандартизована** і **нестандартизована назва**. У другому – характеризує різні класи топонімів: 1) межові (хотарні) назви; 2) ороніми; 3) гідроніми; 4) спелеоніми; 5) годоніми. У третьому – акцентує увагу на специфіці опрацювання власних географічних назв. У четвертому – окреслює мету, завдання, визначає теоретичне і практичне значення словника мікротопонімів.

Авторка наголошує, що поставила за мету зафіксувати лексеми, відображені в основах словацьких мікротопонімів, адже власні гео-

графічні назви зберігають не лише архаїчні апелятиви, які не відбиті в сучасній мові (наприклад: *chrib*, *prt'*, *hvozď*, *mol'va* та ін.), але й ті праслов'янські слова, які сьогодні представлені в найдавнішому шарі словацької мікротопонімії (наприклад: *dolina*, *hora*, *vrch* тощо). Щодо власне онімної лексики, яка мотивувала твірні основи досліджуваних мікротопонімів, то тут цікаві насамперед власні особові назви (прізвиська), відображені в посесивних моделях (наприклад: *Babušov grúň*) або в мікротопонімах із суфіксом *-k-a* (наприклад: *Andriaška*, *Babejka*). Чимало з таких мікротопонімів уже вийшли з активного вжитку й у сучасному іменникові не представлені, наприклад: *Badur* > *Badurova*, *Badurovo*. Слушна думка дослідниці про те, що мікротопоніми — це своєрідні виразники матеріальної і духовної культури місцевого населення, особливостей його господарського, політичного, соціального життя, етнічних ознак, наприклад: назва *Špania* (долина) мотивована історичним терміном *špán* 'найвищий королівський посадовець, що очолював столицю, жупу', 'пан'. погоджуємося з І. Валентовою, що мікротопоніми приховують не лише важливу мовну інформацію, але й географічну (наприклад, мікротопоніми, мотивовані географічними апелятивами *slatina* чи *baňa*), історичну (назви, що вказують на колишні міграції давньої людності, зокрема волохів, пор., наприклад, мікротопоніми, мотивовані східнороманськими лексемами *grúň*, *magura*, *minčol*).

Другий розділ "Дослідження та історія опрацювання мікротопонімів" також складається із чотирьох підрозділів: 2.1. Історія топонімічних досліджень у Словаччині; 2.2. Дослідження мікротопонімів у словацьких мовних анклавах в Угорщині; 2.3. Чеські словники анойконімів; 2.4. Теоретично-методологічні засади. У цьому розділі авторка коротко викладає історію збору мікротопонімів та їх опису як на території Угорщини, де проживали словаки, так і в межах сучасної Словаччини, а також Закарпатської України; вказує на важливу роль в організації досліджень місцевої мікротопонімії Словацької ономастичної комісії; оцінює внесок у вивчення словацького онімikonу В. Бланара, М. Майтана; характеризує діяльність відділу історії словацької мови (тепер — відділ історії словацької мови, ономастики та етимології) Інституту мовознавчих досліджень імені Людовіта Штура Словацької академії наук у справі формування картотеки мікротопонімів; наголошує на важливості стандартизації географічної термінології у сфері назв мікротопооб'єктів, що виявляється у відповідних нормативних актах Словацької Республіки.

І. Валентова зауважує, що способи і методи наукового опису й дослідження словацької мікротопонімії формувалися поступово, залежно від розвитку ономастичної теорії й можливостей комп'ютерного опрацювання масивів онімної лексики; відзначає актуальність картографічного представлення мікротопонімів, на що свого часу звертав увагу М. Майтан. Зокрема, у праці “До дослідження словацької мікротопонімії” мовознавець окреслив етапи аналізу апеліативних лексем та їхніх варіантів у складі топонімів у межах певних ареалів, відображених на схематичних та ізоглосних картах. Згодом, у 1983 р., М. Майтан опублікував працю “Словниково-ареальне опрацювання лексики словацьких мікротопонімів”, у якій виклав концепцію лексико-семантичного і словотворчого аналізу лексем, твірних для мікротопонімів. Щодо регіональної словацької мікротопонімії, то, зазначає авторка, її досліджено в низці монографічних праць, наприклад: “Оравські межові назви” А. Габовштяка; “З мікротопонімії Новограду” Я. Матейчика; “Топонімія Ондавської і Топлянської долин” М. Бліхи та в ін. Крім цього, І. Валентова акцентує на власній концепції лексикографічного опрацювання словацької мікротопонімії, яку виклала в студії “До концепції Словника словацьких анойконімів”, підготованої як грантовий проєкт у співпраці з науковцями відділу діалектології Інституту чеської мови Чеської академії наук у Брно, передусім на електронному реєстрі словацьких мікротопонімів. Далі авторка коротко характеризує інші праці, які є результатом роботи в межах грантових проєктів “Дослідження лексики словацьких мікротопонімів” (2014–2016 рр.; 2017–2019 рр.).

Цікавий із погляду поширення словацьких мікротопонімів підрозділ “Дослідження мікротопонімів у словацьких мовних анклавах в Угорщині”. Тут дослідниця, спираючись на свідчення історії, зосереджує увагу на тих угорських регіонах, куди після відходу звідти османів переселилися словаки з північних областей сучасної Словаччини наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Зрозуміло, що на нових теренах словацькі поселенці створили свої топографічні назви. Із цього підрозділу дізнаємося, що в різні часи словацький онімікон, зокрема і назви мікротопооб'єктів, на території Угорщини досліджували В. Бланар, Я. Станіслав, Ш. Ондруш та інші лінгвісти. Їхній доробок узагальнено й розвинуто в студіях І. Валентової “Словацькі топоніми у Вапнярці в Угорщині” (2016 р.), “Тардошські топоніми” (у друці).

Характеризуючи чеські словники мікротопонімів (підрозділ 2.3), І. Валентова зазначає, що першу концепцію такого словника опублікували члени ономастичного відділу М. Кнаппова, І. Люттерер, Л. Олівова-Незбедова, Я. Плєскалова, Е. Покорна, Р. Шрамек у 1980 р.; звертає увагу на реалізацію двох важливих лексикографічних проєктів “Словники топонімів Чехії”, “Словники топонімів Моравії та Сілезії”.

У третьому розділі “Структура словникової статті і засади її укладання” авторка описує структуру етимологічної статті в характеризованому словникові (має книжну й електронну версії), присвячену конкретній назві мікротопооб’єкта: заголовне слово – стрижнева лексема (іменник чи субстантивований прикметник, записані великими літерами), базова для відповідного мікротопоніма, наприклад: **ÁDOR** (*Dolný Ádor* – поле), **ÁDORSKÝ** (*Ádorské* – поле) з географічною паспортизацією. Далі подано коротку етимологічну довідку: визначено етимон (твірну основу) і з’ясовано словотвірну модель назви. Форму заголовного слова записано відповідно до чинних норм сучасної словацької мови. Іншомовні мікротопоніми, наприклад угорські та німецькі, подано в адаптованій до словацької фонетики і морфології формі: **AVTAJLUNG**, **AGOŠTON**.

На частотність уживання заголовного слова в мікротопонімії вказує розміщений після гасла нижній індекс, наприклад: **ÁBEL**₃, **BAHNO**₁₃₃. Після заголовного слова вказано його граматичні параметри: для іменників – роду належність (чол., жін., сер. роди), для множинних форм – ремарку *мн.*: **ÁBELÁK** *м.* (чол. р.), **AGÁTINA**₁₁ *ф.* (жін. р.), **BAHIENCE**₄ *плт.* (мн.); для прикметників – позначку *adj.* (ад’єктив).

Усі мікротопоніми наведено у формах, які стандартизувала спеціальна комісія (Názvoslovná komisia UGKKSР). У підрозділі 3.2.1 докладно схарактеризовано особливості стандартизації форм різних мікротопонімів, наприклад: назви, похідні від родинних імен; посесивні назви та ін.

Зауважимо, що кожна словникова стаття, присвячена конкретній назві мікротопооб’єкта, містить як схематичну карту, що показує ареал відповідних топонімів, так і докладну електронну карту в пошуковій системі Google.

У четвертому розділі “Заголовні слова (назви)” наведено різні типи словникових статей і описано їхню структуру. Словникова стаття

складається з 3-х частин. У 1-й і 2-й указано виду і роду (поле, лука, мочар тощо) назви мікротопооб'єкта, його локалізацію. І. Валентова ілюструє приклади словникових статей із різними індексами частотності аналізованих назв, наприклад: **VAHENCE**₄ pl. (мн.), **VAHNO**₁₃₄ n. (сер. р.), **ADAMOVSKEY**₁₄ adj. (прикметник). Окремо витлумачено складені (складаються з кількох заголовних слів-назв) назви. Авторка зауважує, що серед них є гасла, відокремлені однією скісною рисою, наприклад: **BAK** / **BAKA** / **BAKO**₃₇ m. (чол. р.) – в основі таких назв апелятивів або онім; і гасла, розмежовані двома скісними рисками, наприклад: **ALEJA**₃₂ f. // **ALIJA**₁₃₃ f. // **ALEJ**₁₇ f. (жін. р.) (дослідниця розрізняє кілька типів таких назв: а) морфологічні варіанти семантично тотожних онімізованих апелятивів; б) фонетичні варіанти генетично чужомовних назв; в) назви-дублети; г) правописні варіанти твірних особових імен (прізвиस्क)). Крім цього, І. Валентова звертає увагу на так звані гасла-відсилання, наприклад: **VAHENCE** р. **VAHENCE**, **OBROD** р. **ABROD**.

У п'ятому розділі “Реєстр назв на літеру А” подано фрагмент словника мікротопонімів із початковою **А**. Структурно-словотвірний аналіз уміщених тут мікротопонімів засвідчує, що переважна більшість із них постала суфіксальним способом, що, до речі, характерно й для українських назв мікротопооб'єктів. Упадає у вічі значна частка відантропонімних назв, що зближує словацьку мікротопонімію з типологічно спорідненими назвами в інших регіонах Славії. Такі мікротопоніми сформувалися на основі універсальної номінаційної моделі: ім'я (прізвиско) власника мікротопооб'єкта → назва мікротопооб'єкта (земельної ділянки, лугу, пагорба тощо).

На основі генетично іншомовних мікротопонімів, зокрема угорських, німецьких, цікаво простежити особливості фонетичної адаптації таких назв на словацькому мовному ґрунті, наприклад: **ABHAŇ** (поле) < нім. *Abhang* ‘схил, узбіччя’; **ADAGASĚ** (поле) < угор. *agyagas* ‘глинистий’; **AJZLBANZEMICKA** (місцевість над Гроном) < *ajzlbán* < нім. *Eisenbahn* ‘залізниця’. Зауважимо, що назв із нез'ясованою етимологією в цьому фрагменті словника небагато – близько 10.

Важливо відзначити також, що авторка пояснює специфічні народні варіанти твірних антропонімів, наприклад: *U Adáskov* (поле) < *Adásek* < *Adam* (С. 133), пор., як паралель, укр. *Адасько* (Трійняк 23).

Завершують працю розширені анотації словацькою і англійською мовами та списки опрацьованої літератури і джерел.

Загалом високо оцінюючи роботу І. Валентової “Лексика словацької мікротопонімії (Концепція лексикографічного опрацювання)” й відзначаючи її важливість для словацької ономастики, висловимо деякі міркування щодо тлумачення окремих назв:

1. Мікротопонім *Abov vrch* дослідниця виводить від антропоніма *Aba* (С. 126). Проте від власної особової назви *Aba* логічно очікувати дериват *Abin* з огляду на особливості словотворення топонімів, похідних від імен із кінцевим *-a*. Очевидно, *Abov* < антропоніма **Ab / Abo* + суфікс *-ov-*, пор., наприклад, укр. *Або* – народнорозмовна форма від *Абакум* (Трійняк 15).

2. Назву *Abrava* І. Валентова відносить до етимологічно темних (С. 128). На нашу думку, наведений мікротопонім (якщо це не видозмінена форма від *Abrova*!) можна пояснювати як фонетично вторинну форму від **Obrava* < псл. **obrava* < **obryti*⁴. На ймовірність такого тлумачення вказують численні випадки в словацькій мікротопонімії зміни первісного початкового *o* > *a* під впливом угорського мовного оточення, наприклад: *Abrod* < *Obrod* (С. 128), *Abruča* < *Obruč* (С. 129), *Akomáň* < *Okomáň* (С. 141), *Alša* < *olša* ‘вільха’ (С. 147) та ін.

3. Стрижневий компонент *Ardové* мікротопоніма *Male Ardové* авторка пов’язує з антропонімом *Ardo* (С. 167). Цілком можливо, що це неостаточне пояснення, оскільки складник *Ardové* можна також кваліфікувати як дериват із суфіксом відносних прикметників *-ov-* від угор. *ardó*, фонетичного варіанта від *erdő* ‘ліс’⁵, пор. ойконімну паралель на Закарпатті – сучасну назву *Підвиноградів* (село у Виноградівськ. р-ні) < первісного *Ardő* (Гвоздьо 23).

1. Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв’язку з народними говорами // Питання топоніміки та ономастики: М-ли І Республ. наради з питань топоніміки та ономастики. К., 1962. С. 49.

2. Васильев В.Л. Архаическая топонимия Новгородской земли (Древнеславянские деантропонимные образования). Великий Новгород, 2005. С. 30.

3. Чеховський І.Г. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Чернівці, 1996. С. 4.

4. Богоедова Т.Н. Славянские гидронимы с основой **reu-* // **rou-* // **ru-* // Актуальные вопросы славянской ономастики: М-лы III Междунар. научн. конф. “Славянская ономастика в ареальном, этимологическом и хронологическом аспектах” (Гомель, 6–7 октября 2006 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2006. С. 19.

5. Галас К.И. О некоторых топонимах украинского этнического порубежья // Исследования финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками наро-

дов СССР: тезиси докл. Всесоюзн. научн. совещания финно-угроведов (27–30 октября). Ужгород, 1977. С. 17.

Скорочення

- Гвоздьо — *Гвоздьо М.М.* Ардовець (Підвиноградів): минуле і сучасне. Ужгород, 2009.
- Трійняк — *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.

С.О. Вербич

Wenzel W. Die slawische Besiedlung des Landes zwischen Elbe und Saale. Namenkundliche Studien / Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler. Hamburg: Baar, 2019. 333 s.

У сучасній слов'янській ономастиці праця, присвячених вивченню топонімікону певної території в контексті історії її заселення, не так уже й багато. Це, очевидно, зумовлено як складністю самого предмета дослідження, адже чимало таких назв сьогодні з різних причин зникло з онімного простору (інші ж доводиться реконструювати), так і потребою опрацювання значного обсягу спеціальної історичної літератури та джерел задля з'ясування специфіки освоєння конкретної території, особливо тих теренів, на оніміконі яких позначилися різномовні й різнокультурні впливи. Такими регіонами, як відомо, є землі на території сучасної Центральної Німеччини, які в період Ранняго Середньовіччя заселяли представники західнослов'янських племен (у фаховій літературі об'єднані під назвою сорби), зіткнувшись згодом із неслов'янською людністю германського походження. З огляду на викладене заслуговують на увагу праці мовознавців Лейпцизької ономастичної школи, насамперед Е. Айхлера, Г. Вальтера і В. Венцеля, які вже тривалий час у своїх студіях відновлюють з-під німецькомовних нашарувань слов'янську онімну спадщину. Сьогодні в цій царині активно працює відомий дослідник слов'янських назв на території Німеччини В. Венцель. Так, минулого року побачила світ його нова книга "Заселення слов'янами території між Ельбою і Заале. Ономастичні студії", з якою, вважаємо, буде цікаво ознайомитися передусім тим українським ономастам, що досліджують історичний онімікон.

Праця складається зі вступу, 14 розділів, покажчика опрацьованої літератури, індексу топонімів. Вона розв'язує ті самі ономастичні

й історичні завдання і ґрунтується на тих самих методологічних за-садах, що й попередні студії В. Венцеля “Власні назви та історія” (Гамбург, 2014), “Слов’яни в Німеччині” (Гамбург, 2015), “Рання історія слов’ян Саксонії крізь призму власних назв” (Гамбург, 2017). У ній акцентовано увагу на тих районах Центральної Німеччини, які колись заселяли слов’яни. Окреслено основні питання, пов’язані з історією слов’янських поселень, досліджено етимологію старосорбських ойконімів, з’ясовано їхню стратиграфію. Крім цього, проаналізовано антропонімію тих слов’ян-колоністів, які прийшли в цей регіон з інших слов’янських теренів, простежено шляхи міграції слов’ян із Богемії до нових районів поселення в межиріччі Ельби – Заале. Автор зазначає, що вони рухалися переважно долиною Ельби, сяннувши пізніше старополабського мовного простору. На основі дослідження регіональної історії автор намагається відповісти на питання: звідки ж походять слов’яни, що оселилися між Ельбою та Заале на початку VII ст.; зауважує, що структурно споріднені (з виявленими в досліджуваному регіоні) топоніми поширені в ареалі від Центральної Німеччини до Богемії та Моравії. Це дало йому підстави стверджувати, що перші слов’янські поселенці прийшли на територію Німеччини з півдня. В. Венцель проаналізував майже 40 слов’янських етронімів і хоронімів, зокрема *Besunzane* (безунчани – середньовічне західнослов’янське плем’я, яке заселяло землі у верхів’ї р. Ніса), *Selpoli* (слуп’яни – середньовічне західнослов’янське плем’я, яке заселяло землі на захід від р. Ніса), *Surbi* (сорби, або лужицькі серби, – західнослов’янське плем’я, представники якого й досі проживають на південному сході Німеччини), *Nudzici* (нудичі). В основі найдавнішого із цих етронімів – праслов’янський етимон **sǫrbъ / *sǫrbъ*.

Численні різнокольорові карти, вміщені в книзі, наочно ілюструють висновки, отримані в процесі дослідження різних власних назв.

В. Венцель цілком справедливо зазначає, що його праця ґрунтується на результатах досліджень багатьох ономастів, більшість із яких належить до Лейпцизької ономастичної школи, яку впродовж десятиліть очолювали Е. Айхлер і Г. Вальтер.

У першому розділі “Географія, стратиграфія власних назв та історія поселень (на основі старосорбського мовного простору)” наголошено на важливості регіонального дослідження власних назв. У цьому контексті автор згадує назвознавців Лейпцизької ономастичної школи, які заклали підґрунтя ареального вивчення слов’янських

топонімів у німецькомовному просторі. Ідеться насамперед про 41-й том серії “Німецько-слов’янські дослідження з ономастики та історії поселень”, чотиритомний компендіум Е. Айхлера “Слов’янські топоніми між Заале і Нісою” (*Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neisse*; Bautzen, 1985–2009), тритомну студію “Історичний словник топонімів Саксонії” (*Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen*; Berlin, 2001), незавершений “Атлас старосорбських топонімних моделей” (опубліковано лише 5 зошитів) Е. Айхлера.

Автор зауважує, що основне в установленні етимології топонімів – з’ясувати статус їхньої твірної основи, тобто відапелятивну чи відантропонімну природу цих назв. Так, н.-луж. топоніми *Schmogro* і *Schmogrow* (у німецькомовній графіці) дехто виводить від апелятива ст.-сорб. *smogor ‘гнила (болотиста) земля; торф’. Проте в суміжній до цих поселень місцевості зафіксовано прізвище *Smógoř*. Отже, етимологія цього топоніма неоднозначна.

У цьому розділі також наголошено на важливості для ономастичних студій класифікації власних назв. Доцільно, зокрема, розмежувати топоніми, що не мотивовані власними особовими назвами, і топоніми, похідні від антропонімів, що мотивовані апелятивами на позначення особи за певними її рисами, наприклад: ст.-сорб. топонім *Žornosěky (тепер *Sornssig* на півд. схід від Будишина) виводять не від антропоніма, а від апелятива *žornosěk ‘мельник’.

Окрему увагу в першому розділі приділено класифікації етнонімів. В. Венцель відзначає, що чимало місцевих етнонімів утворено від патронімів на *-уч*, а етнічна назва *Nižane ‘мешканці низовин’ має таку саму структуру, як і топонім *Dolane ‘мешканці долини’. Слушна думка автора і про розрізнення відантропонімних і невідантропонімних етнонімів. Серед найдавніших слов’янських топонімів у старосорбському мовному просторі В. Венцель виокремлює назви із суфіксами *-уч-і* й *-ов-уч-і*, топоніми на зразок *Kosobudy* / *Žornosěky, назви з формантом *-jane* і так звані множинні топоніми, мотивовані власними особовими назвами. Хронологічно пізніші, на думку автора, власні географічні назви, похідні від особових імен, оформлених присвійними суфіксами **-jb*, *-in*, *-ov*. Завершують цей хронологічний ряд відапелятивні топоніми. Заслуговує на увагу спостереження В. Венцеля про те, що в епоху великого переселення народів і освоєння слов’янами нових земель виникли нові етнічні назви, мотивовані антропонімами. Це, зокрема, утворення на *-уч-і* й

плюральні топоніми, наприклад: *Liutomerici* в Богемії (1086 р.) або *Čechy* < *Čech* < *Česlav. У давньолужицькому мовному просторі це, зокрема, етнонім *Chutici* (973 р.) < ст.-сорб. *Chutici < *Chotici ‘люди Хута’, *Neletici ‘люди Нелета’.

Сім карт, уміщених у першому розділі, ілюструють ареали певних топонімів і антропонімів, наприклад: Карта №1 – поширення топонімів на *-uch-i*, а також топонімів із формантом *-jane*, множинних топонімів; Карта №7 – поширення топонімів із суфіксами *-ota*, *-ac* < **-ačь*.

У другому розділі “Сербські антропоніми на позначення слов’янських правителів” на основі докладно опрацьованих фахових праць, як-от “Студії із сорбської антропонімії” у 4-х томах (Studien zu sorbischen Personennamen; Bautzen, 1987–1994), “Нижньолужицькі антропоніми із церковних книг” (Niedersorbische Personennamen aus Kircherbüchern; Bautzen, 2004), “Сорбські антропоніми на сході Верхньої Лужиці” (Sorbische Personennamen der östlichen Oberlausitz; Bautzen, 2017), В. Венцель наводить праслов’янські апелятиви, континуанти яких у старосорбській мові позначали осіб, що посідали найвищі щаблі в соціальній структурі давньолужицького суспільства, а також похідні від них антропоніми, наприклад: псл. *knędzь > в.-луж. *knjez*, н.-луж. *kněz*; *Knesch*, *Knesig* < в.-луж. *Knježik; псл. *županь > н.-луж. *župan*: *Supan*, *Schupan*; псл. *starosta > в.-луж. і н.-луж. *starosta*: *Starost* та ін.

У розділі вміщено шість карт, які ілюструють поширення антропонімів у Верхній і Нижній Лужиці. Окремо варто відзначити 5-у і 6-у карти, оскільки Карта №5 відображає ареал антропонімів *Rataj* і *Worak*, а Карта №6 – ареал антропонімів *Radłak* і *Radlik* у Нижній Лужиці.

У третьому розділі “Слов’янське заселення регіону Середньої Ельби крізь призму власних назв” на основі досліджень про слов’янські племена *нижан* і *далемінців* простежено шлях західних слов’ян у VII ст. з Богемії долиною Ельби на північ і захід. В. Венцель наводить перелік генетично слов’янських топонімів і для переважної більшості з них установлює етимологію, наприклад: *Adelwitz* < ст.-сорб. *Odołowica ‘поселення в долині річки’ чи *Odołowici ‘люди Одола’ або *Odilovici < антропоніма *Odila*, *Odilo*; *Delnau* < ст.-сорб. *Dełnov < антропоніма *Dełn або *Děłnov < *Děłn; *Euper* < ст.-сорб. *Upr, пор. ст.-чеськ. *úpor* ‘дерен, луг’; *Moritz* < ст.-сорб. *Morica < *more* ‘море’ чи

*Morici < антропоніма *Mor; *Pietsch* < ст.-сорб. *Peřica < **pek-* ‘пекти’ чи від *Pěřici < антропоніма *Pěř та низка інших назв. Зауважимо, що на підтвердження деяких авторських етимологій указують топонімні паралелі на інших слов’янських теренах – в Україні: *Körnitz (Klein)* < ст.-сорб. *Kornica, пор. ойконім *Корниця* в Білогірському р-ні Хмельницької обл. (АТП 1947: 224); у Росії та Польщі: *Labrun* < ст.-сорб. **L’ubruń* < антропонімооснови **L’ubr-*, пор. похідний ойконім *Любры* в колишній Псковській губ. Росії, антропонім *Lubra* в Польщі (Шульгач 282).

У розділі вміщено 4 карти: Карта №1 – ареал топонімів із суфіксами *-ов-ич-і*, *-ц-і*, *-яни*; Карта №2 – ареал відантропонімних ойконімів із суфіксами **-jь*, *-ин*, *-ов*; Карті №3 і №4 – доповнення до карти №1 і №2 відповідно.

У четвертому розділі “Слов’янські племена *Neletiki* в регіоні Торгау і *Citice* на Ельбі” відтворено картину розселення слов’ян у регіонах Торгау й Домич на основі пояснення етнонімів *Neletiki* і *Citice*, а також деяких топонімів. Етнонім *Neletiki* < ст.-сорб. *Neletici ‘люди Нелета’, *Citice* < ст.-сорб. *Sitica ‘місцевість, де росте багато осоки’ або *Sitici ‘люди, що мешкають на березі пот. Ситиця’ чи ‘люди, що мешкають у місцевості, де росте осока’. Автор пропонує нове тлумачення семи слов’янських топонімів: *Domnitzsch* < ст.-сорб. *Dmuci < псл. *Dьmоci ‘поселення на вітряному місці’ (попередня етимологія). З погляду мотивації семантики твірної основи й формальної структури, зазначає В. Венцель, таке тлумачення малоімовірне. Більш імовірна така етимологія: *Domnitzsch* < ст.-сорб. *Domuc < *Domamоtь + *-jь*: ‘поселення Домамута’; *Kneesen* < ст.-сорб. *Gnusina ‘поселення в заболоченій місцевості’ (попередня етимологія). Більш імовірне таке тлумачення: *Kneesen* < ст.-сорб. *Gnusin ‘поселення Гнуса’; *Melpitz* (1251 р. – *Melpuz*) < в.-луж. *mjel*, *měl* ‘мілина’ і *puć* ‘дорога’ (попередня етимологія). Більш імовірне таке пояснення: *Melpitz / Melpuz* < *Milopuc < *Miloputь + *-jь*: ‘поселення Милопута’; *Prausitz* < ст.-сорб. **Pruž-*, **Pruž’e* ‘поселення на видовженому полі’ (попередня етимологія). Більш імовірне таке пояснення: *Prausitz* < ст.-сорб. **Pruž-* < антропоніма *Prug; *Sьptitz* (одна із форм – *Suptitz*) < *Sypnica ‘поселення біля насипу’ (попередня етимологія). Більш імовірне таке тлумачення: *Suptitz* < ст.-сорб. *Zubatici ‘люди Зубата’; *Treblitzsch* < ст.-сорб. *Drevolizy ‘поселення людей, які «лижуть» дерева’. Більш імовірна така внутрішня форма цієї назви – ‘поселення людей, що чер-

тять дерева’; *Zeckritz* < ст.-сорб. *Sěkyrica ‘поселення на землі, яку відвоювали сокирою’ або *Sěkyrici ‘люди Сокири’.

На карті до цього розділу показано поширення топонімів із суфіксом *-ов-ич-і* від двоосновних імен, а також від прізвиськ; топонімів із формантом *-ц-і*, мотивованих апелятивами; множинних топонімів; назв на *-яни*; посесивних утворень із суфіксами **-jь*, *-ин*, *-ов*.

У п’ятому розділі “Слов’янські поселення в регіоні Нижньої Заале крізь призму власних назв” В. Венцель критично проаналізував етимологічне тлумачення низки топонімів, пояснення яких було предметом уваги дослідників у таких працях: “Топоніми регіону Заале” (*Die Ortsnamen des Saalkreises*; 1962) А. Піхтера; “Назви знелюднених місць у регіоні Заале” (*Die Wüngstungsamen des Saalkreises*; 1967) Й. Шульгтайза; у багатотомнику “Слов’янські топоніми між Заале і Нісою” (*Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neisse*; 1985–2009) Е. Айхлера: *Bennewitz* < ст.-сорб. *Pńovica < *peń (попередня етимологія). Більш імовірне тлумачення: *Bennewitz* < ст.-сорб. *Pńovici ‘люди Пня’; *Dachritz* < ст.-сорб. *Tachorovici < антропоніма *Tachor < композита *Tatomir* (попередня етимологія). Більш імовірне тлумачення власної особової назви *Tachoru коли апеллятивної лексики гнізда *tach-*, пор. пол. *tachać* ‘носити щось важке’; *Kloschwitz* < ст.-сорб. *Kłosovica < *kłos* ‘вухо’ або від антропоніма *Kłos (попередня етимологія). Більш імовірне пояснення: *Kloschwitz* < ст.-сорб. *Kłosovici ‘люди Клоса’; *Oberwitz* < ст.-сорб. **Obrovic-* < *obr* ‘гігант’ чи від *Oborovica < *obora* ‘обора’. Більш імовірне тлумачення: *Oberwitz* < ст.-сорб. *Obrovici ‘люди Обра’; *Reussen* < ст.-сорб. *Rysina < *rysu ‘червоний’ чи *rys ‘рис’ (попередня етимологія). Більш імовірне пояснення: *Reussen* < ст.-сорб. *Rysin ‘поселення Рися’; *Ubese* < ст.-сорб. *Ubyši, *Ubyše < антропоніма *Ubyš (попередня етимологія). Більш імовірне тлумачення: *Ubese* < ст.-сорб. *Ubuž ‘поселення Убуда’; запропоновано пояснення й інших топонімів.

У розділі вміщено 4 карти: Карти №1–№2 показують ареали давніх топонімів (ойконіми із суфіксом *-ов-ич-і*, похідні від антропонімів-композитів, антропонімів-гіпокористиків, прізвиськ; плюральні ойконіми; ойконіми з формантом *-яни*); Карти №3–№4 – ареали хронологічно пізніших топонімів (ойконіми з посесивними суфіксами **-jь*, *-ин*, *-ов*; ойконіми із суфіксом **-uni*; відапеллятивні ойконіми; назви на зразок *Běła gora*).

У шостому розділі “Слов’янські поселення в регіоні Середньої Заале крізь призму власних назв”, як і в попередніх двох, верифіко-

вано тлумачення низки топонімів. Запропоновано нові етимологічні інтерпретації: *Dopschel* < ст.-сорб. *Tupočaty (попередня етимологія). З огляду на зафіксовану форму цього ойконіма *Tupschol* більш імовірно його пояснення як *Tupošaty ‘поселення дивних (божевільних) людей’; *Eutzsch (Wusten-)* < ст.-сорб. *Ovčic- ovca ‘вівця’ (попередня етимологія). Більш імовірно тлумачення: *Eutzsch* < ст.-сорб. *Ovčici ‘люди Овця’; *Meisitz* < ст.-сорб. *Mizica, *Mižica < **mig-* (попередня етимологія). Більш імовірно пояснення: *Meisitz* < ст.-сорб. *Mižici ‘люди Мига’; *Schellsitz* < ст.-сорб. *Čelšici (попередня етимологія). Більш імовірно тлумачення: *Schellsitz* < ст.-сорб. *Želišici ‘люди Желиша’; *Zweimen* < ст.-сорб. *Svojim (попередня етимологія). Більш імовірно таке тлумачення цього ойконіма з огляду на першофіксацію його як *Zwegene: Zweimen* < ст.-сорб. *Svegoń ‘поселення Свегона’. Запропоновано також етимологічне пояснення й інших ойконімів.

Три карти, вміщені в розділі, відображають поширення ойконімів із суфіксами *-ов-ич-і*, *-яни*, **-jь*, *-ин*, *-ов*, **-uni*, відапелятивних ойконімів на різних територіях: Карта №1 — у напрямі до Люцена; Карта №2 — на півн. схід до Єсница й далі на південь та півд. захід; Карта №3 — від Остерфельда на півночі до Айзенберга на півдні, від міст Квесница, Дройсига і Требница на сході до Голдшау, Беглиця й Гезена на заході.

У сьомому розділі “Переселення слов’ян у регіон Ельби — Заале крізь призму власних назв” проаналізовано 7 топонімів моделі *Кособуди / Жорносіки* і 4 ойконіми інших словотвірних типів, ареал яких відображають карти №1 і №2 (на Kartі №2 представлено чеські топоніми паралелі). Реконструйовано старосорбські форми, наприклад: *Korbetha* < *Chorvaty ‘поселення хорватів’; *Crölpa (Krölpa)* < **Krołupy / Kralupy* ‘поселення королупів — людей, які деруть лико’ та ін. Крім цього, проетимологізовано 10 ойконімів із суфіксами *-ич-і*, *-ов-ич-і* (їхній ареал відображають Kartи №3 і №4; на Kartі №4 подано чеські топоніми паралелі), наприклад: *Pausitz* < ст.-сорб. **Bud’zici* ‘люди Будза’, *Gaudlitz* < ст.-сорб. *Gudlici ‘люди Гудла’, *Krietzschitz* < ст.-сорб. *Krečovici ‘люди Креча’ та ін.

У восьмому розділі “Нові відомості щодо переселення слов’ян із Богемії та Моравії” запропоновано аналіз 34 нових старосорбсько-чеських топонімних паралелей, що свідчать про прихід слов’ян у регіон межиріччя Ельби — Заале в VII—VIII ст. з Богемії та Моравії. Як і в попередніх розділах, інтерпретації карт тут передуює словник (у

формі коротких етимологічних статей) відновлених старосорбських ойконімів, наприклад: *Bratčici (тепер *Bratzschwitz*; *Pratschitz*, *Pratschüt*) ‘люди Братка’, *Čavici (тепер *Zabitz*; *Zebitz*; *Zehbitz*; *Zschaitz*) ‘люди Чава’, *Gorušane (тепер *Garsena*; *Görschen*, *Gross-*, *Klein-*) ‘люди Горуша чи Горуша’, *Kličane / *Kličene (тепер *Klitzschen*) ‘люди Клика чи Клича’, *Obrovici (тепер *Oberwitz*) ‘люди Обра’, *Přivovici (тепер *Bennowitz*; *Pennewitz*; *Pinnewitz*) ‘люди Пня’, *Radobyl (тепер *Radebeul*; *Radewell*; *Radebille*) ‘поселення Радобиля’, *Stupici (тепер *Staupitz*) ‘люди Ступа’ та ін.

У розділі вміщено 6 карт: Карта №1 – ареал старосорбських топонімів у долині Ельби; Карта №2 – чеські топонімні паралелі до відповідних старосорбських ойконімів, наведених на Kartі №1; Карта №3 – ареал старосорбських топонімів у регіоні Нижньої Заале; Карта №4 – ареал чеських топонімних паралелей до відповідних старосорбських ойконімів, наведених на Kartі №3; Карта №5 – ареал старосорбських ойконімів у регіоні Середньої Заале і далі на схід; Карта №6 – ареал чеських топонімних паралелей до відповідних старосорбських ойконімів, наведених на Kartі №5.

У дев’ятому розділі “Топонім *Libzi* та формально споріднені утворення” проаналізовано ойконім *Libzi* (пізніші форми – *Libiz*, *Libz*, *Lipz*, *Lipczk*, *Lipzk*), що тепер відомий як *Лейпциг* / *Ляйнциг*. Цю назву вперше згадано в історичних джерелах першої чверті XI ст. Вона неодноразово привертала увагу мовознавців. В. Венцель наводить різні версії її тлумачення в працях попередників, передусім К. Гайнца, Г. Біхльмаєра. Сам автор раніше виводив ойконім *Libzi* від пізньопраслов’янського *Libьskъ, вважаючи праформу германсько-слов’янським гібридом. Таке пояснення поставив під сумнів Б. Кеніц, запропонувавши свою етимологію цього ойконіма: *Libčë ‘поселення німців чи бідних людей’. В. Венцель слушно зауважує, що цей ойконім міг постати не лише від псл. *libьсь ‘слабка, німецька людина’, але й від антропоніма *Libьсь. Крім цього, від ойконіма *Libьčë могла утворитися зменшена форма *Libьčьку з деминутивним суфіксом *-k-*. Далі проаналізовано структурно споріднені ойконіми *Graupzig*, який Е. Айхлер пов’язував із ст.-сорб. *Grub-sk < антропоніма *Grub, а Б. Кеніц – із ст.-сорб. *Grubčьку ‘поселення негідників’. На думку В. Венцеля, *Graupzig* < ст.-сорб. *Grubečьку ‘маленьке село негідників’; *Kriebitzsch* < ст.-сорб. *Krivica чи *Krive ‘поселення на вигині річки’ (Е. Айхлер), від ст.-сорб. *Krivčë ‘поселення брехунів’

(Б. Кеніц); *Schlöpitz* < ст.-сорб. *Slepс чи *Slepica ‘поселення в місцевості, де вирує вода’ (Е. Айхлер, Г. Вальтер), від ст.-сорб. *Slěpěc (В. Венцель); *Süitz* < ст.-сорб. *Studica чи **Stud’c* < **stud-* ‘холодний’ чи **stuč-* із різними значеннями (Е. Айхлер), від ст.-сорб. **Stud’cě* ‘поселення огидних, брудних людей’ (В. Венцель).

На основі сучасних німецьких топонімних форм реконструйовано також кілька відпатронімних ойконімів із суфіксом *-(ov)-uch-i*: *Premysławicě / *Premysłowicě (колишне нім. *Primsewitz*) ‘поселення чи люди Премислава або Премисла’, *Skoroticě (нім. *Schkortitz*) ‘поселення чи люди Скорота’, *Židovicě (нім. *Seidewitz*) ‘поселення чи люди Жида’.

У розділі вміщено 2 карти: Карта №1 — ареал старосорбських назв із формантами *-cě*, *-eč-ku*, а також згаданих вище назв на *-(ov)-uch-i*; Карта №2 — ареал чеських ойконімів із суфіксами *-c-e*, *-(ov)-ic-e* (відповідники до наведених старосорбських назв).

У десятому розділі “Нові відомості про походження слов’ян у межиріччі Ельби і Заале, що прийшли з Богемії та Моравії” проаналізовано низку старосорбсько-старочеських топонімних паралелей, які в попередніх розділах не було враховано і які додатково підтверджують факт міграції слов’ян у регіон Ельби — Заале з Богемії та Моравії. Наприклад: *Černčín (нім. *Zschertitzschen*) ‘поселення Чернка’, пор. чеськ. ойконім *Černčín*; **Koz’e* (нім. *Cosa*) ‘міцевість, де є багато кіз’, пор. чеськ. ойконім *Kozí*; *Łabuń (нім. *Labaun*) ‘поселення Лабуня’, пор. чеськ. ойконім *Labouň*; *Pitin (нім. *Piethen*) ‘поселення Піта’, пор. чеськ. ойконім *Pitín*; *Stronice (нім. *Stronze*) ‘поселення на невеликому схилі гори’, пор. чеськ. ойконіми *Stráňce* та ін.

Уміщені в розділі 2 карти відображають ареал згаданих старосорбських ойконімів (Карта №1) і їхніх чеських відповідників (Карта №2).

В одинадцятому розділі “Тауха — основний пункт слов’янських переселенців і столиця цього німецького регіону” докладно проаналізовано ойконім *Taucha* (на північ від Лейпцига), який уперше згадано в історичних джерелах X—XI ст. у формі *Cothug* / *Cotuh*. Форми *Tauch*, *Taucha*, як зазначає В. Венцель, пізніші: їх задокументовано в XV і XVII ст. відповідно. Етимологія цієї назви неоднозначна. Е. Айхлер і Г. Вальтер убачали в її основі ст.-сорб. *Kotuchy ‘поселення зі стійбищами для тварин’ < псл. *kotuxъ ‘стайня’. Таке тлумачення піддав сумніву В. Венцель, зауваживши, що топоніми такого типу найчастіше пов’язані з назвою певного роду, його очільника, який обрав місце для поселення і заклав його. З огляду на це назву *Kotuchy

треба пояснювати як ‘поселення людей Котуха’. На думку автора, зважаючи на особливості фонемно-графічної адаптації слов’янських топонімів у середньо-верхньонімецькій мові (варіанти графем *c, ch, k* на початку слова і складу можуть позначати як фонему [k], так і [ch]), назву *Taucha* можна зводити до ст.-сорб. *Chotuchy ‘поселення людей Хотуха’. На підтвердження такого тлумачення він наводить чеськ. топонім *Chotouchov*. Це дає підстави розглядати назву *Taucha* в колі тих старосорбських топонімів, які слов’янські переселенці перенесли з Богемії.

Наведені в розділі 2 карти показують поширення слов’янських ойконімів у межах значної території довкола Лейпцига: словотвірні моделі із суфіксами *-ов-ич-і, -яни*, родові ойконіми (Карта №1); відантропонімні назви із суфіксами **-jъ, -ин, -ов* і деякі інші дериваційні типи (Карта №2).

У дванадцятому розділі “Назви племен і територій у старосорбському мовному просторі” запропоновано етимологічний огляд племінних і регіональних назв давньолужицького ареалу. Деякі статті містять версії Е. Айхлера. Також схарактеризовано окремі райони розселення слов’янських племен (територію їх розселення показано на карті) і проетимологізовано низку старосорбських етронімів. Наприклад: *Besunzane* (безунчани). Цю назву зафіксував Баварський географ у середині IX ст. Раніше В. Венцель виводив етронім *Besunzane* від ст.-сорб. *Bezoučane ‘мешканці місцевості, де росте багато бузини’. Б. Кеніц трактує його як *Bežuncane чи *Bežunčane ‘замок Бежунта чи люди Бежунца’, а Г. Вальтер — як германське чи догерманське утворення. В. Венцель уважає такі етимології непереконливими і схиляється до пояснення цього етроніма як *Bežunčane ‘люди Біжунка’, наведеного в “*Słowniku starożytności słowiańskich*” (Т. I. — С. 113); *Chozimi*. Цей етронім згадано в історичних джерелах у 961 р. Раніше В. Венцель етимологізував його як ст.-сорб. *Košina ‘поселення, оточене плетеною огорожею’. У рецензованій праці він пропонує нове тлумачення: ст.-сорб. *Chocimi ‘люди Хотима’; *Daleminze* (850 р. — *Talaminzi*, 880 р. — *Dalmatic*, 960 р. — *Dalamantia*, *Dalamanci*). Цей етронім не має задовільної етимології. В. Венцель припускає його дослов’янську природу. Крім наведених етронімів, у розділі проаналізовано й інші етнічні назви — *Citice*, *Colodici*, *Glomaci*, *Milzane*, *Neletici*, *Nisane*, *Nizici*, *Nudzici*, *Quezici*, *Selpoli*, *Siusili*, *Surbi*, *Unolauki*. Проетимологізовано також і деякі топоніми: *Dobna* < ст.-

сорб. *Dobna* < псл. *Dobъna (*zetja*) ‘нормальна (добра) земля’ чи *Dobъna (*rěka*); *Gera* (< д.-в.-н. *Gēraha); *Mezumroka* < ст.-сорб. *Mezumroka* ‘місцевість між болотами’ та ін. (*Nice, Orla, Plisno, Puunzowa, Sarowe, Serimunt, Strupenice, Tucharin, Weta, Zagost, Zerwisti, Zliuuni, Zwickau*).

На двох картах, уміщених у розділі, показано ареал давніх топонімів і хронологічно пізніших назв (Карта №1), локалізацію етнонімів *Chutici, Siusili* й ін. і топонімів *Weta, Zagost* та ін. (Карта №2).

У тринадцятому розділі “Західнослов’янські топоніми, антропоніми та етноніми, мотивовані псл. *srъbъ / *srъbъ і походження сорбів” автор на основі аналізу різних класів власних назв — топонімів, антропонімів, етнонімів із основою *Серб-* / *Сорб-* — простежив шлях, яким пройшли предки сорбів під час міграції зі слов’янської прабатьківщини в місця їхнього пізнішого оселення. В. Венцель слушно зауважує, що в процесі етимологізування топонімів із основою *Серб-* / *Сорб-* буває складно встановити їхнє походження — відетнонімне чи відантропонімне. Так само важко диференціювати пізніші прізвища й етноніми з відповідними основами. У цьому розділі не враховано власних назв, мотивованих псл. *srъbъ / *srъbъ, із південно- і східнослов’янського мовного простору. Це буде завдання, зазначає В. Венцель, для укладачів Загальнослов’янського топонімного атласу. Основну ж увагу тут зосереджено на тлумаченні топонімів й антропонімів з основою *Серб-* / *Сорб-* у різних західнослов’янських регіонах, пов’язаних з історією племені сорбів.

I. Топоніми. Старосорбський (давньоолушицький регіон): *Zorbau* < ст.-сорб. *Sorbov (-a, -o) < псл. *Sъrbovъ (-a, -o) ‘поселення Сорба’; *Zôrbitz* < ст.-сорб. *Sorbici / *Sorbovici ‘люди Сорба’ та ін. Чеський регіон: *Srbce* — деминутив (за А. Профоусом і Я. Свободою) від топоніма *Srby, Srbice* < антропоніма *Srb* та ін. Польський регіон: *Sarbia* < *Serby < етноніма *Serb, Sarbice* ‘поселення людей Сарба’, *Sarbinowo* < етноніма *Sarbin* + -owo та ін. (усі пояснення К. Римута). Старополабський регіон: *Sarmsdorf* (1306 р. — *Sarbenzdorp*) < ст.-полаб. антропоніма *Sarbin* (версія Р. Траутманна).

II. Антропоніми. Верхньоолушицький регіон: *Serb, Serbik, Serbin*. Нижньоолушицький регіон: *Sarban, Sarbanka, Serb, Serban, Serbik, Serbka, Sorb, Sorban*. Чеський регіон: *Srb, Srbek, Srbik, Srba, Srbín*. Словацький регіон: *Srb*. Польський регіон: ст.-пол. *Sarb, Sarbik, Sarbin, Sarbinowic, Sarbak, Sarbal, Sarbek*, пол. *Serb, Serba, Serbak, Serbin* та ін.

Інтерпретуючи інформацію з уміщених у розділі 2 карт (Карта №1 — ареал польських топонімів, мотивованих псл. **sərbь* / **sərbь*; Карта №2 — ареал чеських топонімів, мотивованих псл. **sərbь* / **sərbь*) і висновки про історію теперішніх поселень давніх сорбів, їхню міграцію з так званої Білої Сербії, В. Венцель опирається на концепцію Ю. Удольфа, викладену в його працях “Студії зі слов’янської гідронімії” (Studien zu slawischen Gewässernamen und Gewässerzeichnungen; Heidelberg, 1979) і “Батьківщина та міграція слов’ян крізь призму власних назв” (Heimat und Ausbreitung slawischen Stämme aus namenkundlichen Sicht in: Die frühen Slawen — von der Expansion zu gentes und nations. Teibld. 1. Langenweissbach / Herausgegeben. F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt. — Bonn, 2016. — S. 27—51). Згідно з Ю. Удольфом, давні слов’яни перед початком великого переселення народів (близько 500 р. н. е.) мешкали в Північно-Східних Карпатах. Серед слов’янських племен, що тут проживали, були, напевно, і **Sьrbi* / **Sьrbi*, **Xьrvatı* та ін.

У чотирнадцятому розділі “Топонім і назва замку *Titibuzin* та їх локалізація” автор вивчає історію питання про походження топоніма *Titibuzin* і первісне розташування цього міста-фортеці. За його словами, назва *Titibuzin*, яку вперше відзначив Тітмар Мерзебурзький, попри те що неодноразово привертала увагу дослідників, потребує не лише докладнішого етимологічного аналізу, але й географічної та стратиграфічної характеристики в ширшому історичному контексті. Першим, хто спробував з’ясувати походження топоніма *Titibuzin* на основі історичних пам’яток, був Е. Айхлер. Він виводив його від антропоніма **Tetibudь*, оформленого індивідуально-присвійним суфіксом **-jь*. У пізніших студіях Е. Айхлер і Г. Вальтер кваліфікують цю назву як первісно ст.-сорб. форму **Dědibuzin* < антропоніма **Dědibudь*, перший складник якого **Dědi-* < **Těti-* < псл. **tęti* ‘рубати, сікти’. На думку В. Венцеля, точна етимологія топоніма *Titibuzin* залежить від правильного аналізу його твірної антропонімооснови. Він вважає, що первісна форма цього топоніма — **Tetěbuz*, препозитивний компонент якого сягає псл. **teta* ‘тітка’, у формі Д. в. одн. — **tetě*. Пор. полабсько-поморський антропонім *Tetěslav*. Постпозитивний компонент *-buz* < ст.-сорб. **bud-* < псл. **buditi* або від **byti*, **bodq* ‘бути’. Пор. формально подібний чеськ. топонім *Těchobuz*. Однак топонім *Titibuzin*, наголошує автор, ілюструє первісну форму **Tetěbuzin* (а не **Tetěbuz!*), у якій антропонімооснова **Tetěbuz-* (то-

чніше *Tetěbuza. — С.В.) оформлена присвійним суфіксом *-in*. Наступну частину цього розділу присвячено аналізу спроб попередників локалізувати місто-фортецю *Titibuzin*. В. Венцель переконаний, що в справі визначення місця розташування топооб'єкта з назвою *Titibuzin* треба брати до уваги передусім те, що фортеці (замки) давні слов'яни споруджували зазвичай посередині чи скраю своїх поселень.

Працю завершують список опрацьованої літератури і покажчик гідронімів, ойконімів та етронімів, наведених у попередніх трьох дослідженнях В. Венцеля — “Власні назви та історія” (*Namen und Geschichte*; 2014 р.), “Слов'яни в Німеччині” (*Slawen in Deutschland*; 2015 р.), “Рання слов'янська історія Саксонії крізь призму власних назв” (*Die slawische Frühgeschichte Sachsen im Licht der Namen*; 2017 р.), а також у рецензованій студії.

На окрему увагу заслуговують деякі дискусійні положення й реконструкції праформ в аналізованій праці В. Венцеля, які вважаємо за доцільне прокоментувати:

1. На С. 37 автор наводить праформу *kъnęže, у Р. в. із суфіксом *-ęte*, як похідну від *kъnędzь. Очевидно, В. Венцель помилився, оскільки утворення із суфіксом *-ęt-* на позначення малих, недорослих істот у формі Р. в. (у цьому разі — *княжата*) органічно пов'язані з основою на *-ę* (а не *e!*) у Н. в. Пор., наприклад: псл. *agne, *-ęte*; *děte, *-ęte* (ЕССЯ 1, 54: 5, 12). Отже, правильна форма — *kъnęžę (ЕССЯ 13, 201).

2. У низці статей, присвячених етимологізуванню конкретних власних назв, В. Венцель пропонує альтернативні версії, що цілком зрозуміло, адже однозначно встановити внутрішню форму на праслов'янському рівні складно. Проте в деяких випадках, на нашу думку, альтернативну етимологію (реконструкцію праформи) треба відкинути. Так, аналізуючи топонім *Leps* (на південь від Цербста), В. Венцель зводить його до ст.-сорб. *Lěptici < антропоніма *Lěpota або ж до ст.-сорб. *Leptici ‘люди Лепта’ (С. 67). Із цього пояснення зрозуміло, що якби назва *Leps* (< *Lěptici / *Leptici) була мотивована антропонімом *Lěpota, то відновлений старосорбський ойконім мав би форму *Lěpotici, а не *Lěptici. Давні фіксації цього топоніма — *Leptiz* (1303 р.), *Leptis* (1352 р.) (С. 67) — дають підстави стверджувати, що сучасна німецька назва *Leps* < *Leptici < антропоніма *Lept / *Lepta < псл. *lepъta / *lepъть (ЕССЯ 14, 133–134).

3. Сучасний німецький топонім *Wildschütz* (на півн. захід від Шильдау) В. Венцель розглядає як ст.-сорб. **Vil'žica* ‘поселення в

місцевості, де є вовки' чи як **Vil'čici* 'поселення людей Вовка' (С. 84). Проте найраніша згадка про цю назву, у 1201 р., подає її у формі *Wilsiz* (С. 84). Це дає підстави припускати, що топонім *Wildschütz* < ст.-сорб. **Vil'šica*. На ймовірність такої версії вказує укр. гідронім *Вільшички* в бас. Сіверськ. Дінця (СГУ 112) < *Вільшиця / *вільшиця.

4. Сучасний нім. топонім *Lobitsch* В. Венцель пояснює як ст.-сорб. *Labač, в основі якого вбачає антропонім *Labakъ, оформлений індивідуально-присвійним суфіксом *-*ъ* (С. 152). Однак, відповідно до засад історичного слов'янського словотвору, до імен із суфіксом -*k*-суфікс *-*ъ* не приєднувався (від таких антропонімів органічними були посесиви із суфіксом -*ov-*)¹. За умови, що первісна форма ойконіма *Lobitsch* — *Labač, її можна кваліфікувати як дериват із суфіксом *-*ъ* від антропоніма *Labatъ < *labatъ (*ъ*) < *labati 'пити, хлебтати' (ЭССЯ 14, 6).

5. Колишній нім. топонім *Lonkonosi* В. Венцель виводить від ст.-сорб. *Lokonosy / *Lukonosy, відновлюючи для нього таку первісну семантику: 'поселення кривоносих' (С. 201). На нашу думку, у цьому разі можливе альтернативне пояснення цього ойконіма як форми множини від антропоніма *Lokonosъ. На потенційну реальність такої особової назви вказує праантропонім **Lokomirъ*² з ідентичним першим компонентом.

6. Топонім *Libzi* В. Венцель кваліфікує як такий, що постав на основі ст.-сорб. *Liběcъ < псл. *Libьcъ (С. 217–218). На нашу думку, таке тлумачення не вичерпує всіх можливостей етимологізування цієї назви, оскільки її можна пояснювати як фонетично вторинну форму від первинної **L'ubьcъ* внаслідок делабіалізації **l'u-* > **li-*. Відповідно **L'ubьcъ* < антропоніма **L'ubьcъ*. Щодо таких вторинних (делабіалізованих) онімних форм пор. укр. власні особові назви *Лібець*, рос. *Либец*, серб. *Лобац*, хорв. *Libac* та ін. (Шульгач 333).

7. Аналізуючи етнімім *Besunzane* < *Bežunčane 'люди Біжунка' (див. вище), автор зауважує, що псл. суфікс *-*ěn-inъ* / *-*jan-inъ*, крім інших, міг також виконувати патронімну функцію, що підтверджують споріднені форманти лит. -*ėnas*, лтс. -*ėns* (С. 255). Проте в "Нарисі праслов'янського словотворення" Ф. Славський не відзначив за псл. суфіксом *-*ěn-inъ* / *-*jan-inъ* патронімної функції, вказавши лише на те, що за допомогою цього форманта утворювалися назви мешканців певних місцевостей, частина з яких, онімізувавшись, стала згодом етнімімами й топонімами на зразок *Pol'ane* 'поляни' < *pol'e* 'рівнина'

(Sławski 1, 119). Щодо власних назв із формально множинною структурою із суфіксом *-ан-*, зокрема й етронімів, як-от пол. *Dziadoszanie*, ст.-сорб. *Gorušane (С. 255), то їх, напевно, треба пояснювати як так звані родові назви, мотивовані антропонімами із суфіксом *-ан-* *Dziadoszan, *Gorušan та ін. До речі, псл. суфікс *-ань* оформлював гіпокористики від двоосновних антропонімів, наприклад: *Stojanъ < *Stojislavъ (Sławski 1, 130).

¹ *Мароевич Р.* Методологические вопросы реконструкции древнеславянских топонимов // Вопросы языкознания. 1977. №3. С. 79.

² *Топоров В.Н.* Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент **mir-*) // XI Междунар. съезд славистов (Братислава, сентябрь 1993 г.). История, культура, этнография и фольклор славянских народов. М., 1993. С. 41.

Скорочення

АТП 1947	– Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Видання перше. К., 1947.
СГУ	– Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. К., 1979.
Шульгач	– <i>Шульгач В.П.</i> Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2015. Ч. II.
ЭССЯ	– Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. М., 1974–. Вып. 1–.
Sławski	– <i>Sławski F.</i> Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // <i>Słownik prasłowiański</i> / Pod red F. Sławskiego. Wrocław, 1974–. Т. 1–.

С.О. Вербич

Mytnik I. *Imiennictwo ziemi Chełmskiej w XVI–XVII wieku.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2017. 318 s. + 1 mapa

Важлива ділянка досліджень у сфері історичної ономастики – студії з історичної антропонімії, які дають змогу вивчити низку питань, пов'язаних із формуванням системи власних особових назв, стосовних конкретної етнічної спільноти, у часі й просторі, наприклад: способи ідентифікації особи (функціонування так званих антропонімних формул), найтиповіші антропонімні моделі в різні хро-

нологічні періоди, особливості зародження й розвитку прізвищевих назв тощо. Особливий інтерес становлять дослідження тих антропонімних систем, які сформувалися в поліетнічних регіонах, адже вони (дослідження) дають змогу з'ясувати специфіку іменника залежно від його мовно-етнічної атрибуції, простежити вплив на його еволюцію як мовних, так і позамовних чинників, з'ясувати інтерференційні явища, що позначилися на структурі антропонімів в умовах співіснування різноетнічних культур. У цьому контексті привертає увагу праця польської дослідниці Ірени Митник «Антропонімікон Холмщини в XVI–XVII століттях».

Робота складається зі вступу (wprowadzenie), чотирьох розділів, загальних висновків (uwagi końcowe), розширеної анотації англійською мовою, списків скорочень і опрацьованої фахової літератури.

У вступі зроблено екскурс в історію Холмської землі, схарактеризовано стан наукових студій, присвячених антропонімікону історичної Холмщини, визначено мету й завдання дослідження, описано джерельну базу.

У першій частині вступу, де йдеться про історію Холмщини, авторка наводить погляди різних науковців щодо первісного етнічного характеру населення давньої Холмської землі. Згідно з позицією одних дослідників, цей регіон заселяли руські (українські) люди, відповідно до позиції інших — західнослов'янські племена. Прикметно, що Ірена Митник не стає на бік перших чи других, натомість, неупереджено розмірковуючи, зазначає, що впродовж століть ці терени були порубіжжям Русі (Київської, а згодом Галицько-Волинського князівства. — С.В.) й Польської держави. Тут також описано перебування Холмщини в межах різних державних утворень — Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Польської Корони. Окремо зацентровано на формуванні холмської шляхти і характеристиці її особових назв, діяльності православних, греко- і римокатолицьких парафій у досліджуваному регіоні.

У другій частині вступу докладно схарактеризовано стан досліджень антропонімікону історичної Холмської землі. Історія цього питання має чималу бібліографію, серед якої і монографії, і численні проблемні статті, зокрема і самої авторки (наприклад: *Huk I. Nazwy osobowe w księgach metrykalnych parafii Kumów koło Chełma w drugiej połowie XVIII wieku // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu*

polsko-wschodniosłowiańskim / Pod red. M. Kondratiuka. Białystok, 1995. S. 305–313; *Митник I. Imiennictwo szlachty polskiej w ziemi Chełmskiej w XVI wieku // Мова в дзеркалі особистості. Івано-Франківськ, 2013. S. 94–107; Її ж. Interferencja międzyjęzykowa w imiennictwie ziemi Chełmskiej na tle kontaktów polsko-ukraińskich w dawnej antroponomii // Тенденції розвитку української лексики та граматики / За ред. І. Кононенко, І. Митник, С. Романюк. Warszawa, 2014. Cz. I. T. III. S. 168–187 та ін.).*

У третій частині вступу викладено мету й завдання дослідження, описано його методологію. Так, метою студії визначено опис розвитку різних антропонімних систем Холмської землі впродовж XVI–XVII століть. І. Митник слушно зауважує, що на теренах Холмщини тривалий час проживали українці й поляки, що закономірно зумовило формування й взаємодію двох антропонімних систем – української та польської. З огляду на це важливо з'ясувати мовну атрибуцію місцевих власних особових назв, оскільки українські антропоніми в польськомовних джерелах зазнавали фонетичної модифікації. Привертає увагу і той факт, що запропонована праця – перша спроба лінгвістичного аналізу іменників Холмщини XVI–XVII ст. Важливим її доповненням є «Історико-етимологічний словник антропонімів Холмської землі (XVI–XVII ст.)», опублікований у Варшаві в 2017 р. окремим виданням.

У четвертій частині вступу описано джерельну базу дослідження, у складі якої – рукописи (наприклад: Akta miasta Chełma 1619–1677; Akta miasta Hrubieszowa z 1601–1615 i 1630 godów, які зберігаються в Державному архіві в Любліні, та ін.), друковані джерела (наприклад: Акты холмского гродского суда 1604–1691 // Акты, изд. Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Вильна, 1896. Т. XXIII; *Czarnecki W. Szlachta ziemi Chełmskiej do połowy XVI wieku. Białystok, 2012 та ін.).*

У першому розділі «Власні особові імена» (Imiona) окремо проаналізовано українські й польські власні особові назви, схарактеризовано чоловічі та жіночі імена. Матеріал подано у вигляді історичних словників, у яких, як заголовне слово, наведено певне офіційне ім'я із зазначенням його походження, а після нього – можливі народнорозмовні варіанти з ремарками, що вказують на станова належність особи – шляхетське, міщанське, селянське – і час фіксації, наприклад: українські імена: *Danyło*, церк. – *Даниилъ*; *Daniel* (шля-

хетськ.), 1649 р.; *Daniło* (міщанськ.), 1509 р.; *Danielo* (селянськ.), 1588 р.; у групі польських імен: *Aleksander*; *Olechno* (шляхетськ.), 1507 р.; *Aleksander* (міщанськ.), 1659 р.; *Aleksander* (селянськ.), 1630 р.

Етимологія деяких імен, на мою думку, неостаточна. Окремі власні особові назви дослідниця пояснює так, наприклад: *Vicz* < дво-основного імені на зразок *Будимир*, *Будислав* (С. 62), *Громика* < *Громислав* (С. 65), *Chocim* < *Хотимир* (С. 105), а *Szytko* порівнює із *Ситко* < *сито* ‘сито’, *сита* ‘медовий напій’. Однак ім’я *Vicz* може мати й відапелятивну природу, пор., наприклад, похідне пол. *buczek* ‘плакса’ < *buczyc* ‘плакати, ревіти’ (SJP I, 225). Щодо антропоніма *Громика*, то його аналізують у колі апелятивної лексики словотвірного гнізда *гром-* (Казлова 24; Rymut I, 269). Стосовно ж імені *Хотим*, то воно могло постати способом онімізації пасивного дієприкметника *хотим(ий)* < пл. *хотитъ (Казлова 175). Власну особову назву *Шитко* доцільніше трактувати як утворення із суфіксом *-к-о* від твірного антропоніма *Шитий*, пор., наприклад, укр. прізвище *Шитий*, похідне *Шитюк* (Редько 2, 1204).

Зв’язок імені *Olichna* з *Александр* (С. 131) також неочевидний. З огляду на формальну структуру більш імовірним видається його зіставлення з ім’ям *Ольга*, пор. укр. народнорозмовний варіант *Олюха* (Трійняк 269).

У другому розділі «Постіменні власні особові назви» (Określenia roimienne) схарактеризовано післяіменні антропоніми – чоловічі й жіночі, які описано за їхньою становою належністю – шляхетські, міщанські й селянські. Як і в попередньому розділі, окремо розглянуто українські й польські власні особові назви. Так звані шляхетські антропоніми скласифіковано в таких підрозділах: 1. Відтопонімні власні особові назви. 2. Відетнонімні власні особові назви. 3. Посесивні власні особові назви. 4. Відапелятивні власні особові назви. 5. Геральдичні власні особові назви. 6. Іншомовні власні особові назви.

Назви міського і сільського населення проаналізовано в таких самих групах, за винятком геральдичних антропонімів, які в цьому середовищі не представлені. Натомість серед них виокремлено групу антропонімів, пов’язаних із назвами професій, а також антропонімів із суфіксами *-ski* / *-cki*. Завершують цей розділ докладні висновки.

Жіночі імена проаналізовано в двох групах: 1) власні особові назви на позначення дочок (переважно деривати із суфіксами *-owna*:

Ania Fedorowna, Barbara Basajowna та ін.); 2) утворення від імен чоловіків (здебільшого деривати із суфіксами *-owa, -ina, -ycha / -icha, -k-a: Dorskowa Anna, Chomina, Maryna Sołowycha, Oryszka Hawranka* та ін.).

Привертає увагу той факт, що серед шляхетських власних особових назв кількісно найбільшу групу становлять відтопонімні утворення на зразок *Mikołaj Uhrowiecki, Gaspar Poniatowski*. З-поміж них вирізняються суфіксально неускладнені антропоніми, що ідентичні назві поселення, звідки походив найменований, наприклад: *Górkowie z Górki*. Водночас серед міщан і селян таких антропонімів небагато.

У групі посесивних власних особових назв особливе місце посідають ті прізвищеві назви, що формально тотожні особовим іменам, наприклад: *Bogusz, Dobrogost, Trojan, Kasper* та ін.

У середовищі польської шляхти оригінальні так звані геральдичні антропоніми, які характеризують їхніх власників за належністю до певного родового герба, наприклад: *Grabowie h. [herbu. — C.B.] Grabia, Kuczabowie h. Kuczaba*.

Характеризуючи іншомовні власні назви, дослідниця зазначає, що серед мешканців Холмської землі було чимало вихідців із різних етнічних регіонів — Білорусі, Литви, Німеччини, Угорщини, Шотландії. На жаль, у групі цих назв не вказано на походження жодного такого антропоніма. На мою думку, ремарка (блр., лит., нім., угорськ. тощо) біля певного іншомовного антропоніма була б незайвою, оскільки дала б змогу ідентифікувати його мовну природу, наприклад: *Korybut* < лит. *Kaributas*, *Rudgierz* < нім. *Rüdiger*.

У третьому розділі «Способи ідентифікації» (*Sposoby identyfikacji*) на матеріалі давніх джерел проаналізовано різні способи номінації особи, наголошено на їх зв'язку з етнічною і становою належністю власника конкретного імені. Розділ містить два підрозділи: 1. Способи ідентифікації чоловіків (окремо для різних соціальних верств — шляхти (української та польської), міщан і селян — українських та польських). 2. Способи ідентифікації жінок.

Описуючи способи ідентифікації представників польської шляхти (чоловіків), І. Митник зауважує, що в документах імені й прізвищевій назві певного шляхтича передували різні означувальні компоненти на зразок: ясновельможний пан (*jaśnie wielmożny pan*), шляхетний пан (*szlachetny pan*) та ін., наприклад: *Imci (jego miłości. — C.B.) panu Stephanowi na Woysławicach y Jarosławicach Czarnieckiemu, Jaśnie*

Wielmożny Jego Miłość Pan Stanisław z Potoka Potocki Hetman Wielki koronny Wojewoda Podolski Chełmski Krasnostawski. Натомість перед іменами і прізвищевими назвами українських шляхтичів таких означувальних компонентів не було, наприклад: *Mikołaj Bogusz, Luca Zienkiewicz Pełczycki, Aleksander Makosi Bakowiecki*.

За спостереженнями авторки, в антропонімії польської шляхти не було усталеного способу ідентифікації. Найтиповішою для цього стану була антропонімна формула: ім'я + відтопонімна прізвищева назва із суфіксом *-ськ-* / *-цьк-*, наприклад: *Gaspar Poniatowski, Wespasian Siennicki*. Рідше траплялися антропонімні формули з другим патронімним компонентом: *Alberty Siemianowic, Mathias Bielewic* або ж із назвою-характеристикою: *Jan Goworek, Krzyszoph Piwo*.

Цікаво, що в складених назвах міщан і селян були інші кваліфікатори на зразок: житель передмістя (*przedmieszczanin*), славетно народжений пан (*sławetnie urodzony pan*), селянин (*chłop*), працюючий (*pracowity*). Зрідка трапляються вказівки на позначення етнічної належності, наприклад: українець (*ruthenus*). Найтиповішою для означення представників міщанства й селянства була також двохкомпонентна антропонімна формула: ім'я + патронім або прізвисько, наприклад: *Jaczko Mikiticz, Fedko Basarabowicz, Hryc Woroby, Waska Krolyk*. Трьохкомпонентні антропонімоформули (ім'я + патронім + прізвисько) нечастотні: *Hrehorium Martyszkowicz alias Manczyk*.

Способи ідентифікації жінок із Холмської землі передбачали поряд із особовим ім'ям і похідною назвою від імені батька або чоловіка різні кваліфікаційні латинські компоненти: *nobilis* (знатна, великородна), *generosa* (родовита, знатного / високого роду), *honesta* (поважна, достойна) й ін.

У найменуваннях жінок-шляхтянок найпоширенішою була двохкомпонентна антропонімна формула: ім'я + антропонім, похідний від імені батька чи чоловіка: *Helena Wołowiczowna, Marina Pakościanka*. Рідше траплялися багатоконпонентні антропонімні означення, наприклад: *Zophia Hrabianka z Tenczyna Daniłowiczowa Podskarbina, Jadwiga Storuczanka Marcianna Sehenia małżonka*.

На означення міщанок і селянок у ті часи використовували переважно двохкомпонентні антропонімні формули: особове ім'я + прикметникова форма від імені батька чи імені (прізвиська) чоловіка: *Marianna Swiaszkowna, Agatha Batiukowa, Anna Hajduczka*. Рідше представлені антропоніми (особове ім'я, прикметникова форма від

імені батька або чоловіка): *Maryna, Stanczyna, Paczowa*. Спорадично відзначені трьохелементні антропонімні формули: особове ім'я + прикметникова форма від імені батька / чоловіка + прикметникова форма від прізвищевої назви батька / чоловіка, наприклад: *Marianna Stepanowa Harasimowiczowa*.

У четвертому розділі «Міжмовні впливи в антропонімії Холмської землі крізь призму польсько-українських контактів» (*Wpływy międzyjęzykowe w antroponimii ziemi Chełmskiej w świetle kontaktów polsko-ukraińskich*) на матеріалі низки документальних джерел XIII–XVIII ст. простежено, як польсько-українська міжмовна взаємодія позначилася на відтворенні власних особових назв. Це спричинилося до появи сполонізованих генетично українських антропонімів на зразок: *Iwan Białous, Iwan Diadycz, Ostap Włodymir*. Про польський вплив свідчать насамперед фонетичні зміни — заміщення українських *z, c* польськими *ch, dz, rz*. Окрему групу становлять власні особові назви, що постали способом поєднання польських суфіксів (*-ek*) з українськими антропонімоосновами, наприклад: *Stepan Hłuszek, Lewko Jowtuszek, Iwan Pasynek*, або, навпаки, сполучення польських антропонімооснов з українськими формантами (*-к-о, -ук, -уха*), наприклад: *Andrzej Kaczorko, Woiteczko, Szymko Franczuk, Jakubiuk, Maryanna Mrozczycha*.

Авторка слушно зауважує, що на інтерференційні польсько-українські процеси впливала популярність серед української шляхти так званих привілейованих назв із суфіксом *-ськ-*, типових для польської шляхти.

На підставі аналізу значного масиву антропонімів із давньої Холмської землі І. Митник доходить аргументованого висновку, що в цьому регіоні український антропонімікон зазнав сильного польського впливу, а «взаємні міжмовні впливи були неодмінним елементом антропонімії білінгвальних теренів...».

Загальні висновки докладні. У цій частині роботи узагальнено результати аналізу антропонімних систем — української і польської, зокрема, засобів і способів номінації чоловіків і жінок, а також міжмовних впливів на іменник давньої Холмщини.

Праця І. Митник ґрунтовна (проаналізовано близько 10000 власних особових назв) і чітко структурована. Усі спостереження підкріплено фактами. Це дає підстави вважати її вагомим внеском у дослідження, з одного боку, історичної антропонімії загалом, а з

іншого — антропонімії порубіжних теренів, становлення якої відбувалося в складних умовах міжмовних контактів.

Скорочення

- Казлова — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія. Пра-славянскі фонд. Гомель, 2002. Т. II.
- Редько — *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. Львів, 2007.
- Трійняк — *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.
- Рутут — *Рутут К.* Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. Т. I–II.
- SJP — *Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedzwiedzkiego.* Warszawa, 1900–1927. Т. I–VIII.

С.О. Вербич

ЗМІСТ

Життєвий і творчий шлях Василя Вікторовича Лучика.....	3
Список ономастичних праць В. В. Лучика.....	9

Розділ I. ОНОМАСТИКА

<i>Г.Л. Аркушин.</i> Мікротопонімія й ойконімія роману-балади «Блакитна сарна» М. Нестерчука.....	22
<i>Walter Wenzel.</i> Die klassifizierung altsorbischer ortsnamen. Mit einem Überblick über bisherige Klassifikationen slawischer Ortsnamen.....	31
<i>С.О. Вербич.</i> Давні закарпатські ойконіми: свідчення антропонімооснов.....	47
<i>J. Hladký, A. Závodný.</i> Odraz ideologizácie v slovenskej onymii.....	61
<i>I.В. Єфіменко.</i> З ойконімії Харківщини.....	79
<i>О.В. Іваненко.</i> З ойконімії Чернігівської області.....	94
<i>О.П. Карпенко.</i> Фрагменти з ойконімії Київщини.....	108
<i>З.О. Купчинська.</i> Дефтер муфассал 1681 року – унікальне джерело українського онімікону.....	124
<i>Н.І. Лісняк.</i> Мікротопоніми Західного Поділля, мотивовані антропонімами.....	145
<i>О.С. Мосур.</i> Мікротопоніми Самбірського циркулу кінця XVIII – початку XIX століття, мотивовані землеробською лексикою. 1.....	152
<i>С.М. Пахомова.</i> До проблеми транспозиції деяких словацьких топонімів в українській мові.....	163
<i>О.М. Скляренко.</i> Про номінативно-комунікативну функцію особових імен (типологічний аспект).....	169
<i>О.Л. Смаль.</i> Мікрогідронімія київського лівобережжя: лімнонім <i>Алмазне</i>	179
<i>О. А. Теуш.</i> Заимствованная лексика с семантикой ‘озеро’ в диалектах европейского севера России.....	187
<i>С.В. Шийка.</i> Народні географічні терміни Ровенщини на позначення лісу.....	207

<i>В.П. Шульгач.</i> З історичної ойконімії Ровенщини	223
<i>В.В. Шур, А.В. Кавалёва.</i> Урбананімія Мазыра як криниця гісторыка-культурнай інфармацыі.....	229
<i>В.О. Яцій.</i> Деякі прізвища Львівщини з погляду походження (<i>Бовтач, Богун, Бодай, Бодня</i>).....	236

Розділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

<i>І.З. Бурковський.</i> З доповнень та уточнень до Етимологічного словника української мови (<i>бусий, притьмо, притьмом,</i> <i>харсонка</i> ‘вид смуха’, <i>харсонка</i> ‘вид дошки’).....	243
<i>С.О. Вербич.</i> Гуцульські діалектизми: етимологічний коментар.....	263
<i>Любор Кралик.</i> Праслав. * <i>brěgovati</i> ? К етимології русск. диал. <i>брéгать, брéговать, брэховать</i> и словц. <i>brehovat', brechovat'</i>	272
<i>В.П. Шульгач.</i> Праслов'янські компаративи з префіксом * <i>na-</i>	280
<i>В.П. Шульгач.</i> Українські етимології. 110–121.....	285

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Етимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып. 41 (* <i>pala</i> – * <i>ražьně(jь)</i>) / Под ред. Ж.Ж. Варбот. М.: Наука, 2018. 278 с. (<i>Шульгач В.П.</i>).....	293
<i>Корнієнко І.А.</i> Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка). Миколаїв: Іліон, 2017. 320 с. (<i>Яцій В.О.</i>).....	320
<i>Шахоўская С.У.</i> Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця / Навук. рэд. П.А. Міхайлава. Мінск: Красная звезда, 2012. 258 с. (<i>Яцій В.О.</i>).....	323
<i>Зайка А.</i> Мікратапаніміка Івацэвіччыны. Мінск: Тэхналогія, 2018. 227 с. (<i>Шульгач В.П.</i>).....	327
<i>Склярєнко А., Склярєнко О.</i> Типологическая ономастика: В 5-ти кн. Кн. 5: Ономастические этюды: Мифология сквозь призму ономастики. Одесса: Астропринт, 2018. 560 с. (<i>Колесник Н.С.</i>).....	330
<i>Габорак М.</i> Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 584 с. (<i>Єфименко І.В.</i>).....	339
<i>Beláková M., Hladký J., Závodný A.</i> Hydronymia malého Dunaja. Trnava: Trnavská univerzita v Trnavie, Pedagogická fakulta, 2018. 533 s. (<i>Вербич С.О.</i>).....	345

- Valentová I.* Lexika slovenský terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania). Bratislava: SAP, 2018. 220 s.
(*Вербуй С.О.*).....352
- Wenzel W.* Die slawische Besiedlung des Landes zwischen Elbe und Saale. Namenkundliche Studien / Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler. Hamburg: Baar, 2019. 333 s.
(*Вербуй С.О.*).....360
- Mytnik I.* Imiennictwo ziemi Chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2017. 318 s. + 1 mapa
(*Вербуй С.О.*).....374

Наукове видання

Бібліотека української ономастики

СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ
2019–2020

Відповідальний редактор

В.П. Шмельгач

Комп'ютерна верстка *І. А. Перехрест*

Здано на складання 29.07.2021. Підписано до друку 12.11.2021.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 24,5. Обл.-вид. арк. 28,5.

Тираж 150 прим.

**У СЕРІЇ
«БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ»
ОПУБЛІКОВАНО:**

Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. К., 2007. 120 с.

Дослідження з ономастики: Зб. наук. праць пам'яті Олексія Сильвестровича Стрижака / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2008. 168 с.

Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. 296 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I. 413 с.

Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. 318 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. 234 с.

Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. 452 с.

Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). К., 2011. 288 с.

Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2012. 352 с.

Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 2012. 344 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Нижнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2013. 155 с.

Українська ономастика: бібліографічний покажчик / Відп. ред. С.О. Вербич. К., 2013. 364 с.

Габорак М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій. Етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ, 2013. 932 с.

Студії з ономастики та етимології. 2013 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2013. 320 с.

Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Вид. 2-е, випр. і доп. Луцьк, 2013. 148 с.

Желєзняк І.М. Київський топонімікон. К., 2014. 224 с.

Студії з ономастики та етимології. 2014 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2014. 256 с.

Габорац М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. Вид. третє, доп., перероб., уточн. Івано-Франківськ, 2015. 604 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2015. Ч. II. 504 с.

Скляренко А.М., Скляренко О.Н. Типологическая ономастика. Одесса, 2016. Кн. 3. Ч. 2. 416 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2016. Ч. III. 472 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Дністра. Луцьк, 2017. 544 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2017. Ч. IV. 488 с.

Студії з ономастики та етимології. 2015–2016 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2017. 291 с.

Колесник Н. С. Онiмія української пісні. Чернівці, 2017. 368 с.

Іваненко О. В. Назви поселень Сумщини. Історико-етимологічний словник. К., 2017. 336 с.

Габорац М. М. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. Івано-Франківськ, 2017. 368 с.

Скляренко А.М., Скляренко О.Н. Типологическая ономастика. Одесса, 2018. Кн. 5. 560 с.

Повідомлення української ономастичної комісії. Луцьк, 2018. Вип. 3 (18).

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2018. Ч. V. 440 с.

Студії з ономастики та етимології. 2017–2018 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2018. 320 с.

Повідомлення української ономастичної комісії. Луцьк, 2019. Вип. 4 (19). 112 с.

Габорац М.М. Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник. Івано-Франківськ, 2019. 584 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2019. Ч. VI. 416 с.

Вербич С.О. Назви поселень Чернівеччини: Історико-етимологічний словник. Чернівці, 2019. 208 с.

Повідомлення української ономастичної комісії. Луцьк, 2020. Вип. 5 (20). 160 с.

Скляренко О., Скляренко О. Етнічна ономастика: У 5 кн. Кн. 1: Світ арабів і арабський антропонімікон. Одеса, 2020. 284 с.

Єфименко І. В. Дослідження з антропонімії. К., 2021. 312 с.